

**Univerzita Karlova**

**Filozofická fakulta**

**Ústav světových dějin**

**Historické vědy – Historie/Obecné dějiny**

## **Disertační práce**

**Mgr. Marcela Hennlichová**

**Entente Cordiale: vývoj britsko-francouzských vztahů na cestě k Srdečné dohodě, 1898–1904.**

**Entente Cordiale: the Development of the British-French Relations on the Way to the Entente Cordiale, 1898–1904.**

Školitel: prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc.

Praha 2018



## Poděkování

*Na tomto místě bych ráda poděkovala mému školiteli, prof. PhDr. Aleši Skřivanovi, CSc., za nezištnou pomoc, cenné rady a především za trpělivost, s níž přistupoval ke kontrole mé práce. Velké poděkování patří mé rodině, a především mému manželovi Mgr. Davidu Hennlichovi, bez jehož podpory a pomoci s péčí o naši roční dceru by tato práce nikdy nemohla vzniknout a zůstala by pouhým torzem.*

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal/a samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

**V Praze dne 23. 9. 2018**

Marcela Hennlichová

## Abstrakt

Vzájemné britsko-francouzské vztahy byly na přelomu 19. a 20. století velmi komplikované. V průběhu Fašodské krize roku 1898 stanuly obě velmoci na prahu války, jíž se nakonec podařilo vyhnout jen díky včasnému ústupu francouzského ministra zahraničí Delcassého. S nástupem nového francouzského velvyslance v Londýně Paula Cambona začala v britsko-francouzských vztazích nová éra, která nakonec vyústila o šest let později v podpis *Entente Cordiale*. Právě analýza britsko-francouzských vztahů v letech 1898 až 1904 a jejich vyústění v *Entente Cordiale* je předmětem předkládané diplomové práce, která se snaží zjistit, jaké faktory umožnily vzájemné britsko-francouzské sblížení. Podpis *Entente Cordiale* 8. dubna 1904 ukončil francouzskou politiku stálých obtíží v Egyptě, urovnal vzájemné britsko-francouzské rozpory v mimoevropských oblastech a strhl bariéru, která bránila britsko-francouzské spolupráci, čímž byla započata cesta k formování mocenských bloků, které se roku 1914 střetly ve světové válce.

## **Abstract**

The mutual Anglo-French Relations at the turn of the 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> century were complicated. The Fashoda Crisis of 1898 placed both powers at the brink of war, which was finally turned away due to the withdrawal of the French Minister of Foreign Affairs Delcassé. With the arrival of a new French ambassador to London, Paul Cambon, the mutual Anglo-French Relations entered a new era, which eventually led to the signature of the Entente Cordiale six years later. The aim of this thesis was to analyse the genesis of the Anglo-French Relations from 1898 to 1904 and to discover which factors enabled both Powers to come to the general agreement. Through the signature of the Entente cordiale on April 8, 1904 France and Great Britain settled their colonial disputes and started a mutual cooperation, which inaugurated the formation of the blocks that clashed in the First World War in 1914.

## **Klíčová slova**

Britsko-francouzské vztahy, Fašodská krize, francouzská politika stálých obtíží,  
Srdečná dohoda

## **Key Words**

Anglo-French Relations, the French policy of pinpricks, Fashoda crisis, Entente  
Cordiale

## **Obsah**

Abstrakt .....	5
Abstract.....	6
Klíčová slova .....	7
Key Words.....	7
Obsah .....	8
Úvod .....	9
1. Britsko-francouzské vztahy do roku 1898.....	19
2. Paul Cambon na Albert Gate House.....	41
3. Soumrak marockého impéria.....	63
4. Obecné kontury vývoje 1902–1903.....	89
5. Cíl na dohled.....	116
6. Nový Foundland, Niger a Čad – boj o teritorium.....	144
7. Jedním tahem pera – Entente Cordiale .....	164
Závěr.....	189
Seznam použité literatury a pramenů .....	198
Přílohy .....	212



## Úvod

Letos si připomínáme 100. výročí konce první světové války, konfliktu, na jehož bojištích zahynulo na deset miliónů mužů, kteří proti sobě bojovali na stranách dvou mocenských bloků, pro něž se vžilo označení Dohoda a Centrální mocnosti. Významným milníkem na cestě ke vzniku prvně zmíněného uskupení se stala právě Srdečná dohoda, která je předmětem předkládané disertační práce. Samotné označení *Entente Cordiale*, tedy Srdečná dohoda, vzniklo náhodou, když na podzim roku 1843 pobýval francouzský *chargé d'affaires* hrabě de Jarnac na usedlosti Haddo House v Aberdeenshire, kde mu tehdejší britský ministr zahraničí George Hamilton Gordon, čtvrtý hrabě z Aberdeenu, ukázal dopis, adresovaný bratrovi Robertu Aberdeenovi, v němž psal o srdečném, dobrém porozumění s Francií. Hrabě de Jarnac posléze s francouzským ministrem zahraničí Françoisem Guizotem tento obrat do svého mateřského jazyka přeložili jako „*entente cordiale*“ a král Ludvík Filip tento termín posléze v prosinci roku 1843 použil ve své řeči ve francouzské poslanecké sněmovně. Je rovněž nutné podotknout, že název Srdečná dohoda se pro konkrétní britsko-francouzské dokumenty z roku 1904 nevžil až po jejich podpisu 8. dubna 1904, jak je někdy mylně uváděno, nýbrž dohoda byla takto označována již před ním.<sup>1</sup>

Vzájemné vztahy mezi Velkou Británií a Francií prošly v údobí dlouhého 19. století spletitým vývojem, pro něž je signifikantní lavírování od *entente* k *mésentente*. Od otevřeného nepřátelství v době Napoleona Bonaparta, kdy Velká Británie tvořila hnací motor všech proti napoleonských koalic, prošly britsko-francouzské vztahy partnerstvím v údobí 20. let, aby postupně opět dospěly k antagonismu, který vyústil na sklonku 30. let 19. století v takzvanou Rýnskou krizi. V letech 1846 až 1865 Britové a Francouzi až na výjimky opět spolupracovali,<sup>2</sup> a během Krymské války dokonce Velká Británie porušila doktrínu skvělé izolace, aby válčila po boku Francie, Osmanské říše a Sardinského království. Zatímco v 70. letech 19. století se Francie snažila především vymanit z mezinárodní izolace, Britové řešili palčivou otázku Východní krize. Britská okupace Egypta v roce 1882 pak zahájila dlouhou etapu francouzské politiky stálých obtíží, kdy se vztahy obou zemí postupně zhoršovaly, až se

---

<sup>1</sup> Chamberlain, M. E., *'Pax Britannica'? British Foreign Policy 1789–1914*. London 2014, s. 94; MARTIENAU, G., *L'Entente Cordiale*. Paris 1984, s. 30; Bulletin du Comité de l'Afrique française, T. 14, Mars 1904, N. 3, s. 78.

<sup>2</sup> V letech 1846 až 1848 se vztahy opět poněkud zhoršily, a ani francouzská anexe Nice a Savojska v letech 1859 až 1860 rozhodně nebyla Britům k libosti.

Francie a Velká Británie ocitly roku 1898 kvůli Fašodské krizi na pokraji války. Vzájemné britsko-francouzské vztahy posléze opět oscillovaly, aby nakonec vyústily v podpis Srdečné dohody.

Třebaže prostřednictvím této *entente* došlo roku 1904 v mezinárodní politice k zásadnímu obratu ve vztazích mezi Londýnem a Paříží, nebyly faktory, které umožnily sblížení obou zemí, dosud podrobně zanalyzovány. Cílem předkládané disertační práce je tedy zodpovězení otázky, jaké faktory umožnily takové zlepšení vzájemných britsko-francouzských vztahů, které vedlo ke sblížení obou velmocí a jež bylo roku 1904 zpečetěno právě podpisem *Entente Cordiale*.

Předkládaná práce je rozdělena do sedmi kapitol. První tvoří nástin britsko-francouzských vztahů do roku 1898 a mapuje vývoj jednotlivých oblastí, které byly předmětem vzájemných sporů mezi Francií a Velkou Británií v mimoevropských oblastech. Kapitola ukazuje, že lekce, jíž se Francii dostalo v podobě Fašodské krize, zásadním způsobem proměnila cíle francouzské zahraniční politiky, kdy si ministr zahraničí Théophile Delcassé uvědomil, že bez souhlasu Londýna nebude schopen prosadit své koloniální plány. Jedním z cílů, které si proto vytkl, bylo vyřešení egyptské otázky, která kalila vzájemné britsko-francouzské vztahy od roku 1882, a dosažení „*entente*“ s ostrovní monarchií. Prostředkem ke splnění tohoto obtížného úkolu se měl stát nový francouzský velvyslanec v Londýně Paul Cambon.<sup>3</sup>

Druhá až sedmá kapitola analyzuje údobí 1898–1904 a mapují genezi britsko-francouzských vztahů od Cambonova příchodu na francouzskou ambasádu v Londýně až do podpisu samotné Srdečné dohody. Druhá kapitola ukazuje, že velký vliv na vzájemné britsko-francouzské vztahy měly jak Búrská válka, která probíhala od října 1899 do května 1902, tak Dreyfusova aféra; vzájemné vztahy kalily také některé další komplikace, jako například Léandrova aféra. Francouzský ministr zahraničí Théophile Delcassé se v této době současně pokoušel vyřešit otázku Maroka prostřednictvím dohody s Itálií a se Španělskem, a to bez předchozí *entente* s Brity. Pokud jde o první pokusy o sblížení na mimodiplomatickém poli, podniky typu Společnost Srdečné dohody či Entente Cordiale Association neměly na směřování oficiální politiky žádný vliv. Tato kapitola se snaží nalézt odpověď na otázku, co způsobilo ve vzájemných vztazích Velké Británie a Francie zlom, že se dosavadní antagonismus se postupně otupil a že se tyto vztahy začaly zlepšovat.

---

<sup>3</sup> VILLATE, L., *La République des diplomates. Paul et Jules Cambon, 1843–1935*. Paris 2002.

Třetí kapitola se věnuje otázce Maroka, která společně s Egyptem tvořila jádro *Entente Cordiale*. Britský ministr zahraničí byl dlouhou dobu přesvědčen, že je nutné v Maroku zachovat *status quo*. Tato kapitola se snaží nalézt odpověď na otázku, jaké faktory přiměly Velkou Británii, aby v otázce Maroka změnila názor a pokusila se hledat s Francií *modus vivendi*.

Jádrem disertační práce jsou čtvrtá až sedmá kapitola. První z nich mapuje genezi vývoje v letech 1902 až 1903 a je analýzou vývoje vzájemných britsko-francouzských vztahů od ledna 1902 až do července 1903. Jejím prostřednictvím se autorka snaží odpovědět na otázku, jaké faktory přispěly k tomu, že se britsko-francouzské napětí v tomto údobí postupně začalo snižovat? Pátá kapitola se zabývá britsko-francouzskými jednáními od července 1903, kdy francouzský ministr zahraničí Delcassé společně se svým britským protějškem v Londýně poprvé zasedli za jednací stůl, až do prosince 1904, kdy byly narýsovány základní kontury budoucí *entente* a obě strany se rozhodly pro zdržovací taktiku, která jim měla umožnit vytěžit z britsko-francouzského barterového obchodu co největší zisky. Současně se tyto dvě kapitoly snaží odhalit, kteří aktéři hráli v britsko-francouzských vztazích natolik významnou roli, že svými činy přispěli ke sblížení obou velmocí.

Šestá kapitola analyzuje britsko-francouzská jednání v souvislosti s otázkou Nového Foundlandu a s ním spojeným bojem o územní kompenzace v Africe. V této kapitole se autorka snaží nalézt odpovědi na níže uvedené otázky: Z jakého důvodu to byla právě otázka Nového Foundlandu, na jejímž řešení jednání v lednu 1904 téměř ztroskotala? Jaký byl skutečný význam jednotlivých územních požadavků a proč na nich obě strany tolik lpěly?

Poslední kapitola sleduje vývoj britsko-francouzských vztahů od března 1904 až do podpisu *Entente Cordiale*. V této kapitole se autorka snaží analyzovat faktory, které umožnily, že mezi oběma velmocemi bylo dosaženo konsenzu, a současně se pokouší zmapovat důsledky, které podpis britsko-francouzské dohody měl. Tato kapitola by měla přinést odpověď na otázky: Co přimělo Velkou Británii a Francii, aby nakonec dospěly ke kompromisu? Která ze stran učinila větší ústupky?

Disertační práce je založena na studiu archivních pramenů britské a francouzské provenience. V londýnském Kew autorka studovala v *The National Archives*, kde se nachází například cenná pozůstalost Evelyny Baringa, lorda Cromera, která se stala podstatným zdrojem informací o průběhu britsko-francouzských jednání od roku 1903. Lansdowne totiž, na rozdíl od francouzského ministra zahraničí Théophile Delcassého,

jednotlivé fáze vzájemného vyjednávání konzultoval s předními osobnostmi britské politické scény, k nimž britský generální konzul v Egyptě lord Cromer nepochybně patřil. Z fondů *Foreign Office* autorka práce využila zejména korespondence mezi ministrem zahraničí Lansdownem a britskými velvyslanci v Berlíně, Madridu a Paříži Frankem Lascellesem, Mortimerem Durandem a Edmundem Monsonem. Velmi cenným zdrojem informací pro dění v severoafrickém sultanátu se stala korespondence mezi Lansdownem a britským agentem v Maroku Arthurem Nicolsonem. Autorka báda rovněž v *British Library*, kde se nachází pozůstalosti lorda Lansdowna a lorda Balfoura; ukázalo se však, že tyto materiály nebyly pro disertační práci natolik důležité. Stranou pozornosti nezůstala ani pozůstalost někdejšího britského velvyslance v Paříži Edmunda Monsona, která se nachází v Oxfordu; autorka neopomenula ani archiv v Birminghamu, kde je uložena pozůstalost Josepha Chamberlaina, o němž jeho současníci soudili, že právě on byl roku 1903 „britskou vládou“, <sup>4</sup> ačkoliv se po pečlivém prostudování těchto fondů ukázalo, že pro Srdečnou dohodu a britsko-francouzské vztahy je lze využít jen v omezené míře. V Paříži autorka báda v archivu ministerstva zahraničních věcí, kde jsou uloženy nejen fondy Paula Cambona a Théophile Delcassého, ale také politická korespondence soustředěná v sekci *Nouvelle Série*, která byla pro tuto práci zcela nepostradatelná. Právě zde se nachází materiály francouzského velvyslanectví v Londýně či například korespondence mezi *Quai d'Orsay* a francouzským generálním konzulátem v Egyptě.

Pokud jde o vydané prameny britské provenience, na prvním místě jsou Parliamentary Papers, tedy Parlamentní dokumenty Dolní sněmovny, z nichž autorka pracovala s vládními nařízeními (*House of Commons Parliamentary Papers, Command Papers*). Dále autorka pracovala s dvousvazkovou edicí *British Documents on the Origins of the War, 1898–1914*, která vycházela v Londýně od roku 1926 a jež je stěžejním zdrojem pro studium britské zahraniční politiky před první světovou válkou. Pro blízkovýchodní a severoafrickou oblast pak autorka v omezené míře využila edici J. C. Hurewitze, *The Middle East and North Africa in World Politics. A Documentary Record. European Expansion I, 1535–1914*.

Z francouzské provenience využila autorka edici Ministerstva zahraničí, *Documents diplomatiques français, 1871–1914*, která v Paříži vycházela v údobí let 1930–1959, a dále pracovala s takzvanými *Livres Jaunes*, z nichž jmenujme alespoň

---

<sup>4</sup>CC, Paul Cambon Delcassému, 1. července 1903, s. 95.

*Documents diplomatiques, Affaires d'Égypte a Documents diplomatiques, Affaires du Maroc, 1901–1905*. Podstatným zdrojem informací k Srdečné dohodě je rovněž vydaná korespondence francouzského velvyslance v Londýně Paula Cambona, která vyšla v Paříži v letech 1940 až 1946. Jde o třídílnou edici vybrané korespondence, jejímž editorem byl diplomatův syn Henri. Pro tuto práci byl využit pouze její druhý díl, který obsahuje korespondenci z let 1898 až 1911. Největším úskalím této edice je skutečnost, že politicky nekorektní pasáže byly záměrně vynechány.<sup>5</sup> Autorka využila rovněž německé edice *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871–1914*,<sup>6</sup> byť jen v omezenější míře nutné pro pochopení kontextu německé politiky ve sledovaném údobí, a to zejména v souvislosti s německými zájmy v Maroku.

Tématu Srdečné dohody a jejím diplomatickým aktérům bylo v minulosti věnováno několik odborných studií a také několik monografií, a mohlo by se tedy zdát, že téma je veskrze probádané a zájem odborné veřejnosti o tuto problematiku tedy bude saturován. Bohužel, většina odborných studií a monografií je pouze přehledového charakteru, a namísto detailního rozboru problematiky se věnuje pouze výčtu základních milníků britsko-francouzských vztahů bez podrobnější analýzy jejich skutečného významu pro samotnou Srdečnou dohodu.<sup>7</sup> Celá řada prací, která vyšla v prvních desetiletích 20. století, navíc vychází pouze z omezených zdrojů a jejich autoři přistupují k tématu nepřiliš kriticky – v tomto směru je navíc mnohdy citelný vliv jejich osobních sympatií či antipatií vůči jedné či druhé mocnosti, případně přítomnost pocitů křivdy vůči jedné či druhé zemi, a to bohužel ke škodě publikace.<sup>8</sup>

Pokud jde o genezi britsko-francouzských vztahů, za klíčovou publikaci považuje autorka sborník *Anglo-French Relations 1898–1998: From Fashoda to Jospin*.<sup>9</sup> Přenosnou prací je rovněž monografie P. M. H. Bella.<sup>10</sup> Pro studium zahraniční politiky Francie a Velké Británie v poslední třetině 19. století jmenujme alespoň práce

---

<sup>5</sup> CAMBON, P., *Correspondance 1870–1924, Tome II (1898–1911)*. Paris 1940.

<sup>6</sup> LEPSIUS, J. – MENDELSSOHN BARTHOLDY, A. – THIMME, F. (Eds.), *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871–1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, Bd. 17. Berlin 1924.

<sup>7</sup> Jako příklady uvedme publikace BOYD, W. – MOUGEL, F. C., *France – Grande Bretagne: Entente Cordiale*. Paris 2004; VILLEPIN, D. de, *L'Entente cordiale de Fachoda à la Grande Guerre dans les archives du Quai d'Orsay. Dans les archives du Quai d'Orsay*. Bruxelles – Paris 2004.

<sup>8</sup> LANESSAN, J. M., *Histoire de l'Entente cordiale franco-anglaise. Les Relations de la France et l'Angleterre depuis le XVIe siècle jusqu'à nos jours*. Paris 1916. V tomto případě je však nepochybně třeba přihlídnout k době a k okolnostem, za nichž publikace vznikala; BARCLAY, T., *Thirty Years. Anglo-French Reminiscences*. London 1914.

<sup>9</sup> CHASSAIGNE, P. – DOCKRILL, M., *Anglo-French Relations 1898–1998: From Fashoda to Jospin*. New York 2002.

<sup>10</sup> BELL, P. M. H., *France and Britain, 1900–1940, Entente & Estrangement*. 2nd Ed. London – New York, 2013.

W. L. Langer<sup>11</sup>, G. Mongera,<sup>12</sup> K. Bourneho<sup>13</sup>, Z. Steiner<sup>14</sup> a K. Wilsona.<sup>15</sup> Pro studium britské zahraniční politiky je dále nutno připomenout novější práce T. G. Otteho,<sup>16</sup> a M. E. Chamberlain.<sup>17</sup> Francouzskou zahraniční politiku v údobí před první světovou válkou zpracovali G. H. Stuart,<sup>18</sup> J. Chastenet<sup>19</sup> a nověji také M. B. Hayne<sup>20</sup>.

Otázkou Srdečné dohody se v odborné literatuře jako první zabýval<sup>21</sup> J. J. Matthews,<sup>22</sup> přičemž jeho monografie z roku 1939 je rovněž analýzou postojů soudobých britských a francouzských periodik k britsko-francouzskému sbližování.<sup>23</sup> Zcela nepostradatelnou prací v tomto směru je o třicet let novější studie *Entente Cordiale: The Origins and Negotiation of the Anglo-French agreements of 8 April 1904* z pera britského historika P. J. V. Rola. Třebaže Rolo ve své práci vychází výlučně z vydaných pramenů a ze sekundární literatury, jeho monografie představuje dosud nepřekonanou studii britsko-francouzského sbližování. Poněkud novějším příspěvkem k tématu Srdečné dohody je rovněž sborník *L'Entente Cordiale dans le Siècle*, který vyšel v Paříži roku 2004, jde však spíše o práci přehledového charakteru. Nejinak je na tom monografie někdejšího francouzského ministra zahraničí a pozdějšího premiéra D. de Villepina, která vyšla v Paříži a v Bruselu téhož roku.<sup>24</sup> Výjimkou v této oblasti je práce francouzské historičky C. Geoffroy, která však pracuje s poznámkovým aparátem velmi svébytným způsobem.<sup>25</sup> Byť jsou její závěry věcně správné, Geoffroy odkazy

---

<sup>11</sup> LANGER, W. L., *European Alliances and Alignments, 1871–1890*. New York 1931; LANGER, W. L., *The Diplomacy of Imperialism, 1890–1902, 2nd Ed.* New York 1951.

<sup>12</sup> MONGER, G., *The End of Isolation. British Foreign Policy 1900–1907*. London 1963.

<sup>13</sup> BOURNE, K., *The Foreign Policy of Victorian England 1830–1902*. Oxford 1970.

<sup>14</sup> STEINER, Z. S., *The Foreign Office Policy, 1898–1914*. Cambridge 1969.

<sup>15</sup> WILSON, K. M., *The Policy of the Entente. Essays on the Determinants of British Foreign Policy, 1904–1914*. Cambridge 2009.

<sup>16</sup> OTTE, T. G., *The Foreign Office Mind. The Making of British Foreign Policy, 1865–1914*. Cambridge 2012.

<sup>17</sup> CHAMBERLAIN, M. E., *'Pax Britannica'? British Foreign Policy 1789–1914*. London 2014.

<sup>18</sup> STUART, G. H., *French Foreign Policy. From Fashoda to Serajevo, 1898–1914*. New York 1921.

<sup>19</sup> CHASTENET, J., *La République triomphante 1893–1906*. Paris 1955.

<sup>20</sup> HAYNE, M. B., *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898–1914*. Oxford 1993.

<sup>21</sup> Existuje ještě starší nevydaná absolventská práce: CHAMBERS, M. P., *Origins of the Entente Cordiale*. Nevydaná diplomová práce, Boston University, 1928.

<sup>22</sup> MATHEWS, J. J., *Egypt and the Formation of the Anglo-French Entente of 1904*. London 1939.

<sup>23</sup> K roli egyptské otázky v britsko-francouzských vztazích existuje ještě jedna starší práce, s níž autorka pracovala v některých svých dílčích studiích. Jde o RAGATZ, J. L., *The Question of Egypt in Anglo-French Relations, 1875–1904*. Edinburgh 1922.

<sup>24</sup> VILLEPIN, D. de, *L'Entente cordiale de Fachoda à la Grande Guerre dans les archives du Quai d'Orsay. Dans les archives du Quai d'Orsay*. Bruxelles – Paris 2004.

<sup>25</sup> GEOFFROY, C., *Les Coulisses de l'Entente Cordiale*. Paris 2004.

v textu neuvádí. Od roku 2004, tedy od stého výročí podpisu *Entente Cordiale*, se již bohužel neobjevila žádná novější práce, která by se touto otázkou zabývala.

Pokud jde o životopisné práce, i přes jejich množství je nutno podotknout, že v drtivé většině se jedná o kompilace, které tématu Srdečné dohody pochopitelně věnují zcela limitovaný prostor. Nejinak je tomu v případě studie o francouzském velvyslanci v Londýně Paulu Cambonovi, jejímž autorem je diplomatův syn Henri. Hlavním nedostatkem této publikace je, že obdobně jako řada jiných memoárů neobsahuje žádný poznámkový aparát, a proto je třeba s ní pracovat obezřetně.<sup>26</sup> Novější kniha amerického historika K. Eubanka sice téma Srdečné dohody úplně neopomíjí, ale ve srovnání se starší prací P. J. V. Rola nepřináší v tomto ohledu nic nového, byť Eubank svůj výzkum opřel i o nevydané prameny. Výjimkou v této oblasti je monografie francouzského historika L. Villata, jež obsahuje skutečně podrobnou genezi Cambonovy diplomatické kariéry, a současně sleduje diplomatovy osobní názory na některé signifikantní otázky doby (například Panamský skandál, Dreyfusovu aféru či komentáře k některým předním osobnostem francouzské vrcholné politiky). Pro studium osobnosti Paula Cambona je tato publikace zcela nezbytná a dosud nepřekonaná, Villate čerpal z rozsáhlých nevydaných pramenů a především z necenzurované soukromé korespondence bratrů Julese a Paula Cambonových, která je v osobním vlastnictví jejich dědiců.<sup>27</sup>

Pokud jde o francouzského ministra zahraničí, jeho osobnosti je věnována starší práce C. W. Portera z roku 1936, která je založena především na memoárech,<sup>28</sup> či novější monografie francouzského historika C. Zorghbiba<sup>29</sup> z roku 2001, jejíž autor využil i vydané prameny. Bohužel ani Zorghbibovi se nepodařilo překonat britského historika C. M. Andrewa z roku 1968, *Théophile Delcassé and Making of the Entente Cordiale*, jehož studie je založena na detailním studiu pramenů z Delcassého pozůstalosti a která obsahuje rovněž Delcassého nevydanou soukromou korespondenci.<sup>30</sup>

V roce 1998, sto let po Fašodě, se ve francouzském Foix uskutečnila konference historiků, v jejímž výsledku vznikl sborník *Delcassé et l'Europe à la veille de la Grande Guerre*, která interpretuje Delcassého počínání na *Quai d'Orsay*

---

<sup>26</sup> CAMBON, H., *Paul Cambon, ambassadeur de France (1843–1924) par un diplomate*. Paris 1937.

<sup>27</sup> VILLATE, L., *La République des diplomates. Paul et Jules Cambon, 1843–1935*. Paris 2002.

<sup>28</sup> PORTER, C. W., *The Career of Théophile Delcassé*. Philadelphia 1936.

<sup>29</sup> ZORGHBIBE, C., *Delcassé: Le Grand Ministre des Affaires étrangères de la IIIe république*. Paris 2001.

<sup>30</sup> Tato korespondence je v majetku dědiců Delcassého dcery, madame Noguès.

prostřednictvím francouzského tisku, zejména *La Dépêche Coloniale*, což byl „ústřední orgán“, který Delcassé využíval jako neoficiální list pro komunikaci záměrů *Quai d'Orsay*. Tato práce je velmi přínosná spíše pokud jde o některé dílčí aspekty politické kariéry francouzského ministra zahraničí.

Řadu životopisných prací pak uzavírá publikace britského historika H. P. Cecila *Lord Lansdowne*, která vyšla v Londýně roku 2004. Pokud jde o osobnost britského ministra zahraničí, tak nejcennějším zdrojem je starší práce T. Newtona,<sup>31</sup> která obsahuje vybranou korespondenci z života britského ministra zahraničí, a dále nevydaná disertační práce F. Winterse z roku 2006.<sup>32</sup> Britský velvyslanec v Paříži Edmund Monson se vlastní monografie dosud nedočkal, je však pravdou, že jednal dle instrukcí šéfa *Foreign Office* a že v průběhu britsko-francouzských jednání žádným zásadním způsobem výslednou podobu *Entente* neformuloval. Mnohem větší význam v tomto ohledu měli britský generální konzul v Egyptě lord Cromer a také chedívův finanční poradce Eldon Gorst. Práce A. Huntera<sup>33</sup> a R. Owena<sup>34</sup> poskytují velmi cenný materiál k egyptské otázce a doplňují obraz *Entente* o detaily z jednání, která vedl Eldon Gorst v Paříži s francouzským ministrem zahraničí Théophilem Delcassém a jeho zástupcem Georgesem Louisem a také o konzultace a připomínky lorda Cromera, které se podepsaly na finální podobě dohody.

Pokud jde o českou historiografii, tématu je pozornost věnována pouze formou dílčích studií. V tomto směru je třeba zmínit monografii E. Gombára *Moderní dějiny islámských zemí*, publikaci P. Křivského a A. Skřivana, *Století odchází: světla a stíny „belle époque“*, práci V. Nálevky, *Koncert velmocí. Mezinárodní vztahy 1871–1914* a v neposlední řadě také publikaci F. Stellnera *Poslední německý císař*.<sup>35</sup> Dále nelze opomenout práce a odborné články A. Skřivana st.,<sup>36</sup> M. Kováře<sup>37</sup> a J. Valkouna.<sup>38</sup> Ze

---

<sup>31</sup> NEWTON, Thomas W. L., *Lord Lansdowne. A Biography*. London 1929.

<sup>32</sup> WINTERS, F. W., *Gentlemen's diplomacy. The Foreign Policy of Lord Lansdowne, 1845–1927*. Texas A&M University, 2006.

<sup>33</sup> HUNTER, A., *Power and Passion in Egypt: A Life of Sir Eldon Gorst, 1861–1911*. London 2007.

<sup>34</sup> OWEN, R., *Lord Cromer*. Oxford 2004.

<sup>35</sup> STELLNER, F., *Poslední německý císař*. Praha 1995.

<sup>36</sup> SKŘIVAN, A., *Der Kampf um die Schlüssel zu den Toren Ägyptens. Die Faschodakrise 1898*. In: Prague Papers on History of International Relations, Vol. 3, 1999, s. 153–172; SKŘIVAN, A. st. – SKŘIVAN, A. ml., *Britsko-německá jednání o alianci v roce 1898*. In: Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis, č. 10, 2017, s. 107–124; Skřivan, A. st. – Skřivan A. ml., *Problems of British Policy in China at the End of 19th Century*. In: Prague Papers on the History of International Relations, Prague–Vienna, 1/2014, s. 72–84; Skřivan, A. st. – Skřivan A. ml., *The Situation in the Far East before the First Sino-Japanese War*. Nuova Rivista Storica, I, 2017, s. 83–102.

<sup>37</sup> KOVÁŘ, M., *Nepřátelé či spojenci? Příspěvek ke studiu britsko-německých vztahů před první světovou válkou*. In: Německé hospodářské dějiny. Acta Oeconomica Pragensia, Vědecký časopis Vysoké školy ekonomické v Praze, roč. 16, 2008, č. 1, s. 66–73; KOVÁŘ, M., *Britská koloniální politika v Africe za*



starších prací jde například o práci J. Cesara,<sup>39</sup> s níž však autorka z ideologických důvodů nepracovala. Pokud jde o práce absolventské, uvedme nevydanou diplomní práci M. Mičkové-Šeré či práci J. Valkouna.<sup>40</sup> K tématu britsko-francouzských vztahů v letech 1898 až 1904 existují rovněž autorčiny dílčí studie.<sup>41</sup>

Na závěr je nutno uvést poznámku k formální podobě této práce. Přepisy orientálních jmen závisí na tom, zda byl jejich nositelem Osman nebo Arab, a z tohoto důvodu je v textu použita osmanská i arabská forma některých hodností jako například Paša nebo Paša. V textu se objevují rovněž dvě varianty vlastních jmen, jejichž užití závisí stejně tak jako v předchozím případě na tom, zda byl jejich nositelem Osman či Arab. Jedná se například o podobu jména Muhammad (arabsky) či Mehmet (turecky).

Ačkoliv existuje v britském prostředí rozdíl mezi označením kabinet (*cabinet*), které znamená v českém vnímání vládu jako takovou, a vláda (*government*), což spíše evokuje celou vládní administrativu, autorka se rozhodla používat oba výrazy jako ekvivalentní. Nejinak je tomu v případě francouzské vlády (kabinetu). Pokud je v textu použito označení *Foreign Office*, jedná se o ekvivalent britského ministerstva zahraničí, označení *Quai d'Orsay* je pak využito jako ekvivalent francouzského ministerstva zahraničí. Pro snazší orientaci se autorka přiklonila při překladu pojmenování britských ministerských postů k zavedeným termínům, tedy například ministr zahraničí, a nikoliv *Secretary of State for Foreign Affairs*, ministr kolonií, a ne *Secretary of State for the Colonies* (*Colonial Secretary*) apod. Jedinou výjimkou v tomto směru je případ Státního

---

*druhé Gladstonovy vlády (1880–1885)*. In: Pocta Aleši Skřivanovi. Sborník příspěvků jeho žáků k 50. narozeninám, 1994, s. 28–34.

<sup>38</sup> VALKOUN, J., *Fašodská krize 1898. Vyvrcholení britsko-francouzského soupeření v oblasti horního Nilu*. In: Historický obzor, roč. 21, 2010, č. 7–8, s. 146–153; VALKOUN, J., *The British-French Struggle for the Upper Nile*. In: Prague Papers on the History of International Relations, 2009, s. 233–251; VALKOUN, J., *Éra lorda Cromera: Britové v Egyptě v letech 1892–1907*. In: Historica Olomucensia, Vol. 46, 2014, s. 91–105; VALKOUN, J., *The Sudanese Life of General Charles George Gordon*. In: Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, č. 2, 2013, s. 49–70; VALKOUN, J., *The British and Egypt in the 1890s*. In: Öt kontinens: Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék közleményei, No. 2, 2012, s. 237–254.

<sup>39</sup> CESAR, J., *Britská říše v období imperialismu, 1870–1945*. Praha 1970.

<sup>40</sup> ŠERÁ, M., *Fašodská krize roku 1898 – vyvrcholení britsko-francouzského soupeření v oblasti horního Nilu*. Nevydaná diplomová práce, Univerzita Karlova, Praha 1986; VALKOUN, J., *Egypt pod britským patronátem v letech 1882–1899. Příspěvek k dějinám britského impéria v 19. století*. Nevydaná diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2008.

<sup>41</sup> ŠUBRTOVÁ, M., *Egypt na cestě k finančnímu kolapsu a britské okupaci, 1854–1882*. In: Nový Orient, Vol. 71, 2016, No. 4, s. 8–14; ŠUBRTOVÁ, M., *Pronikání evropských velmocí do Maroka v 19. století aneb konec šarífského impéria*. Historický obzor, roč. 28, č. 5–6, 2017, s. 105–114; ŠUBRTOVÁ, M., *Od Fašodské krize k Srdečné dohodě. Britsko-francouzské vztahy na přelomu 19. a 20. století*. In: Historický obzor, roč. 26, č. 1–2, 2015, s. 18–32; ŠUBRTOVÁ, M., *Anglo-French Relations, Morocco and the Entente Cordiale*. In: West Bohemian Historical Review, Vol. 6, 2016, No. 2, s. 213–241; ŠUBRTOVÁ, M., *La France et l'occupation anglaise d'Égypte, 1882–1888*. In: West Bohemian Historical Review, Vol. 4, 2014, No. 2, s. 93–126.

tajemníka Zahraničního úřadu, kdy se autorka rozhodla zachovat fakticky správné označení. V odkazování na materiály z The National Archives v Londýně je pak striktně zachováno jejich označení, tedy někde se objevuje folium (f.) a někde strana (s.), podle toho, jak jsou řazeny.

## 1. Britsko-francouzské vztahy do roku 1898

Jedním ze základních principů britské zahraniční politiky v dlouhém 19. století se stala zásada „*splendid isolation*“, tedy politika skvělé izolace, kdy se britští představitelé ostentativně vyhýbali jakýmkoliv spojeneckým smlouvám, které by ostrovní monarchii mohly zatáhnout do konfliktů na kontinentě.<sup>42</sup> Britským zájmem v letech 1815–1902 bylo udržovat takový systém evropské rovnováhy sil, který by co nejvíce vyhovoval vlastním zájmům ostrovní monarchie a jehož by bylo možné dosáhnout bez přímé účasti v kontinentální politice. Viktoriánská Británie procházela obdobím prosperity a dlouhého míru, a právě díky své neotřesitelné pozici na světových trzích a mořích nebyla nucena navazovat spojení s evropskými mocnostmi, a mohla proto sledovat politiku skvělé izolace.

Naproti tomu Francie procházela v 19. století pravým opakem. Její vnitropolitický vývoj byl v dekadách, jež následovaly po Vídeňském kongresu, velmi turbulentní. Země prošla od bourbonské restaurace údobím konstituční červencové monarchie, již nahradila Druhá republika, jejíž krátkou existenci ukončilo druhé císařství Napoleona III. Z prachu bitvy u Sedanu povstala roku 1870 francouzská třetí republika, která nakonec trvala celých 70 let. Její konstantou zahraniční politiky se stala snaha získat zpět alespoň část ztracené prestiže, o níž země přišla po prohrané francouzsko-pruské válce, přičemž velmi charakteristickým prvkem byla „*animozita*“ vůči nově vzniklému Německému císařství, zapříčiněná německou anexí Alsaska-Lotrinska. Paříž toužila obnovit své někdejší vedoucí postavení první mocnosti na evropském kontinentě, a proto usilovala o prolomení mezinárodní izolace, v níž se na počátku 70. let 19. století ocitla. Francouzská zahraniční politika po roce 1871 však musela být velmi opatrná.

Právě vstup nového silného aktéra, Německého císařství, na evropské kolbiště odstartoval proměnu dosavadního systému evropské rovnováhy. Pro 70. a 80. léta 19. století byla příznačná spolupráce tří východních dvorů – Německa, Rakousko-Uherska a Ruska – v intencích takzvaného Spolku tří císařů. Toto společenství se však ukázalo být podvkrát nefunkčním. Zatímco první Spolek tří císařů se rozpadl velmi

---

<sup>42</sup> Výjimkou byla aliance, uzavřená v letech 1854–1856 během Krymské války, kdy Velká Británie a Francie uzavřely spojení s Osmanskou říší a Sardinským královstvím. Jednalo se však o spojení účelové, jehož charakter byl pouze dočasný.

záhy během takzvané Velké východní krize, druhý Spolek tří císařů se rozpadl bezprostředně poté, co na Balkáně vyvrcholila Bulharská krize.

Třetí republika, kde roku 1880 a opětovně o tři roky později převzal otěže moci republikán Jules Ferry, se snažila o zmírnění animozity vůči Berlínu a zároveň přesunula těžiště své zahraniční politiky do zámoří, především do Afriky a do oblasti Indočíny. Po porážce francouzské armády na čínsko-vietnamském pomezí u Langsonu roku 1885 Ferryho vláda sice padla, nicméně Čína přistoupila na mírové podmínky a zřekla se veškerých práv v Annamu, čímž Francouzi získali v Indočíně volné ruce, a mohli tak završit budování svého impéria v této oblasti.<sup>43</sup>

Britské vnitropolitické dění doznalo nedlouho poté velmi razantní proměny, a to především v souvislosti s krizí liberální strany, z níž se roku 1886 odštěpili takzvaní liberální unionisté. Třidevadesát stoupenců unie Anglie a Irska v čele se Spencerem Cavendishem, markýzem Hartingtonem a Josephem Chamberlainem se postavilo proti Williamu Gladstonovi a hlasovalo proti návrhu zákona o samosprávě Irska.<sup>44</sup> Liberální unionisté později splynuli s Konzervativní stranou a vlivem této události skončili oslabení liberálové v opozici, kde zůstali s jednou výjimkou v 90. letech 19. století až do porážky konzervativců v roce 1906. Po vítězství Konzervativní strany v červencových volbách roku 1886 se do čela Velké Británie dostal Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, třetí markýz Salisbury, který v křesle ministerského předsedy setrval sedm let. Jeho zahraniční politika přinesla mír a bezpečí výměnou za „*německé přátelství*“.<sup>45</sup> Německý kancléř Otto von Bismarck usiloval o těsnější připoutání Velké Británie k Trojspolku, nicméně Salisbury byl v tomto směru velmi opatrný, neboť věděl, že takový krok by s sebou nesl riziko války s Francií či s Ruskem, případně s oběma zeměmi.<sup>46</sup> Alternativou k „*německému přátelství*“ mohlo být přátelství francouzské, nicméně Francie požadovala britskou evakuaci Egypta, kterou si Salisbury sice také přál, ale v polovině 80. let 19. století ji považoval za předčasnou.

Také Velká Británie, obdobně jako Francie, přesunula v 80. letech 19. století těžiště své zahraniční politiky do mimoevropských oblastí, kde se především snažila zabezpečit své indické panství. Mimo dění v Persii, Afghánistánu a Osmanské říši sledoval Londýn bedlivě také své zájmy v Egyptě a v oblasti Suezského průplavu. Právě

---

<sup>43</sup> NÁLEVKA, V., *Koncert velmocí. Mezinárodní vztahy 1871–1914*. Praha 2006, s. 77.

<sup>44</sup> STEELE, D., *Lord Salisbury. A Political Biography*. London 2004, s. 201.

<sup>45</sup> OTTE, T. G., *The Foreign Office Mind. The Making of British Foreign Policy, 1865–1914*. Cambridge 2012, s. 150.

<sup>46</sup> STEELE, s. 243.

v této oblasti zájmy Paříže a Londýna kolidovaly nejvíce. Po roce 1881 čelila Británie problémům i v Súdánu, kde sílilo náboženské hnutí Muhammada Ahmada, zvaného Mahdí. Ostrovní monarchie musela rovněž čelit vážné krizi ve vzájemných vztazích s Ruskem, k níž došlo v souvislosti s takzvanou Velkou hrou v Asii. Pronikání Rusů do nitra asijského kontinentu, do oblasti Pamíru a také na území Afghánistánu přimělo Archibalda Philipa Primrose, hraběte Roseberyho, toho času ministra zahraničí ve vládě Williama Gladstona, k vyslovení obav, že „*Velké Británii se nabízí jediné východisko, a to přeměna Trojspolku ve Čtyřspolek*“.<sup>47</sup>

Devadesátá léta 19. století přinesla v mezinárodních vztazích zásadní změny. Markantní vzestup Německého císařství, jeho nekonzistentní zahraniční politika, a především ambiciózní „*Weltpolitik*“, k jejímuž prosazení došlo poté, co v březnu 1890 Bismarck opustil křeslo německého kancléře, vedly k postupnému sblížení Ruska a Francie, které nakonec vyústilo v ratifikaci alianční smlouvy na přelomu let 1893/1894. Právě spojení dvou největších protivníků ostrovní monarchie společně se zintenzivněním imperiální a námořní expanze velmocí na sklonku 19. století přispěly k tomu, že Velká Británie byla ochotna přehodnotit svůj tradiční princip skvělé izolace.<sup>48</sup> Ostrovní monarchie v tomto údobí dospěla ještě k dalšímu zásadnímu posunu – zcela zavrhlá možnost eventuálního spojení s Trojspolkem, která existovala v předchozím desetiletí.

Francouzsko-ruská aliance změnila geopolitickou situaci v mnoha oblastech světa. Ve Středomoří stanula Velká Británie ve značně nevýhodném postavení, neboť její středomořská flotila již nemohla vyvážit síly spojené flotily Francie a Ruska. Po podpisu Středomořských dohod roku 1887<sup>49</sup> se britským partnerem v této oblasti staly Rakousko-Uhersko a Itálie, nicméně právě prvně zmíněná mocnost byla čím dál tím méně spolehlivým partnerem. Poté, co Středomořské dohody přestaly vyhovovat britským zájmům, již ostrovní monarchie roku 1896 svou účast na tomto paktu

---

<sup>47</sup> NÁLEVKA, s. 108.

<sup>48</sup> SKŘIVAN, A. st – SKŘIVAN, A. ml, *Problems of British Policy in China at the End of the 19th Century*. In: Prague Papers on the History of International Relations, 2014, č. 2, s. 72; MONGER, G., *The End of Isolation. British Foreign Policy 1900–1907*. London 1963, s. 1.

<sup>49</sup> Středomořské dohody představovaly sblížení Velké Británie a části Trojspolku, tvořeného Rakousko-Uherskem a Itálií za účelem udržení *statusu quo* ve Středomoří a omezení mocenských aspirací Ruska v této oblasti a také na Blízkém východě. Později se k nim připojilo Španělsko. Zatímco pro Británii dohody představovaly možnou podporu její pozice v Egyptě, Itálie si slibovala podporu své politiky v Tripolsku a pro Rakousko-Uhersko měly posloužit jako podpora pro jeho politiku na Balkáně. Podrobněji viz BUBEN, J., *Středomořské dohody 1887*. In: Historický obzor, 10, 1999, č. 1–2, s. 8–16; č. 3–4, s. 56–63; č. 5–6, s. 114–122; WHITE, J. A., *Transition to Global Rivalry. Alliance Diplomacy and the Quadruple Entente, 1895–1907*. Cambridge 2002, s. 2.

nepotvrdila. O pouhý rok později začalo Rakousko-Uhersko spolupracovat s Ruskem v otázce společné politiky v Makedonii.<sup>50</sup> Téhož roku oznámilo Německo své nové ekonomické a expanzivní cíle na Blízkém i Dálném východě a v neposlední řadě také na světových oceánech. Právě změna geopolitické situace spolu s obavami z německých imperiálních ambic vedly francouzského ministra zahraničí Théophile Delcassého k tomu, aby v srpnu roku 1899 podnikl cestu do Petrohradu, kde došlo k prodloužení bilaterální vojenské konvence z roku 1893, jejíž účinnost měla být dle původního plánu limitována dobou trvání Trojspolku, nicméně nakonec bylo rozhodnuto, že konvence zůstane v platnosti i v případě, že se Trojspolek rozpadne.<sup>51</sup>

Pokud jde o charakter britsko-francouzských vztahů v údobí před rokem 1899, jablkem sváru se v posledních dekádách 19. století staly právě koloniální zájmy a mocenské aspirace obou velmocí v různých částech světa. V 80. a 90. letech 19. století soustředila ostrovní monarchie svůj zájem především na Afriku a Asii. Zatímco v Asii se britské zájmy střetávaly především se zájmy Ruska, v Africe docházelo ke konfliktu zájmů hlavně s Francií. Obecně lze v mimoevropských oblastech poukázat na minimálně sedm oblastí, kde docházelo ke vzájemným britsko-francouzským třenicím. Patrně nejhlubší historické kořeny měl spor ohledně francouzských rybolovných nároků u pobřeží Nového Foundlandu, jehož historie sahala až k Utrechtské smlouvě z roku 1713, která ostrov s definitivní platností přisoudila Velké Británii.<sup>52</sup> V Tichém oceánu představovala problém Nová Kaledonie, která byla od roku 1853 francouzskou trestaneckou kolonií, a také souostroví Nové Hebridy, kde se existující britsko-francouzské kondominium ukázalo jako v praxi nepřilíh šťastné řešení. Další příčinou vzájemných neshod byl Madagaskar, právě zde se střetávaly britské a francouzské obchodní zájmy a od roku 1896, kdy se ostrov stal francouzskou kolonií, zde kulminoval spor zapříčiněný francouzskou celní politikou. V této souvislosti psal 22. dubna 1895 Rosebery<sup>53</sup> britskému generálnímu konzulovi v Egyptě Evelynu Baringovi, baronu Cromerovi:<sup>54</sup> „*Pokud jde o Francii, stojíme si velmi dobře. Nárůst našeho námořního zbrojení musí zcela jistě mít alarmující efekt. Jejich vlastní námořnictvo, tak jako většina věcí v republikánské Francii, je velmi zkorumpované.*

---

<sup>50</sup> MONGER, s. 2.

<sup>51</sup> WHITE, s. 2.

<sup>52</sup> Podrobněji viz HILLER, J. K., *The Newfoundland Fisheries Issue in the Anglo-French Treaties, 1713–1904*. In: *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 24, 1996, s. 1–23.

<sup>53</sup> Lord Rosebery zastával od března 1894 do června 1895 funkci ministerského předsedy.

<sup>54</sup> V roce 1899 byl povýšen na vikomta Cromera.

*Navíc má plné ruce práce s Madagaskarem, a dokud jej pevně neovládne, nemyslím si, že nám bude činit potíže. Nicméně tato záležitost zřejmě nepotrvá déle než dva roky.*<sup>55</sup>

V Asii se roku 1893 zostřílo francouzsko-britské soupeření na Siamu takzvanou Paknamskou krizí. Zatímco Francie usilovala o připojení Siamu k již existující Francouzské Indočíně, Britové podporovali jeho nezávislost, země měla podle jejich představ mezi državami obou států působit jako nárazníkový stát. Francouzi zahájili navzdory přítomným britským plavidlům blokádu Bangkoku, která trvala devět dní a jež velmi poškozovala britský obchod v oblasti, neboť Britové se podíleli na siamském obchodu celými 90 %. V důsledku této blokády a britského nátlaku Siamci přistoupili k dohodě s Paříží. Podpisem smlouvy z 3. srpna 1893 získala Francie kromě značného odškodnění jako svou sféru vlivu území východně od řeky Mekong (území dnešního státu Laos) a na západ od této řeky bylo vytvořeno nárazníkové pásmo, které tvořila demilitarizovaná zóna v šíři 25 kilometrů.<sup>56</sup> Francouzské nároky v oblasti horního Mekongu však i nadále představovaly třetí plochu mezi Londýnem a Paříží. Francouzi věřili, že bude možné využít toku horního Mekongu pro pozdější průnik do Číny, tato domněnka se později ukázala být lichou, neboť řeka byla v této oblasti nesplavná. Stálé francouzsko-britské napětí v oblasti Siamu a částečně také Indočíny tedy bylo ve skutečnosti především bojem o ovládnutí jižní Číny.

Otázka Dálného východu byla pro vývoj britské zahraniční politiky skutečně otázkou klíčovou. Velká Británie usilovala po celé 19. století o posílení svých pozic v Říši středu. Britové se značnou dobu těšili v Číně výsadnímu postavení, a třebaže zde soupeřili s dalšími mocnostmi, především s Ruskem a Francií, jejich vliv na čínskou politiku a obchod byl dominantní.<sup>57</sup> Ruský a francouzský zájem v Číně byl řadu let limitován pouze na geograficky omezené regiony, a proto v klíčových oblastech po dlouhou dobu nemohl pro Británii představovat ohrožení.<sup>58</sup> Po prohrané čínsko-

---

<sup>55</sup> The National Archives, London, Kew (dále jen TNA), Foreign Office (dále jen FO) 633/114. Records of Private Office and Private Papers, Cromer Papers. Rosebery to Cromer, Downing Street, Whitehall, 22 April 1895, f. 313.

<sup>56</sup> BRAILEY, N. J., *Anglo-French Rivalry over Siam and the Treaties of April 1904*. In: CHASSAIGNE, P. – DOCKRILL, M. (Eds.), *Anglo-French Relations, 1898–1998. From Fashoda to Jospin*. New York 2002, s. 57.

<sup>57</sup> Podrobněji viz SKŘIVAN, A. st. – SKŘIVAN A. ml., *Problems of British Policy in China at the End of 19th Century*. Prague Papers on the History of International Relations, Prague–Vienna, 1/2014, s. 72–84; SKŘIVAN, A. st. – SKŘIVAN A. ml., *Financial Battle for Beijing. The Great Powers and Loans to China, 1895–1898*. In: *The Historian*, vol. 79, Fall 2017, No. 3, s. 476–503; SKŘIVAN, A. st. – SKŘIVAN A. ml., *The Situation in the Far East before the First Sino-Japanese War*. In: *Nuova Rivista Storica*, I, 2017, s. 83–102.

<sup>58</sup> KODET, R., *Great Britain and the Great Powers Rivalry in North China at the Beginning of 20<sup>th</sup> Century*. In: *Prague Papers on the History of International Relations*, 2014, č. 1, s. 98. Srv. rovněž

japonské válce a podpisu Šimonosecké smlouvy roku 1895 byla pozice vládnoucí mandžuské dynastie zásadně oslabena a finančně vyčerpaná Říše středu již nebyla schopna čelit tlaku ostatních mocností. Čínská otázka a problém Dálného východu vůbec již nebyly klíčovými záležitostmi pouze pro kontinentální mocnosti, nýbrž se s vzestupem Spojených států amerických se staly problémem globálním.<sup>59</sup> Rosebery v této souvislosti poznamenal: „*Pokud jde o náš vztah s ostatními mocnostmi [...] jak Rusko, tak Německo jsou námi znechuceny, neboť nejsme ochotni za ně tahat jejich čínské kaštany z ohně. V této chvíli tedy můžeme bezpečně počítat s jejich nevolí, pokud jde o naše zájmy.*“<sup>60</sup>

Obchodní komory francouzských měst stály roku 1895 u vzniku studijní komise pro geografický průzkum vietnamsko-čínského pomezí, jejichž cílem mělo být nalezení vhodných tras pro další průnik Francie do čínského vnitrozemí. Británie sledovala své zájmy zejména v povodí řeky Jang-c’ a osnovala plány na výstavbu železnice z barmského města Mandalaj k jihočínským hranicím. Francouzské nároky v jižní Číně se ukázaly být další překážkou pro zlepšení britsko-francouzských vztahů. O tom, nakolik závažná byla situace na Dálném východě roku 1895, svědčí Roseberyho dopis pozdějšímu lordu Cromerovi: „*V tuto chvíli však musíme vyřešit daleko závažnější ‚Východní otázku‘, která vznikla v souvislosti s nastolením míru mezi Čínou a Japonskem. Jedna věc je jistá, tato záležitost je velmi znepokojivá a hrozí možností katastrofálního vývoje, neboť by mohla jednoduše vyústit v absolutní pohromu, k níž by došlo mezi evropskými mocnostmi soupeřícími o zbytky čínského impéria.*“<sup>61</sup>

Roku 1897 se Němci zmocnili přístavu Čching-tao a oblasti Tiaočouského zálivu, kde zamýšleli vybudovat námořní základnu, a zahájili tak boj o koncese a sféry vlivu. V polovině prosince téhož roku obsadila ruská flotila Port Arthur, aby zde přezimovala.<sup>62</sup> Britský stálý státní podtajemník na *Foreign Office* Francis Bertie vyjádřil obavy, že přítomnost ruské flotily v Port Arthuru či jiném přístavu v severní Číně by mohla vést k nebezpečnému precedentu, který by mohl povzbudit Francouze,

---

SKŘIVAN, A. st. – SKŘIVAN, A. ml. – NOVOTNÝ, L. – KOČVAR J., – KODET, R., *Hra o říši středu: Politické a hospodářské zájmy Velké Británie a Německa v Číně, 1894–1914*. Praha 2017, zvláště kapitola *Problémy britské politiky v Číně na sklonku 19. století*, s. 9–20.

<sup>59</sup> OTTE, T. G., *The China Question. Great Power Rivalry and British Isolation 1894–1905*. Oxford, New York 2007, s. 74; BERRYMAN, J., *British Imperial Defence Strategy and Russia. The Role of the Royal Navy in the Far East, 1878–1898*. In: *International Journal of Naval History*, Vol. 1, April 2002, No. 1, s. 6.

<sup>60</sup> TNA, FO 633/114, Rosebery to Cromer, Downing Street, Whitehall 22 April 1895, f. 313.

<sup>61</sup> Tamtéž.

<sup>62</sup> TNA, FO 800/2. Private Offices: Various Ministers’ and Officials’ Papers. Sanderson, Baron, Part II. Minute by Thomas Sanderson, 23 December 1897, f. 137.



aby podnikli stejné kroky na jihu Číny a vyslali svou flotilu do k Chaj-nanu.<sup>63</sup> Rusové si pronájem Port Arthuru následně zajistili smlouvou z března 1898 společně s celou oblastí Liaotungského poloostrova včetně přístavu Ta-lien. Britové nejprve usilovali o dosažení dohody s Ruskem a posléze s Německem, nicméně poté, co je obě velmoci odmítly, museli jednat samostatně. Z tohoto důvodu nakonec uzavřeli v létě roku 1898 několik smluv s Čínou, s jejichž pomocí získali nárok na kontrolu povodí řeky Jang-c', pronájem přístavu Wej-chaj-wej a rovněž potvrdili své dominantní postavení na čínském trhu.<sup>64</sup>

Vůbec největší problém pro vzájemné britsko-francouzské vztahy však představovaly koloniální aspirace obou velmocí v západní, střední a severní Africe, kde zcela klíčovou roli hrály Maroko a Egypt. Maroko bylo jedinou zemí v severní Africe, která nebyla formálně součástí Osmanské říše a jež se těšila nezávislosti. Marockému sultanátu vládla od roku 1668 šarífská dynastie Alawitů a ještě na počátku 19. století stála země téměř mimo mocenské zájmy evropských velmocí. Prozíravý sultán Mawláj Sulajmán udržoval dobré vztahy s okolními státy, prosazoval mírovou politiku a snažil se nezavdat záminku pro konflikt s evropskými mocnostmi. Po první tři dekády 19. století se marockému sultánovi dařilo držet zemi uzavřenou vnějšimu světu – roku 1832 zde žilo pouze 248 Evropanů, kteří žili výlučně v přístavech Tanger, Rabat a Mogador, a již měli zákaz se pohybovat po vnitrozemí. Evropští konzulové byli přesunuti z Marrakéše do Tangeru, odkud mohli se sultánem komunikovat výlučně prostřednictvím tamějšího guvernéra, a byli tak zcela izolováni od zbytku země.<sup>65</sup>

Do hledáčku velmocí se marocký sultanát dostal poprvé v údobí červencové monarchie, kdy Francie okupovala sousední Alžírsko, na jehož západní části si činil nároky také marocký sultán. Přímé vojenské konfrontaci s Francií se však snažil vyhnout, nicméně když alžírský emír Ab dal-Qádir, který se vzepřel Francouzům, uprchl do Maroka, odkud pokračoval ve vedení vzpoury, stala se tato nevyhnutelnou. Sultánova armáda byla v srpnu 1844 poražena jedenáctitisícovým francouzským expedičním sborem v bitvě u Isly a přístavy Tanger a Mogador vzápětí bombardovala francouzská flotila.<sup>66</sup> Jen intervence britské vlády zabránila následnému francouzskému tažení na Fez. Sultánova pozice jednoznačně utrpěla a marocký vládce se ocitl ve

---

<sup>63</sup> OTTE, *The China Question ...*, s. 96.

<sup>64</sup> Tamtéž, s. 74.

<sup>65</sup> GOMBÁR, E., *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha 1999, s. 176–177; ŠUBRTOVÁ, M., *Pronikání evropských velmocí do Maroka aneb konec šarífského impéria*. In: *Historický obzor*, roč. 28, 2017, č. 5–6, s. 105.

<sup>66</sup> PENNELL, C. R., *Morocco. From Empire to Independence*. Oxford 2003, s. 116.

svízelné situaci, Francouze nemohl porazit a jakýkoliv pokus o další odpor by znamenal jistou prohru, nicméně pokud by se o odpor ani nepokusil, riskoval by, že v očích vlastních poddaných ztratí nárok na titul vládce. Z tohoto důvodu se pustil do reorganizace marocké armády po západním vzoru, obdobně jako Muhammad Alí v Egyptě či sultán Selim III. v Osmanské říši.

Od druhé poloviny 19. století začalo soupeření jednotlivých mocností o vliv v marockém sultanátu, kde na sklonku páté dekády usedl na uprázdněný trůn nový sultán Mawláj Muhammad. Po marocko-španělské konfrontaci v letech 1859–1860 bylo Španělsku přiznáno nejen právo na vlastní přístav na atlantickém pobřeží sultanátu, ale také došlo k rozšíření španělských enkláv Ceuty a Melilly. Tento válečný konflikt opětovně prokázal vojenskou slabost Maroka. Bylo stále zřejmější, že nezávislost Maroka bude trvat pouze do chvíle, než evropské mocnosti ukončí vzájemné soupeření o vliv v sultanátu.<sup>67</sup>

Roku 1873 stanul v čele Maroka cílevědomý Mawláj Hasan, jehož hlavní ambicí bylo přeměnit svou vojensky zaostalou zemi v moderní stát s odpovídající armádou. Z tohoto důvodu do země proudili evropští poradci z Velké Británie, Francie, Belgie, Španělska i Německa a jejich úkolem bylo vycvičit moderní marockou armádu, která by nahradila stávající systém tvořený kmenovými ozbrojenci. Z tohoto důvodu přišel roku 1876 do sultánových služeb Harry Maclean, britský důstojník skotského původu dislokovaný na Gibraltaru. Maclean, později známý jako *kaid*, se postupně stal vrchním velitelem, který byl pověřen výcvikem marocké armády.<sup>68</sup> *Kaid* se postupně naučil plyně arabsky a jeho mužstvo jej obdivovalo. Francouzi jej nenáviděli, a nikoliv neprávem jej podezírali, že je špiónem, a z tohoto důvodu trvali na tom, aby byla do země vyslána mise v čele s Julesem Erckmanem, který se měl stát vrchním velitelem marockého dělostřelectva.<sup>69</sup>

Kromě toho, že reformovaná armáda byla velmi roztříštěná, což omezovalo její efektivní bojeschopnost, bylo její udržování také mimořádně nákladné.<sup>70</sup> Z tohoto důvodu se sultán pokoušel reformovat také daňový systém a snažil se zajistit si finance s pomocí řady dalších hospodářských opatření. Proti jeho reformám se zvedla vlna nevole především z řad muslimských duchovních a lokální nobility. Z tohoto důvodu

---

<sup>67</sup> GOMBÁR, s. 176–177; BEN-SRHIR, K., *Britain and Morocco During the Embassy of John Drummond Hay, 1845–1886*. London – New York 2005, s. 191–192.

<sup>68</sup> ŠUBRTOVÁ, M., *Anglo-French Relations, Morocco and the Entente Cordiale*. In: *West Bohemian Historical Review*, Vol. 6, 2016, No. 2, s. 223.

<sup>69</sup> PENNELL, s. 118.

<sup>70</sup> Tamtéž.

vedl sultán osobně řadu vojenských výprav po celé zemi, v jejichž důsledku se mu podařilo upevnit vlastní moc. Nicméně meze jeho moci se projevíly roku 1880, kdy se Mawláj Hasan neúspěšně pokusil zrušit stávající systém konzulární ochrany na konferenci v Madridu. Madridskou konvenci podepsalo 14 států a evropské velmoci získaly rovné právo pro získání koncesí a privilegií v zemi, čímž nabyla marocká otázka mezinárodního charakteru.<sup>71</sup>

Poloha marockého sultanátu u Gibraltarského průlivu jednoznačně předurčila zvláštní strategický význam země a jeho přístavu Tanger pro britskou námořní strategii. Britové nemohli připustit, aby se jiná velmoc etablovala v marockém přístavu, neboť tím by již tak oslabená pozice Velké Británie ve Středomoří byla ještě více ohrožena. Velká Británie měla v Maroku rovněž obchodní zájmy, a třebaže v průběhu 90. let 19. století tyto zájmy postupně slábly, dokud vnímali Britové Petrohrad a Paříž jako své hlavní nepřátele, nebyli ochotni se marockého pobřeží vzdát za žádnou cenu.<sup>72</sup>

Když po smrti sultána Mawláje Hassana roku 1894 převzal vládu jeho syn, teprve čtrnáctiletý Mawláj Ab dal-Azíz, stal se skutečným vládcem jeho regent, čtyřiapadesátiletý velkovezír Ba Ahmad. Pokud jde o imperiální ambice velmocí, velkovezír prosazoval politiku rovnováhy a nedovolil, aby vliv jedné či druhé strany v Maroku převážil. Nicméně po velkovezírově smrti roku 1900 bylo čím dál tím zřejmější, že existence nezávislého Maroka již nebude mít dlouhého trvání.<sup>73</sup>

Pokud jde o Egypt, ačkoliv byl formálně součástí Osmanského impéria, země se těšila značné autonomii. Od roku 1863 stál v jejím čele chedív Ismaíl Paša, ambiciózní vladař, jehož přáním bylo, aby se Egypt stal moderní zemí, která by stanula po boku evropských mocností. Právě během jeho vlády bylo uzavřeno množství zahraničních půjček, které měly pomoci rychlé industrializaci země, ale jejichž prostřednictvím se země dostala do dluhové pasti. Poté, co byly finanční možnosti země roku 1875 zcela vyčerpány, byl chedív nucen odprodat svůj většinový podíl ve Společnosti Suezského průplavu Velké Británii, která se tak stala největším akcionářem společnosti a převzala její kontrolu.<sup>74</sup>

V následujících šesti letech přivedly hospodářské obtíže a s nimi souvisící zasahování evropských velmocí do vnitřních záležitostí země Egypt k úplné ztrátě

---

<sup>71</sup> GOMBÁR, s. 349–351.

<sup>72</sup> GRENVILLE, J. A. S., *Lord Salisbury and Foreign Policy. The Close of the Nineteenth Century*. London 1970, s. 432.

<sup>73</sup> GOMBÁR, s. 349–351; MONGER, s. 3.

<sup>74</sup> Vlastnictví balíku 176 602 akcií sice nedávalo Britům přímou kontrolu nad průplavem, nicméně získali tím možnost blokovat francouzská rozhodnutí a tím společnost nepřímo ovlivňovat.

politické nezávislosti. Nedlouho poté, co byly akcie odprodány, vyhlásil chedív státní bankrot a mezi akcionáři propukla panika.<sup>75</sup> Chedív byl donucen vydat 2. května 1876 dekret, kterým byla ustavena Komise egyptského veřejného dluhu (*Caisse de la Dette Publique*).<sup>76</sup> Finanční kontrolu země tak převzaly vlády Francie a Velké Británie a chedív Ismaíl byl krátce nato donucen abdikovat ve prospěch svého syna Tawfíka. V zemi však postupně narůstala nespokojenost se zahraniční finanční kontrolou a s přítomností Evropanů vůbec.<sup>77</sup> V armádě se tato nespokojenost projevila především v důstojnickém sboru, kde sílilo nacionalistické cítění. V čele důstojnického sboru stanul plukovník Ahmad Urábí Paša, který donutil Tawfíka k reorganizaci vládního kabinetu, z něž byli vyloučeni zástupci evropských mocností. V únoru 1882 byl Urábí jmenován ministrem války a posléze de facto převzal vládu v zemi. Jeho vojenská diktatura se projevovala velmi xenofobně. V červnu 1882 propukly v Alexandrii, kde žilo zhruba 232 000 obyvatel, z nichž každý pátý byl původem Evropan, konfesijní nepokoje, během nichž byli zraněni italský, řecký a britský konzul a o život přišlo asi 50 Evropanů a 150 Egyptanů.<sup>78</sup> Tyto nepokoje se staly záminkou pro vojenskou intervenci velmocí. Protože francouzská poslanecká sněmovna i senát se vyslovili proti, odmítla Francie možnost vojenského angažmá v Egyptě po boku Velké Británie, která tak postupovala osamoceně. Po ostřelování Alexandrie došlo k vylodění britského expedičního sboru generála Garneta Wolseleye, jenž 13. září 1882 svedl rozhodující bitvu u Tall al-Kabíru. Po porážce Urábího vojsk se v Egyptě jednoznačně prosadil britský vliv, třebaže země zůstávala i nadále formálně součástí Osmanské říše. Skutečnou moc měl v rukou britský generální konzul, a právě přítomnost Velké Británie v Egyptě se po roce 1882 stala příčinou rostoucího britsko-francouzského napětí.

Poté, co Britové již v říjnu 1882 odstranili takzvaný systém duální kontroly v Egyptě, kdy britského a francouzského finančního poradce nahradil jediný zástupce, jmenovaný na doporučení londýnské vlády, ujali se Britové rovněž kontroly egyptských železnic a velmi záhy převzali dohled také nad organizací a výcvikem nových

---

<sup>75</sup> Podrobněji k zahraničním půjčkám a hospodářské situaci Egypta v letech 1854–1882 viz ŠUBRTOVÁ, M., *Egypt na cestě k finančnímu kolapsu a britské okupaci, 1854–1882*. In: *Nový Orient*, Vol. 71, 2016, No. 4, s. 8–14; CLEVELAND, W. L., *A History of the Modern Middle East*. Oxford 1994, s. 95.

<sup>76</sup> HUREWITZ, J. C., *The Middle East and North Africa in World Politics. A Documentary Record. European Expansion, Vol. 1, 1535–1914*. London 1975, s. 407–409.

<sup>77</sup> France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Affaires d'Égypte (dále jen DD, AE), Paris 1880, Godeaux à Waddington, Le Caire le 7 avril 1879, s. 169.

<sup>78</sup> REID, D. M., *The Urabi Revolution and the British Conquest, 1879–1882*. In: DALY, M. W. (Ed.), *The Cambridge History of Egypt, Vol. 2. Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century*. Cambridge 1998, s. 231; DD, AE, Paris 1882, Kleczkowski à Freycinet, Alexandrie le 13 juin 1882, No. 45, s. 27–29.

egyptských pořádkových sil, které měly nahradit zaniklou chedívovu armádu.<sup>79</sup> Od konce roku 1882 tedy politika britsko-francouzské spolupráce v Egyptě přestala existovat a tato skutečnost měla pro mezinárodní vztahy v Evropě značný význam. Až do onoho okamžiku měly Britové i Francouzi v zemi na Nilu společné zájmy, které determinovaly jejich politiku vůči Spolku tří císařů. Západní mocenský blok se však nyní rozpadl a politika úzké francouzsko-britské spolupráce byla postupně nahrazena vzájemným antagonismem.<sup>80</sup> Londýn si uvědomil, že ve chvíli zániku vazby k Francii je nutné najít nového partnera; tímto partnerem se mělo stát Německo. Podle Williama L. Langer Bismarck věděl, že případný konflikt mezi Paříží a Londýnem pouze posune Velkou Británii do závislosti na německé dobré vůli, a tato skutečnost nakonec zapříčiní francouzskou izolaci.<sup>81</sup> Vztahy Velké Británie s Francií se po roce 1882 prudce zhoršily, a pocit ponížení, s nímž se Paříž potýkala od porážky v prusko-francouzské válce v roce 1870, se nyní v důsledku ztráty vlivu v Egyptě ještě prohloubil.<sup>82</sup> Mezi francouzskými občany převažoval všeobecný pocit nespokojenosti, zapříčiněný často se střídajícími vládami a špatnou finanční a obchodní situací, a ambiciózní koloniální politika mohla vyvážit tuto nedůvěru pouze nepatrně. Mezi veřejností postupně v souvislosti se ztrátou vlivu v Egyptě rostl pocit zášti vůči Velké Británii. Každý krok britské vlády, a každá její deklarace a prohlášení celou situaci jen zhoršovaly, neboť ve svém důsledku pouze přispívaly k další eskalaci napětí a k větší podrážděnosti francouzských občanů. Francouzští státníci, kteří proklamovali, že Britové zrušením duální kontroly poškodili francouzské věřitele, měli podporu francouzského veřejného mínění.<sup>83</sup>

Britská okupace Egypta se setkala s negativní reakcí nejen ve Francii, ale kritiku si Britové vysloužili i jinde v Evropě. Gladstone se snažil situaci uklidnit, a proto velmoci ujišťoval, že jde pouze o dočasné opatření, a že se Britové poté, co bude v zemi nastolen pořádek, z Egypta stáhnou. Dlužno dodat, že jen do roku 1922, tedy během údobí čtyřiceti let, vydala Velká Británie na šestašedesát obdobných prohlášení.<sup>84</sup> Odchod Britů z Egypta byl však podmíněn několika faktory. Bylo nutné dosáhnout opětovného nastolení autority egyptského chedíva, zaručit svobodnou plavbu Suezským průplavem, zajistit stabilitu egyptských financí, reorganizovat egyptskou státní správu a

---

<sup>79</sup> LANVER, M., *The British in Egypt 1822–1922*. London 2012, s. 10; COLVIN, A., *The Making of Modern Egypt*. London 1906, s. 38.

<sup>80</sup> LANGER, W. L., *European Alliances and Alignments, 1871–1890*. New York 1931, s. 282.

<sup>81</sup> Tamtéž, s. 283.

<sup>82</sup> OTTE, *The Foreign Office Mind ...*, s. 143.

<sup>83</sup> NEWTON, T. W. L., *Lord Lyons. A Record of British Diplomacy, Vol. 2*. London 1913, s. 306–307.

<sup>84</sup> LANGER, *Alliances and Alignments ...*, s. 281.

současně prosadit úpravy právního statusu zahraničních residentů v Egyptě.<sup>85</sup> Reorganizace egyptské státní správy byla svěřena do rukou britského liberálního diplomata Fredericka Hamiltona-Temple-Blackwooda, hraběte Dufferina, který v Egyptě na přelomu let 1882–1883 vypracoval svou zprávu.<sup>86</sup> Dufferinův návrh z 6. února 1883 se stal posléze klíčem k vyřešení politického uspořádání Egypta, který zůstal i nadále součástí Osmanské říše, ale odváděl sultánovi roční tribut. Ačkoliv se exekutivní moc de iure vrátila do rukou chedíva, de facto byli skutečnými pány země Britové, respektive britský generální konzul, který podléhal přímo britskému *Foreign Office*.<sup>87</sup>

V září 1883 přicestoval do Káhiry Evelyn Baring, pozdější lord Cromer, aby nahradil Edwarda Maleta, který dosud zastával post britského agenta a generálního konzula v Káhiře. Jmenování Baringa do této funkce bylo pro britskou správu v Egyptě zcela zásadním krokem. Právě Baring se v následujících letech značnou měrou zasadil o to, aby v zemi byly provedeny reformy, které měly tuto orientální despocii proměnit v moderní stát.<sup>88</sup> Vzhledem k tomu, že se Egypt na sklonku roku 1883 nacházel na pokraji finanční krize, byla v následujícím roce do Londýna svolána mezinárodní konference, která měla řešit otázku egyptského rozpočtu. Jelikož se Francouzi domnívali, že Egypt je na tom ve skutečnosti lépe, než jak jeho finanční situaci prezentovali britští zástupci, blokovali jakékoliv změny v likvidačním zákoně, a protože je němečtí zástupci v jejich konání podporovali, konference skončila neúspěchem. Kvůli krachu londýnské konference vyslali Britové do Egypta misi Thomase George Baringa, prvního hraběte Northbrooka, jehož posláním bylo prošetřit stav egyptských financí. Vzhledem k tomu, že ani jeho doporučení nebyla nakonec přijata a v Egyptě vypukla vlna protestů, musely velmoci přistoupit na konsenzus, jenž byl vtělen do takzvané Londýnské konvence z roku 1885. Touto konvencí byla finanční situace Egypta regulována na dalších téměř dvacet let a finanční kontrola země získala opětovně mezinárodní charakter.<sup>89</sup>

---

<sup>85</sup> KARSH, E. – KARSH, I., *Empires of the Sand. The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789–1923*. Cambridge 1999, s. 66.

<sup>86</sup> COLVIN, s. 26.

<sup>87</sup> MANSFIELD, P., *The British in Egypt*. London 1971, s. 56–57; GOMBÁR, s. 327–328; ROBINSON, R. – GALLAGHER, J. – DENNY, A., *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*. New York 1961, s. 128.

<sup>88</sup> Podrobněji k působení lorda Cromera v Egyptě viz VALKOUN, J., *Éra lorda Cromera: Britové v Egyptě v letech 1892–1907*. In: *Historica Olomucensia*, Vol. 46, 2014, s. 91–105.

<sup>89</sup> LANGER, *Alliances and Alignments ...*, s. 306.

Další neuralgický bod představovala otázka svobodné plavby Suezským průplavem. Pařížská konference, která měla tuto problematickou otázku projednat, však řešení nepřinesla. Krátce po jejím krachu se ve Velké Británii k moci dostala konzervativní vláda v čele s Robertem Gascoynem-Cecilem, třetím markýzem ze Salisbury, který v červnu 1885 nahradil ministerského předsedu Gladstona a zároveň převzal po lordu Granvillovi vedení *Foreign Office*. Markýz Salisbury měl značné obavy z toho, jak britská okupace Egypta ovlivní mocenskou rovnováhu ve Středomoří. Z tohoto důvodu měl britský premiér v úmyslu stáhnout se z Egypta v co nejkratší době, ale zároveň nechtěl riskovat a opustit Káhiru dříve, dokud si nebude jistý, že Osmané budou schopni ubránit Úžiny a Konstantinopol před tlakem Ruska, byť s diplomatickou a námořní podporou. Britský ministerský předseda se obával, že pokud by se Britové z Káhiry stáhli předčasně, mohla by nestabilní Osmanská říše podlehnout vnějšímu tlaku, a za těchto okolností by se Suezského průplavu mohla zmocnit jiná velmoc, což by pro Velkou Británii představovalo značný problém nejen v souvislosti s jejími zájmy ve Středomoří, ale také v Indii.<sup>90</sup> Otázka Suezského průplavu byla nakonec vyřešena až konvencí z roku 1888, jejíchž 16 článků vyhrazovalo svobodu a otevřenost průplavu v čase války i v čase míru všem plavidlům pod jakoukoliv vlajkou. Válečné akce v oblasti průplavu byly zakázány a konvence také stanovila, že oblast průplavu nesmí být blokována.<sup>91</sup>

Poté, co si Francie na sklonku roku 1888 uvědomila, že k britské evakuaci Egypta v nejbližší době nedojde (v červenci 1888 tlumočil britský parlamentní podtajemník na *Foreign Office* James Fergusson stanovisko lorda Salisburyho, že Velká Británie nemění své záměry v souvislosti s přítomností v Egyptě),<sup>92</sup> nastalo znovu období „měření sil“. Paříž mohla na Velkou Británii vyvíjet nátlak prostřednictvím Komise egyptského veřejného dluhu, zatímco Britové usilovali o získání primátu v Egyptě prostřednictvím posílení chedívyvy autority a nastolení vlastní převahy.<sup>93</sup> Francie se mezitím neúspěšně snažila dosáhnout odchodu britských okupačních jednotek z Egypta. Čím déle tak činila a čím méně úspěšná byla, tím více kladla Britům překážky a dělala jim obtíže. Paříž prostřednictvím svého vlivu blokovala britské snahy

---

<sup>90</sup> ROBINSON – GALLAGHER – DENNY, s. 254.

<sup>91</sup> France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Négotiations relatives au règlement international pour le libre usage du Canal de Suez, 1886–1887. Paris 1887, Salisbury à Egerton, Foreign Office le 21 octobre 1887, No. 50, s. 93–96.

<sup>92</sup> TNA, FO 800/25. Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. Fergusson, Sir James. Salisbury to Fergusson, 2 July 1888, f. 199.

<sup>93</sup> SAUL S., *La France et l'Égypte de 1882 à 1914. Intérêts Économiques et Implications Politiques. Histoire Économique et financière de la France*. Paris 1997, s. 605.

o reformy v Egyptě a svými obstrukcemi znesnadňovala Londýnu správu Egypta, jak jen to bylo možné. Již na počátku roku 1887 prohlásil lord Salisbury, že „*Francie je nyní naším nepřítelem*“.<sup>94</sup> Rokem 1888 počínaje a dále během 90. let 19. století se jevilo nepravděpodobné, že by Paříž opustila svou „politiku stálých obtíží“.

K zásadní změně na britské politické scéně došlo v březnu 1894, kdy se Gladstone, vyčerpán řešením dlouhodobých problémů v Irsku a v Egyptě, rozhodl stáhnout z politického života. Jeho nástupcem se stal lord Rosebery a do čela *Foreign Office* se dostal bývalý ministr pro Indii, lord Kimberley. Rosebery byl velmi protifrancouzsky naladěný a tato skutečnost byla veřejně známa. Proto když například francouzský velvyslanec v Londýně William Henry Waddington usiloval o zlepšení britsko-francouzských vztahů v egyptské otázce, jednal s Gladstonem o této záležitosti záměrně za Roseberyho zády. Když se však Rosebery tuto skutečnost dozvěděl, bylo jedině, čeho nakonec Waddington dosáhl, své vlastní odvolání.<sup>95</sup>

Vzhledem k tomu, že se lord Kimberley v afrických problémech příliš neorientoval, měl v průběhu roku 1894 největší vliv na britskou politiku v Africe vedoucí afrického oddělení na *Foreign Office*, sir Henry Percy Anderson. Poté, co lord Rosebery převzal otěže britské vlády, začaly se vztahy mezi Francií a Velkou Británií opět vyostřovat, neboť ani Rosebery, ani Anderson „*nestáli o francouzské přátelství, jež by Británie musela kompenzovat byť jediným kouskem afrického území*“.<sup>96</sup>

V květnu 1894 se postupně začaly formovat obrysy budoucího konfliktu v údolí Nilu. Poté, co v polovině měsíce vyšla najevo existence britsko-konžské smlouvy, se vzájemné vztahy mezi Londýnem a Paříží rapidně zhoršily.<sup>97</sup> Novina však nezpůsobila nevoli jen v Roseberyho kabinetu, ale také v Berlíně a ve Paříži, které důrazně protestovaly proti jejímu obsahu.<sup>98</sup> Velká Británie totiž podle článku II shora uvedené smlouvy pronajala jménem Egypta Svobodnému konžskému státu rozsáhlé území na levém břehu Nilu, které bylo vytyčeno na severu Fašodou, na jihu nejsevernějším bodem Albertova jezera a na západě 30. stupněm východní délky. Tento pronájem měl

---

<sup>94</sup> OTTE, T. G., „*From War in Sight“ to Nearly War. Anglo-French Relations in the Age of High Imperialism, 1875–1898.* In: *Diplomacy and Statecraft*, Vol. 17, 2006, s. 701.

<sup>95</sup> TAYLOR, A. J. P., *The Struggle for Mastery in Europe, 1848–1918.* Oxford 1965, s. 343.

<sup>96</sup> VALKOUN, J., *Fašodská krize 1898. Vyvrcholení britsko-francouzského soupeření v oblasti horního Nilu.* In: *Historický obzor*, roč. 21, 2010, č. 7–8, s. 147.

<sup>97</sup> Podrobněji viz TAYLOR, A. J. P., *Prelude to Fashoda. The Question of Upper Nile, 1894–1895.* In: *The English Historical Review*, Vol. 65, 1950, No. 254, s. 56–58.

<sup>98</sup> France, Ministère des Affaires Étrangères, *Documents Diplomatiques Français, 1871–1914, Série I, Tome XI (dále jen DDF I, T. XI), Paris 1947, Note pour le gouvernement britannique, Londres le 28 mai 1894, No. 113, s. 175.*



trvat po dobu života belgického krále Leopolda II., který Britům na oplátku podle článku III pronajal úzký pruh území v délce zhruba pětadvaceti kilometrů mezi jižním cípem Edwardova jezera a severním cípem jezerem Tanganika.<sup>99</sup> Toto území na levém břehu Nilu mělo jednak zabránit francouzskému pronikání do oblasti, a Velká Británie by současně díky takto nabytému území dostala příležitost realizovat dávný sen o propojení jejích kolonií prostřednictvím „železnice z Kapského města do Káhiry“.<sup>100</sup>

Vzájemná britsko-francouzská rivalita vyvrcholila roku 1898 během Fašodské krize, kdy se obě země ocitly na pokraji války. Zatímco Británie usilovala o vytvoření souvislého pásu území od Káhiry po Kapské město, Francie měla zájem propojit své kolonie od východu na západ od Rudého moře až po Senegal. Během realizace těchto plánů se zájmy obou mocností střetly na území Súdánu, právě v oblasti Fašody. Jean-Baptiste Marchand velel francouzské expedici, která postupovala z konžského Brazzaville do oblasti Horního Nilu, a věřil, že právě francouzská přítomnost v této oblasti by mohla přimět Velkou Británii k opětovné diskusi o osudu Egypta. Marchandovi muži dosáhli Fašody 10. července 1898 a na malé pevnosti vztyčili francouzskou trikoloru.<sup>101</sup> V té době však již započala britská expedice na záchranu a znovudobytí Súdánu, který tehdy ovládal náboženský fanatik chalífa, následovník Mahdího. Spojená britsko-egyptská armáda pod velením sira Horatia Herberta Kitchenera porazila mahdisty 2. září 1898 v bitvě u Umdurmánu a britské síly posléze pokračovaly dále na jih směrem k soutoku Sobatu a Bílého Nilu, právě do oblasti Fašody.<sup>102</sup>

V červnu 1898 stanul v čele *Quai d'Orsay* šestačtyřicetiletý Théophile Delcassé. Tento rodák z jihofrancouzského Ariège zahájil svou kariéru jako novinář. Roku 1879 mu jeho politický vzor a pozdější francouzský premiér Léon Gambetta svěřil v deníku *La République Française* vedení rubriky „Zahraniční politika“, kde Delcassé spolupracoval s pozdějším francouzským velvyslancem v Římě Camillem Barrèrem. Společně s někdejší francouzským podtajemníkem z ministerstva kolonií Eugènem Étienneem stál Delcassé u zrodu francouzské „koloniální strany“, *parti colonial*, jež byla

---

<sup>99</sup> LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 102.

<sup>100</sup> DDF I, T. XI, Decrais à Casimir-Périer, Londres le 23 mai 1894, No. 107, s. 167–168; ROLO, P. J. V., *Entente Cordiale. The Origins and Negotiations of the Anglo-French Agreements of 8 April 1904*. London 1969 s. 59; TAYLOR, *Prelude to Fashoda*, s. 56.

<sup>101</sup> France, Archive du Ministère des Affaires Étrangères (dále jen AMAE), Papiers d'agents, Archives Privés (dále jen PA AP) 211, Tome 13 (dále jen T.13), Lefèvre-Pontalis à Delcassé, Le Caire le 20 octobre 1898, f. 97.

<sup>102</sup> Tamtéž, Nouvelle Série (1896–1918, dále jen NS), Égypte, T. 7, De Reverseaux de Rouvray à Delcassé, Vienne le 30 septembre 1898, ff. 164–165.

spíše než skutečnou stranou nátlakovou skupinou, která měla velký vliv ve francouzském parlamentu.<sup>103</sup> Právě *parti colonial* stála za Delcassého vstupem na nově zřízené ministerstvo kolonií, kde Delcassé nejprve působil krátce jako podtajemník, a od května roku 1894 do ledna 1895 stanul v jeho čele. Když tedy v červnu 1898 přebíral post ministra zahraničí ve vládě, byl již zkušeným diplomatem a politikem.<sup>104</sup>

Zprávy o Kitchenerově vítězství nad mahdisty vzbudily u francouzského ministra zahraničí obavy z možného střetu britské expedice s Marchandovou výpravou, a z tohoto důvodu Delcassé vyhledal Edmunda Monsona, britského velvyslance v Paříži, aby mu sdělil, že mu není zřejmé, kde přesně se Marchand v tuto chvíli nachází, nicméně že „*Marchand obdržel jasně instrukce o svých pozicích a stanoviscích, která může zaujímat*“ a byl srozuměn s tím, že „*není ničím více, než pouhým vyslancem civilizace*“.<sup>105</sup> Delcassé rovněž zdůraznil, že „*případná nedorozumění mezi oběma zeměmi mohou být přátelsky vyřešena trpělivým a smířlivým jednáním*“.<sup>106</sup> Ještě téhož dne obdržel Monson od Salisburyho jasné instrukce: „*Pokud bude pan Delcassé ještě hovořit o této záležitosti, žádám Vás, abyste jej upozornil, že v důsledku válečných operací z minulého týdne přešla veškerá chalífova území pod správu britské a egyptské vlády. Vláda Jeho Veličenstva považuje toto za nezpochybnitelné, ale mimo tato území je připravena se vypořádat s jakýmikoliv územními nesrovnalostmi.*“<sup>107</sup> Monson prezentoval tuto informaci Delcassému prostřednictvím krátké *aide-mémoire* hned během jejich příští schůzky 12. září 1898.

---

<sup>103</sup> Parti colonial zastřešovala ve francouzském parlamentu Francouzskou koloniální unii (*Union coloniale française*), což byla nevládní organizace, sdružující od svého založení roku 1893 přední francouzské podniky, jež měly ve francouzských koloniích své zájmy. Francouzská koloniální unie vydávala vlastní periodikum, *Quinzaine Coloniale*, a také finančně podporovala některé deníky, jako například list *Politique Coloniale*. Kromě Francouzské koloniální unie zastupovala *Parti coloniale* také zájmy další nevládní skupiny, Výboru francouzské Afriky (*Comité de l'Afrique française*). Pokud jde o členskou základnu parti coloniale, většinu členů tvořili novináři, spisovatelé, podnikatelé a politikové, jako například Eugène Melchior de Vogüé, člen Francouzské Akademie, anebo Paul Leroy-Beaulieu, významný francouzský ekonom. Toto uskupení mělo velmi významný vliv na formování francouzského imperialismu a bylo jednou z nejvýznamnějších nátlakových skupin v dějinách francouzské třetí republiky vůbec, a to i navzdory malému počtu členů. Od roku 1894 však docházelo k třenicím mezi zájmy Výboru francouzské Afriky a Francouzské koloniální unie, neboť prvně zmíněná organizace prosazovala územní expanzi, zatímco druhá spíše ekonomický profit. Podrobněji viz ANDREW, C. M. – KANYA-FORSTNER, A. S., *The French Colonial Party. It's Composition, Aims and Influence, 1885–1914*. In: *The Historical Journal*, Vol. 14, 1971, No. 1, s. 99–128; ANDREW, C. M., *France and the Making of the Entente Cordiale*. In: *The Historical Journal*, Vol. 10, 1967, No. 1, s. 89–105; ABRAMS, L. – MILLER, D. J., *Who Were the French Colonialists? A Reassessment of the Parti Colonial, 1890–1914*. In: *The Historical Journal*, Vol. 19, 1976, No. 3, s. 685–725.

<sup>104</sup> VILLATE, L., *La République des diplomates. Paul et Jules Cambon, 1843–1935*. Paris 2002, s. 216.

<sup>105</sup> C. 9054: Egypt No. 2. (1898): Correspondence with the French Government Respecting the Valley of the Upper Nile, London 1898. Monson to Salisbury, Paris 7 September 1898, No. 4, s. 4.

<sup>106</sup> Tamtéž.

<sup>107</sup> Tamtéž, Salisbury to Monson, Foreign Office 9 September 1898, No. 6, s. 4–5.

Delcassé reagoval, že mu není známo, jaký by měl být přesný rozsah území, která dříve náležela chalífovi.

Dne 18. září 1898 během další schůzky s Monsonem francouzský ministr zahraničí zopakoval, že neví, kde se nyní přesně nachází Marchandova výprava. „*Připustíme-li, že je ve Fašodě, jak to tvrdí britské noviny, má tomu snad francouzská vláda rozumět tak, že na to Marchand nemá právo?*“, tázal se Delcassé Monsona.<sup>108</sup> Na to mu Monson připomněl Greyovu deklaraci z března roku 1895, kdy tehdejší parlamentní podtajemník na *Foreign Office* pronesl v Dolní sněmovně projev, v němž označil jakýkoliv francouzský postup v oblasti Horního Nilu za nepřátelský akt.<sup>109</sup> Delcassé oponoval, že Francie nikdy neuznala oblast Horního Nilu za britskou sféru, a zároveň připomněl, že jak tehdejší ministr zahraničí Gabriel Hanotaux, tak francouzský velvyslanec v Londýně baron Alphonse Chodron de Courcel proti Greyově deklaraci vznesli formální protest.<sup>110</sup> Od této chvíle bylo zcela zřejmé, že obě vlády zastávají nesmiřitelné názory. Situace se vyostřovala, obě země přikročily k válečným přípravám a francouzský ministr zahraničí se nacházel pod velkým tlakem. Francouzi na něj tlačili, aby Britům neustupoval. Například v dopise, který Delcassé obdržel 8. října 1898 od skupiny francouzských patriotů, stálo: „*Pokud jde o Fašodu, buďte neústupný, jsme v právu. Pokud v této záležitosti ustoupíte, Anglie [sic] zvítězí a pro Francii to bude druhý Sedan.*“<sup>111</sup>

Třetí republika se skutečně nacházela v nezáviděníhodné situaci a bylo zřejmé, že jedinou cestou ze svízelné situace bude diplomacie. Francouzský ministr zahraničí si uvědomoval, že nebude moci usilovat o otevření egyptské otázky na mezinárodní konferenci. Zbývalo tedy vyřešit, za jakých podmínek bude Marchandova expedice z Fašody stažena.<sup>112</sup> Delcassé doufal, že výměnou za Marchandovo odvolání alespoň „*získá pro Francii prostor na Nilu, prostřednictvím jeho přítoku, řeky Bahr al-Gzahal*“, a baron de Courcel skutečně předložil tento návrh britskému ministru zahraničí.<sup>113</sup> Salisbury jej neodmítl a souhlasil, že jej projedná se svými kolegy, čímž dodal Paříži

---

<sup>108</sup> Tamtéž, Monson to Salisbury, Paris 18 September 1898, No. 9, s. 6.

<sup>109</sup> Tamtéž, Extract from Edward Grey's speech, House of Commons, 28 March 1895, No. 3, s. 17–18; SKŘIVAN, A., *Der Kampf um die Schlüssel zu den Toren Ägyptens. Die Faschodakrise 1898*. In: Prague Papers on History of International Relations, 1999, s. 159.

<sup>110</sup> C. 9054, Monson to Salisbury, Paris, 18 September 1898, No. 9, s. 6.

<sup>111</sup> AMAE, PA AP 211, T. 13, Un Groupe de patriotes à Delcassé, Paris le 8 octobre 1898, ff. 87–88

<sup>112</sup> BROWN, R. G., *Fashoda Reconsidered. The Impact of Domestic Policies on French Policy in Africa 1893–1898*. Baltimore 1970, s. 92.

<sup>113</sup> AMAE, PA AP 211, T. 13, Delcassé à de Courcel, Paris le 4 octobre 1898, f. 29.

naději a důvod k optimismu.<sup>114</sup> V soukromém rozhovoru s baronem De Courcelem Salisbury dokonce údajně uvedl, že „je třeba prošetřit, zda skutečně celá oblast Bahr al-Ghazalu byla v minulosti okupována, skutečně obsazena Egyptem.“<sup>115</sup> Jeho slovy povzbuzený Delcassé věřil, že bude schopen z celé situace vystoupit se ctí a dokonce doufal, že by celou záležitost mohl následně prezentovat francouzskému parlamentu a také francouzské veřejnosti jako diplomatický úspěch své země.<sup>116</sup>

Když však britská vláda 10. října 1898 navzdory všem dosavadním zvyklostem vydala *Blue Book*, obsahující korespondenci obou vlád o věci Horního Nilu, celá situace se dále vyhrotila.<sup>117</sup> Francouzi se odmítali smířit s tím, že by měli Fašodu opustit s prázdnými rukama. Baron de Courcel se během října opakovaně sešel s lordem Salisburyem a snažil se jej přesvědčit, že Francie považuje Fašodu za „*res nullius*“, neboť nárok Egypta zanikl ve chvíli, kdy oblast dobyl chalífa.<sup>118</sup> Salisbury, unaven dvouhodinovým rozhovorem s francouzským velvyslancem, řekl de Courcelovi jasně: „*Pokud Francie zamýšlela vznést námitky proti našim nárokům a přivlastnit si část tohoto [námi nárokovaného – poznámka MH] území, sama porušila ticho. Když se k tomuto kroku rozhodla navzdory všem varováním [...], a s pomocí tajné expedice hrstky mužů, nemůže být překvapena, že její nároky nebudou uznány.*“<sup>119</sup> Monson rozhovor uzavřel tvrzením, že „*francouzská vláda pouze usiluje o to, aby získala prostor na Nilu, přístupným prostřednictvím provincie Ubandži, a požádala o takové vymezení hranic, které by jí umožnilo přístup ke splavné části řeky Bahr al-Ghazal*“.<sup>120</sup>

Dne 27. října 1898 se kvůli vzniklé krizi sešel francouzský kabinet. Delcassé se snažil získat čas, když Monsonovi tvrdil, že od Marchanda neobdržel dosud žádnou zprávu o situaci ve Fašodě, a na velvyslancovo naléhání uvedl, že dokud toto hlášení nedostane, nemůže se o ničem rozhodovat. Monson Delcassému znovu připomněl, že „*právo Egypta na Fašodu považuje Vláda Jeho Veličenstva za nediskutovatelný fakt*“.<sup>121</sup> O dva dny později dala Velká Británie Francii zřetelně na srozuměnou, že

---

<sup>114</sup> Srv. AMAE, PA AP 211, T. 13, De Courcel à Delcassé, Londres le 29 octobre 1898, f. 43; ANDREW, C. M., *Théophile Delcassé and the Making of Entente Cordiale*. London 1968, s. 100.

<sup>115</sup> AMAE, PA AP 211, T. 13, De Courcel à Delcassé, Londres le 29 octobre 1898, ff. 44–45.

<sup>116</sup> BROWN, s. 92.

<sup>117</sup> AMAE, PA AP 211, T. 13, De Courcel à Delcassé, Londres le 10 octobre 1898, f. 121.

<sup>118</sup> C. 9055: Egypt No. 3. (1898): Further Correspondence Respecting the Valley of the Upper Nile. London 1898, Salisbury to Monson, Foreign Office 6 October 1898, No. 1, s. 1–2; Tamtéž, Salisbury to Monson, Foreign Office 12 October 1898, No. 3, s. 8–9.

<sup>119</sup> Tamtéž, Salisbury to Monson, Foreign Office 6 October 1898, No. 1, s. 1–2.

<sup>120</sup> University of Oxford, Bodleian Libraries (Weston Library), Monson Papers (dále jen MP), MSS Eng. hist. c. 594, Salisbury to Monson, Foreign Office 12 October 1898, f. 4.

<sup>121</sup> C. 9054, Monson to Salisbury, Paris 27 October 1898, No. 19, s. 11.

jakýkoliv kompromis je vyloučen. Salisbury sdělil de Courcelovi, že „*Británie nepřistoupí na žádné jednání, dokud bude Marchand ve Fašodě, nebo dokud francouzská vláda nevydá rozkaz k jeho stažení*“.<sup>122</sup>

Ještě téhož dne odeslalo Ministerstvo pro kolonie na *Quai d'Orsay* hlášení Marchandova podřízeného, kapitána Alberta Baratiera, s názvem „*Zpráva o situaci výpravy ve Fašodě*“ s doporučením, aby Francie situace využila a získala koncese ještě předtím, než bude Marchandova výprava stažena. Bylo tedy již zřejmé, že Francie v otázce Fašody ustoupí. Delcassé však v rozhovoru s britským velvyslancem v Paříži Monsonem prohlásil, že se raději vzdá postu v nové francouzské vládě, než aby se musel podřídit.<sup>123</sup> Baron de Courcel však Delcassému důrazně doporučil: „*Jakékoliv průtahy a odkládání v této záležitosti [vydání rozkazu ke stažení Marchanda z Fašody – poznámka MH] povedou pouze k další eskalaci napětí. Je tedy na nás, abychom, pokud chceme udržet mír, našli způsob, jak Fašodu opustit se ctí a se vztyčenou hlavou.*“<sup>124</sup> A na závěr Delcassého varoval: „*Ačkoliv Foreign Office dosud nikdy nepřipustil možnost války s Francií, jeho názor může být bez pochyb přehlušen hlasem veřejnosti.*“<sup>125</sup> Sám francouzský ministr zahraničí Baratierovi ještě téhož dne přiznal: „*Nemůžeme si dovolit nepřátelství s tak silnou mocností, jakou je Velká Británie, když stále ještě krvácíme na východní hranici.*“<sup>126</sup>

Reakce britské veřejnosti na zprávy o průběhu setkání sira Horatia Kitchenera s kapitánem Marchandem byly velmi negativní, válečná nálada se stupňovala a ostrovní tisk dokonce žádal útok proti Francii. *Daily Mail*, který vlastnil Alfred Harmsworth, pozdější vikomt Northcliffe, otiskl článek s titulkem „*Fašoda nebo válka*“.<sup>127</sup> Mezi britskými politickými představiteli panovala „*vzácná jednota*“. Jak celou věc formuloval lord Rosebery: „*Egypt je Nilem a Nil je Egyptem.*“<sup>128</sup> Ministr financí Hicks Beach se v Sheffieldu dokonce nechal slyšet, že existují ještě větší pohromy, než

<sup>122</sup> AMAE, PA AP 211, T. 13, De Courcel à Delcassé, Londres le 29 octobre 1898, f. 40.

<sup>123</sup> Srv. GOOCH, G. P. – TEMPERLEY, H. W. V. (Eds.), *British Documents on the Origins of the War, 1898–1914. The End of British Isolation*, Vol. 1. London 1927 (dále jen BD 1), Monson to Salisbury, Paris 28 October 1898, No. 221, s. 184; ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 101; BROWN, s. 115; LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 564.

<sup>124</sup> AMAE, PA AP 211, T. 13, De Courcel à Delcassé, Londres le 29 octobre 1898, f. 40.

<sup>125</sup> Tamtéž, ff. 47–48.

<sup>126</sup> PORTER, C. W., *The Career of Théophile Delcassé*. Philadelphia 1936, s. 130.

<sup>127</sup> AMAE, PA AP 211, T. 13, De Courcel à Delcassé, Londres le 29 octobre 1898, f. 45; CAZALS, R., *La Dépêche de Toulouse et l'Impérialisme Britannique, de Fachoda a l'Entente Cordiale*. In: CLAEYS, L. – PAILHÈS, C. – PECH, R. (Eds.), *Delcassé et l'Europe a la Veille de la Grande Guerre*. Foix 2001, s. 215. Podrobněji k otázce britského a francouzského tisku za Fašodské krize viz ARIÉ, R., *L'opinion Publique en France et l'Affaire de Fachoda*. In: *Revue d'Histoire des Colonies*, Tome 41, 1954, Nr. 144–145, s. 329–367.

<sup>128</sup> AMAE, PA AP 211, T. 13, De Courcel à Delcassé, Londres le 5 novembre 1898, f. 55.

válka.<sup>129</sup> První lord admirality George Goschen a ministr kolonií Joseph Chamberlain začali otevřeně požadovat zahájení preventivní války proti Francii, a veřejnost je v jejich rozhodnutí nedovolit žádný kompromis nadšeně podporovala.<sup>130</sup> Britský stálý státní podtajemník na *Foreign Office* Thomas Sanderson komentoval vzniklou situaci takto: „*Naše a francouzské názory ohledně Fašody jsou v přímém rozporu a nevidím způsob, jak bychom mohli dojít ke kompromisu.*“<sup>131</sup> Velká Británie však o žádný kompromis usilovat nemusela, a její rival se navíc nacházel v jednoznačně horší pozici pro případný konflikt na moři, neboť její loďstvo bylo menší a v horším stavu.<sup>132</sup> Bez pomoci Ruska, které dalo svému francouzskému spojenci jasně na srozuměnou, že kvůli Fašodě do války nepůjde, nezbylo Paříži jiné řešení než ústup.<sup>133</sup> V nové vládě Charlese Dupuyho převzal 1. listopadu 1898 křeslo ministra zahraničí znovu Théophile Delcassé.

Mezitím však celou otázku projednala francouzská poslanecká sněmovna, kde Delcassé podlehl Faurově nátlaku, neboť francouzský prezident se rozhodl osobně intervenovat. Již 4. listopadu 1898 proniklo na veřejnost, že se Francie rozhodla ustoupit a opustit Fašodu.<sup>134</sup> Sám Marchand však do poslední chvíle myšlenku evakuace Fašody odmítal a Delcassé jej spolu s ministrem pro kolonie Guillainem musel přesvědčit, že tento krok je v souladu s nejvyššími zájmy země. Za těchto okolností přijal Marchand rozhodnutí francouzské vlády k opuštění Fašody cestou přes Džibuti.<sup>135</sup>

Francouzské rozhodnutí evakuovat Fašodu však mezinárodní krizi neukončilo, a do vzájemných vztahů nevnese dokonce ani *détente*, což francouzskou vládu zaskočilo. Edmund Monson informoval v polovině listopadu 1898 Salisburyho: „*Myslím, že mohu říci, že jste zde [ve Francii – poznámka MH] vyvolali atmosféru panického strachu.*“<sup>136</sup> K uvolnění napětí ve vzájemných vztazích nepřispívala ani skutečnost, že stále existovaly francouzské nároky v oblasti Bahr al-Ghazalu, která, kromě strategického významu, byla považována za oblast mimořádně úrodnou a v Británii převládalo mínění, že „*Anglie [sic] nemůže dopustit, aby jí Francie vytrhla z rukou tak výnosnou*

<sup>129</sup> SKŘIVAN, A., *Der Kampf um die ...*, s. 169.

<sup>130</sup> BROWN, s. 113; ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 101;

<sup>131</sup> OTTE, *The Foreign Office Mind ...*, s. 230.

<sup>132</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 12, Barrère à Delcassé, Rome le 21 janvier 1899, ff. 5–7; tamtéž, PA AP 211, T. 13, De Courcel à Delcassé, Londres le 29 octobre 1898, f. 48.

<sup>133</sup> Tamtéž; SKŘIVAN, *Der Kampf um die ...*, s. 170.

<sup>134</sup> BD 1, Monson to Salisbury, Paris 3 November 1898, No. 226, s. 188; AMAE, PA AP 211, T. 13, De Courcel à Delcassé, Londres le 5 novembre 1898, f. 54.

<sup>135</sup> AMAE, PA AP 211, T. 13, Marchand à Delcassé, Le Caire le 5 novembre 1898, ff. 69–70; tamtéž, Delcassé à Marchand, Paris le 4 novembre 1898, ff. 67–68; tamtéž, Delcassé à Lefèvre-Pontalis, Paris le 7 novembre 1898, f. 73; tamtéž, Guillain à Lefèvre-Pontalis, Paris le 7 novembre 1898, f. 74.

<sup>136</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé ...*, s. 111.

kořist“.<sup>137</sup> Rovněž otázka nevyřešených britsko-francouzských hranic mezi Súdánem a Kongem jitrila vzájemné vztahy mezi oběma zeměmi. Britové i nadále pokračovali v námořních a vojenských přípravách a někteří ministři, například Joseph Chamberlain, i nadále pronášeli na adresu Francie nelichotivé poznámky.<sup>138</sup> Pokud jde o volání po válce, nejhlasitěji byl slyšet zejména hlas triumvirátu tvořeného Josephem Chamberlainem, Roseberym a Alfredem Rothschildem.<sup>139</sup>

Francouzští představitelé na ministerstvu námořnictva včetně ministra Édouarda Locroye se obávali, že Británie bude usilovat o preventivní zničení francouzské flotily, aby ji odstranila dříve, než by mohla pro ostrovní monarchii představovat skutečného protivníka.<sup>140</sup> Za této vyhrocené situace apeloval baron de Courcel ještě na sklonku svého působení na postu francouzského velvyslance v Londýně na Delcassého: „*Nesmíme v této kritické chvíli, kdy náš tisk volí čím dál tím ostřejší slova, promarnit jedinou šanci, jež by umožnila alespoň nepatrné zlepšení vzájemných vztahů mezi oběma zeměmi.*“<sup>141</sup>

Na tradičním banketu londýnského starosty v *Guild Hallu*, jenž tradičně sloužil jako slavnostní platforma pro prezentaci programu britské vlády a který se uskutečnil 9. listopadu 1898 za účasti více než osmi set předních osobností, hovořil lord Salisbury o hlavních otázkách zahraniční politiky Britského impéria, přičemž na adresu francouzské vlády uvedl: „*Zcela nedávno jsme zažívali chvíle, během nichž jsme museli zvážit možnosti a vyhlídky na evropskou válku. Ale dobrý úsudek a velká duchapřítomnost francouzské vlády prokázaly, že i v momentech mimořádných obtíží je možné vyhnout se hrozící nebezpečné bouři.*“<sup>142</sup> Svůj projev posléze zakončil slovy: „*Naše pozice [v Egyptě – poznámka MH] se po bitvě u Umdurmánu zásadně změnila. Ale upřímně doufám, že nenastanou takové okolnosti, které by nás přinutily jakkoliv naši pozici v Egyptě modifikovat, neboť jsem přesvědčen, že pokud by takové*

---

<sup>137</sup> AMAE, PA AP 211, T. 13, De Courcel à Delcassé, Londres le 5 novembre 1898, ff. 56–57.

<sup>138</sup> Srv. LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 564; AMAE, PA AP 211, T. 13, De Courcel à Delcassé, Londres le 5 novembre 1898, f. 59; VALKOUN, *The British-French Struggle for the Upper Nile*. In: Prague Papers on the History of International Relations, 2009, s. 249.

<sup>139</sup> AMAE, PA AP 211, T. 13, De Courcel à Delcassé, Londres le 5 novembre 1898, f. 61.

<sup>140</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé ...*, s. 112.

<sup>141</sup> AMAE, PA AP 211, T. 13, De Courcel à Delcassé, Londres le 5 novembre 1898, f. 58.

<sup>142</sup> Srv. Tamtéž, f. 55; AMAE, NS, Égypte 8, De Courcel à Delcassé, Londres le 10 novembre 1898, ff. 16–17.

okolnosti nastaly, světu by se již nedařilo jít cestou míru tak, jako tomu je v tuto chvíli.“<sup>143</sup>

Dne 15. listopadu 1898 předpověděl lord Cromer v dopise Salisburyemu další vývoj britsko-francouzských vztahů následovně: „*Předpokládám, že nyní vyčkáme na další krok Francouzů. Pokud to, co skutečně chtějí, je území v okolí Nilu, stačí, že zůstanou tam, kde jsou a časem skutečně dosáhnou toho, po čem tolik touží. Ovládají větší část oblasti Bahr al-Ghazal a mají základny rovněž na většině přítoků Nilu. Jejich postavení má však jednu zásadní slabinu, a tou je, že pokud se s námi nebudou chtít dohodnout, znemožníme jim obchodní styky.... Musíme získat povodí Ubandži a musíme trvat na tom, abychom získali za případné ústupky vhodné kompenzace.*“<sup>144</sup> Cromer byl příznivcem toho řešení, že pokud se Paříž vzdá politiky stálých obtíží v Egyptě, mohla by výměnou získat teritoriální ústupky v oblasti Bahr al-Ghazal. Jak ale sám zdůraznil: „*Pokud nebude [Francie – poznámka MH] ochotna na tyto podmínky přistoupit, neměla by dostat nic.*“<sup>145</sup> Cromer na Salisburyho dále apeloval: „*Nenadešel nyní konečně čas, abychom Francouzům sdělili, že již nebudeme dále tolerovat jejich neustálé provokace, kterým musíme stále čelit v souvislosti s naší přítomností v Egyptě? ... Vždyť nejrůznější mezinárodní instituce, které byly původně vytvořeny proto, aby zabránily špatné správě země, jsou nyní vytrvale využívány přesně v opačném duchu, tedy aby znemožnily civilizované vládě provádět reformní opatření, která jsou v zájmu Egypta. Důvody jejich existence již pominuly a jejich existence nyní slouží čistě účelům obstrukce, a ničemu jinému.*“<sup>146</sup> Pro definitivní řešení egyptské otázky však ještě na podzim roku 1898 ještě nedozrál ten správný čas.

---

<sup>143</sup> *The Spectator*, No. 3672, 12 November 1898, London 1898, str. 1. [cit. 2018-02-12]. Dostupné z: <http://archive.spectator.co.uk/article/12th-november-1898/1/lord-salisbury-was-the-leading-guest-at-the-guildh>

<sup>144</sup> TNA, FO 633/6, Cromer to Salisbury, Cairo 15 November 1898, No. 304, s. 301.

<sup>145</sup> Tamtéž, s. 303.

<sup>146</sup> Tamtéž, s. 302.



## 2. Paul Cambon na Albert Gate House

Francouzská ambasáda v Londýně se nachází ve čtvrti Knightsbridge a její hlavní vchod je situován do ulice Albert Gate, odkud vede přímá cesta do přilehlého Hyde Parku. Albert Gate House je součástí komplexu dvou protilehlých staveb, jež vznikly na počátku 40. let 19. století podle projektu britského architekta Thomase Cubitta. Obě raně viktoriánské stavby jsou inspirované stylem italských renesančních paláců a dosahují výšky téměř 23 m – se svými pěti patry tak patřily ve své době mezi nejvyšší budovy v celém Londýně.<sup>147</sup> Roku 1853 získal Albert Gate House za 1800 liber ročně do pronájmu francouzský velvyslanec hrabě Alexandre Walewski, a od této chvíle si francouzská ambasáda pronajímala tento objekt dlouhodobě až do roku 1898, kdy kvůli rostoucím cenám nájmu přistoupila Francouzská republika k nákupu této nemovitosti. Když právě sem dorazil 8. prosince 1898 Paul Pierre Cambon, aby nahradil třiašedesátiletého barona de Courcela na postu francouzského velvyslance, nemohl tušit, že ve svém novém působišti na Albert Gate nakonec setrvá dlouhých dvaadvacet let.<sup>148</sup>

Tento původně vystudovaný právník s diplomou z Oxfordu, Cambridge a Edinburghu měl za sebou již před příchodem na francouzské velvyslanectví v Londýně solidní kariéru v diplomacii – od února 1882 zastával post diplomatického zástupce (*Minister Resident*) v Tunisku, odkud byl roku 1886 přeložen na post francouzského velvyslance v Madridu, aby posléze v letech 1891–1898 zastával post francouzského velvyslance v Konstantinopoli. Ve svých pětapadesáti letech byl Cambon s dosud odslouženými šestnácti roky v diplomatických službách již zkušeným diplomatem a také uznávaným odborníkem na evropskou diplomacii a velmocenskou politiku.<sup>149</sup> Francouzský ministr zahraničí Théophile Delcassé si byl jeho kvalit a mimořádného nadání pro vyjednávání vědom, a přestože Cambon neovládal angličtinu, navrhl jej jako

---

<sup>147</sup> Budovy byly pojmenovány Malta a Gibraltar, na znamení toho, že budou vždy patřit Velké Británii. Architekt Cubitt byl na základě tohoto díla vybrán královskou rodinou jako vhodný adept pro rekonstrukci rodinného paláce Osborne House na ostrově Wight. Podrobněji viz GREENACOMBE, J. (Ed.), *Survey of London: Volume 45, Knightsbridge*. London 2000, s. 46–53.

<sup>148</sup> Podle VILLATA si roku 1854 pronajal budovu baron Nathan de Rotschilde, jehož jméno posloužilo pro zakrytí skutečného vlastníka, jímž měl být Napoleon III. Jeho žena, Evženie ji následně přenechala francouzské ambasádě. Srv. Tamtéž; VILLATE, s. 222. Když Cambon rezignoval 20. prosince 1920 na post velvyslance, bylo mu 77 let. K osobnosti Paula Cambona viz: EUBANK, K., *Paul Cambon: Master Diplomatist*. Westport 1978.

<sup>149</sup> WEINER, R., *Paul Cambon and the Making of the Entente Cordiale*. In: SCHMIDT, M. – GORDON, B. M. (Eds.), *Proceedings of the Western Society for French History*, Vol. 8, 1980, s. 498.

vhodného kandidáta na post velvyslance v Londýně.<sup>150</sup> Britský velvyslanec v Paříži sir Edmund Monson komentoval tuto nominaci následovně: „*Je to ten nejlepší muž, který mohl být zvolen.*“<sup>151</sup>

Cambon věřil, že klíč k úspěchu velvyslance tkví v jeho schopnosti jednat samostatně a vyvíjet vlastní iniciativu, a to někdy i navzdory oficiálním instrukcím. Pokud oficiální instrukce byly v rozporu s jeho přesvědčením o tom, co je v zájmu Francie, neváhal je spálit a jednat na vlastní pěst, což ostatně učinil v době svého působení na francouzském velvyslanectví v Londýně několikrát.<sup>152</sup> Nikdy však nejednal vyloženě proti výslovnému přání francouzské vlády. Tento Cambonův pohled na diplomacii a na roli velvyslance ve službách státu tvoří podstatný prvek pro pochopení vlivu, který Paul Cambon během svého londýnského angažmá skutečně měl.

Francouzská zahraniční politika byla od června 1898 pevně v rukou Théophile Delcassého, který se, pokud jde o formulování zahraničně-politických cílů, těšil se srovnání se svým britským protějškem mimořádné nezávislosti, neboť nebyl nucen konzultovat své kroky s francouzskou vládou.<sup>153</sup> Navzdory tomu však naslouchal „triumvirátu“, diplomatické špičce, kterou tvořili bratři Paul a Jules Cambonovi a Camille Barrère, kteří se spolu s Delcassém podíleli na formování francouzské zahraniční politiky.<sup>154</sup> Mezi Delcassého dlouhodobé politické cíle patřily 1) upevnění francouzské pozice ve Středomoří, které mělo být klíčovou oblastí pro další francouzskou expanzi, 2) upevnění vazeb v rámci aliance mezi Francií a Ruskem a v neposlední řadě 3) vyřešení egyptské otázky a dosažení „*entente*“ s Velkou Británií. Podle Delcassého osobního tajemníka Alberica Nétona si k sobě francouzský ministr zahraničí v únoru 1899 zavolal oba bratry Cambonovy, Barrèra a Georgetse Cogordana, aby je s výše uvedenými pilíři své zahraniční politiky seznámil. Pokud jde o poslední zmíněný cíl, právě Paul Cambon, který bedlivě sledoval vývoj a peripetie egyptské

---

<sup>150</sup> Cambon před svým jmenováním francouzským velvyslancem v Londýně navštívil britskou metropoli jen jednou, a to roku 1886. VILLATE, s. 221.

<sup>151</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 113.

<sup>152</sup> HAYNE, M. B., *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898–1914*. Oxford 1993, s. 81.

<sup>153</sup> AMAE, PA AP 42, Vol. 78, f. 78.

<sup>154</sup> Kromě důvěry v diplomatické schopnosti bratrů Cambonových a Barrèra pojilo Delcassého s těmito muži také přátelství. Camille Barrère, který se s Delcassém znal ještě z dob, kdy oba působili jako novináři v *République française*, Delcassému dokonce svědčil na svatbě. Není tedy překvapením, že francouzský ministr zahraničí právě o Barrèrovi opakovaně hovořil jako o svém nejbližším příteli. Právě přátelství mezi Delcassém a jeho velvyslanci bylo významným předpokladem jejich úzké spolupráce, neboť jim umožnil činit i důležitá politická rozhodnutí. Vždy však platilo, že to byl Delcassé, kdo měl poslední slovo. HAYNE, s. 76–77; VILLATE, s. 220.

otázky již od doby, kdy působil jako francouzský velvyslanec v Konstantinopoli, hrál v jeho naplnění zcela rozhodující roli.<sup>155</sup>

Navzdory evakuaci Fašody, která proběhla na začátku listopadu 1898, se britsko-francouzské vztahy nacházely na sklonku téhož roku stále na bodu mrazu.<sup>156</sup> V projevu britského ministra financí Michaela Hickse-Beache z 23. listopadu 1898 v Edinburghu zaznělo, že britská přítomnost v Egyptě prokázala převahu Velké Británie v oblasti Horního Nilu, a proto „*je třeba doufat, že argumenty, které Francouze donutily k opuštění Fašody, je stejně tak donutí k tomu, aby se v žádném případě nepokoušeli nárokovat si v oblasti [Horního – poznámka MH] Nilu jakékoliv území, které by jinak právoplatně náleželo Egyptu*“.<sup>157</sup>

V této vyhocené chvíli probíhala výměna velvyslanců na francouzské ambasádě v Londýně. Delcassé tehdy k volbě Paula Cambona poznamenal: „*Republika [...] zvolila velvyslance, který je dlouhodobě známý svými přátelskými vztahy k [sic] Anglii.*“<sup>158</sup> Souhlas královny Viktorie tlumočil Delcassému Edmund Monson v dopise dne 20. září 1898, čímž byl naplněn první předpoklad na cestě k narovnání britsko-francouzských vztahů.<sup>159</sup> Právě tento úkol, tedy udělat vše pro to, aby došlo k rozptýlení existujících rozporů mezi Velkou Británií a Francií, svěřil Cambonovi při odjezdu do Londýna ministr zahraničí Delcassé. Úkol nového francouzského velvyslance byl však nelehký, zvláště proto, že atmosféra mezi oběma zeměmi byla stále velmi vyhocená. Ještě předtím, než Cambon stihl předat své pověřovací listiny, proběhl v Paříži mezi Delcassém a Edmundem Monsonem bouřlivý rozhovor, v němž si Delcassé postěžoval, že navzdory skutečnosti, že Francie opakovaně vyjádřila přání dohodnout se s Británií, britské námořní zbrojení stále pokračuje v nezměněné intenzitě, a dokonce britskému velvyslanci sdělil, že pokud by skutečně Francie musela vstoupit do války proti Velké Británii, neměla by na své straně jen ruského spojence, ale učinila by vše pro to, aby po jejím boku stálo také Německo. Když 9. prosince 1898 Edmund Monson referoval markýzi Salisburymu o rozhovoru, který vedl předchozího dne s francouzským

---

<sup>155</sup> HAYNE, s. 95–101; VILLATE, s. 220. Podrobněji ke Cambonově působení v Konstantinopoli viz WEINER, R., *Preparation for Entente Diplomacy, Paul Cambon's Embassy in Constantinople (1891–1898)*. In: *Proceedings of the Annual Meeting of the Western Society for French History*, Vol. 5, 1977, s. 418–427.

<sup>156</sup> AMAE, NS, Égypte, T. 8, Delcassé à Ambassade française à Pétersbourg, Londres, Berlin, Vienne, Constantinople; Paris le 8 novembre 1898, f. 15.

<sup>157</sup> Tamtéž, Geoffray à Delcassé, Londres le 24 novembre 1898, ff. 34–35.

<sup>158</sup> EUBANK, s. 62.

<sup>159</sup> AMAE, PA AP 211, T. 13, Monson à Delcassé, le 20 septembre 1898, ff. 6–7.

ministrem zahraničí, dodal také, že se domnívá, že by Delcassého poněkud rozrušený projev neměl být brán příliš vážně.<sup>160</sup>

Během prvních dní pobytu v britské metropoli byl Cambon zaskočen, že navzdory veškerým snahám, jež podle jeho názoru dokumentovaly „*francouzskou snahu usmířit se*“, narážel všude kolem sebe na „*ticho, odstup a vyčkávání*“, které obklopovaly otázku Fašody, stejně tak jako další témata, která od sebe Francii a Velkou Británií oddělovala. Z tohoto důvodu zůstával Cambon na sklonku roku 1898 vůči možnostem vzájemného urovnání mezi oběma zeměmi spíše skeptický. Delcassého informoval nejen o napjaté atmosféře ve městě, ale vyjádřil rovněž následující obavy: „*Doufám, že se nestanu druhým Benedettim.*“<sup>161</sup> Svému bratru Julesovi napsal Cambon dva měsíce po svém příjezdu: „*Lze tvrdit, že Francouzi nenávidí Angličany [sic], ale já musím splnit svůj úkol, a nechci se, z obavy abych se nestal až příliš anglofilem, omezit na neschopnost de Courcela. Protože Courcel, pokud by býval chtěl, mohl Fašodu vyřešit během minuty, obával se však zodpovědnosti. My se jí nebojíme, ani já, ani Ty.*“<sup>162</sup>

Markýz Salisbury, který tehdy zastával jak úřad britského ministerského předsedy, tak úřad ministra zahraničí, přijal nového francouzského velvyslance 9. prosince 1898. O průběhu jejich setkání referoval Cambon ještě téhož dne v dopise své tchýni, madame Gueprattové: „*Dnes odpoledne ve tři hodiny jsem viděl lorda Salisburyho... nemluvili jsme ani o Fašodě, ani o siru Edmundu Monsonovi.*“<sup>163</sup> Téhož dne večer byl Cambon pozván do Windsoru, kde po předání pověřovacích listin povečeřel s královnou, jejími dcerami princeznou Beatrice a princeznou Helenou a s markýzem Salisburyem, přičemž v dopise své tchýni si neodpustil poznámku, že „*jídlo bylo odporne a nikdy bych nedopustil, aby v mém domě hostům servírovali něco podobného*“.<sup>164</sup> O tři dny později pak Cambon shrnul své první dojmy z pobytu v Londýně v dopise Delcassému: „*S přijetím, kterého se mi zde dostalo, jsem spokojen, nicméně vlídné chování ministerského předsedy nemění nic na skutečnosti, že třebaže je konflikt v tuto chvíli zažehnán, k jeho opětovnému vzplanutí může dojít při první příležitosti. [...] V každém případě, my můžeme již jen získat. Již vím, že [Britové –*

<sup>160</sup> Srov. BD 1, Monson to Salisbury, Paris 9 December 1898, No. 298, s. 196–197; ROLO, s. 96.

<sup>161</sup> CAMBON, H. (Ed.), Paul Cambon, ambassadeur de France (1843–1924) par un diplomate. Paris 1937, s. 173; DDF I, T. XIV, Paris 1957, Cambon à Delcassé, Londres le 22 decembre 1898, No. 577, s. 881–882.

<sup>162</sup> VILLATE, s. 224.

<sup>163</sup> CAMBON, P., Correspondance 1870–1924, Tome II (1898–1911), (dále jen CC). Paris 1940, Cambon à M<sup>me</sup> Guépratte, Londres le 9 decembre 1898, s. 9.

<sup>164</sup> Tamtéž, s. 11–12.

poznámka MH] jsou překvapeni naším mlčením a že by si přáli, abychom my jako první prolomili mlčení a zahájili rozhovory na téma Bahr al-Ghazalu a dotkli se dalších choulostivých sporů. O důvod více proč zůstat tiše jako pěna a vyčkat, co se bude dít.“<sup>165</sup>

Teprve o měsíc později, dne 11. ledna 1899, došlo k prvnímu oficiálnímu setkání Cambona s britským ministerským předsedou. Tehdy se francouzský velvyslanec znovu pokusil zavést řeč na choulostivé téma Horního Nilu a Bahr al-Ghazalu, když rozhovor s britským státníkem zahájil prohlášením, že Francie evakuovala Fašodu. Salisbury odmítl připustit, že by aktivity Francie v oblasti Horního Nilu mohly nabývat jiného než výlučně obchodního rázu. Cambon posléze přešel k diskusi nad osudem území, ležícího severně a severozápadně od Bahr al-Ghazalu, a zdůraznil, že většina území není doposud nárokována žádným suverénem. Z tohoto důvodu navrhl, že by oblast mohla být do budoucna rozdělena demarkační linií, která by vedla od jihovýchodního cípu Tuniska k východnímu okraji jezera Čad,<sup>166</sup> což Salisbury nevyloučil. Francouzský velvyslanec se dále pokusil stočit rozhovor k problematické otázce rybolovných privilegií v oblasti Nového Foundlandu, nicméně Salisbury téma smetl ze stolu s tím, že se tato otázka probírá již šedesát let a vzhledem ke skutečnosti, že samotní obyvatelé Nového Foundlandu si nyní osobují právo do celé záležitosti mluvit, může debata na toto téma trvat ještě dlouho.<sup>167</sup>

Francouzský velvyslanec si tuto premiérovu poznámku evidentně mylně vyložil, neboť svému bratru Julesovi napsal: „Vidíš, že Nový Foundland není tou hlavní záležitostí... [Salisbury – poznámka MH] hovořil o Madagaskaru a o ‚Blue book‘, kterou nechal vydat, aby obhájil své stanovisko v této záležitosti. Je zřejmé, že právě zde leží hlavní problém.“<sup>168</sup> Salisbury si naopak v dopise Edmundu Monsonovi postěžoval, že Cambon neprojevil příliš zájmu o tomto problému debatovat.<sup>169</sup>

Madagaskar, ležící při jihovýchodním pobřeží Afriky, se v září roku 1895 stal francouzskou kolonií, v jejímž čele stanul generální rezident Hyppolite Laroche, jmenovaný ministerstvem zahraničí. Následujícího roku byl ostrov připojen k metropoli, která zde prostřednictvím takzvaného Melinova zákona zavedla protekcionistickou celní politiku. Právě ta se podle Paula Cambona stala „kamenem úrazu“, který znemožňoval

---

<sup>165</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 12 decembre 1898, s. 13.

<sup>166</sup> Oblast Dárfúru by tímto připadla Egyptu, zatímco Bahr al-Ghazal by takto byl oddělen od Ubandži.

<sup>167</sup> AMAE, PA AP 42, Vol. 78, f. 91.

<sup>168</sup> CC, Paul Cambon à Jules Cambon, Londres le 12 janvier 1899, s. 15.

<sup>169</sup> BD 1, Salisbury to Monson, Foreign Office 11 January 1899, No. 240, s. 197–198.

zlepšení britsko-francouzských vztahů v první polovině roku 1899. V dopise Delcassému Cambon zdůraznil, že je naprosto zřejmé, že markýze Salisburyho nejvíce zajímá právě otázka Madagaskaru: „*Dodal jsem tedy Britům naději tvrzením, že jakmile to politická situace umožní, francouzská vláda přistoupí k reformě celních tarifů. Tak získáme čas a můžeme tím zmírnit stávající polemiky. [...] Jediné, co Britzy zajímá, je jejich obchod. Byli bychom sami proti sobě, kdybychom jim zavírali přístup do našich kolonií... Nemohli bychom učinit nějaké ústupky – potřebujeme k tomu skutečně souhlas poslancecké sněmovny?*“<sup>170</sup> Delcassé tento návrh jasně zamítl 21. ledna 1899, kdy Cambonovi napsal, že je třeba Salisburymu vysvětlit, že „*žádná změna fiskálního režimu tohoto ostrova není možná*“.<sup>171</sup> Právě britsko-francouzské vztahy na Madagaskaru podle Cambonova přesvědčení ještě v lednu 1899 představovaly natolik zásadní problém, že nebylo vyloučené, že se obě země mohly znovu ocitnout na pokraji války. Z tohoto důvodu se Cambon snažil přesvědčit Delcassého, aby Francie v otázce celních tarifů na Madagaskaru ustoupila: „*Říkám a opakuji, že důležitá není ani otázka Nového Foundlandu, ani otázka Bahr-al Ghazalu [sic], nýbrž otázka Madagaskaru. Co uděláme, jestliže Britové, povzbuzení plamennými projevy Chamberlaina a Roseberyho, prohlásí, že neuznávají naši anexi [Madagaskaru – poznámka MH]? Bude válka? To by bylo skutečně smutné, abychom válčili kvůli celním tarifům.*“<sup>172</sup>

Když 19. ledna 1899 došlo konečně k podpisu britsko-egyptské smlouvy o kondominiu, vzájemné britsko-francouzské animozity opět vypluly na povrch. Francouzský generální konzul v Egyptě Georges Cogordan ke statutu smlouvy podotkl: „*Je to rukavice, hozená Evropě.*“<sup>173</sup> Smlouva totiž nebyla trnem v oku pouze Francii, která se domnívala, že dokument ohrožuje její práva a zájmy v oblasti, nýbrž také ostatním mocnostem. Veškerá privilegia, kterým se mocnosti v Egyptě těšily, jako například možnost kontrolovat egyptský dluh, či výhody, plynoucí z kapitulací nebo pravomoci ve smíšených soudních dvorech či konzulární soudní pravomoci byly nyní zrušeny, a to „*jediným tahem britského pera*“.<sup>174</sup> Třebaže Paříž s britsko-egyptskou

---

<sup>170</sup> CC, Cambon à Delcassé, Londres le 13 decembre 1898, s. 13.

<sup>171</sup> AMAE, PA AP 42, Vol. 78, Delcassé à Cambon, Paris le 21 janvier 1899, f. 94.

<sup>172</sup> Tamtéž, f. 92; ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 114; CC, Cambon à Delcassé, Londres le 21 janvier 1899, s. 20.

<sup>173</sup> Srv. SANDERSON, G. N., *The Origins and Significance of the Anglo-French Confrontation at Fashoda, 1898*. In: GIFFORD, P. – LOUIS, W. R. (Eds.), *France and Britain in Africa. Imperial Rivalry and Colonial Rule*. London 1971, s. 325; DDF I, T. XV, Paris 1959, Cogordan à Delcassé, Le Caire le 20 janvier 1899, No. 29, poznámka pod čarou, s. 45.

<sup>174</sup> SANDERSON, G. N., *England, Europe and Upper Nile 1882–1899. A Study in the Partition of Africa*. Edinburgh 1965, s. 368.

smlouvou nesouhlasila, nemohla proti ní vystoupit vzhledem k izolaci, v níž se v daném údobí nacházela. Francouzští političtí představitelé si byli této skutečnosti dobře vědomi, o čemž svědčí výrok Paula Cambona, který poznamenal: „*Co můžeme dělat, když jsme sami?*“<sup>175</sup>

Tuto izolaci podpořily rovněž okolnosti politického vývoje v zemi Galského kohouta, které byly mimořádně nepříznivé a komplikované. Pohřeb prezidenta Felixa Faura se uskutečnil na pozadí kulminující Dreyfusovy aféry.<sup>176</sup> Zakladatel Ligy vlastenců (*Ligue des patriotes*) Paul Déroulède se v této situaci pokusil iniciovat státní převrat, a jeho neúspěšný pokus později vyústil v jeho zatčení. V následném procesu byl Déroulède odsouzen za velezradu k desetiletému vyhnanství, které měl strávit v baskickém San Sebastiánu. Faurovým nástupcem se stal umírněný republikán Émile Loubet, který v prezidentských volbách jednoznačně zvítězil nad Julesem Mélinem ziskem 483 hlasů oproti 279. V červnu 1899 byl novým ministerským předsedou jmenován René Waldeck-Rousseau, který post ministra zahraničí opětovně svěřil Théophilu Delcassému, jenž se těšil i Loubetově podpoře.<sup>177</sup>

V mezidobí se Paul Cambon pokoušel v Londýně vést jednání o osudu Bahr al-Ghazalu. Britsko-francouzská smlouva o narovnání v oblasti konžsko-nilského rozvodí byla nakonec podepsána 21. března 1899 a jejím prostřednictvím byly sféry vlivu rozděleny následovně: celá oblast Súdánu společně s částí pouště v dnešní Libyi, jež leží při západní hranici Egypta, přešla pod britskou kontrolu, zatímco Francie získala území ležící mezi Dárfúrem a Čadským jezerem, což jí umožnilo propojit državy v severní a západní Africe s državami ve střední Africe. Francouzi se však museli vzdát veškerých nároků v oblasti Horního Nilu a jediným aktérem v oblasti tak zůstal belgický král Leopold II., jehož ambice však stěží mohly pro Londýn představovat hrozbu.<sup>178</sup>

Krátce po podpisu britsko-francouzské smlouvy dospěl francouzský ministr zahraničí k závěru, že urovnání ostatních koloniálních rozepří mezi Velkou Británií a Francií bude již pouhou otázkou času – o tom, jak moc se mýlil, se měl francouzský

---

<sup>175</sup> CC, Cambon à Delcassé, Londres le 21 janvier 1899, s. 20.

<sup>176</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 12, Cambon à Delcassé, Londres le 19 février 1899, ff. 20–21.

<sup>177</sup> VILLEPIN, D. de, *L'Entente cordiale de Fachoda à la Grande Guerre dans les archives du Quai d'Orsay. Dans les archives du Quai d'Orsay*. Bruxelles – Paris 2004, s. 74–76

<sup>178</sup> C. 9334, Treaty Series No. 15. 1899, London 1899, s. 18–20; BD 1, Salisbury to Monson, Foreign Office 15 February 1899, No. 244, s. 201; tamtéž, Salisbury to Monson, Foreign Office 15 March 1899, No. 245, s. 202; BOURNE, K., *The Foreign Policy of Victorian England 1830–1902*. Oxford 1970, s. 161.

ministr zahraničí přesvědčit v následujících letech.<sup>179</sup> Údobí od března 1899 do června 1902 tak bylo pro Cambona v podstatě údobím vyčkávání, neboť vyhlídky na bezprostřední zlepšení britsko-francouzských vztahů byly vzhledem k výše zmíněným okolnostem nulové. Obě země se naopak začaly znovu vzdalovat. V únoru 1899 došlo k roztržce ohledně obchodní stanice v Bandar Jissah v Maskatu, kterou ománský sultán přislíbil pronajmout Francii.<sup>180</sup> George Nathaniel Curzon,<sup>181</sup> britský místokrál v Indii, byl přesvědčen o nutnosti ubránit britskou převahu v oblasti Perského zálivu, a proto vyslal z vlastní iniciativy do oblasti tři válečné lodě, jejichž děla měla posloužit jako dostatečný argument k tomu, aby sultán od svého úmyslu odstoupil.<sup>182</sup> Druhý incident souvisel s francouzskými nároky v Číně, konkrétně v oblasti Šanghaje. Zatímco Paříž se dožadovala prodloužení koncesí, které získala předchozího roku, Londýn byl proti a podporoval Peking v odporu, a dokonce dal Číně na srozuměnou, že ji v této záležitosti materiálně podpoří. Celá záležitost byla urovnána na konci roku 1899, aféra s obchodní stanicí v Bandar Jissahu byla uzavřena až v dubnu roku 1900.<sup>183</sup> Cambon se ještě před létem 1899 pokusil navázat na předchozí diskuse s lordem Salisburyem, ale debaty o Madagaskaru, Novém Foundlandu, Maskatu a Šanghaji byly ukončeny ještě předtím, než mohla skutečná jednání vůbec začít. Salisbury se posléze dokonce nechal slyšet, že ve vztazích mezi Velkou Británií a Francií může sotva existovat něco více, než „*stav vzájemné apatické tolerance*“.<sup>184</sup>

Ačkoliv bylo Paulu Cambonovi zřejmé, že britská pozice v Egyptě je natolik silná, že není v moci Francie tento stav zvrátit ve svůj prospěch, což ostatně prokázala Fašodská krize, toto nebyl případ Delcassého, který si sice přál „*entente*“ s Velkou Británií, ale ještě do poloviny roku 1900 byl přesvědčen, že jedině on sám bude diktovat podmínky její realizace. Francouzský ministr zahraničí nebyl ochoten vzdát se myšlenky, že Francie bude schopna ukončit britské panství v Egyptě a v těchto intencích nejprve pohlížel na plány francouzské expanze v Maroku.<sup>185</sup> Z tohoto důvodu také zahájil nový politický kurz, jehož cílem bylo sblížení Francie a Itálie, neboť byl

---

<sup>179</sup> ANDREW, *France and the Making...*, s. 94.

<sup>180</sup> Tamtéž. Sultán podepsal s Velkou Británií roku 1891 smlouvu, která jej zavazovala, že nepronajme, nepostoupí ani nedaruje žádnou část svého území jakékoliv jiné velmoci kromě Velké Británie.

<sup>181</sup> V roce 1898 se stal baronem Curzonem z Kedlestonu.

<sup>182</sup> BD 1, Salisbury to Monson, Foreign Office 22 February 1899, No. 255, s. 209; ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 115.

<sup>183</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 115; BD 1, Salisbury to Monson, Foreign Office 7 October 1899, No. 260, s. 213.

<sup>184</sup> Tamtéž.

<sup>185</sup> WEINER, *Paul Cambon*, s. 499.



přesvědčen, že antagonismus mezi Římem a Paříží britské pozice ve Středomoří nejen velmi posiluje, ale zároveň umožňuje, aby do této oblasti pronikaly také Německo a Rakousko-Uhersko. Francouzsko-italské sblížení by tak v podstatě anulovalo jeden z hlavních motivů pro setrvání Itálie v Trojspolku, tedy obavy z francouzské převahy v Tripolsku, a zároveň by Delcassému umožnilo nabídnout Italům „*quid pro quo*“ výměnou za souhlas se vznikem francouzského Maroka. Zisk Maroka byl nepochybně hlavním cílem francouzské zahraniční expanzivní politiky ve Středomoří a nezbytným předpokladem jeho realizace bylo v první řadě získání souhlasu Itálie, a ve druhé řadě také dosažení dohody o rozdělení Maroka mezi Francií a Španělskem, která měla být Britům posléze prezentována jako „*fait accompli*“. Aby Francouzi dosáhli rozvolnění italské vazby ke zbývajícím členům Trojspolku, rozhodli se vyvíjet trvalý ekonomický tlak na Řím, který, stejně jako celá země, od roku 1896 trpěl vleklou hospodářskou krizí. Tato politika přinesla své první plody již roku 1900 v podobě podpisu první z francouzsko-italských dohod, jejímž prostřednictvím uznal Řím francouzské nároky v Maroku a Paříž výměnou za to uznala italské nároky v Tripolsku.<sup>186</sup>

Když se na podzim roku 1899 rozhořela Búrská válka, vzájemné britsko-francouzské vztahy se ještě více zhoršily. Cambon Delcassému referoval o „*převažujících protifrancouzských náladách v britské společnosti*“ a vyslovil obavu, že „*jakmile se Britové vypořádají s transvaalskou [sic] záležitostí, budou mít čas pustit se do sporu, který bude namířený vůči nám*“.<sup>187</sup> Štvavá kampaň britského tisku společně s vyhrocenou atmosférou v zemi dokonce vedla k všeobecnému přesvědčení, že Francie využila britského angažmá na jihu Afriky k vlastnímu obohacování ve všech částech světa na úkor ostrovní monarchie, a také přispěla k rozšíření tvrzení, že Delcassé nejen horlivě usiloval o intervenci společné francouzsko-rusko-německé koalice v jižní Africe, ale že v této záležitosti dokonce zahájil rozhovory také se Španělskem.<sup>188</sup> Princ z Walesu se během setkání s ruským velvyslancem v Londýně Jegorem Jegorovičem Staalem nechal slyšet: „*je mi známo, že jste se pokoušeli zorganizovat spolu s Francií cosi proti nám, ale naštěstí jste neuspěli*.“<sup>189</sup>

---

<sup>186</sup> HAYNE, s. 98–99; ŠUBRTOVÁ, M., *Od Fašodské krize k Srdečné dohodě. Britsko-francouzské vztahy na přelomu 19. a 20. století*. In: Historický obzor, roč. 26, č. 1–2, 2015, s. 18. Podrobněji k otázce francouzsko-italských vztahů na přelomu 19. a 20. století viz BURNIKEL, C. T., *Camille Barrère and Franco-Italian Rapprochement: 1898–1902*. Nevydaná disertační práce, Loyola University, Chicago 1972.

<sup>187</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 12, Cambon à Delcassé, Londres le 14 novembre 1899, f. 76.

<sup>188</sup> Tamtéž, ff. 76–77.

<sup>189</sup> Tamtéž.

Je pravdou, že nedlouho po vypuknutí Búrské války započaly z ruského podnětu diskuse o možném zformování kontinentální koalice, namířené proti Velké Británii. Nejen z tohoto důvodu podnikli ruští političtí představitelé na sklonku roku 1899 cestu po evropských metropolích. Podle některých historiků měl v čele tohoto podniku stát francouzský ministr zahraničí Théophile Delcassé, nicméně tato teze se zdá být nepřesná. Delcassé by zřejmě uvítal, pokud by došlo k opětovnému otevření egyptské otázky, byl však politickým realistou a uvědomil si, že vzhledem k tomu, že se třetí republika ještě úplně nevzpamatovala z diplomatické porážky ve Fašodě, není v jejích silách aktivně vystoupit proti Velké Británii. Podle Veniera měl naopak Delcassé na ruského spojence dokonce umírňující vliv.<sup>190</sup> Během svého pobytu v Paříži měli Delcassé a ruský ministr zahraničí hrabě Michail Nikolajevič Muravjov příležitost diskutovat možnou diplomatickou intervenci velmocí, do níž mělo být zainteresováno i Německo. Během následného Muravjovova listopadového pobytu v Berlíně se nakonec ruský diplomat k žádnému návrhu neodhodlal a jeho pobyt ve městě nad Sprévu skončil předčasně, když vešlo ve známost, že Velká Británie s Německem uzavřela smlouvu o rozdělení sfér vlivu na souostroví Samoa. Tento „*políček*“ do tváře hraběte Muravjova vzájemným rusko-německým vztahům ani přinejmenším neprospěl. Pokud jde o jednání na francouzsko-německé straně, státní tajemník Zahraničního úřadu Bernhard von Bülow sice naznačil francouzskému velvyslanci Emmanuelu Henrimu Victurnienovi, markýzi de Noailles, že Německo je nakloněné spolupráci s Francií zejména z toho důvodu, že „*obě velmoci mají podobné zájmy v mimoevropských otázkách*“, nicméně k žádnému dalšímu vyústění v této záležitosti nedošlo. Berlín ruskou iniciativu o vytvoření kontinentální aliance namířené proti Velké Británii odmítl a eventuální spolupráci s Francií podmínil francouzským uznáním Alsaska a Lotrinska za nedílnou součást německého území.<sup>191</sup> Sám hrabě Muravjov se během svého pobytu v Berlíně nechal slyšet, že hlavním cílem Francie je v současné době „*vlastní vnitřní konsolidace*“, a na téma eventuální německo-francouzské spolupráce se údajně vyjádřil ve smyslu, že „*Delcassé je maniak, pro nějž je vše podřízeno myšlence odvety. Vidí před sebou pouze Štrasburk, aniž by se zamyslel nad nadřazenými zájmy Evropy*“.<sup>192</sup> Německé lavírování mezi Velkou Británií a francouzsko-ruským táborem trefně vylíčil

---

<sup>190</sup> VENIER, P. R., *Théophile Delcassé and the Question of Intervention in the Anglo-Boer War, October 1899–March 1900*. In: CHASSAIGNE – DOCKRILL, *Anglo-French Relations ...*, s. 46.

<sup>191</sup> Tamtéž, s. 46–51; TRUSCHEL, L. W., *The International Impact of the Boer War*. In: *History*, Vol. 30, 2002, No. 2, s. 78.

<sup>192</sup> VENIER, s. 48.

historik William L. Langer: „*Němci si mohli dovolit vést politiku [udržování – poznámka MH] dvou železek v ohni ... Flirtovali s Ruskem a s Francií, ale zároveň se pokoušeli spolupracovat s Británií.*“<sup>193</sup> Ačkoliv ve Francii existovala skupina politiků a diplomatů, nakloněných spolupráci s Německem (Paul Dèroulède, Charles Maurras, Paul Cassagnac, Henri Rochefort a především Maurice Rouvier), kteří se těšili v této otázce podpoře některých představitelů z řad francouzské armády, ministr zahraničí Théophile Delcassé nebyl ochoten připustit mezi Berlínem a Paříží více, než omezenou spolupráci, a jakékoliv užší spojení nepřicházelo v úvahu už jen proto, že Francie se nikdy se ztrátou Alsaska a Lotrinska nesmířila.<sup>194</sup>

Na druhou stranu našla v Paříži své příznivce také idea britsko-francouzského konsenzu, mezi jejíž průkopníky patřil zakladatel Společnosti pro Srdečnou dohodu (*Entente Cordiale Society*) Jean Marie de Lanessan, někdejší guvernér Francouzské Indočíny a ministr námořnictví ve vládě Waldecka-Rousseaua. Vedle nejhörlivějšího stoupence britsko-francouzského spojení hraběte Chaudordyho této myšlenky vyjadřovali otevřenou podporu rovněž poslanec Denys Cochin, známý anglofil baron D'Estournelles de Constant<sup>195</sup> a někdejší ministerský předseda Alexandre Ribot, kteří se v lednu 1899 během debaty v poslanecké sněmovně postavili na stranu „*entente*“.<sup>196</sup>

Třebaže v Londýně vznikla již roku 1895 obdoba francouzské Společnosti pro Srdečnou dohodu *Entente Cordiale Association*, kterou založil major Roper Parkington s cílem zajistit mezi oběma zeměmi lepší vztahy prostřednictvím veřejných setkání a konferencí a vydáváním příslušné literatury, našla si u některých politických představitelů sympatie myšlenka eventuálního spojení s Berlínem. Již od začátku roku 1898 byl jejím hlavním podporovatelem Joseph Chamberlain a k okruhu jeho spojenců patřili také Frank Lascelles, britský velvyslanec v Berlíně, George Goschen, první vikomt Goschen,<sup>197</sup> lord George Hamilton,<sup>198</sup> Francis Percy Drummond Chaplin a také William Palmer, hrabě Selborne.<sup>199</sup> Salisbury, který se vůči této pro-německé klice nebyl schopen ostře vymezit, nakonec navrhl královně Viktorii, aby pozvala svého

---

<sup>193</sup> LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 793

<sup>194</sup> Tamtéž, 566; GÉRAUD, A., *Rise and Fall of the Anglo-French Entente*. In: *Foreign Affairs*, Vol. 32, 1954, No. 3, s. 374.

<sup>195</sup> Baron byl velkým přítelem a podporovatelem francouzského velvyslance v Londýně Paula Cambona.

<sup>196</sup> LANGER, *The Diplomacy of Imperialism ...*, s. 566.

<sup>197</sup> V letech 1895–1900 zastával post prvního lorda Admirality, tedy de facto ministra námořnictva.

<sup>198</sup> V letech 1895–1903 působil jako ministr pro Indii.

<sup>199</sup> V údobí 1895–1900 byl Chamberlainovým podřízeným, neboť zastával roli parlamentního podtajemníka na ministerstvu kolonií, a posléze v letech 1900–1905 zastával post prvního lorda Admirality.

vnuka, německého císaře Viléma II. na návštěvu do britské metropole, neboť byl přesvědčen, že „*postoj Francie činí žádoucím, aby svět uvěřil v porozumění mezi Německem a Británií*“.<sup>200</sup>

Zatímco návštěva, která se uskutečnila na konci listopadu 1899, byla německým tiskem kvitována a Britové ji vnímali jako známku lepších se britsko-německých vztahů, Francouzi na ni nahlíželi s pochopitelnými obavami.<sup>201</sup> Vilém II. se během svého pobytu v Londýně setkal s Arthurem Jamesem Balfourem, který toho času zastupoval v úřadě markýze Salisburyho, jehož od státnických povinností odvedlo úmrtí vlastní ženy, a také se poprvé setkal s Josephem Chamberlainem, jehož setkání s německým monarchou utvrdilo v přesvědčení, že vyhlídky na britsko-německé spojení jsou na místě.<sup>202</sup> Chamberlain během schůzky navrhl německému císaři spojení Velké Británie, Německa a Spojených států amerických, nicméně Vilém II. návrh odmítl, přičemž se odvolal jednak na dlouhodobou politiku Velké Británie neuzavírat spojení, a jednak uvedl, že by si nechtěl znepřátelit Rusko.<sup>203</sup>

Pouhý den po odjezdu Viléma II. z britské metropole pronesl Chamberlain ve svém projevu v Leicesteru, že britské a německé zájmy v jižní Africe se shodují, a hovořil rovněž o slibné budoucnosti britsko-americko-německých vztahů, které dokonce označil za alianci. V neposlední řadě si Chamberlain ve svém proslovu z 30. listopadu 1899 také stěžoval na francouzský tisk. Chamberlainův projev však nezbudil příliš dobrou odezvu ani v Německu, ani ve Spojených státech.<sup>204</sup> Bernhard von Bülow se od něj dokonce veřejně distancoval, což zcela zaskočeného Chamberlaina velmi rozčílilo.<sup>205</sup> Protest francouzského velvyslance v Londýně Paula Cambona u stálého státního podtajemníka na *Foreign Office* Thomase Sandersona na sebe také nenechal dlouho čekat, a přestože se Sanderson od Chamberlainova projevu jménem *Foreign Office* distancoval, Francie byla rozhořčená.<sup>206</sup> Když se na samém počátku března roku

---

<sup>200</sup> Srv. Tamtéž, s. 568; GRENVILLE, s. 173; ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 116.

<sup>201</sup> DDF I, T. XVI, Cambon à Delcassé, Londres le 21 novembre 1899, No. 5, s. 10.

<sup>202</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 1 décembre 1899, No. 17, s. 30.

<sup>203</sup> WINTERS, F. W., *Gentlemen's diplomacy. The Foreign Policy of Lord Lansdowne, 1845–1927*. Nevydaná disertační práce, Texas A&M University, 2006, s. 148.

<sup>204</sup> Chamberlainův projev nezbudil dobrou odezvu samozřejmě ani v tisku francouzském. Katolické *L'Écho de Paris* otisklo 3. prosince 1899 článek, v němž Chamberlainovy „anglosaské námluvy“ označilo za romány a přehánění, a ministra kolonií pak titulovalo jako „*nabubřelost samu*“. *L'Écho de Paris*, le 3 décembre 1899, s. 3. Naopak *The Times* v této souvislosti 1. prosince 1899 připomněly, že i přestože se v německém tisku objevily některé nelichotivé články o britské královně, našťáší „*to není německý tisk, s nímž chceme dosáhnout porozumění či spojení*“. AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 12, *The Times*, le 1 décembre 1899, f. 104.

<sup>205</sup> Tamtéž.

<sup>206</sup> DDF I, T. XVI, Cambon à Delcassé, Londres le 1 décembre 1899, No. 16, s. 26–27; ROLO, s. 104.

1900 německý císař Vilém II. svěřil britskému velvyslanci v Berlíně Franku Lascellesovi, že se jej Rusové společně s Francouzi pokusili zainteresovat do společné kontinentální aliance, jež měla být namířena proti Velké Británii, bylo zřejmé, že ke zlepšení britsko-francouzských vztahů povede ještě trnitá cesta.<sup>207</sup>

Vztahy mezi oběma zeměmi byly na sklonku roku 1899 skutečně mimořádně napjaté. Zatímco Cambon zároveň žádal Delcassého, aby utišil francouzský tisk, který se od poloviny roku 1899 téměř bez přestání věnoval tématu Transvaalu a dokonce neváhal označit Londýn za „odvěkého nepřítele“, a Chamberlaina za „severního Crispiho“<sup>208</sup> tisk na druhé straně průlivu La Manche ostentativně odmítal opustit téma Dreyfusovy aféry.<sup>209</sup> Francouzský velvyslanec trefně poznamenal, že v zemi, kde veřejné mínění vládne více než vláda, je nutné vést si pečlivý přehled o tom, co se aktuálně povídá.<sup>210</sup> Podle Christophera Andrewa dosáhla míra vzájemného nepřátelství mezi Londýnem a Paříží po vypuknutí Búrské války dokonce větší intenzity, než tomu bylo během Fašodské krize o rok dříve.<sup>211</sup> *Daily Mail* vystihl situaci na sklonku roku 1899 následovně: „*Francouzi úspěšně přesvědčili Británii o tom, že jsou její úhlavní nepřátelé [...]. Nic podobného Entente Cordiale nemůže mezi Velkou Británií a jejím sousedem existovat.*“<sup>212</sup>

Série porážek, které Britové utrpěli v Búrské válce, se stala v průběhu prosince 1899 zdrojem pro jízlivé poznámky francouzského tisku. *L'Écho de Paris* v této souvislosti 7. prosince 1899 napsalo, že Velká Británie je pouhým „*kolosem na hliněných nohou*“ a že právě Búrská válka naplno odhalila slabosti tohoto ostrovního impéria.<sup>213</sup> O několik dní později pak tento katolický a nacionalistický deník otiskl sloupek *Válka (La Guerre)*, v němž stálo, že „*série porážek podkopala nejen jejich [britskou – poznámka MH] vojenskou prestiž, ale především prestiž státu samotného*“. Deník se rovněž pozastavoval nad „*primitivní taktikou*“, kterou zvolil generál Redvers Buller.<sup>214</sup> Dne 12. prosince 1899 psal Cambon Delcassému, že podle některých indicií,

---

<sup>207</sup> TNA, FO 800/9. Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. Lascelles, Sir Frank. Lascelles to Salisbury, Berlin 3 March 1900, ff. 390–391.

<sup>208</sup> *L'Écho de Paris* napsalo, že pokud je „*Německo nepřítelem náhodným, pak je Anglie [sic] nepřítelem odvěkým*“. MARTINEAU, G., *L'Entente Cordiale*. Paris 1984, s. 78; pokud jde o Chamberlaina, v originále stálo doslova „*Crispi du Nord*“, *L'Écho de Paris*, le 7 décembre 1899, s. 1.

<sup>209</sup> BD 1, Monson to Salisbury, Paris 14 August 1899, No. 259, s. 210; MATHEWS, J. J., *Egypt and the Formation of the Anglo-French Entente of 1904*. London 1939, s. 16.

<sup>210</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 12, Cambon à Delcassé, Londres le 14 novembre 1899, f. 76.

<sup>211</sup> ANDREW, *France and the Making ...*, s. 94.

<sup>212</sup> MARTINEAU, s. 78.

<sup>213</sup> *L'Écho de Paris*, le 7 décembre 1899, s. 1.

<sup>214</sup> Tamtéž, le 18 décembre 1899, s. 1.

kteřé obdržel od několika zdrojů, by *Foreign Office* ocenil, pokud by došlo ke zlepšení vzájemných britsko-francouzských vztahů. Cambon byl přesvědčen, že by Britové, kteří v jižní Africe utrpěli sérii porážek, by uvítali sympatie Francie.<sup>215</sup> Francouzský velvyslanec v této souvislosti rovněž apeloval na Delcassého, aby Francie neprojevovala příliš sympatií Búrům, neboť se obával, že generál Redvers Buller je schopen dosáhnout poměrně rychlého obratu a že s příchodem britských vítězství přijde také britská pýcha a nacionalismus, které by následně velmi zkomplikovaly jakékoliv diskuse o urovnání britsko-francouzských vztahů. „*Toto vše je komentované britským tiskem, zaznamenané v britských hlavách a my bychom si mohli až příliš pozdě uvědomit, jaké má taková klukovina následky*“, napsal Cambon doslova Delcassému.<sup>216</sup>

Na sklonku listopadu 1899 Cambon Delcassého varoval, že urovnání vzájemných vztahů mezi Velkou Británií a Francií bude za stávajících okolností velmi obtížné, neboť francouzský tisk nyní přistoupil k osobnímu útoku na královnu a další členy královské rodiny, a Cambon proto požádal francouzského ministra zahraničí, aby zakročil a usměrnil situaci. Účinek Delcassého smířlivých projevů byl však minimální, neboť vzájemné vztahy v lednu roku 1900 rozvířila další aféra.<sup>217</sup> Francouzský karikaturista Charles Lucien Léandre urazil královnu Viktorii, když v časopise „*Le Rire*“ vyobrazil ministra kolonií Josepha Chamberlaina, jak se schovává za sukně britské panovnice. To samo o sobě bylo nepříjemné, nicméně teprve skutečnost, že Léandre posléze obdržel z rukou francouzského ministra kultury Řád čestné legie, udělala z celé záležitosti mezinárodní aféru.<sup>218</sup> Britský tisk vehementně podporoval tvrzení, že šlo o úmyslnou urážku Jejího Veličenstva. Královna, která karikaturu osobně viděla, se cítila uražena a dokonce naléhala, aby byl britský velvyslanec v Paříži Edmund Monson odvolán. Monson sice Paříž skutečně opustil, nicméně přesunul se pouze na jih Francie do letoviska Cannes.<sup>219</sup> Královnin osobní tajemník, sir Arthur Bigge, první baron ze Stamfordhamu, komentoval aféru v dopise britskému velvyslanci

<sup>215</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 12, Cambon à Delcassé, Londres le 12 décembre 1899, f. 121.

<sup>216</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 14 décembre 1899, f. 78.

<sup>217</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 29 novembre 1899, ff. 91–92.

<sup>218</sup> *Saint James Gazette* ve svém vydání z 6. února 1899 poukázal na skutečnost, že Řád čestné legie byl Léandroví přislíben ještě předtím, než byla otištěna předmětná karikatura královny Viktorie. Podle deníku tak Francie „*raději urazila zahraniční zemi, než aby zklamala své občany*“. AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 12, *Saint James Gazette*, le 6 février 1899, f. 140. Podle *L'Écho de Paris* byla celá aféra zbytečně vyhrocená, neboť jak deník podotkl, v evropském tisku se objevily i mnohem horší a jízlivější karikatury královny Viktorie, než jaké reprodukoval tisk francouzský. Například vídeňský *Humoristische Blätter* otiskl karikaturu královny Viktorie, jak hltá koláč ve tvaru afrického kontinentu a se slzami v očích vykřikuje: „*Mé srdce krvácí!*“ *L'Écho de Paris*, le 4 décembre 1899, s. 1.

<sup>219</sup> TNA, FO 800/9, Bigge to Lascelles, Osborne 5 February 1900, ff. 374–376.

v Berlíně Franku Lascellesovi následovně: „*Doufám, že tato skutečnost [Monsonův odjezd z Paříže – poznámka MH] vejde ve známost, aby bylo zřejmé, že se nenecháme urážet zaměstnancem Le Rire, který za to ještě obdrží vyznamenání a pochvalu ...*“<sup>220</sup>

Ve francouzském tisku probíhala rozsáhlá kampaň, která si brala na mušku královnu Viktorii a zároveň ostře kritizovala francouzskou vládu.<sup>221</sup> Francouzský deník *Le Gaulois* u této příležitosti dokonce vydal článek s titulkem „*Odveta za Fašodu*“, a *L'Écho de Paris* komentovalo Monsonův odjezd z Paříže jako typické „*zmizení po anglicku*“ a současně obviňovalo ministra zahraničí Théophila Delcassé za to, že britské vládě příliš podlézá.<sup>222</sup> *La Patrie* vylíčila Delcassého v podobném duchu, jako osobu, jíž se, alespoň pokud jde o množství omluv adresované Velké Británii a míru, o níž se ponížil jménem francouzské vlády, opravdu nikdo nevyrovná.<sup>223</sup> Královna Viktorie na protest proti incidentu odstranila ze svého programu tradiční každoroční cestu do Francie, na místo níž si ke svému jarnímu odpočinku vybrala Itálii. Objevily se dokonce spekulace o tom, že se Velká Británie nezúčastní nadcházející Mezinárodní výstavy, a princ z Walesu, který se měl účastnit zahajovacího ceremoniálu, se navzdory domluvám markýze Salisburyho rozhodl, že se na výstavu vůbec nevypraví.<sup>224</sup>

Teprve ve druhé polovině března bylo možné konstatovat, že ve vzájemných vztazích lze vysledovat první náznaky uklidnění.<sup>225</sup> Dne 21. března 1900 informoval Cambon Delcassého o probíhající kampani v britském tisku, která byla namířena proti Německému císařství, a vyjádřil následující přesvědčení: „*Tato kampaň povede k přesvědčení, že případný konflikt mezi Francií a Velkou Británií by neprospěl nikomu jinému, než německým zájmům.*“<sup>226</sup> O pouhý den později napsal Paul Cambon svému bratru Julesovi: „*Je jisté, že jsme blízko ‚détente‘, nicméně je třeba, abychom u nás ve Francii nepropadali přílišnému optimismu, neboť nálady rozdmýchané [v Británii – poznámka MH] karikaturami a Léandrovým vyznamenáním ještě zcela neutichly.*“<sup>227</sup> Ještě téhož dne obdržel Delcassé děkovný dopis od britského velvyslance Monsona, který jednak ocenil, že francouzský ministr zahraničí nechal potrestat autory karikatur

---

<sup>220</sup> Tamtéž, ff. 375–376.

<sup>221</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 12, *Figaro*, le 7 février 1900, f. 148.

<sup>222</sup> Tamtéž, *Le Gaulois*, le 7 février 1900, f. 147; *L'Écho de Paris*, le 6 février 1900, f. 143.

<sup>223</sup> Tamtéž, *La Patrie*, le 6 février 1900, f. 142.

<sup>224</sup> ROLO, s. 106.

<sup>225</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 12, Barrère à Delcassé, Rome le 18 mars 1900, f. 207; Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 21 mars 1900, ff. 217–218. Některé deníky si však svou protibritskou rétoriku podržely i nadále, jako například *L'Écho de Paris*. Viz *L'Écho de Paris*, le 16 mars 1900, s. 1.

<sup>226</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 21 mars 1900, f. 143.

<sup>227</sup> CC, Paul Cambon à Jules Cambon, Paris le 22 mars 1900, s. 41.

namířených vůči královně Viktorii a jednak zabránil přednášce ministra školství – mimochodem šlo o téhož člověka, z jehož rukou Lucien Léandre převzal vyznamenání – na téma jihoafrické krize.<sup>228</sup>

Změna, jíž prošlo britské veřejné mínění, společně s uvolněním v britsko-francouzských vztazích byla konečně patrná. Paul Cambon se domníval, že posun v názorech britské veřejnosti v tuto dobu zapříčinily tři hlavní faktory: 1) Británie byla velmi vyčerpana Búorskou válkou, která byla mimořádně nákladná, a eventuální další konflikt s Francií jí nemohl přinést v dané situaci nic pozitivního, 2) britští státníci si byli vědomi, že z eventuální roztržky s Francií by těžilo hlavně Německo, a v neposlední řadě k tomu podle Paula Cambona měla přispět skutečnost, že 3) Francouzi začali ve svých koloniích a přístavech budovat sérii obranných pevností a opevnění.<sup>229</sup> Spíše než opevňovací práce ve francouzských koloniích přispělo ke změně nálad u britské veřejnosti vyčerpání z Búorské války, neboť britská prestiž po sérii porážek v jižní Africe skutečně značně utrpěla.

Vzájemné sblížování obou zemí bylo později podpořeno na konci března během banketu, který v Londýně organizovala městská zastupitelstva. Na banket byli pozváni nejen starostové většiny důležitých měst, ale také řada politiků, a dokonce i někteří členové britské vlády. Baron D'Estournelles de Constant, který se banketu zúčastnil, využil této příležitosti k pronesení proslovu na téma britsko-francouzských vztahů, za nějž se mu posléze dostalo mimořádného aplausu. D'Estournelles de Constant ve svém projevu zmínil, že „*mezi dvěma národy, které mezi sebou mají rozpory v tolika částech světa, nemůže zřejmě existovat absolutní mír*“, vyzval však, aby se „*oba národy pokusily žít v harmonii bez zbytečných projevů nepřátelství*“.<sup>230</sup>

Podle George Mongera však k tomuto posunu přispěla zejména pozice, v níž se Velká Británie na přelomu 19. a 20. století nacházela. Povaha britské zahraniční politiky v tomto údobí korespondovala se skutečností, že dříve neporazitelné impérium se nacházelo pod značným globálním tlakem a že muselo čelit několika krizím paralelně, především ruskému tlaku na Dálném východě. Búorská válka tuto skutečnost ještě více zdůraznila.<sup>231</sup> Kromě Búorské války museli Britové čelit dalším obtížím také v Egyptě, kde se na počátku roku 1900 rozhořela závažná krize. Nedlouho poté, co sklonku prosince 1899 nahradil lorda Kitchenera ve funkci vrchního velitele egyptské armády

---

<sup>228</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 12, Monson to Delcassé, Paris 22 March 1900, f. 220.

<sup>229</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 5 avril 1900, ff. 241–245.

<sup>230</sup> Tamtéž.

<sup>231</sup> MONGER, s. 1–10.



Reginald Wingate, jenž předtím stál v čele vojenské zpravodajské služby, se objevily zprávy o povstání, které propuklo v egyptské armádě v důsledku nespokojenosti s britskou přítomností v zemi. Britové měli pádný důvod k obavám a vážnost situace nepodceňovali ani Francouzi. Například generál Brugère si do deníku poznamenal: „[Waldeck-Rousseau – poznámka MH] *tvrdí, že revolta egyptských vojáků je závažná, a že Britové mohou v tomto ohledu čelit značným obtížím.*“<sup>232</sup> Delcassé doufal, že bude možné využít těchto obtíží ve francouzský prospěch, nicméně již na sklonku února byla krize zažehnána a revoltující důstojníci potrestáni.<sup>233</sup>

Nepsaný mluvčí vlivné *parti colonial* Eugène Étienne mezitím francouzského ministra zahraničí vytrvale přesvědčoval, aby využil britského angažmá v Búrské válce k zahájení vzájemných rozhovorů mezi Londýnem a Paříží o otázce Maroka a Siamu, přičemž poukazoval na skutečnost, že sama Velká Británie v minulosti neváhala využít oslabení Francie k vlastnímu prospěchu.<sup>234</sup> Obdobný nátlak vyvíjel novinář Robert de Caix<sup>235</sup> prostřednictvím svých příspěvků na stránkách *Bulletin du Comité de l'Afrique française (BCAF)*, kde varoval, že pokud bude Francie vyčkávat, až Búrská válka skončí, je možné, že se britského souhlasu s francouzským angažmá v Maroku nedočká, případně, že jej bude získávat mnohem obtížněji, než pokud by se jej pokusila získat, dokud jsou Britové vázání konfliktem v jižní Africe.<sup>236</sup> Ještě na sklonku roku 1900 byl však Delcassé rozhodnutý řešit otázku Maroka a Egypta odděleně, a především bez předchozí dohody s Velkou Británií. Francouzský ministr zahraničí byl totiž přesvědčen, že pokud jde o Maroko, bude schopen dosáhnout svého prostřednictvím předběžné dohody s Itálií a dohody o teritoriálním rozdělení Maroka se Španělskem. Poté mělo dojít k postupnému převzetí moci a k reorganizaci marocké administrativy. Základním předpokladem pro dosažení tohoto cíle bylo oddělit od sebe jednání o Maroku na mezinárodní úrovni a jednání se samotným Marokem.<sup>237</sup> Delcassé se domníval, že bude možné získat rovněž tichý souhlas Německa, kterému by výměnou nabídl teritoriální kompenzace v Africe. Francouzský ministr zahraničí věřil, že pokud

---

<sup>232</sup> DALY, M. W., *The Egyptian Army Mutiny at Omdurman January-February 1900*. In: *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, Vol. 8, 1981, No. 1, s. 5; ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 166.

<sup>233</sup> TNA, FO 633/6, Cromer to Salisbury, Cairo 25 February 1900, No. 321, s. 314.

<sup>234</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé ...*, s. 136.

<sup>235</sup> Robert de Caix (1869–1970) byl synem francouzského lingvisty, archeologa a historika, vikomta Amédée de Caix de Saint-Aymour. Od roku 1895 pravidelně přispíval do BCAF, později se stal generálním tajemníkem Výboru pro francouzskou Asii (*Comité de l'Asie Française*), jehož byl zakládajícím členem, a současně působil jako tajemník Výboru pro Maroko (*Comité du Maroc*).

<sup>236</sup> Tamtéž, s. 137.

<sup>237</sup> HAYNE, s. 99.

Britům nabídne neutralitu Tangeru a záruky svobodného obchodu, nebude mít Velká Británie, toho času ještě válčící s Búry, jinou možnost, než se s celou situací smířit.<sup>238</sup> Pokud jde o německou podporu v otázce Maroka, Delcassé změnil svůj postoj již v březnu roku 1900, kdy německý císař odhalil Britům plány na možnou německo-francouzsko-ruskou alianci a její eventuální zásah do Búrské války.<sup>239</sup> Tehdy Delcassé již nebyl ochoten o jakékoliv teritoriální kompenzaci ve prospěch Berlína uvažovat.<sup>240</sup> Zhruba v témže čase Delcassé současně pochopil, že nebude schopen docílit britské evakuace Egypta, což později přispělo k jeho souhlasu s výměnným obchodem „*Egypt za Maroko*“.<sup>241</sup>

Cambon částečně sdílel Delcassého představy, nicméně pokud jde o Maroko, byl přesvědčen, že není kam spěchat, neboť realizace francouzského panství nad tímto severoafrickým sultanátem byla podle jeho názoru pouze otázkou času a přirozeného vývoje.<sup>242</sup> Cambon byl však přesvědčen, že francouzský ministr zahraničí v otázce Maroka příliš lpí na „*statu quo*“, a proto se jej snažil přimět k tomu, aby Francie a Velká Británie zahájily v této záležitosti příslušná jednání.<sup>243</sup> Delcassé však k tomuto kroku ještě nebyl připraven.

Poté, co Delcassé dosáhl dohody s Itálií, bylo nezbytné, aby na svou stranu získal rovněž Španělsko, jehož souhlas k eventuálnímu francouzskému panství nad Marokem potřeboval. Vzhledem ke společným hranicím s Francií a Velkou Británií mohlo Španělsko v dobách mezinárodních krizí vyvíjet na obě mocnosti značný nátlak. Byť vyšlo Španělsko roku 1898 ze střetnutí se Spojenými státy americkými jako poražený stát, s ohledem na jeho držbu Baleárského souostroví, Kanárských ostrovů a také Ceuty a Melilly, bylo nutné s ním počítat jako s aktérem, jehož zájmy ve Středozeří a v Atlantiku nelze přehlížet. Obě velmoci se pokoušely získat Španělsko na svou stranu. Již roku 1898 navrhl Jules Cambon, toho času francouzský velvyslanec ve Spojených státech amerických, že Francie společně s Ruskem poskytne Španělsku záruky pro integritu jeho panství v Africe a ve Středomoří. Cambon chtěl tímto krokem

---

<sup>238</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé ...*, s. 138.

<sup>239</sup> CC, Paul Cambon à Jules Cambon, Londres le 19 mars 1900, s. 38–39; WEINER, *Paul Cambon*, s. 500; VENIER, s. 44–55.

<sup>240</sup> HAYNE, s. 99.

<sup>241</sup> ANDREW, *France and the Making ...*, s. 99.

<sup>242</sup> HAYNE, s. 99.

<sup>243</sup> GEOFFROY, C., *Les Coulisses de l'Entente Cordiale*. Paris 2004, s. 236–237.

předejít tomu, aby Velká Británie získala přístup ke španělským přístavům Ceutě a Port Mahonu, což by jí umožnilo ohrozit francouzské spojení mezi metropolí a Alžírskem.<sup>244</sup>

Příhodný čas pro další „španělské námluvy“ nadešel v březnu 1899, kdy v čele španělské konzervativní vlády stanul Francisco Silvela, jenž byl přesvědčen o „*nutnosti prolomit údobí izolace své země*“. Dne 22. dubna 1899 sdělil Silvela překvapenému francouzskému velvyslanci v Madridu Patenôtrovi: „*Přátelství s Francií pro nás není jen velkou výhodou, s ohledem na naši současnou pozici je nepostradatelnější než kdy jindy. Nemůžeme již nadále pokračovat v naší politice izolace – to považují za katastrofické pro Španělsko a toužím po ukončení této politiky. Mezi našimi přirozenými spojenci je v první řadě Francie, kterou neoddělujeme od Ruska a rádi bychom mezi tyto spojence přibrali také Německo, neboť se nám zdá, že dohoda založená na tak širokém základě by byla nejpevnější zárukou dodržení míru. Taková aliance by pravděpodobně udržela britské ambice na uzdě, a to bez nezbytnosti válečného konfliktu. Pokud by takovéto uspořádání bylo považováno za nemožné, jsme v každém případě připraveni spojit se s Francií a Ruskem, jejichž podpora je pro nás velice žádoucí. Vyžadovali bychom od nich záruku integrity a samostatnosti oblastí pod naší jurisdikcí, včetně našeho panství v Africe, a výměnou za to bychom poskytli své ozbrojené složky pod naším velením k jejich dispozici pro případ potřeby.*“<sup>245</sup> Silvela francouzskému velvyslanci rovněž předal stručné *pro-memoriae*, v němž shrnul výše uvedené návrhy.<sup>246</sup>

Silvela těmito kroky utvrdil Delcassého v přesvědčení, že Madrid má skutečný zájem o sblížení s Francií, a francouzský ministr zahraničí proto doufal, že bude možná dohoda ve věci případného dělení Maroka mezi Francií a Španělsko. Nezbytným předpokladem pro takovou dohodu však bylo vyřešení dlouho diskutované otázky sporných hranic mezi francouzskými državami v Africe a dvěma španělskými koloniemi, Rio Muni a Rio de Oro, která byla o to citlivější, že větší kolonie Rio de Oro se nacházela při jižní hranici Maroka. Když byla v červnu 1900 po třech měsících vyjednávání, která se španělským velvyslancem v Paříži Leónem y Castillo vedl sám Théophile Delcassé, konečně podepsána příslušná francouzsko-španělská konvence, byl Delcassé přesvědčen, že francouzsko-španělské dohodě o Maroku již nestojí nic

---

<sup>244</sup> HAMILTON, K., *The Poor Relation. Spain in Anglo-French Relations 1898–1904*. In: SHARP, A. – STONE, G. A. (Eds.), *Anglo-French Relations in the Twentieth Century: Rivalry and Cooperation*. London 2002, s. 51.

<sup>245</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé ...*, s. 147.

<sup>246</sup> Tamtéž.

v cestě.<sup>247</sup> Neformální francouzsko-španělské rozhovory o Maroku započaly mezi Delcassém a Castillem ještě předtím, než Francie dosáhla v této záležitosti dohody s Itálií. Rozhovory byly vedené velmi opatrně v nejvyšším utajení, a z tohoto důvodu byl jejich průběh velmi nedostatečně zmapován. Dokonce ani francouzský velvyslanec v Madridu Patenôtre nebyl o jejich průběhu informován. Když však v únoru 1901 Španělskem otřásla vládní krize a měsíc nato konzervativní vláda padla, jednání byla přerušena a k jejich obnovení došlo až na samém sklonku roku 1902, kdy byli konzervativci v čele se Silvelou opět u moci.<sup>248</sup>

Pokud jde o Velkou Británii, její pozice na přelomu 19. a 20. století byla skutečně mimořádně složitá. Impérium se ještě nikdy nenacházelo pod tak intenzivním globálním tlakem, který na něj byl vyvíjen téměř ve všech částech světa. Búrská válka společně s těmito okolnostmi přispěla k tomu, že Britové začali otevřeně uvažovat o možnosti opuštění politiky skvělé izolace. Například George Hamilton, který byl v letech 1895–1903 ministrem pro Indii, se nechal slyšet: „*Postupně docházím k názoru, že musíme změnit naši zahraniční politiku a spojit se ... s nějakou další mocností.*“<sup>249</sup> Když v říjnu zvítězili v britských parlamentních volbách, které vešly do dějin pod pojmem khaki volby, konzervativci a liberální unionisté, došlo k zásadní změně poměru sil v britském kabinetu. Dne 23. října 1900 navrhl sedmdesátiletý markýz Salisbury královně Viktorii, aby vedením ministerstva zahraničí pověřila Henryho Charlese Keitha Petty Fitzmaurice, pátého markýze Lansdowna. Ačkoliv nebyl lord Lansdowne zcela bez předchozí politické zkušenosti – v letech 1883–1888 byl generálním guvernérem Kanady, od roku 1888 do roku 1893 zastával post indického místokrále a během posledních pěti let působil jako ministr války – královna s tímto krokem souhlasila jen pod podmínkou, že veškerá memoranda a depeše projdou před odesláním do zahraničí Salisburyho kontrolou.<sup>250</sup> Změna v britském kabinetě posléze umožnila skupině politiků v čele s Josephem Chamberlainem, kteří byli přesvědčeni o nezbytnosti vymanění se ze *skvělé izolace*, opětovně otevřít jednání s Německem o možném partnerství. Ačkoliv Chamberlainův entusiasmus vůči spojení s Berlínem po leicesterském projevu z konce listopadu 1899 na chvíli opadl, poté co se Vilém II.

---

<sup>247</sup> VILAR, J. B., *El Convenio Franco-Español de 1900 en los orígenes de la Republica de Guinea Equatorial*. In: *Anales de la Universidad de Murcia. Filosofía y Letras*. Vol. XXIV. Curso 1970–71, No. 3–4. s. 47–49.

<sup>248</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé ...*, s. 151.

<sup>249</sup> WILSON, K. M., *The Policy of the Entente. Essays on the Determinants of British Foreign Policy, 1904–1914*. Cambridge 2009, s. 5.

<sup>250</sup> WINTERS, s. 131.

v září 1900 nechal slyšet, že Německo by případnou iniciativu Velké Británie v otázce politiky otevřených dveří v Číně podpořilo, začal Chamberlain opět lobbovat pro vzájemné britsko-německé spojenectví a v tomto smyslu také vyvíjel nátlak na Salisburyho. Chamberlain totiž věřil, že právě politika otevřených dveří v Číně by britskému impériu zaručila do budoucna ekonomickou prosperitu, a byl přesvědčen, že spojenectví s Německem by v otázce Dálného východu přineslo ovoce nejen v podobě garance politiky otevřených dveří v Číně, ale také by zabránilo případnému dalšímu ruskému pronikání do oblasti. Když na sklonku ledna 1901 navštívil německý císař Vilém II. opětovně Velkou Británii, situace byla od jeho poslední návštěvy velmi odlišná. Královnu Viktorii, která 22. ledna 1901 skonala v královské letní rezidenci na ostrově Wight, nahradil na trůně její syn, Eduard VII. Nový britský monarcha neměl o svém německém synovci zrovna nejlepší mínění, a také britští političtí představitelé byli nyní velmi znepokojeni námořními ambicemi Německého císařství, které v polovině června předchozího roku představilo nový program na rozšíření své námořní flotily. Britsko-německá jednání, která probíhala během roku 1901, tak nakonec opět ztroskotala.<sup>251</sup>

Paul Cambon v mezidobí dospěl k přesvědčení, že je nejvyšší čas zainteresovat britskou vládu do řešení marocké otázky, a vzhledem k tomu, že Théophile Delcassé jeho názor nesdílel, Cambon se v březnu 1901 pokusil v této záležitosti jednat na vlastní pěst. Během návštěvy lorda Lansdowna se Paul Cambon pokusil navrhnout možné řešení marocké otázky tím způsobem, že Francie by výměnou za uznání jejích pozic v Maroku rezignovala na své požadavky v otázce Nového Foundlandu.<sup>252</sup> Edmund Monson byl Cambonovým návrhem zaskočen: „*Cambon má sice pověst přehnaně ambiciózního člověka, ale jeho návrh na získání kompenzací na marocké frontě výměnou za to, že se Francie zřekne svých smluvních práv v oblasti Nového Foundlandu, se mi, s mou omezenou inteligencí, zdá tak nepraktický, že nemohu, než se domnívat, že tak chytrý člověk, jakým on bezesporu je, se mohl pouze snažit zjistit, do jaké míry může Francie ve svých činech v této oblasti zajít, aniž by narazila na protesty*

---

<sup>251</sup> Podrobněji k britsko-německým jednáním viz LAJEUNEUSSE, A., *The Anglo-German Alliance Talks and the Failure of Amateur Diplomacy*. In: *Past Imperfect*, Vol. 13, 2007, s. 84–107; MONGER, s. 15; WINTERS, s. 166–168.

<sup>252</sup> TNA, FO 800/125. Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. Lansdowne, Marquess of. France. Monson to Lansdowne, Paris 22 March 1901, f. 83. Podle George Mongera navrhl Cambon Lansdownovi již 6. března 1901, že by francouzské požadavky v otázce Nového Foundlandu mohly být staženy výměnou za teritoriální zisky v oblasti Gambie. Lansdowne tuto možnost v tuto chvíli vyloučil. Podrobněji viz MONGER, s. 39.

[sic] *Anglie*.“<sup>253</sup> Zatímco Joseph Chamberlain byl připraven o věci dále jednat, Lansdowne nebyl zatím připraven se touto otázkou zabývat. Chamberlain Lansdownovi v této souvislosti také připomněl: „*Pokud bychom měli jednat o tak rozsáhlém problému, jakým je marocká otázka, pak mějme na paměti, že Němci k tomu budou také mít co říci, a jak oni, tak my, budeme požadovat [od Francie – poznámka MH] patřičné kompenzace.*“<sup>254</sup>

Paul Cambon opětovně vyhledal lorda Lansdowna v červnu roku 1901 a během společného rozhovoru zmínil, že „*možnou kompenzací za ztrátu práv na rybolov na Novém Foundlandu by pro Francii mohla být garance volného nakládání s Marokem*“.<sup>255</sup> Britský ministr zahraničí byl však přesvědčen, že v otázce Maroka je žádoucí udržet status quo, a jak se později ukázalo, nebyl připraven svůj názor přehodnotit až do konce roku 1903.

---

<sup>253</sup> TNA, FO 800/125, Monson to Lansdowne, Paris 22 March 1901, f. 83.

<sup>254</sup> MONGER, s. 39.

<sup>255</sup> TNA, FO 800/125, Monson to Lansdowne, Paris 28 June 1901, f. 101.

### 3. Soumrak marockého impéria

Poté, co v červnu 1894 zemřel po dlouhé nemoci marocký sultán Mawláj Hassan, nechal mocný velkovezír Ba Ahmad prohlásit sultánem Mawláj Hassanova nejmladšího syna, Mawláj Ab dal-Azíze, a sám se stal jeho regentem.<sup>256</sup> Nový sultán Ab dal-Azíz IV. byl však sotva čtrnáctiletý, a tak zemi ve skutečnosti vládl velkovezír.<sup>257</sup> Ba Ahmad ovšem dosadil nového sultána bez předchozí konzultace s muslimskými duchovními, což se v budoucnu ukázalo být pro stabilitu země značně neprozíravým krokem. Členové ulemy se cítili být dotčeni skutečností, že jim Ba Ahmad celou záležitost prezentoval jako *fait accompli* a že je ani nepožádal o formální souhlas. Dokud však Ba Ahmad žil, nikdo z muslimských duchovních si nedovolil pozici mladého Ab dal-Azíze zpochybnit, a to navzdory skutečnosti, že zesnulý Mawláj Hassan měl ještě dva starší syny, Mawláje Muhammada a Mawláje Bilgíta, kteří se těšili podpoře veřejnosti a jejichž nároky na trůn velkovezír záměrně upozadil.<sup>258</sup> Nová vláda však revoltu, která propukla v provincii Chaouia na podporu sultánova nejstaršího syna Mawláje Bilgíta, velmi rychle potlačila. Aby se velkovezír vyhnul dalším komplikacím, nechal Mawláje Muhammada vsadit do domácího vězení. Mawláj Muhammad byl totiž schopným vůdcem, který se těšil podpoře nejen ze strany kmenů, ale také od části muslimského duchovenstva, a mohl tedy pro mocného velkovezíra představovat skutečnou hrozbu. Veškeré revolty kmenů v jeho prospěch, které v údobí regentství Ba Ahmada vypukly, dokázal velkovezír udusit v samém počátku.<sup>259</sup>

Ba Ahmad se v nedlouhém údobí svého regentství obklopil členy vlastní rodiny, které dosadil také do *Makhzinu*, tradičního orgánu marocké vlády, jež tvořili pouze rodilí Maročané. V Maroku nebylo výjimkou, že vrchní úředníci pocházeli z velmi prostých vrstev, často šlo dokonce o bývalé otroky – a právě to byl také případ velkovezíra Ba Ahmada.<sup>260</sup> Velkovezírova rodina postupně ovládla klíčové posty v čele sultanátu; její představitelé řídili například ministerstva války či financí. V čele ministerstva zahraničí stanul Abd Al Karim bin Sulajmán, který velmi úzce

---

<sup>256</sup> Mawláj Ab dal-Azíz byl oblíbeným synem Mawláje Hassana, který si na smrtelné posteli vymínil, že se právě nejmladší syn stane jeho nástupcem. PENNELL, s. 127.

<sup>257</sup> O věku nezletilého sultána neexistuje mezi historiky jednoznačná shoda. Zatímco například Gombár uvádí, že mladému sultánovi bylo roku 1894 14 let, Rolo ve své publikaci uvádí 16 let, a Pennell hovoří o 13 letech. Srv. GOMBÁR, s. 351; ROLO, s. 128; PENNELL, s. 127.

<sup>258</sup> BURKE, E., *Prelude to Protectorate in Morocco: Precolonial Protest and Resistance, 1860–1912*. Chicago 1976, s. 42.

<sup>259</sup> Tamtéž.

<sup>260</sup> OLIVER – SANDERSON, s. 190.

spolupracoval s britským konzulátem v Maroku, a zejména pak s jeho hlavním zástupcem, sirem Ernestem Satowem. Právě Satow do svých služeb najal Skota Macleana, který od té chvíle působil jako placený agent britské tajné služby v Maroku.<sup>261</sup>

Co se týče vnitřní konsolidace země, sultánova moc byla decentralizovaná a předáci kmenů v odlehlých provinciích často budovali vlastní mocenská centra více či méně nezávislá na ústřední vládě.<sup>262</sup> Velkovezír Ba Ahmad byl však schopen obratným lavírováním stavět jednotlivé předáky kmenů proti sobě a podporovat jejich vzájemnou rivalitu. Tato politika mu zajistila nejednotnost opozice, a ve svém důsledku znamenala rovněž garanci určité politické stability marockého sultanátu.<sup>263</sup>

Pokud jde o imperiální ambice velmocí, prozíravý Ba Ahmad byl sice Frankofil, nicméně v praxi prosazoval politiku rovnováhy sil, jejímž prostřednictvím zabránil tomu, aby vliv jedné či druhé strany v Maroku převážil. Velkovezírovi rivalové, kteří sami sebe označovali za reformátory, doufali, že pokud se jim podaří zvětšit vliv Velké Británie, zbaví se tak dosud převažujícího francouzského vlivu.<sup>264</sup> Sám Ba Ahmad se označoval za odpůrce reformem. Byl přesvědčen, že reformy nejsou pro zemi žádoucí, a ani v praxi dobře proveditelné.<sup>265</sup> Jelikož však centrální moc marocké vlády postupně slábla, rozšiřoval se neustále okruh území, kam centrální moc nedosáhla, a který se nacházel ve víru neustálé revolty.

Když v květnu 1900 po smrti velkovezíra Ba Ahmada převzal otěže marocké vlády sotva dvacetiletý Ab dal-Azíz, nastal v zemi skutečný chaos.<sup>266</sup> Přestože byl sultán velmi inteligentní, konzervativní marocká veřejnost jej příliš nerespektovala. Svůj podíl na této skutečnosti měl jednak sultánův nízký věk a s ním související nezkušenost, jednak jeho vlastní nepředvídavost a lehkovážnost. Ani v Evropě nebudil mladý marocký monarcha nejlepší dojem, neboť ani zde jej nebrali vážně. Když jej britský vyslanec v Tangeru Arthur Nicolson poprvé potkal, popsal jej jako „*oteklého zavalitého chlapce s jasnýma očima*“, který až „*příliš holdoval jídlu*“.<sup>267</sup> Nicméně právě

---

<sup>261</sup> PENNELL, s. 128.

<sup>262</sup> Maroko bylo rozděleno na dvě části, na arabskou část *Bilad al-Makhzan*, kterou ovládala centrální vláda, a na oblast *Bilad al-siba*, kde se hovořilo jazykem Berberů a kam sultánova pravomoc de facto nesahala, ačkoliv berberské kmeny vládnoucí dynastii uznávaly. Tamtéž, s. 125; *Bulletin du Comité de l'Afrique française*, T. 14, Janvier 1904, N. 1, s. 4–5.

<sup>263</sup> BURKE, s. 43.

<sup>264</sup> ROLO, s. 128.

<sup>265</sup> BURKE, s. 44.

<sup>266</sup> AMAE, PA AP 211, T. 16, Révoil à Delcassé, Tanger le 24 mai 1900, f. 127.

<sup>267</sup> NICOLSON, H., *Sir Arthur Nicolson, Bart. First Lord Carnock. A Study in the Old Diplomacy*. London 1930, s. 117–118.



skutečnost, že velkovezír Ba Ahmad povolal Mawláje Ab dal-Azíze sultánem bez předchozí konzultace *ulemy*, mladému sultánovi uškodila nejvíce, neboť v jejím důsledku marocká veřejnost později zpochybňovala legitimitu jeho vlády. Ab dal-Azíz se na veřejnosti projevoval ostýchavě a většinu času trávil obklopen okruhem svých věrných. Slavnosti, kterým se mladý sultán oddával v zahradách svého marrakéšského paláce Agdal častěji než povinností vladaře, byly konzervativním marockým kruhům trnem v oku. Ab dal-Azíz rovněž neskrýval svůj obdiv k moderním technologiím, byl například horlivým milovníkem bicyklů, cirkusových představení a v neposlední řadě také ohňostrojů. Jeho palác byl současně jedním velkým bazarem, kde se kupilo zahraniční zboží, na jehož pořízení vynakládal horentní sumy. Mechanické hračky, biliardové stoly, gramofony a fotoaparáty se vršily v sultánových komnatách, přičemž řada z nich byla vyhozena, aniž byla kdy vůbec použita. Sultánovy ženy nosily hedvábné šaty a jejich hlavy zdobily honosné klobouky s peřím. Některé ženy v sultánově harému dokonce nosily paruky a každý čtvrtek, který měl být dnem odpočinku, se mladší členové sultánovy suity učili jezdit na bicyklu.<sup>268</sup>

Všechny tyto výstřelky a rozmary popuzovaly konzervativní marockou společnost proti mladému panovníkovi, který žil ve svém paláci izolován od skutečných starostí své země. Podle Edmunda Burka navíc mladý Ab dal-Azíz netušil, jaký protokol a s ním související chování by měl marocký sultán dodržovat během státních návštěv a jiných oficiálních příležitostí, a proto svým vystupováním velmi často působil nejrůznější skandály.<sup>269</sup> Nebylo tedy překvapením, že se část opozice nakonec uchýlila k otevřené vzpouře. Sultánův kontroverzní způsob života vzbudil v převážně ortodoxním městě Fez takové pobouření, že mladý vladař musel čelit obviněním z bezbožnosti, byl nařčen z pohrdání muslimským způsobem života, a dokonce mu bylo vytýkáno, že se paktuje s křesťany. Zemí se šířila vlna neutuchající kritiky a pomluv.<sup>270</sup>

Neutěšená situace v Maroku velmi vyhovovala francouzským imperiálním zájmům. Právě série nepokojů a povstání spolu s britským angažmá v Búrské válce poskytly Delcassému vhodnou příležitost k tomu, aby podnikl příslušné kroky, jejichž prostřednictvím by se pokusil upevnit francouzskou pozici v Maroku, potažmo vyřešit celý problém Egypta a Maroka jako takového. V tomto úsilí jej podporovala

---

<sup>268</sup> ŠUBRTOVÁ, *Pronikání evropských velmocí do Maroka*, s. 108; OLIVER, R. – SANDERSON, G. N. (Eds.), *The Cambridge History of Africa VI. From 1870 to 1905*. Cambridge 2008, s. 200; *Bulletin du Comité de l'Afrique Française*, Tome 13, Paris 1903, No. 1, s. 3.

<sup>269</sup> BURKE, s. 48.

<sup>270</sup> GOMBÁR, s. 351.

Francouzská koloniální unie v čele s Eugènem Étiennem.<sup>271</sup> Jako trojský kůň posloužilo Alžírsko, které bylo od roku 1830 pod francouzskou kontrolou, a jehož jménem si Paříž již dlouho nárokovala poměrně rozsáhlá strategicky významná území, ležící na hranicích Alžírsko a Maroka. Oživení zájmu o tyto oblasti souviselo mimo jiné i s projektem transsaharské dráhy, která měla Francouzům umožnit rychlejší přepravu jednotek z Alžírsko do subsaharských kolonií, což by v budoucnu znemožnilo, aby se opakovalo fiasko z Fašody.<sup>272</sup>

Ještě než byly v červnu roku 1899 dokončeny vojenské plány na obsazení komplexu Tuátských oáz, otevřela Paříž na toto téma rozhovory s mladým sultánem. K překvapení Francouzů se však Ab dal-Azíz francouzskému tlaku vzepřel a odmítl oázy dobrovolně postoupit. Francouzi proto pod záminkou vědeckého průzkumu vypravili do oblasti rozsáhlou armádu, která v několika krvavých srážkách nakonec v prosinci 1899 obsadila sporné území oáz Tuát, které byly nejvýznamnější z komplexu oáz Figuigu. V lednu 1900 se zprávy o francouzské okupaci Tuátu dostaly do Marrakéše. Vzhledem k tomu, že *Makhzin* nebyl schopen na ztrátu území ve prospěch „nevěřících“ adekvátně vojensky odpovědět a že se vzmohl pouze na formální protest u zástupců evropských velmocí v Tangeru, přispěla celá krize kolem sporného území Tuátských oáz k dalšímu upevnění opozice proti mladému sultánovi a stávající vládě a v očích marocké veřejnosti zpochybnila legitimitu jejich vlády. Konzervativní muslimští duchovní z Fezu patřili společně s kmeny z jihovýchodu země k těm, které vzniklá situace pobouřila nejvíce, neboť se cítili postupem Francouzů v oblasti přímo ohroženi. Zatímco oponenti reformy z řad *Makhzinu* volali po energickém zásahu a obraně hranic země, ostatní jeho členové považovali takzvanou tuátskou krizi z let 1899–1900 za signál, že posílení centrální moci státu a prosazení reformy je nyní skutečně nezbytné.<sup>273</sup>

V únoru 1900 napsal francouzský vyslanec v Tangeru Révoil Delcassému: *„Naše pozice zde se s postupem času nezlepšuje, ba naopak. Vůdčí duch našich ‚partnerů‘ je přirozeně silný, a i kdyby [tito partneři – poznámka MH] věřili upřímnosti našich deklarací o Tuátu, nemohli by nevyužít této situace a nepojistit si větší vliv v Maghzinu... Tato nepřátelská hra pro nás může mít velmi špatné důsledky, pokud*

---

<sup>271</sup> ANDREW – KANYA-FORSTNER, *French Business and the French Colonialists*, s. 995.

<sup>272</sup> Podrobněji k této otázce a k problematice alžírsko-marockých hranic viz MUNHOLLAND, K., *Rival Approaches to Morocco: Delcassé, Lyautey and the Algerian-Moroccan Border, 1903–1905*. In: *French Historical Studies*, Vol. 5, 1968, No. 3, s. 330.

<sup>273</sup> BURKE, s. 46.

*nedáme věci do pořádku. Bude však bez rizika, pokud se vydáme co nejdříve naproti žádoucím řešením; v tomto ohledu jsem přijal s uspokojením zprávu od Beauva ohledně dohody s Itálií. Upřímně doufám, že brzy budete schopen dosáhnout dalších milníků.*<sup>274</sup>

Delcassé, který si v březnu 1900 uvědomil, že nebude schopen docílit evakuace Egypta, se rozhodl konat alespoň v otázce Maroka, přičemž jeho plán spočíval v rozdělení Maroka mezi Francii a Španělsko.<sup>275</sup> Francouzský ministr zahraničí se o většině záležitostí souvisejících s problematikou britsko-francouzských vztahů radil s Paulem Cambonem. V otázce Maroka však oba politici zastávali zcela protichůdné postoje, neboť Cambon si přál do problému zainteresovat také Británii. V průběhu let 1901 a 1902 Delcassé donutil marockého sultána podepsat několik konvencí o úpravě vzájemných alžírsko-marockých hranic. Tyto konvence později poskytly Francouzům právo zajišťovat bezpečnost na hranicích a zřizovat celnice. Dohled nad oblastí svěřil Delcassé plukovníku Lyauteyovi, který velmi záhy rozšířil francouzský vliv až k břehům východomarocké řeky Mulúji.<sup>276</sup> Je však pravdou, že Lyauteyův postup byl v Paříži vnímán jako příliš zbrklý, neboť zbytečně popudil místní obyvatelstvo. Cambon situaci komentoval následovně: *„Je škoda, že se naše vojenská mise neskládá z důstojníků, jenž by hovořili arabsky a byli by více politiky, než vojáky.*<sup>277</sup>

Pokud jde o Velkou Británii, Delcassé byl přesvědčen, že Ab dal-Azízův odmítavý postoj v otázce odstoupení Tuátu byl založen na britské podpoře, a z tohoto důvodu pověřil francouzského velvyslance v Londýně Paula Cambona, aby zjistil, jaké stanovisko zastává Velké Británie v otázce eventuální podpory sultána proti Francii. Dne 15. května 1900 proto Cambon vyhledal lorda Salisburyho, jemuž si nejprve postěžoval na britský tisk, který vedl kampaň proti francouzské vojenské expedici v jihozápadním Alžírsku, již novináři označili za hrozbu pro Maroko. Cambon dále v rozhovoru se Salisburyem poukázal, že Tuát nikdy nebyl součástí marockého sultanátu, a vyjádřil své znepokojení nad možností, že by snad v souvislosti s tímto sporem mladý Ab dal-Azíz požádal ostatní evropské velmoci o pomoc.<sup>278</sup> Britský premiér však jakékoliv britské angažmá v této věci odmítl, a Cambon tak mohl Delcassého s úlevou informovat, že *„londýnská vláda má jen velmi malý zájem o záležitosti, které spolu řeší*

<sup>274</sup> AMAE, PA AP 211, T. 16, Révoil à Delcassé, Tanger le 6 février 1900, ff. 120–121.

<sup>275</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé ...*, s. 95.

<sup>276</sup> OLIVER – SANDERSON, s. 202.

<sup>277</sup> AMAE, PA AP 42, Cambon à Delcassé, Londres le 13 janvier 1902, f. 101.

<sup>278</sup> DDF I, T. XVI, Cambon à Delcassé, Londres le 16 mai 1900, No. 143, s. 230–231.

*Francie a Maroko na jižních hranicích marockého impéria; jediné, co ji zajímá, je osud přístavu Tanger, neboť případná britská okupace tohoto přístavu by společně s vlastnictvím Gibraltarů vložila do jejich rukou klíče od této části Středozeří“.*<sup>279</sup> Francouzský velvyslanec na závěr nezapomněl podotknout, že se mu nezdá, „že by Vláda Jeho Veličenstva měla zájem otázku dělení Maroka v současné době řešit“.<sup>280</sup>

Delcassé mezitím společně s francouzským velvyslancem v Římě Camillem Barrèrem intenzivně pracovali na francouzsko-italském sblížení. Francouzský ministr zahraničí si přál, aby se Itálie zbavila svých závazků v Trojspolku, které by ji v budoucnu nutily proti Francii vystupovat ofenzivně, a současně, aby v oblasti Středozemního moře Itálie sledovala jen ty své zájmy, jež by se nekřížily s francouzskými plány.<sup>281</sup> Barrère Delcassého upozorňoval, že Řím nebude ochoten změnit své alianční závazky, pokud jej k tomu nedonutí politické zájmy. „*Je tedy třeba mu tyto zájmy vytvořit*“, napsal francouzský velvyslanec v Římě svému ministru zahraničí na sklonku června 1900.<sup>282</sup> Delcassého diplomatická kampaň ve věci Maroka přinesla své první plody již v prosinci 1900, kdy došlo k podpisu první dohody s Itálií, která se zavázala uznat francouzské nároky v Maroku výměnou za uznání italských zájmů v Tripolsku.<sup>283</sup> Postoj Itálie byl posléze s konečnou platností zajištěn na sklonku června 1902 výměnou dopisů, která vyústila v podpis formální smlouvy Barrère-Prinetti.

Zbývalo jen Španělsko, které bylo po prohrané válce se Spojenými státy americkými značně oslabeno. Jeho zájmy v Maroku nebyly zanedbatelné, a navíc disponovalo výhodnou strategickou pozicí. Delcassé proto začal o případném rozdělení Maroka jednat se španělským velvyslancem v Paříži Leónem y Castillo, markýzem del Muni. Tato jednání však byla dočasně přerušena, když španělská vláda v březnu 1901 padla.<sup>284</sup> Avšak i tuto zemi byl nakonec Delcassé schopen přimět k podpisu smlouvy, která v listopadu 1902 téměř rozhodla o faktickém rozdělení Maroka ve francouzský prospěch.<sup>285</sup> Severní části Maroka, včetně největšího města Fezu, měly připadnout

---

<sup>279</sup> Tamtéž, s. 231.

<sup>280</sup> Tamtéž.

<sup>281</sup> DDF I, T. XVI, Barrère à Delcassé, Rome le 20 juin 1900, No. 190, s. 289.

<sup>282</sup> Tamtéž.

<sup>283</sup> DDF II, T. I., Paris 1930, Note sur les rapports de la France et Italie depuis 1898, le 28 août 1901, No. 376, s. 449–451.

<sup>284</sup> DDF II, T. II, Paris 1931, Barrère à Delcassé, Rome le 30 juin 1902, No. 313, s. 375; *tamtéž*, Barrère à Delcassé, Rome le 10 juillet 1902, No. 329, s. 390–395.

<sup>285</sup> AMAE, NS, Maroc 12, Projet de Convention entre la France et l'Espagne au sujet du Maroc, le 21 novembre 1902, ff. 42–44; Texte du traité de 1902, f. 47.

Španělsku, zatímco Francie měla získat zbytek marockého území. Španělsko se však na poslední chvíli stáhlo zpět a v únoru 1903 nakonec odhalilo Britům francouzské záměry.<sup>286</sup>

Mezitím zahájil v březnu 1901 rozhovory o osudu Maroka v Londýně také Paul Cambon, který navštívil britského ministra zahraničí lorda Lansdowna a jenž se jej snažil přesvědčit o výhodnosti směnného obchodu. Cambon navrhoval, že za volné ruce v Maroku by Francie výměnou ustoupila od nároků na Novém Foundlandu, kde se obě země po velmi dlouhou dobu střetávaly.<sup>287</sup> Edmund Monson, britský velvyslanec v Paříži, byl tímto Cambonovým návrhem zaskočen a domníval se, že Cambon pouze zjišťuje, kam až může Francie v otázce Maroka zajít, aniž by narazila na britský odpor.<sup>288</sup> Lansdowne však nebyl zatím příznivcem jakékoliv diskuse o věcech Maroka, byl totiž přesvědčen, že v Maroku je nutné udržet *status quo*, a tohoto přesvědčení se nevzdal až do konce roku 1903.<sup>289</sup> Lansdowne Monsonovi posléze napsal, že Cambonovy návrhy zbytečně vzbuzují mezinárodní kontroverzi, neboť se zcela předčasně zabývají otázkou likvidace Maroka, což by jistě vedlo k vážným komplikacím.<sup>290</sup> Na rozdíl od svého vládního kolegy byl Joseph Chamberlain návrhem francouzského velvyslance nadšen a v této souvislosti ministru zahraničí připomněl: „Pokud budeme řešit tak složitou záležitost, jakou je Maroko, je nutné mít na paměti, že nejen my budeme chtít svůj podíl, ale Německo bude mít k této záležitosti také co říci.“<sup>291</sup> Pokud jde o Německo, jeho hlavním zájmem bylo udržet Maroko jakožto třetí plochu, která by znemožnila sblížení mezi Velkou Británií a Francií.<sup>292</sup> Postoj Německa k marocké otázce v souvislosti s Tuátskou krizí připomněl tehdejší státní tajemník Zahraničního úřadu Oswald von Richthofen v telegramu německému velvyslanci v Londýně Paulu von Hatzfeldtovi z 23. května 1901 takto: „*Naše účast na řešení této otázky se v této době prakticky rovná možnosti války s Francií; bez zvláštních důvodů se nemůžeme této eventualitě vystavit a takové důvody zatím nenastaly. Vaše Excellence si*

---

<sup>286</sup> TAYLOR, s. 407.

<sup>287</sup> TNA, FO 800/125, Monson to Lansdowne, Paris 28 March 1901, f. 83.

<sup>288</sup> Tamtéž.

<sup>289</sup> MP, MSS Eng. hist. c. 595, Lansdowne to Monson, Foreign Office, 2 January 1902, f. 50. Ještě v prosinci 1902 Lansdowne informoval Madrid, že si britská vláda přeje zachovat v Maroku *status quo*. Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871–1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes (Ed. LEPSIUS, J. – MENDELSSOHN BARTHOLDY, A. – THIMME, F.), Bd. 17, Berlin 1924. (dále jen GP, Bd. 17), Graf von Metternich an das Auswärtige Amt, London den 31. Dezember 1902, Nr. 5192, s. 348.

<sup>290</sup> TNA, FO 800/125, Lansdowne to Monson, Foreign Office 6 August 1902, f. 198; JC14/4/1; CAB 37/62/127.

<sup>291</sup> MONGER, s. 13.

<sup>292</sup> TAYLOR, s. 406.

*určitě vzpomene na projednávání marocké otázky v minulosti a na slova lorda Salisburyho: „Za vaše přátelství požadujete hodně“.*<sup>293</sup>

Pokud jde o politickou situaci marockého sultanátu, Ab dal-Azíz vládl zemi s pomocí svých zahraničních poradců, mezi nimiž zastával prominentní místo Harry Maclean, jemuž se postupem času podařilo vypracovat se až na post sultánova osobního rádce. Jeho prostřednictvím se Ab dal-Azíz dostával čím dál hlouběji do sféry britského vlivu, k čemuž přispěl svými aktivitami také Macleanův pobočník, Sid Menebhi el Meheddi, který byl roku 1901 jmenován ministrem války. El Menebhi, jenž byl známým odpůrcem francouzského pronikání do Maroka, zároveň disponoval značným vlivem na mladého sultána, neboť si obratným pletichařením a lichotkami dokázal zajistit pozici sultánova favorita. Velmi záhy však začal prosazovat vlastní zájmy. Mladý sultán si nejprve na radu své matky Lāly Raqīyi vybral za nového velkovezíra Al Hājje Mukhtara, který dříve působil jako tajemník někdejšího velkovezíra Ba Ahmada.<sup>294</sup> El Menebhimu se podařilo sultána přesvědčit, aby velkovezírem jmenoval Fadila Gharnīta, staříckého skeptického muže, který sice v údobí vlády sultána Mawlāje Hassana zastával post ministra zahraničí, ale nyní již nemohl pro mocenské aspirace El Menebhiho představovat žádnou hrozbu. Ministrem zahraničí zůstal Ab dal-Karim bin Sulajmán, proponent reform, a dalšími členy nového *Makhzinu* byli ministr financí Amīn Al-Umanā a Ab dal-Salām Tāzī.<sup>295</sup>

Velmi důležitou roli na Ab dal-Azízově dvoře zastával i nadále Arthur Nicolson, britský vyslanec v Tangeru, který se doslovně řídil instrukcemi britské vlády, snažil se zachovat *status quo* a nepouštět se do zbytečných konfrontací s Francouzi. Navzdory těmto snahám však čelil ze strany Paříže vážnému podezření, že hraje tvrdou mocenskou hru. Další vlivnou osobností na sultánově dvoře byl britský občan, lékař australského původu Egbert Verdon. Působili zde rovněž poměrně významní muži původem z Francie – například sultánův osobní lékař Ferdinand Linarès či lékař Felix Weisgerber.<sup>296</sup> Nicméně právě skutečnost, že se mladý sultán obklopil převážně

---

<sup>293</sup> GP, Bd. 17, Freiherr von Richthofen an den Grafen von Hatzfeldt, Berlin den 23. Mai 1901, Nr. 5176, s. 331.

<sup>294</sup> Al Hājj Mukhtar byl Ba Ahmadovým synovcem.

<sup>295</sup> BURKE, s. 48.

<sup>296</sup> Zvláště Linarèsův vliv na mladého sultána měl pro Francii nedocenitelný význam. O této skutečnosti svědčí Cambonův výrok z ledna 1902, kdy v souvislosti s Linarèsovým odchodem ze sultánových služeb napsal: „Je nesmírná škoda, že Linarès již nebude v sultánově blízkosti. Měli bychom mu postavit most ze zlata, abychom jej tam udrželi.“ AMAE, PA AP 42, Cambon à Delcassé, Londres le 12 janvier 1902, f. 101. Až do roku 1901 působil v Maroku rovněž francouzská vojenská mise, vedená majorem Burekhardtem, a později podplukovníkem de Saint-Julienem. BURKE, s. 49.

britskými poradci, a postavení, jemuž se u sultánova dvora těšil Maclean, výše uvedené francouzské podezření pouze posilovaly.

Ab dal-Azíz se krátce poté, co se osobně chopil otěží své vlády, pokoušel uvést do praxe nákladné reformy, které měly restrukturovat nejen Maroko jako takové, ale především jeho fiskální systém. V tomto úsilí jej podporovali nejen jeho zahraniční poradci, ale také Nicolson. Vzhledem k tomu, že Ab dal-Azíz nebyl schopen prosadit zavedení efektivního zdanění, zůstávaly příjmy jeho pokladny nízké. Reformy navíc provázela rozsáhlá korupce.<sup>297</sup> Právě proto nebylo v sultánově moci řešit neutěšenou finanční situaci země, která se posléze pod tíhou reformních nákladů ještě zhoršila, jinak než prostřednictvím zahraniční půjčky. Právě z tohoto důvodu vyslal sultán v červnu roku 1901 El Menebhiho na diplomatickou misi do Londýna a Berlína, a pověřil ho, aby vyjednal finanční pomoc a v neposlední řadě také podporu obou velmocí za účelem udržení integrity marockého sultanátu. Ab dal-Azíz původně zvažoval, že by se do Londýna vypravil osobně – tato idea se však nezamlouvala lordu Lansdownovi, který pověřil Nicolsona, aby sultána přesvědčil, aby za sebe do města nad Temží vyslal svého ministra války.<sup>298</sup>

V Londýně se mezitím britský ministr zahraničí obával, jaké požadavky by mohla marocká delegace během recepce na královském dvoře předložit – zejména v souvislosti s přetrvávajícími problémy na marocko-alžírské hranici hrozilo, že sultánův emisar vysloví přání, aby Velká Británie otevřeně podpořila Maroko proti Francii.<sup>299</sup> Právě v tomto čase totiž do Tangeru dorazily zprávy o francouzské okupaci oblasti západně od Figuigu, a mezi Evropany v Maroku se rovněž šířily obavy, že v zemi narůstá nenávisť vůči křesťanům. Tyto obavy souvisely s incidentem, k němuž došlo v oblasti Rífu,<sup>300</sup> během kterého byl v dubnu 1901 zabit francouzský občan Jules Pouzet.<sup>301</sup> Francouzský vyslanec v Tangeru Paul Révoil navrhl, aby byl incident využit pro získání finanční kompenzace a zajištění dalších ústupků marockého sultána, což vyhovovalo zájmům ministra zahraničí Théophilea Delcassého. Paříž rovněž požadovala omluvu *Makhzinu*, potrestání viníků, a za účelem podpory svých požadavků vyslala do

---

<sup>297</sup> ROLO, s. 129; podrobněji k reformám viz PENNELL, s. 128; BURKE s. 49–53.

<sup>298</sup> TNA, FO 800/135. Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. Lansdowne, Marquess of. Morocco. Lansdowne to Nicolson, Foreign Office 20 March 1901, f. 8.

<sup>299</sup> Tamtéž, Lansdowne to Nicolson, Foreign Office 4 April 1901, f. 17.

<sup>300</sup> Pouzeta zasáhla kulka, určená příslušníku kmene Boucoya z oblasti Ríf. K incidentu došlo v místě Cabo del Agua, které leží v Murcjském regionu, asi 12 km od současných hranic Maroka s Alžírskem. France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Affaires du Maroc 1901–1905 (dále jen DD, AM). Paris 1905, Patenôtre à Delcassé, Madrid le 6 avril 1901, No. 3, s. 4.

<sup>301</sup> Tamtéž.

Tangeru dvě válečné lodě.<sup>302</sup> Podle Macleana nyní v Maroku „každý nenávidí křesťany, ale tyto emoce drží na uzdě okolnosti a také vláda. Ve chvíli, kdy vláda ztratí kontrolu nad lidem, stane se situace pro křesťany ve vnitrozemí katastrofální“.<sup>303</sup> Nicolson Macleanovy domněnky potvrzoval svými slovy: „Jsem na dvoře každý den, a každý den slyším Maročany mluvit mezi sebou – nenávidí nás. Jestli Francouzi nakonec obsadí Tafilet, pak bude situace [pro křesťany v Maroku – poznámka MH] opravdu velmi nebezpečná.“<sup>304</sup>

Vzhledem k okolnostem navíc v souvislosti s chystanou misí do Evropy sultán ostentativně odmítal zahrnout do itineráře svých emisarů také Paříž, čehož se Nicolson, který se chtěl vystríhat jakékoliv konfrontace s Francií, velmi obával. Francouzi požadovali, aby marocká diplomatická mise do Londýna byla odložena. Ferdinand Linares dokonce sultánovi pohrozil, že francouzsko-marocká jednání o sporných hranicích mohou být cestou jeho emisara do Londýna ohrožena.<sup>305</sup> Linares zdůraznil, že ani v Paříži, ani v Petrohradě nebudou ochotni přijmout vyslance, jehož kroky nejprve povedou do Londýna a Berlína. Sultán si v této věci vyžádal konzultaci Arthura Nicolsona. Německý vyslanec v Tangeru následně o vývoji situace zpravil Zahraniční úřad v Berlíně následujícím telegramem: „Sultán si vyžádal Nicolsonovu radu, jestli má jet marocký zvláštní vyslanec do Londýna a Berlína a do Paříže a Petrohradu. Neměl by to být ministr války, nýbrž ministr zahraničí. Ten by měl široké pravomoci a pověření, aby v Berlíně a Londýně dojednal půjčku ve výši milionu liber, na jejíž úročení by měla být dána do zástavy třetina příjmů z cel. Půjčka je určena na provedení reformy.“<sup>306</sup>

Nicolson byl přesvědčen, že Linares jednal na svou vlastní pěst, a nikoliv dle oficiálních instrukcí francouzské vlády. Podle Macleana měl sultánův vyslanec v Londýně předat Eduardovi VII. osobní dopis sultána Ab dal-Azíze s žádostí o podporu v otázce sporných hranic a měl krále také požádat o konzultaci a pomoc v souvislosti s plánovanými reformami země.<sup>307</sup> Nicolson, který nechtěl vyvolávat zbytečné rozbroje, si byl vědom, že by eventuální cesta sultánova vyslance do Londýna byla diplomaticky velmi neprozíravým krokem, neboť by ve svém důsledku vzbudila

---

<sup>302</sup> Tamtéž, Révoil à Delcassé, Tanger, le 2 mai 1901, No. 6, s. 5–6; tamtéž, Delcassé à Révoil, Paris le 5 mai 1901, No. 7, s. 6.

<sup>303</sup> TNA, FO 800/135, Nicolson to Lansdowne, Tangier 26 April 1901, f. 18.

<sup>304</sup> Tamtéž, f. 19.

<sup>305</sup> Tamtéž, Nicolson to Lansdowne, Tangier 10 May 1901, f. 22.

<sup>306</sup> GP, Bd. 17, Freiherr von Richthofen an den Grafen von Hatzfeldt, Berlin den 20. April 1901, Nr. 5174, s. 328.

<sup>307</sup> TNA, FO 800/135, Nicolson to Lansdowne, Tangier 10 May 1901, ff. 22–23.



pouze další vlnu nevole u tak již značně popuzených Francouzů.<sup>308</sup> Z tohoto důvodu sultánovi jednak doporučil, aby namísto osobní návštěvy vyslal do obou evropských metropolí jen emisary, a také mu naznačil, že by bylo vhodné, aby sultán vyslal svého zástupce rovněž do Paříže a Petrohradu.<sup>309</sup> Sultán posléze v souladu s doporučením sira Arthura rozhodl, že vyšle do Evropy dva zástupce, El Menebhiho do Londýna a Berlína a ministra zahraničí Ab dal-Karim bin Sulajmána do Paříže a Petrohradu.<sup>310</sup>

Dne 22. června 1901 dorazil sultánův vyslanec El Menebhi v doprovodu Arthura Nicolsona a Harryho Macleana do Plymouthu, odkud pokračovali speciálním expresem společnosti Great Western Railway do Londýna. Vzhledem k tomu, že El Menebhi dosud nepoznal jiný dopravní prostředek, než hřbet muly, seděl celou dobu v kupé velmi strnule a přikrčil se pokaždé, když vlak vjel do tunelu či podjížděl most. V Londýně jej o několik dní později přijal král Eduard VII. s královnou Alexandrou. O průběhu této recepce napsal Nicolson své ženě: *„Když králův osobní asistent máchl mečem, který následně předal králi, musel jsem pokleknout na polštářek. Říkal jsem si, že Menebhi si musel myslet, že nadešla má poslední hodinka a čekal jsem, kdy se vrhne na kolena a začne krále prosit o můj život. Král mě pasoval na rytíře, postupně se dotkl mečem obou mých ramen, navlékl mi šerpu a připnul mi hvězdu.“*<sup>311</sup>

Paul Cambon nepřisuzoval přítomnosti marockého zástupce v Londýně větší váhu až do okamžiku, kdy zjistil, že marockého vyslance na cestě doprovází Maclean, jemuž se dokonce dostalo královského vyznamenání. Právě to bylo pro Cambona dokladem, že se Maclean na královském dvoře těší významnému postavení, a tuto skutečnost považoval francouzský velvyslanec v Londýně za velmi znepokojivou.<sup>312</sup> Londýnská vláda však nevyužila El Menebhiho přítomnost ve městě nad Temží k žádným zvláštním politickým či obchodním jednáním. Marocký zástupce musel vyjádřit souhlas s plánovanou výstavbou cest a mostů, s využitím evropských odborníků v oblasti sanitárních prací, se zlepšením stavu přístavů a doků a v neposlední řadě musel souhlasit s výstavou telegrafní linky z Tangeru do Mogadoru. Arthur Nicolson si podle německého *chargé d'affaires* v Londýně Hermanna barona von Eckardsteina přál, aby tato posledně zmíněná zakázka byla svěřena Německu, a s tímto úmyslem se mu také

---

<sup>308</sup> Tamtéž, Nicolson to Lansdowne, Tangier 24 February 1901, ff. 5–7.

<sup>309</sup> Tamtéž, Nicolson to Lansdowne, Tangier 10 May 1901, f. 22.

<sup>310</sup> Tamtéž, Nicolson to Lansdowne, Tangier 18 January 1902, ff. 27–28.

<sup>311</sup> NICOLSON, s. 139.

<sup>312</sup> ROLO, s. 132.

svěřil.<sup>313</sup> Eckardstein však Nicolsonův návrh zřejmě špatně pochopil,<sup>314</sup> neboť si do deníku zaznamenal: „*Sir Arthur Nicolson [...] mě navštívil na velvyslanectví. Jménem lorda Lansdowna mi nabídl dohodu mezi Velkou Británií a Německem za účelem udržení statusu quo [v Maroku – poznámka MH]. Rovněž navrhl společné britsko-německé pronikání do Maroka.*“<sup>315</sup> Podle Harolda Nicolsona však jeho otec chtěl zainteresovat Německo do nadcházející modernizace marockého sultanátu pouze obchodně, aby Británie nemusela v Maroku čelit Francouzům osamocena.<sup>316</sup>

Z Londýna pokračoval El Menebhi do Berlína, kde mu hrabě Bülow doporučil, aby se sultán pokusil se s Francouzi dohodnout na určení konečné podoby marocko-alžírské hranice, a to i za cenu, že bude muset obětovat část území, které považuje za součást marockého impéria, neboť „*nyní není vhodná doba pro jakoukoliv podporu [Maroka – poznámka MH]*“. Jinými slovy, dostal El Menebhi v Berlíně doporučení, aby Maročané Francouze zbytečně nedráždili. Dne 7. července 1901 přijal El Menebhiho v Postupimi německý císař. Přeci jen nějaký užitek však El Menebhiho cesta do Německa měla – německé producenty zbraní nadchla idea, že by mohli do Maroka rozšířit svůj okruh odběratelů.<sup>317</sup> Paralelně s El Menebhiho cestou do Evropy vyslal sultán Ab dal-Aziz svého emisara také do Paříže, kde jej přijal sám ministr zahraničí Delcassé. Sultánův zástupce, ministr zahraničí Ab dal-Karim bin Sulajmán, byl v Paříži úspěšnější, neboť vyjednal francouzsko-marockou konvenci o společné ochraně marocko-alžírské hranice, k jejímuž podpisu došlo 20. července 1901.<sup>318</sup> Nepovedlo se mu však na francouzské vládě dosáhnout vymezení této hranice po celé její délce, což by do budoucna odstranilo možnou příčinu sporů.<sup>319</sup> Francie současně dala marockému zástupci na srozuměnou, že se považuje za mocnost s dominantním vlivem v Maroku. Delcassé rovněž podotknul, že pokud by snad sultán požádal v otázce marocko-francouzských obtíží o pomoc či podporu jinou evropskou mocnost, považoval by to za

---

<sup>313</sup> NICOLSON, s. 139.

<sup>314</sup> Je ovšem sporné, zda k jejich rozhovoru vůbec došlo. Eckardstein také zmiňuje, že po rozhovoru s Nicolsonem odeslal do Berlína německé vládě dlouhý šifrovaný telegram, který však zatím nebyl dohledán. Ani Nicolsonův deník a písemnosti žádnou zmínku o tomto rozhovoru neobsahují, Nicolson pouze zmínil, že se pokusil zainteresovat německou vládu do výstavby telegrafní linky v Mogadoru. Podrobněji viz NICOLSON, s. 140.

<sup>315</sup> Eckardstein, Baron von, *Ten Years at the Court of St. James', 1895–1905*. London 1921, s. 223.

<sup>316</sup> NICOLSON, s. 140.

<sup>317</sup> Srv. TNA, FO 800/135, Maclean to Barrington, Berlin 11 July 1901, ff. 36–37; GP, Bd. 17, Freiherr von Richthofen an den Freiherr von Mentzingen, Berlin den 3. Februar 1902, Nr. 5187, s. 343–344; GP, Graf von Hatzfeldt an das Auswärtige Amt, London den 19. Juni 1901, Nr. 5177, s. 332; BURKE, s. 50.

<sup>318</sup> DD, AM, Delcassé à de la Martinière, Paris le 20 juillet 1901, No. 20, s. 16.

<sup>319</sup> Tamtéž, Delcassé à Saint-René Taillandier, Paris le 27 juillet 1901, No. 21, s. 19.

velice nešťastný krok.<sup>320</sup> Ab dal-Karim bin Sulajmán Delcassému jménem svého vladaře slíbil, že „mezi *Makhzinem a jakoukoliv velmocí nebude bez vědomí Francie dosažena žádná politická dohoda*“.<sup>321</sup> Svou cestu po Evropě poté Ab dal-Karim bin Sulajmán zakončil ceremoniální návštěvou Petrohradu, odkud se posléze vrátil do Maroka.<sup>322</sup> Jedním z přímých důsledků El Menebhiho mise do Londýna a Berlína bylo bezprostřední zvýšení zájmu obou velmocí o marockou otázku. Lansdowne napsal siru Arthurovi: „*Musíme za každou cenu zjistit, co se skutečně děje v oblasti Figuigu. Francouzi půjdou bez pochyby tak daleko, jak jen to bude možné, aniž by svým jednáním vyprovokovali formální protest.*“<sup>323</sup>

Během dvou měsíců, které strávil El Menebhi v Evropě, došlo ke změně poměru sil v *Makhzinu*. Klika kolem staříčkého velkovezíra Muhammada Gharnīta přesvědčila sultána, aby opustil svého oblíbence El Menebhiho stejně tak, jako myšlenku reforem. Krátce před svým návratem do Maroka El Menebhi s hrůzou zjistil, že již není sultánovým favoritem, a snažil se prostřednictvím Harryho Macleana a německého vyslance v Tangeru Friedricha barona von Mentzingena svou situaci zvrátit. Díky obratnému lavírování byl El Menebhi schopen svou pozici nakonec uhájit, nicméně rozsáhlé plány na reformu země se mu podařilo zachovat jen částečně.<sup>324</sup> Měsíc poté byla svolána zvláštní rada, jejímž úkolem bylo posoudit celou problematiku reforem. V této radě zasedali velkovezír Gharnīt, El Menebhi, bin Sulajmán, *kaíd* Maclean, další dva vezírové a celou skupinu uzavírali dva notáblové, kteří žili řadu let v Egyptě, kde se seznámili s myšlenkou reforem a zakusili rovněž jejich uvádění do praxe.<sup>325</sup>

Léto roku 1901 bylo skutečně posledním údobím, kdy ještě mohl marocký sultanát prosadit reformy země zevnitř. Geopolitická situace byla příznivá – žádná z evropských velmocí dosud nezačala aktivně prosazovat své zájmy na úkor suverenity

---

<sup>320</sup> Tamtéž, Delcassé à De la Martinière, Paris le 20 juillet 1901, No. 20, s. 15; tamtéž, Delcassé à Saint-René Taillandier, Paris le 27 juillet 1901, No. 21, s. 20.

<sup>321</sup> AMAE, PA AP 42, Cambon à Delcassé, Paris le 13 janvier 1902, f. 100.

<sup>322</sup> BURKE, s. 50.

<sup>323</sup> TNA, FO 800/135, Lansdowne to Nicolson, 6 August 1901, f. 60.

<sup>324</sup> Podle Macleana jednal Muhammad Gharnīt, který byl v době El Menebhiho nepřítomnosti v Maroku sultánovým hlavním poradcem, pod vlivem Ferdinanda Linarèse. Německá a britská vláda posléze předložily sultánovi proti El Menebhiho sesazení formální protest, a svou přímluvu za El Menebhiho mu zaslal dokonce i Arthur Nicolson. El Menebhi se nakonec stal hlavním vezírem a jeho pozice zůstávala i nadále nejistou. Tamtéž, Maclean to Barrington, Berlin 15 July 1901, ff. 42–43; tamtéž, Lansdowne to Nicolson, 6 August 1901, ff. 59–60; tamtéž, “*Message to be read to the Sultan if the necessity should arrive*”, 28 July 1901, ff. 54–55.

<sup>325</sup> Burke rovněž uvádí, že je možné, že zvláštní rada byla pouze slavnostně ustanovena, ale k jejímu skutečnému jednání poté vůbec nedošlo. BURKE, s. 50.

marockého impéria. Tato skutečnost se však již brzy měla změnit, což si velmi dobře uvědomoval sir Arthur Nicolson, který tyto obavy opatrně vyslovil již na jaře roku 1900 v dopise lordu Salisburymu, kde si postěžoval: „*Reformovat Maroko zevnitř je takřka nemožné.*“<sup>326</sup> V dopise Macleanovi se dokonce Nicolson svěřil: „*Obávám se, že tato země je odsouzena k záhubě.*“<sup>327</sup> Bylo tedy čím dál tím zřejmější, že pokud má v otázce reforem dojít posunu, bude intervence některé z evropských velmocí nezbytná.<sup>328</sup>

Krátce poté, co sultánův dvůr opustil v prosinci roku 1901 Marrakéš, aby se přesunul do Fezu, zastavil se Ab dal-Azíz ve městě Rabat, kde nakonec setrval několik měsíců.<sup>329</sup> Vladař během pobytu v Rabatu postupně přijal vyslance Velké Británie, Francie a Německa. Během těchto audiencí bylo upuštěno od tradičního ceremoniálu, který vyžadoval, aby vyslanec nejprve padl před sultánem na kolena a uklonil se tváří k zemi a následně aby v průběhu celého setkání stál, zatímco sultán seděl na trůně. Konzervativní příslušníci dvora tuto změnu samozřejmě nepřešli bez povšimnutí a nenechali si ji pro sebe. Naopak nově došlo zavedení rituálu přísahy na Korán, kterou skládali všichni *kaídové*,<sup>330</sup> kteří navštívili Rabat. Ani tuto novinku však nepřijali konzervativní Maročané pozitivně. Sultánův dvůr následovala během jeho cesty po impériu velká skupina Evropanů, tvořená dobrodruhy, ale také spekulanty a obchodníky. Ab dal-Azíz vyhledával jejich společnost a utrácel horentní sumy peněz za pošetilou zábavu. Místní sledovali jeho jednání se značnou nevolí, která však přerostla v rozhořčení ve chvíli, kdy se sultán svým chováním dopustil urážky samotného majestátu.<sup>331</sup> Když Ab dal-Azíz dorazil o několik hodin později na tradiční náboženskou ceremonii *Id al-Kabīr*, vyvolal u konzervativní marocké společnosti skutečný hněv, neboť tímto svým skutkem zadal záminku pro podezření, že dokonce přestal dodržovat své náboženské povinnosti. Společně s administrativními, infrastrukturními a fiskálními

---

<sup>326</sup> NICOLSON, s. 129.

<sup>327</sup> Tamtéž.

<sup>328</sup> ROLO, s. 129.

<sup>329</sup> BURKE, s. 59.

<sup>330</sup> *Kaíd* je označení pro předáka, vůdce kmene či vládce města, případně označení vojenské hodnosti.

<sup>331</sup> V Maroku byla víra ve svátost a nedotknutelnost osobnosti sultána velmi důležitým prvkem. Spolu s politickým rozměrem měl jeho úřad rovněž velmi důležitý rozměr náboženský. Jakékoliv jeho nevhodné vystupování na veřejnosti se pak stávalo záminkou pro pochybnosti o tom, zda je ještě vůbec Alláh sultánovi nakloněn. Vzhledem k tomu, že v Maroku převládala víra, že blahobyť celé říše závisí na Alláhově přízni sultánovi, pak je pochopitelné, že místní elity sledovaly sultánova četná *faux pas* s rozhořčením a že se Marokem postupně šířila vlna pomluv o tom, že mladý sultán byl uřknut, nebo že rovnou zešléle. Výše uvedené skutečnosti pochopitelně přispívaly nejen k oslabování pozice Ab dal-Azíze, ale také k úpadku politické moci *Makhzinu* a centrální vlády jako takové. BURKE, s. 58.

reformami,<sup>332</sup> které Ab dal-Azíz dosud postupně uváděl do praxe, a jež ortodoxní *ulema* považovala za odporující víře,<sup>333</sup> přispělo sultánovo skandální vystupování na veřejnosti k tomu, že předáci městských a venkovských elit začali zcela vážně zpochybňovat způsobilost mladého Ab dal-Azíze k vládnutí v zemi.<sup>334</sup>

Skutečnost, že sultán bez předchozí konzultace s Harrym Macleanem „*téměř neudělal krok*“, a že lord Lansdowne šikovně využíval své agenty v Tangeru k posílení vlivu Velké Británie v Maroku, tvořila podle Cambona jednu z hlavních překážek pro hlubší francouzské pronikání na sultánův dvůr a jeho prostřednictvím do vnitřních záležitostí země. Francouzi se proto rozhodli prolomit tento „*britský kruh na marockém dvoře*“. V lednu 1902 napsal Cambon se znepokojením Delcassému: „*Obdržel jsem velmi znepokojivý telegram E. Fumeye, který se v tuto chvíli nachází v Rabatu. Proslýchá se, že marocký sultán podnikl příslušné kroky k tomu, aby svěřil výcvik své armády do rukou britských odborníků a že se rovněž obrátil s žádostí o finanční pomoc na Německo.*“<sup>335</sup> Vzhledem k tomu, že se sultánův emisar Ab dal-Karim bin Sulajmán během návštěvy Paříže zavázal, že Maroko nebude uzavírat bez vědomí Francie žádné politické smlouvy, Francouzi se cítili výše uvedenými kroky přirozeně dotčeni a Paul Cambon nabádal Delcassého, že uvedeným skutečností není možné pouze přihlížet, nýbrž že „*je třeba jednat*“. Francouzský velvyslanec v Londýně Delcassému současně otevřeně napsal, že vzhledem k tomu, kolik energie již do celé marocké otázky investoval, by bylo škoda, aby si nyní, když je celá záležitost na dobré cestě, eventuální nečinností „*podřízl větev pod nohama*“, neboť „*se zdá, že zatímco my jsme se upínali k zachování statu quo, ostatní mocnosti sledují zcela opačnou politiku*“.<sup>336</sup>

Rovněž lord Lansdowne si v lednu roku 1902 všiml, že „*stanovisko francouzské vlády ve věci marocké otázky zřejmě doznalo pozoruhodné změny*“. Během svého

---

<sup>332</sup> Reforma daňového systému se obzvláště nepodařila. Starý systém byl zrušen a nový od samého počátku nefungoval. Sultánova pokladna tak v kritickém údobí zela prázdnotou, neboť zhruba dva roky trvalo, než se podařilo obnovit systém výběru daní. DUNN, R. E., *The Bu Himara Rebellion in Northeast Morocco: Phase I*. In: *Middle Eastern Studies*, Vol. 17, 1987, No. 1., s. 36.

<sup>333</sup> Největší problém představovalo opětovné zavedení daně na veškeré zemědělské produkty (*tartīb*), kterou zavedl a posléze musel zrušit již Ab dal-Azízův otec Mawláj Hassan. Vzhledem k tomu, že *ulema* tuto daň značila za v rozporu s vírou, maroští předáci ji odmítali platit a dokonce docházelo k naprosto absurdním situacím, kdy si například předáci města Wazzán, kteří ovládali strategicky důležitý region Jabala na severu země a zároveň se těšili francouzské podpoře, vymínili, že na konci každého roku jim *Makhzin* dá finanční dar, jehož výše se bude rovnat výši daní ze zemědělských produktů, kterou ten rok odvedli. BURKE, s. 60; PENNELL, s. 128.

<sup>334</sup> BURKE, s. 59.

<sup>335</sup> E. Fumey byl orientalista, který působil ve francouzských službách jako první dragoman na dvoře sultána. NICOLSON, s. 144; AMAE, PA AP 42, Cambon à Delcassé, Londres le 13 janvier 1902, f. 101; f. 98.

<sup>336</sup> Tamtéž, ff. 100–103.

posledního setkání s ním byl francouzský velvyslanec „dalek toho, aby nás nutil diskutovat otázku ‚likvidace‘ [Maroka – poznámka MH], ale naopak vystupoval v této záležitosti jako obhájce statusu quo a nevměšování se“. Lansdowne rovněž poznamenal, že z Cambonova spěšného návratu z Paříže do Londýna soudí, že v tomto případě velvyslanec postupoval dle oficiálních instrukcí francouzské vlády. Na konto štvavé kampaně ve francouzském tisku, který Brity osočoval, že v Maroku sledují aktivní a zjišťnou politiku, se šéf *Foreign Office* ohradil: „Vytrvale jsme sultánovi radili, aby se vyvaroval jakýchkoliv extravagantních kroků, stejně tak, jako jakýmkoliv akcím, které by jej zapletly do konfliktu s jeho francouzskými sousedy.“<sup>337</sup>

Když Arthur Nicolson doplul 22. ledna 1902 společně s rozsáhlým doprovodem do rabatského přístavu a vypravil se k sultánovu dvoru, zjistil, že výše uvedené francouzské obavy jsou zčásti oprávněné.<sup>338</sup> Většinu sultánových služebníků tvořili britští občané – od podkoních, zahradníků, elektrikářů, instalatérů, promítačů filmů, opravářů kol až po výběrčí daní. Po svém návratu do Tangeru proto Nicolson napsal Macleanovi: „Je skutečně v nejlepší sultánově zájmu, aby snížil počet britských zaměstnanců ve svých řadách.“ Množství Evropanů, kteří proudili do země již od 80. let 19. století, bylo trnem v oku rovněž místnímu marockému obyvatelstvu.<sup>339</sup>

Mezitím se francouzský vyslanec v Maroku Georges Saint-René Taillandier rozhodl postupovat v souladu s instrukcemi svého ministra zahraničí a začal prosazovat razantní politiku za účelem zvýšení francouzského vlivu v zemi. Již v lednu roku 1902 napsal Delcassému, že by Francie měla převzít vedení při prosazování reforem, a současně naléhal, aby Paul Cambon v Londýně v rozhovorech s lordem Lansdownem

---

<sup>337</sup> Jak již bylo uvedeno, Paul Cambon často skutečně postupoval bez oficiálních instrukcí francouzské vlády (viz 2. kapitola). Britský velvyslanec v Paříži Edmund Monson toto podezření vyjádřil v dopise lordu Lansdownovi následovně: „Věřím, že velmi často jedná na vlastní pěst a počítá s tím, že jeho jednání bude dodatečně schváleno a podpořeno, aniž by musel čekat na oficiální instrukce své vlády.“ TNA, FO 800/125, Monson to Lansdowne, Paris 31 December 1902, f. 214; MP, MSS Eng. hist. c. 595, Lansdowne to Monson, Foreign Office 2 January 1902, ff. 50–52.

<sup>338</sup> Do Rabatu se v lednu 1902 za sultánem vypravil rovněž francouzský vyslanec v Tangeru Saint-René Taillandier, stejně tak, jako francouzský chargé d'affaires na vyslanectví v Tangeru Henri de la Martinière. K tomuto účelu byla využita válečná loď Galilée. DDF II, T. II, Delcassé aux ambassadeurs de France à Saint-Petersbourg et Berlin, Paris le 20 janvier 1902. No. 43, s. 46.

<sup>339</sup> V dubnu roku 1903 sultán v souladu s tímto doporučením vyhnal všechny Evropany ze svého dvora, nicméně krátce nato své rozhodnutí změnil. Roku 1902 žilo v Maroku odhadem zhruba 10 000 cizinců, přičemž většinu tvořili Španělé. Nejvíce cizinců žilo v Tangeru (asi 6000 osob), dále v Casablance (asi 500 osob, z nichž zhruba 300 byli Španělé) a Mogadoru (asi 350 osob). NICOLSON, s. 144–145; TNA, FO 800/135, Nicolson to Lansdowne, Tangier 19 April 1903, f. 157; tamtéž, Military Report on Morocco, 31 December 1902, f. 127.

připravil cestu pro hlubší francouzské pronikání do Maroka.<sup>340</sup> Nedlouho poté začal francouzský vyslanec vyvíjet intenzivní nátlak na samotného sultána, jehož varoval, aby se vystříhal konzultací se zahraničními poradci, a dle Delcassého instrukcí Ab dal-Azízovi rovněž doporučil, že pokud bude považovat za nutné konzultovat svou situaci se zahraničními poradci, měl by se obracet se svými žádostmi výlučně na francouzské zdroje. I přes výše uvedené kroky však Saint-René Taillandier neměl pocit, že by jeho varování a rady měly kýžený efekt, a i nadále podezříval Brity, že jejich vliv na sultánově dvoře je dominantní, a to navzdory skutečnosti, že lord Lansdowne i Edmund Monson tuto skutečnost popírali.<sup>341</sup>

Na rozdíl od šéfa *Foreign Office*, jehož stanovisko zůstávalo neměnné až do roku 1903, zastával Joseph Chamberlain na počátku roku 1902 ve věci Maroka aktivní přístup. Skutečnost, že Francouzi a Britové zasedli za jednací stůl, nezůstala utajena Němcům. Německý velvyslanec v Londýně hrabě Metternich napsal na sklonku ledna 1902 Zahraničnímu úřadu: „*V největší důvěrnosti jsem se dozvěděl, že již přibližně deset dní probíhají jednání mezi Chamberlainem a francouzským velvyslancem za účelem vyřešení několika sporných koloniálních otázek, které mezi Francií a Anglií existují. Chamberlain velvyslanci navrhnul, aby nejednali o jednotlivých sporných bodech separátně, nýbrž aby je spojili: New Foundland, Niger, Nové Hebridy, otázka obchodních dohod na Madagaskaru a otázka exiteritoriality na Zanzibaru patří mezi ty koloniální otázky, které by Chamberlain rád uzavřel. Cambon, jenž se rovněž jeví jako někdo, kdo by rád dospěl ve zmíněných otázkách a Anglií [sic] k dohodě, zmínil podle výpovědi jednoho úředníka z Chamberlainovy blízkosti s odkazem na nedávnou italsko-francouzskou dohodu ve Středozezemním moři i marockou otázku a dal najevo, že jeho vláda nebude proti tomu zahájit jednání s cílem dosáhnout francouzsko-anglického vyrovnání v Maroku. Na to měl Chamberlain odpovědět, že on je milerád připraven se této otázce věnovat a pokusit se najít dohodu, která bude vyhovovat oběma stranám, přesto navrhuje, aby se o Maroku jednalo odděleně od ostatních výše zmíněných otázek.*“<sup>342</sup>

Z obavy, že Francie ztrácí v Maroku pevnou půdu pod nohama, Cambon vyhledal 23. července 1902 ve Whitehallu britského ministra zahraničí, jemuž během

---

<sup>340</sup> Srv. DDF II, T. I, Delcassé à Saint-René Taillandier, Paris le 27 juillet 1901, No. 337, s. 402–407; DDF II, T. II, Saint-René Taillandier à Delcassé, Tangier, le 11 janvier 1902, No. 24, s. 25; tamtéž, Saint-René Taillandier à Delcassé, Tangier le 17 janvier 1902, No. 38, s. 38–39; ROLO, s. 133–134.

<sup>341</sup> ROLO, s. 134; MP, MSS Eng. hist. c. 595, Lansdowne to Monson, Foreign Office 2 January 1902, f. 50; TNA, FO 800/125, Lansdowne to Monson, Foreign Office 28 December 1902, ff. 208–209.

<sup>342</sup> GP, Bd. 17, Graf von Metternich an das Auswärtige Amt, den 30. Januar 1902, Nr. 5186, s. 342–343.

neformálního rozhovoru připomněl, že pokud jde o Maroko, Velká Británie „*riskuje, že se celá záležitost vyvine špatným směrem*“. Francouzského velvyslance znepokojila především přítomnost britských poradců na sultánově dvoře.<sup>343</sup> Lansdowne jej ujistil, že „*Velká Británie chce v Maroku zachovat status quo, Nicholson [sic] sleduje stejný zájem a rovněž vyslovil nesouhlas s tím, aby byla do Maroka vyslána vojenská mise, kterou si na základě Macleanova podnětu vyžádal sultán*“. Paul Cambon, který si dával pozor, aby nevyslovil oficiální stížnost, si britskému ministru zahraničí rovněž posteskl, že Francie „*považuje Macleana v čele sultánovy armády, složené z pěchoty, jezdeckta a střelectva za hrozbu, a učiní vše pro to, aby její práva byla respektována*“.<sup>344</sup> Avšak ten mu odvětil, že „*Maclean je pouhým poddůstojníkem, instruktorem, jehož může sultán zítra odvolat z funkce. V každém případě není velitelem a není nám [Velké Británii – poznámka MH] podřízený*“.<sup>345</sup> V dopise francouzskému ministru zahraničí si Paul Cambon stěžoval: „*Tím, že jsme připustili přítomnost vojenské mise v blízkosti sultána, jsme dali Macleanovi možnost, aby nám přímo před nosem vyfoukl jak velení nad marockými jednotkami, tak monopol na dovoz zbraní a vojenské výbavy*“.<sup>346</sup>

Během červencového setkání ve Whitehallu Cambon Lansdowna rovněž požádal, aby k sobě byli upřímní, a vyhnuli se tak případným nedorozuměním. „*Váš zájem v Maroku – to je Tanger. Evropa vám nedovolí se jej zmocnit, zatímco vy nemůžete připustit, aby se tam etablovala jiná mocnost. Proč jej tedy neinternacionalizovat?*“, tázal se francouzský velvyslanec.<sup>347</sup> A pokračoval: „*Na oplátku bychom my mohli získat takový vliv, který by nám umožnil zajistit si kontrolu a bezpečnost našich území v Alžírsku. Domnívám se, že pokud si vyměníme názory, mohli bychom dospět ke vzájemné dohodě, která by vedla k oboustranné spokojenosti*“.<sup>348</sup> Lansdowne po chvíli přemýšlení přistoupil na návrh, že marockou otázku společně budou ještě diskutovat: „*Pohovoříme si tedy společně, až budete chtít*“.<sup>349</sup> Cambon posléze vysvětlil, že pro pokračování rozhovorů si musí vyžádat oficiální instrukce svého ministra zahraničí, jehož v Paříži navštívil následující týden. Na Delcassého později apeloval: „*Přestaňme si stěžovat a začněme racionálně jednat*“.<sup>349</sup>

---

<sup>343</sup> AMAE, PA AP 42, Cambon à Delcassé, Londres le 23 juillet 1902, f. 106.

<sup>344</sup> Tamtéž, ff. 108–109.

<sup>345</sup> Tamtéž, f. 109.

<sup>346</sup> Tamtéž, ff. 104–105.

<sup>347</sup> Tamtéž, ff. 111–112.

<sup>348</sup> Tamtéž, f. 112. Srv. EUBANK, s. 73–74. Autor se odkazuje ke stejnému zdroji, nicméně jím předložený záznam rozhovoru mezi Lansdownem a Cambonem neodpovídá francouzskému originálu; AMAE, PA AP 42, Cambon à Delcassé, Londres le 23 juillet 1902, ff. 106–112.

<sup>349</sup> AMAE, PA AP 42, Cambon à Delcassé, Londres le 23 juillet 1902, f. 112; tamtéž, f. 115.



Zřejmě i v důsledku vlastního naléhání zmocnil Delcassé Cambona již koncem léta 1902, aby nabídl Velké Británii urovnání vzájemných rozporů.<sup>350</sup> V této době došlo na britské politické scéně k zásadní změně, neboť v červenci 1902 opustil politické kolbiště dlouholetý premiér a jedna z nejvýraznějších postav britské politiky poslední čtvrtiny 19. století markýz Salisbury, jehož ve funkci ministerského předsedy nahradil jeho synovec Arthur Balfour. Když posléze 6. srpna 1902 Cambon navštívil *Foreign Office*, mohl již britskému ministru zahraničí předložit návrhy francouzské strany oficiálně. V první řadě Cambon zdůraznil, že Francie je, obdobně jako Velká Británie, zastáncem udržení *statu quo* všude, a neusiluje o získání nových území ve světě tak, aby rozšířila své koloniální državy. Vzhledem k této konzervativní koloniální politice věřil *Quai d'Orsay*, že je možné mezi oběma zeměmi dospět ke shodě. Cambon však dodal, že Francouzům leží na srdci především myšlenka zabezpečit ta území, která Francii již náleží. Podle Delcassého pak existovala pouze dvě území, kde si Paříž nemohla být svou pozicí jista, a to Siam a Maroko. Pokud jde o Maroko, Paul Cambon Lansdowna vyzval, aby se obě země zabývaly myšlenkou, jak se zachovat v případě, pokud stav věcí v Maroku dospěje k úplnému kolapsu.<sup>351</sup> Delcassé, který byl v tomto případě zastáncem myšlenky, že štěstí přeje připraveným, doporučil, aby se Francie a Velká Británie připravily i na tuto eventualitu a aby se dohodly předem, jak postupovat. Francouzský ministr zahraničí pro případ kolapsu sultanátu navrhoval, aby Tanger získal mezinárodní status a stal se otevřeným přístavem, neboť jen tak by byla zachována mocenská rovnováha v dané oblasti. Zároveň uvedl, že by Paříž vzhledem ke své pozici v Alžírsku neměla dopustit, aby se v Maroku etablovala jakákoliv jiná zahraniční mocnost, neboť „*Maroko je otevřenými dveřmi do našeho afrického impéria*“.<sup>352</sup>

Podle Cambona Delcassé sice uznal, že v případě rozpadu Maroka je třeba počítat také se Španělskem, nicméně věřil, že pokud pomineme zájmy Madridu, „*měla by se Francie v Maroku těšit exkluzivnímu vlivu, neboť Velká Británie v této oblasti žádných zájmů nemá*“. Tento výrok byl zcela pochopitelně pouhou „návnadou“, jež měla posloužit pro testování hranic, pro zjištění, kam až lze zajít. Jak Delcassé, tak Cambon si byli vědomi, že Lansdowne nemůže nechat takové tvrzení bez reakce. Britský ministr zahraničí samozřejmě zvedl hozenou rukavici a odvětil, že Británie a

---

<sup>350</sup> CAMBON, s. 206; MATHEWS, s. 49.

<sup>351</sup> TNA, FO 800/125, Cambon použil výraz „*liquidation*“. Lansdowne to Monson, Foreign Office 6 August 1902, ff. 198–199.

<sup>352</sup> ROLO, s. 139.

Francie nejsou jedinými mocnostmi, které mají v Maroku zájmy, neboť stejně tak projeví svůj zájem o marockou otázku Itálie, Španělsko a Německo. Šéf *Foreign Office* zároveň vyjádřil obavu, že jakákoliv předčasná „likvidace“ Maroka a jeho eventuální rozdělení na sféry vlivu by zcela jistě vedla k propuknutí mezinárodní krize. Cambon toto tvrzení nezpochybnil, ale odvětil, že nevidí žádné nebezpečí v eventuální diskusi tohoto problému. Britský ministr zahraničí se následně rozloučil s příslibem, že celou záležitost probere se svými kolegy, neboť nemůže bez jejich konzultace poskytnout oficiální odpověď. Vzhledem k tomu, že parlament během prázdnin nezasedal, bylo zřejmé, že na odpověď si Paul Cambon bude muset chvíli počkat.<sup>353</sup>

Když se lord Lansdowne posléze svěčil s obsahem výše uvedené schůzky britskému velvyslanci v Paříži Edmundu Monsonovi, ten vyslovil podezření, že Paul Cambon během setkání z 6. srpna 1902 netlumočil britské straně oficiální stanovisko francouzské vlády. Kromě podezření, že francouzský velvyslanec v Londýně nepostupuje vždy v souladu s oficiálními instrukcemi, vyjádřil Monson rovněž rozpaky ze způsobu, jakým je vedena zahraniční politika *Quai d'Orsay*: „*Již v uplynulých letech jsem podezíral Cambona, že od Delcassého dostal povolení, aby načrtl koncept [francouzské koloniální – poznámka MH] politiky, který [Delcassé – poznámka MH] sám následně pouze vylepšil vlastními invencemi.*“ Lansdownův dojem z poslední schůzky s Paulem Cambonem byl nejvíce poznamenán slovním spojením „*likvidace Maroka*“, které jej osobně popudilo. Je však obtížné určit, do jaké míry bylo toto slovní spojení produktem Cambonovy touhy po dosažení dohody či zda šlo o Delcassého instrukce.<sup>354</sup>

Během léta roku 1902 však unikly zvěsti o britsko-francouzských jednáních o Maroku na veřejnost. Dne 1. září 1902 obdržel Arthur Nicolson dopis Waltera B. Harrise, korespondenta britských *The Times*, v němž Harris tvrdil, že jej nejmenovaný marocký představitel seznámil s konceptem francouzského dokumentu, obsahujícím záznam z právě probíhajících britsko-francouzských rozhovorů o Maroku. V dokumentu byl obsažen jak návrh na neutralizaci Tangeru, tak návrh francouzských záruk svobodného obchodu v Maroku pro Velkou Británii. Harris se dožadoval odměny

---

<sup>353</sup> TNA, FO 800/125, Lansdowne to Monson, Foreign Office 6 August 1902, f. 199.

<sup>354</sup> MP, MSS Eng. hist. c. 595, Lansdowne to Monson, Foreign Office 2 January 1902, f. 51; TNA, FO 800/125, Monson to Lansdowne, Paris 26 August 1902, f. 201; tamtéž, Monson to Lansdowne, Paris 23 August 1902, ff. 200–201; EUBANK, s. 75.

za své mlčení. Arthur Nicolson tyto spekulace odmítl a Harrisovi pohrozil, že pokud tyto informace zveřejní, britská vláda je oficiálně popře.<sup>355</sup>

Celá záležitost však nezůstala utajena třetí straně, o čemž svědčí následující telegram německého zástupce v Tangeru von Mentzingena Zahraničnímu úřadu: „Konzulát ve Fezu hlásí 10. tohoto měsíce následující: Dnes mě navštívil korespondent *Timmesů Harris*, [...], vysvětlil mi, že se před svým odjezdem z Anglie dozvěděl, že probíhají jednání mezi francouzským velvyslancem a lordem Lansdownem, na jejichž základě Francie vyhlásí protektorát nad Marokem, bude garantovat neutralitu Tangeru a části pobřeží při Gibraltaru, anglické zboží bude mít v Maroku stejné podmínky jako francouzské, a Anglie dostane kompenzace v Egyptě a v Indii. [...] Harris napsal siru *Arthuru Nicolsonovi*, že pokud rozhovory nezastaví, zveřejní to v novinách, což bude anglické vládě velmi nepříjemné. Harris si myslí, že o tom německá vláda neví, a domnívá se, že jedna naše otázka v Londýně může rozhovory zastavit. Harris poprosil neuvádět jej jako zdroj, ale je všeobecně pokládán za nedůvěryhodného, přesto s jistotou, s jakou zveřejňuje podobná odhalení, má proto náš pracovník konzulátu dojem, že na nich něco bude.“<sup>356</sup>

Walter Harris však nakonec stejně dosáhl svého. Dva dny poté, co Nicolson obdržel inkriminovaný dopis, navštívil rakouský *chargé d'affaires* v Paříži Constantin Dumba spěšně Edmunda Monsona, aby si ověřil, zda se výše uvedená zjištění zakládají na pravdě.<sup>357</sup> Když lorda Lansdowna následně během jeho pobytu v Irsku navštívil německý *chargé d'affaires* v Londýně Hermann baron von Eckardstein, nebylo již možné zvěsti o probíhajících britsko-francouzských jednáních zcela popřít, a tak musel britský ministr zahraničí velmi opatrně připustit, že Francie učinila jisté návrhy.<sup>358</sup> Během dalšího setkání Cambona s Lansdownem z 15. října 1902 bylo patrné, že Harris skutečně odvedl dobrou práci. Šéf *Foreign Office* francouzskému velvyslanci s lítostí oznámil, že nelze navázat na rozhovory ze srpna, neboť parlament byl příliš zaneprázdněn projednáváním návrhu Zákona o vzdělávání a neměl tedy dosud příležitost marockou otázku projednat.<sup>359</sup>

---

<sup>355</sup> Tamtéž, Monson to Lansdowne, Paris 23 August 1902, ff. 200–201.

<sup>356</sup> GP, Bd. 17, Freiherr von Mentzingen an das Auswärtige Amt, Tanger den 14. September 1902, Nr. 5188, s. 344.

<sup>357</sup> BD 2, Monson to Lansdowne, Paris 3 October 1902, No. 324, s. 267.

<sup>358</sup> GP, Bd. 17, Freiherr von Eckardstein an den Freiherrn von Richthofen, London den 4. Oktober 1902, Nr. 5190, s. 346.

<sup>359</sup> EUBANK, s. 76.

Během říjnové schůzky Cambon opětovně vyslovil obavy z Macleanových aktivit na sultánově dvoře. Dozvěděl se totiž, že se Maclean pod záminkou návštěvy očního lékaře spěšně vypravil do Londýna, odkud se posléze vypravil na Balmoral, kde navštívil krále Eduarda VII., aby odtud později pokračoval do Irska na schůzku s lordem Lansdownem. Francouzští agenti hlásili, že Maclean během svého pobytu v Británii rovněž vyhledal ministerského předsedu Arthura Balfoura, dvakrát se setkal se stálým státním podtajemníkem na *Foreign Office* Thomasem Sandersonem a navštívil dokonce i lorda Robertse, někdejšího vrchního velitele britské armády.<sup>360</sup> Francouzský velvyslanec Macleana podezíral, že využívá marockou pokladnu k nákupu zbraní, a že prostřednictvím takto získaných provizí pak uplácí členy sultánovy suity, aby si udržel vlastní postavení. Lansdowne však na přímý Cambonův dotaz, zda Maclean nyní zastává pozici vyslance, který přijel do země, aby předal sultánův dopis britskému monarchovi, odvětil, že Maclean přijel do Londýna pouze proto, aby dojednal pro sultána zahraniční půjčku.<sup>361</sup>

Francouzská rozvědka však brzy zjistila skutečný důvod jeho návštěvy Londýna. Sultán, který se prostřednictvím El Menebhiho dozvěděl o výrocích Waltera Harrise, byl velmi znepokojen. Z tohoto důvodu ho pověřil cestou do britské metropole. Maclean, který vystupoval jako sultánův agent, měl za úkol zjistit, do jaké míry je pravdivé tvrzení, že Francie plánuje prohlásit Maroko svým protektorátem. Pokud by se prokázalo, že se výrok zakládá na pravdě, měl Maclean předat králi sultánův dopis, jenž obsahoval žádost, aby Velká Británie poskytla záruku integrity marockého impéria. V případě, kdyby Maclean v Londýně neuspěl, měl pokračovat do Berlína, kde by stejnou žádost předložil německému císaři Vilémovi II.<sup>362</sup> Arthur Nicolson výše uvedené zprávy pochopitelně dementoval. Maclean následně předložil sultánovu žádost, aby se Británie stala garantem *statu quo* v Maroku a aby se zaručila, že sultána podpoří v případě krize. Sultán dále požadoval osobní záruky krále Eduarda VII., že v případě, že bude Ab dal-Azíz sesazen z trůnu, nepřijde o svůj život a majetek. Sultán dále Velkou Británii žádal o půjčku 300 000 liber šterlinků a o pomoc při stavbě železnic.<sup>363</sup>

Zatímco Lansdowne sultánovy požadavky v dopise Macleanovi odmítl, král Eduard VII. sultánovi v osobním dopise přislíbil své přátelství a zároveň zde uvedl, že se zvěsti o protektorátu nezakládají na pravdě. Arthur Nicolson dále doporučil, aby

---

<sup>360</sup> Tamtéž.

<sup>361</sup> BD 2, Lansdowne to Monson, Foreign Office 15 October 1902, No. 325, s. 269.

<sup>362</sup> EUBANK, s. 77; NICOLSON, s. 147.

<sup>363</sup> EUBANK, s. 78; TNA, FO 800/135, Memo, 16 October 1902, ff. 114–117.

Británie nesouhlasila se zahraniční půjčkou, neboť tak by došlo k dalšímu popuzení Francouzů, což by v daném okamžiku pouze jitrilo již tak napjatou atmosféru.<sup>364</sup> *Foreign Office* v odpovědi sultánovi uvedl, že k žádné dohodě s Francouzi nedošlo, a dále pak že by eventuelní zahraniční půjčku musely garantovat také Německo a Francie, což by jednak zamezilo rivalitě mezi mocnostmi a usnadnilo celou transakci.<sup>365</sup>

Pro Velkou Británii byla neutralita Tangeru strategicky důležitým prvkem, a z tohoto důvodu Britové potřebovali udržet v Maroku *status quo* po tak dlouhou dobu, jak to jen bude možné. Bylo vitálním zájmem impéria, aby se Tangeru nezmocnila jiná velmoc, zvláště pak Francie či Německo.<sup>366</sup>

Situace v Maroku mezitím opět eskalovala. V říjnu roku 1902 otrásla sultánovým dvorem takzvaná Cooperova aféra, kdy britského misionáře Davida J. Coopera zavraždil ortodoxní muslim během návštěvy Fezu za to, že vstoupil do zakázaných posvátných míst. Cooperův vrah se po svém činu uchýlil do svatyně zakladatele města Fezu *Mawlāj Idrīse*, pod ochranu tamějších duchovních. Sultán, který byl pod tlakem svých evropských poradců, se rozhodl, že vraha křesťanského misionáře potrestá exemplárně, a proto jej dal popravit. Skutečnost, že sultán nerespektoval, že se dotyčný nacházel pod ochranou duchovních ze svatyně *Mawlāj Idrīs*, vyvolala mezi obyvateli Fezu hlasitou kritiku a sultán si tímto skutkem znepřátelil nejen své poddané, ale také většinu duchovních z řad *ulemy*.<sup>367</sup> Vzhledem k napětí, které incident způsobil, dal sultán povolát do ulic na 1200 vojáků, jejich úkolem bylo udržovat pořádek a zaručit ochranu Evropanů ve městě.<sup>368</sup>

Další povstání proti Ab dal-Azízovi, které propuklo v Maroku na podzim roku 1902 v regionu Taza nedaleko Fezu, vzbudilo mezi evropskými státníky vážné obavy, neboť tentokrát se zdálo, že rebelové představují pro sultánovu autoritu skutečnou hrozbu.<sup>369</sup> Sultánova armáda utrpěla opakovaně drtivou porážku, a tak na sklonku prosince 1902 varoval Saint-René Taillandier ve svých depeších Delcassého, že situace je skutečně velmi vážná.<sup>370</sup> Francouzský vicekonzul ve Fezu Gaillard situaci popsal následovně: „*Současná revolta a obecné nepřátelství vůči Makhzinu nepramení z fanatismu. Silný odpor vůči Evropanům dost možná v příští krizi nabere podobu*

<sup>364</sup> BD 2, Memorandum for Maclean, 21 October 1902, No. 328, s. 272–273.

<sup>365</sup> NICOLSON, s. 147.

<sup>366</sup> EUBANK, s. 78.

<sup>367</sup> BURKE, s. 61.

<sup>368</sup> DD AM, Saint-René Taillandier à Delcassé, Tanger le 31 octobre 1902, No. 33, s. 49.

<sup>369</sup> TNA, FO 800/135, Nicolson to Lansdowne, Tangier 2 November 1902, ff. 120–121.

<sup>370</sup> DD AM, Saint-René Taillandier à Delcassé, Tanger le 2 decembre 1902, No. 34, s. 49–50; tamtéž, le 18 decembre 1902, No. 36, s. 51; tamtéž, le 28 decembre 1902, No. 37, s. 52.

*skutečně tragických rozměrů, nicméně ani ten není příčinou současné krize... Situace je velmi jednoduchá: lid je přesvědčen, že současná vláda v zemi je horší, než obvykle a že z této situace viní sultána a jeho poradce.*<sup>371</sup> O tom, nakolik byla situace v Maroku vážná, svědčí skutečnost, že zatímco všichni s napětím očekávali, jak se události v šarífském impériu vyvinou, některé velmoci učinily preventivní opatření: Velká Británie uvedla do pohotovosti Středomořskou flotilu, Francouzi vyslali do Oranu křižník a také vyhlásili pohotovost pro flotilu v Toulonu a i Španělé posílili své posádky v Ceutě a Melille.<sup>372</sup> Lord Lansdowne se obával, že „*pokud dojde ke katastrofě, Francouzi ji určitě využijí k vlastnímu prospěchu a obnoví jednání [...], která určitě neskončí ve prospěch Maroka. Jsou určitě přesvědčeni, že máme vlastní plány, které jsme dosud neodhalili. Doufám, že budeme schopni Delcassého přesvědčit o naší upřímnosti a absolutním nezájmu*“.<sup>373</sup>

Navzdory skutečnosti, že se Britové a Francouzi od léta roku 1902 pokoušeli o společné rozhovory, obě strany se nadále vzájemně podezřívaly z nekalých úmyslů. Například Edmund Monson Lansdownovi ještě v listopadu 1902 napsal: „*Delcassému nelze věřit [...] není pouhý lhář, je neobratný lhář.*“ A zároveň si mu postěžoval: „*Vztahy mezi těmito dvěma muži [Delcassém a Cambonem – poznámka MH] mi opravdu nejdu na rozum.*“<sup>374</sup> Na druhé straně Cambon rovněž nadále podezíral Brity, že Maclean na sultánově dvoře působí jako jejich agent, jehož využívají k posilování vlastní pozice v zemi a k prosazování zájmů ostrovní monarchie. Když v polovině prosince 1902 během svého setkání s Lansdownem Cambon opatrně stočil rozhovor na Macleanovo působení v Maroku, britský ministr zahraničí stroze odvětil: „*Tato osoba se nezabývá politikou a její jedinou ambicí je zisk osobního prospěchu, jinými slovy, zbohatnutí.*“ Ačkoliv se francouzský velvyslanec snažil šéfa *Foreign Office* přimět k diskuzi marocké otázky různými způsoby, například tvrzením, že „*není třeba dospět k formální smlouvě, nýbrž stačí prodiskutovat stávající situaci a připravit se na budoucí eventuality, na to, jakým způsobem postupovat, pokud by byly ohroženy jejich zájmy*“, neuspěl. Lansdowne odpověděl vyhýbavě: „*Jak bychom mohli předvídat budoucnost? Já jsem na Foreign Office dnes, ale možná tam již zítra nebudu a ani Delcassé nebude na Quai d'Orsay vždy. Budou naši nástupci sdílet stejné názory, jako my a můžeme vlastně usilovat o cokoli jiného, než se snažit zabránit tomu, aby se situace [v Maroku*

<sup>371</sup> Tamtéž, Gaillard à Saint-René Taillandier, Fez le 12 janvier 1903, No. 41, s. 55–56.

<sup>372</sup> AMAE, NS, Maroc, T. 12, Cambon à Delcassé, Londres le 31 décembre 1902, f. 57.

<sup>373</sup> TNA, FO 800/125, Lansdowne to Monson, Foreign Office 28 December 1902, ff. 208–209.

<sup>374</sup> Tamtéž, Monson to Lansdowne, Paris 28 December 1902, ff. 203–204.

– poznámka MH] zhoršovala?“ Francouzský velvyslanec odpověděl: „Právě proto, že Vy ani Delcassé nebudete stále v úřadu, je třeba si již v tuto chvíli vyjasnit naše stanoviska, abychom do budoucna eliminovali možnosti pro vznik případnému konfliktu.“<sup>375</sup>

Lansdowne však nechal tuto Cambonovu výzvu bez odpovědi a plynule přešel k jinému tématu. Francouzský velvyslanec v Londýně si všiml, že šéf *Foreign Office* byl během jejich prosincové schůzky mnohem odtažitější a rezervovanější, než když spolu hovořili v srpnu. „Zdá se mi, že poté, co svým kolegům sdělil své pocity týkající se užitku, který by přinesla eventuální dohoda s námi o marocké otázce, setkal se s chladnou reakcí“, tlumočil Delcassému své dojmy z posledního setkání s britským ministrem zahraničí.<sup>376</sup>

Když se Cambon s Lansdownem sešli v samém závěru roku 1902, Lansdowne opět zdůraznil, že pokud jde o Maroko, je nyní třeba více než kdy jindy usilovat o udržení *statu quo* a zachovat co nejrezervovanější postoj. Francouzský velvyslanec se během této schůzky snažil vyhnout přílišnému „tlačení na pilu“, a proto opakovaně zdůraznil, že stejně jako Velká Británie, má i Francie v úmyslu respektovat ve věci Maroka *status quo*, a vzhledem k událostem v sultanátu je třeba držet se stranou a nezasahovat do vnitřních záležitostí země. Pokud by kterákoliv z velmocí podpořila sultána či pretendenta, situace by se jen zkomplikovala a obecná nespokojenost by se otočila proti Evropanům v zemi. „At' se Maročané perou mezi sebou, jde o jejich záležitosti a my musíme zůstat pouhými diváky jejich rozepří“, tlumočil Cambon postoj svého ministra zahraničí. Lord Lansdowne souhlasil a podotkl, že „pokud bude Ab dal-Azíz sesazen z trůnu a požádá Velkou Británii o azyl, bude mu tento poskytnut, nicméně tímto naše asistence končí“.<sup>377</sup> Oba muži shodně uvedli, že jejich země udělají vše proto, aby zaručily ochranu svých občanů na území marockého impéria. Cambon dále Lansdownovi tlumočil stanovisko francouzské vlády, tedy že je třeba dohlédnout na to, aby do konfliktu v zemi nezasáhla žádná čtvrtá mocnost mimo Francii, Španělsko a Velkou Británii, které mají v Maroku své zájmy, přičemž tyto velmoci by se měly vystříhat vlastních izolovaných akcí a měly by jednat vždy ve společné shodě. Podle francouzského velvyslance bylo velmi snadné odhadnout, odkud by mohlo přijít potenciální nebezpečí, neboť „Rakousko ani Rusko neměly nikdy v Maroku své mocenské aspirace. Pokud jde o Itálii, jsem si jist, že její zájmy leží v tuto chvíli jinde. Jediná mocnost, která již více než jedenkrát projevila svůj zájem o pronikání do

---

<sup>375</sup> AMAE, NS, Maroc, T. 12, Cambon à Delcassé, Londres le 17 decembre 1902, ff. 49–50.

<sup>376</sup> Tamtéž, f. 50.

<sup>377</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 31 decembre 1902, ff. 57–58.

Maroka, je Německo, a my již moc dobře známe dobrodružného ducha císaře Viléma II., abychom mohli předpokládat, že pokud dojde k nepokojům, během nichž budou ohroženi Evropané, on se prohlásí obhájcem lidstva, převezme iniciativu a zahájí intervenci a my jej budeme muset následovat. Bude třeba, abychom mu právě tehdy mohli říci, že vše je již ošetřeno a nezbytné kroky již byly učiněny“.

Lansdowne přitakal, a Cambon zaznamenal, že britského ministra zahraničí zmínka o německých aspiracích v Maroku zaujala a požádal o zasvěcení do kontextu. Cambon mu tedy připomněl, že Německo v minulosti usilovalo o udělení koncese na těžbu uhlí v oblasti sousedící s Alžírskem. „Němci to poté popírali, nicméně znám osobně agenta, který byl jednáním pověřen. Jedná se o pana Tasta, který v současnosti působí jako první dragoman na německém velvyslanectví v Konstantinopoli, právě on byl pověřen touto zvláštní misí, která tak žalostně neuspěla a upadla v nemilost. Císař této záležitosti přikládal mimořádný význam, neboť se toužil etablovat v oblasti Středomoří a nenašel již jiného místa, než v Maroku. S takto malým kouskem území u ústí řeky Mulúji by se mu bývala naskytl možnost vytvořit přímo u alžírské hranice a téměř naproti Gibraltarů velké překladiště německého zboží, jímž by posléze zaplavil marocký trh a tím vytlačil naše i vaše výrobky. Je v našem společném zájmu, abychom zamezili tomuto vměšování se“, apeloval Cambon na Lansdowna. Ten mu odvětil, že „právě z tohoto důvodu je třeba za každou cenu udržet status quo, neboť dělení by podnítilo soupeřivost a bylo by opravdu obtížné nedat německému císaři jeho kousek“.<sup>378</sup> Na základě tohoto rozhovoru nabyl Cambon dojmu, že důvodem britského zdrženlivého postoje ve věci Maroka je právě obava z německého vměšování.<sup>379</sup> Svou roli rozhodně sehrál jak Walter Harris, tak také skutečnost, že Delcassé nebyl ochoten nabídnout Britům dostatečnou kompenzaci. Je však také možné, že Lansdowne, který roku 1902 ještě zastával stanovisko, že jakékoliv rozdělení Maroka a porušení *statu quo* je nemožné, věřil, že sultán bude schopen dostát svým slibům a dokáže své impérium reformovat. Zatímco tedy ještě na podzim 1902 zůstával francouzský velvyslanec v Londýně optimistický, neboť ještě stále věřil, že britský ministerský předseda je vzájemnému narovnání příznivě nakloněn, již v prosinci bylo zřejmé, že jeho naděje byly plané, neboť šéf *Foreign Office* nakonec v prosinci pod tlakem shora uvedených událostí rozhovory úplně přerušil.<sup>380</sup>

---

<sup>378</sup> Tamtéž, f. 61.

<sup>379</sup> Tamtéž, ff. 59–62.

<sup>380</sup> MATHEWS, s. 52.



#### 4. Obecné kontury vývoje 1902–1903

Rok 1902 byl pro Britské impérium rokem přelomovým v mnoha ohledech. Doktrína skvělé izolace se začala jevit zásadou čím dál tím méně skvělou, a poté, co na mezinárodně politické scéně došlo k několika zásadním změnám, bylo zjevné, že lpění na této doktríně by mohlo z izolace skvělé učinit spíše izolaci nebezpečnou. Lord Lansdowne<sup>381</sup> si uvědomoval, stejně tak jako mnoho jiných politiků této doby, že je zcela nezbytné tento zahraničně politický kurs změnit.<sup>382</sup> Stejného názoru byl také král Eduard VII. I přes tuto zdánlivou shodu však vztahy mezi britským monarchou a jeho ministrem zahraničí nebyly nejlepší.<sup>383</sup>

Již předchozí léta ukázala, že Dálný východ, a zvláště pak čínská otázka, budou pro Londýn problémem zásadním. Vzhledem k tomu, že hlavního britského rivala v Asii představovalo Rusko, jehož pojilo spojenectví k Francii, bylo zjevné, že pokud by Velká Británie chtěla usilovat o spojenectví s nějakým partnerem, měla by na výběr pouze ze tří alternativ. V úvahu přicházely Spojené státy americké, Japonsko a Německo. Jelikož však vzájemné vztahy s Washingtonem kalila krize, vzniklá roku 1895 po americkém zásahu do sporu o vymezení hranic mezi Britskou Guyanou a Venezuelou, zvažovali Britové pouze dvě kombinace. Když nakonec po vleklých peripetiích a neúspěšném jednání s Berlínem podepsala Velká Británie na sklonku ledna 1902 alianční smlouvu s Japonskem, bylo zřejmé, že se začala psát nová éra britských dějin.<sup>384</sup> Velká Británie uznala japonské zvláštní zájmy v Koreji a současně přislíbila, že

---

<sup>381</sup> V listopadu 1900 nahradil markýze Salisburyho na ministerstvu zahraničí.

<sup>382</sup> NEILSON, K., *Britain and the Last Tsar. British Policy and Russia 1894–1907*. Oxford 2003, s. 205.

<sup>383</sup> Jejich soužití kalily nejrůznější incidenty, kdy například roku 1901 dal britský monarcha během své návštěvy v Berlíně přečíst německému císaři memorandum, které pro jeho čistě soukromé potřeby šéf *Foreign Office* sepsal. Němci následně považovali obsah memoranda, v němž mimo jiné stálo, že Británie nebude proti stavbě železnice do Kuvajtu, pokud jeho status zůstane nezměněn, za závazný příslib. BUSCH, B. C., *Britain and the Persian Gulf, 1894–1914*. Berkeley 1967, s. 206. Dalším případem, kdy vzájemné vztahy mezi Eduardem VII. a Lansdownem utrpěly trhlínu, byla chvíle, kdy si ministr zahraničí v komunikaci s německým císařem Vilémem II. spletl dráhu vedoucí od Kaspického moře do Taškentu s projektem anatolské dráhy z Anatolie do Kuvajtu. Vilém II. si pochopitelně neodpustil jízlivý komentář. GEOFFROY, s. 226. Vůbec nejvážnější roztržka však souvisela s návštěvou perského šáha v Británii, která se uskutečnila v srpnu 1902. Šáh očekával, že obdobně jako kdysi jeho otec z rukou královny Viktorie, obdrží nyní on během návštěvy v Británii z rukou Podvazkový řád, který mu Lansdowne přislíbil. Král Eduard VII. se však rozhodl, že Podvazkový řád v žádném případě nepropůjčí nekřesťanovi. Kolem této aféry se mezi oběma muži rozhořela krize, jejíž plameny musel na sklonku listopadu 1902 hasit svým prostředkováním premiér Balfour. Lansdowne byl na sklonku srpna 1902 rozhodnut nabídnout premiérovi svou rezignaci. Celá aféra se uzavřela až v lednu 1903, kdy panovník nakonec ustoupil, nicméně vztahy mezi Eduardem VII. a ministrem zahraničí již zůstaly napjaté. Podrobněji viz WINTERS, s. 235–241.

<sup>384</sup> Podrobněji k britsko-německým jednáním roku 1898 viz SKŘIVAN, A. st – SKŘIVAN, A. ml., *Britsko-německá jednání o alianci v roce 1898*. In: Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis, č.

bude usilovat o neutralitu Francie v případě, pokud by se rozhořela rusko-japonská válka. Japonsko na oplátku přislíbilo pomoc, pokud by na Dálném východě měla ostrovní monarchie čelit více, než jedné velmoci.<sup>385</sup>

Vzájemné britsko-německé vztahy se na počátku roku 1902 nacházely na bodu mrazu.<sup>386</sup> Poté, co vlivný tajný rada v Zahraničním úřadě Friedrich von Holstein svým dopisem zahraničnímu editorovi deníku *The Times* Valentinu Chirolovi opětovně rozdmýchal vzpomínky na nepříjemné jednání roku 1901, když obvinil Lansdowna, že se v prosinci zcela zbytečně vracel k jednáním o alianci, a že tak činil jen proto, aby ji mohl následně odmítnout a současně obvinil Salisburyho, že čeká na evropskou válku. Markýz Salisbury toto obvinění odmítl a na Holsteinovu adresu pronesl: „*Byl jsem Holsteinovi odjakživa trnem v oku, ačkoliv nevím proč. Naše politika se zásadně liší ve dvou ohledech. On věří, že vzájemná politika dvou zemí může být dopředu naplánována tak, jako partie šachu, zatímco já jsem přesvědčen, že lze jen těžko predikovat, s čím v budoucnu přijde demokratický parlament. [...]*“<sup>387</sup>

Tento Holsteinův dopis pouze utvrdil Brity v domněnce, že Němci jsou nevypočitatelní. Thomas Sanderson označil Holsteina za velmi nebezpečného a dokonce i sám Lansdowne připustil, že je třeba se mít před jeho vlivem na pozoru.<sup>388</sup> Nedlouho poté vypukla v tisku kampaň, kde si nezůstali Němci a Britové nic dlužni. Dne 6. ledna 1902 pronesl Joseph Chamberlain,<sup>389</sup> který byl ještě o dva roky dříve horlivým stoupencem britsko-německého spojení, svůj známý projev v Birminghamu, kde v rámci obhajoby doktríny skvělé izolace pravil, že Británie udělá nejlépe, pokud se bude spoléhat sama na sebe. Tento projev byl cílen zřejmě proti Německu, neboť Velká Británie již v této době spěla k podpisu alianční smlouvy s Japonskem, a proto je přinejmenším zvláštní, že ministr kolonií ve svém projevu vyzdvihoval doktrínu skvělé izolace. Nicméně německá reakce na sebe nenechala dlouho čekat. Když se 8. ledna

---

10, 2017, s. 107–124; LAJEUNEUSSE, A., *The Anglo-German Alliance Talks and the Failure of Amateur Diplomacy*. In: *Past Imperfect*, Vol. 13, 2007, s. 84–107.

<sup>385</sup> STELLNER, F., *Poslední německý císař*. Praha 1995, s. 236.

<sup>386</sup> Podle Rola však Německo britsko-japonskou alianci uvítalo, neboť v Berlíně převážila domněnka, že aliance zhorší vztahy mezi Velkou Británií a Ruskem a jeho spojencem Francií, a z tohoto důvodu v dlouhodobé perspektivě prohloubí britskou závislost na Německu. ROLO, s. 121.

<sup>387</sup> Chiril dopis neváhal ukázat Thomasi Sandersonovi, který o jeho obsahu ihned informoval Lansdowna i Salisburyho. TNA, FO 800/10, Sanderson to Lascelles, 15 January 1902, ff. 220–223; MONGER, s. 67; TNA, FO 800/10, Salisbury to Sanderson, Downing Street 15 January 1902, ff. 223–224.

<sup>388</sup> Tamtéž.

<sup>389</sup> Podle Williama Langera byl Joseph Chamberlain velmi odlišným typem politika, než například lord Salisbury. Chamberlain pocházel z rozdílných poměrů, neboť na rozdíl od Salisburyho nebyl aristokratem, nýbrž úspěšným obchodníkem, který přistupoval k diplomatickým jednáním jako k obchodu. LANGER, *The Diplomacy of Imperialism...*, s. 791.

1902 sešel Říšský sněm, ohradil se kancléř Bülow proti Chamberlainovu výpadu. Jeho projev však zcela překonali jiní; například jeden německý poslanec nazval Chamberlaina „*nejproklatějším darebákem na boží zemi*“ a britskou armádu označil za „*tlupu zlodějů a lupičů*“.<sup>390</sup> Hrabě von Bülow přešel tento výpad velmi vlašně, a reakce britského tisku na sebe nenechala dlouho čekat. Chamberlain napjatou situaci rozjitřil svým dalším projevem, kdy 11. ledna 1902 prohlásil, že nebude „*dávat lekce ministru zahraničí [sic], a nehodlá od něj žádné přijímat*“.<sup>391</sup>

V důsledku takto vzniklého napětí uvažoval Eduard VII. dokonce o zrušení již plánované cesty prince z Walesu do Berlína, která se měla uskutečnit u příležitosti oslav 43. narozenin Viléma II. Britský monarcha v dopise Vilémovi II. poukazoval na skutečnost, že by bylo „*lépe, aby následník trůnu nejezdil tam, kde by mohl být vystaven urážkám*“.<sup>392</sup> Německý císař se cítil být nesmírně uražen, hovořil o druhé Fašodě a britskému velvyslanci v Berlíně sdělil, že pokud bude cesta britského korunního prince skutečně oficiálně zrušena, bude to, jako by dostal políček do tváře.<sup>393</sup> Hrozil dokonce odvoláním německého velvyslance v Londýně hraběte Metternicha. Celá krize byla zažehnána zásahem ministra zahraničí Lansdowna, takže k návštěvě korunního prince v Berlíně nakonec došlo, nicméně i přesto zůstaly vzájemné německo-britské vztahy napjaté. Šéf *Foreign Office* komentoval celou situaci následovně: „*Doufám, že se bouře brzy přežene a my se opět ocitneme v klidnějších vodách. Obávám se však, že nám zůstanou nepříjemné vzpomínky.*“<sup>394</sup>

V uvedených souvislostech se tedy eventuální připojení Londýna k Trojspolku zdálo nepravděpodobné. Velmi ostře se proti této eventualitě vymezoval zejména Joseph Chamberlain, a Hamilton, který roku 1900 rovněž podporoval myšlenku britsko-německé aliance, se nyní rovněž stavěl za Chamberlaina.<sup>395</sup> Vzájemné napětí dokonce přimělo Admiraltu uvažovat, zda není namístě přehodnotit své plány, které připravovaly loďstvo na válku s Ruskem a Francií. William Palmer, druhý hrabě Selborne,<sup>396</sup> ve svém dopise britskému velvyslanci v Berlíně Franku Lascellesovi vyjádřil pochybnost „*zda je moudré počítat se zbrojením jen proti Francii a Rusku, bez*

---

<sup>390</sup> Srv. LEE, S., *King Edward VII., A Biography, Vol. 2.* London 1927, s. 137; KŘIVSKÝ, P. – SKŘIVAN A., *Století odchází: „světa a stíny belle époque“.* Praha 2004, s. 306.

<sup>391</sup> LEE, s. 138.

<sup>392</sup> Tamtéž.

<sup>393</sup> TNA, FO 800/10 Lascelles to Lansdowne, Berlin 24 January 1902, f. 243.

<sup>394</sup> Tamtéž, f. 232.

<sup>395</sup> TNA, FO 800/10, Lansdowne to Lascelles, 17 January 1902, f. 227; MONGER, s. 68.

<sup>396</sup> Od listopadu 1900 zastával post prvního lorda Admirality.

*možnosti čelit Německu, pokud by jeho námořní zbrojení bylo namířeno proti nám“.*<sup>397</sup> Lascelles odpověděl, že by bylo nejlépe, pokud by britská flotila byla silnější, než jakákoliv proti ní namířená aliance. Vzhledem k tomu, že toto nebyl reálný cíl, soudil Lascelles, že by bylo dobře, pokud by britská flotila byla alespoň o něco málo silnější, než spojená flotila dvou dalších nejsilnějších zemí (takzvaná zásada dvou přídí).<sup>398</sup>

Existence výše uvedených skutečností však podle George Mongera v žádném případě neznamenal, že by v Británii již v této době existovalo přání přidat se k francouzsko-ruskému bloku a tím snad vytvořit spojení namířené proti Německému císařství.<sup>399</sup> Lansdowne si v této době stále ještě přál udržet vztahy s Němci na dobré úrovni a byl nakloněn myšlence „*udržet si Německo tak blízko, jak jen to bude možné*“.<sup>400</sup> Na rozdíl od Selborna britský ministr zahraničí věřil, že zhoršení vztahů mezi Británií a Německem je spíše důsledkem Búrské války, a zasáhlo tak spíše veřejné mínění, než že by šlo o trvalou změnu, která by ovlivnila mezinárodní vztahy. Z tohoto důvodu se Lansdowne také domníval, že v brzké době dojde k opětovnému zlepšení vzájemných vztahů mezi Londýnem a Berlínem. Obdobně smýšlel také německý velvyslanec v Londýně hrabě Metternich, který velmi usiloval o co nejlepší britsko-německé vztahy.<sup>401</sup>

Pokud jde o britsko-francouzské vztahy, ještě na počátku roku 1902 psal velvyslanec v Paříži Edmund Monson ministru zahraničí Lansdownovi se značným znepokojením, že pokud dojde v Paříži v souvislosti s dubnovými volbami ke změně vlády, situace bude obtížná. Hned v lednu došlo ve francouzské poslanecké sněmovně k hodnocení francouzské zahraniční politiky. Převažovala zde zřetelná kritika, podle níž měla Francie během Búrské války zastávat mnohem energičtější a rozhodnější postoj.<sup>402</sup> Vláda Waldecka-Rousseaua však nakonec svou pozici obhájila. Post ministra zahraničí si podržel Delcassé, vůči němuž měli Britové sice řadu výhrad, ale jenž byl podle Monsona alespoň „*méně anglofobní, než jeho předchůdce Hanotaux*“.<sup>403</sup>

---

<sup>397</sup> MONGER, s. 69; TNA, FO 800/11, Lansdowne to Lascelles, Foreign Office, 22 April 1902, Anexe, ff. 3–4.

<sup>398</sup> MONGER, s. 69.

<sup>399</sup> Tamtéž.

<sup>400</sup> Tamtéž. Podle WINTERSE byla snaha sblížit se s Německem trvalým cílem Lansdownovy zahraniční politiky. Příkladně ještě v prosinci 1902 v době Venezuelské krize toto platilo (v prosinci 1902 předložili společně ultimátum Venezuele a ještě téhož měsíce společně bombardovali Puerto Cabello). WINTERS, s. 266.

<sup>401</sup> MONGER, s. 69; TNA, FO 800/11, Lansdowne to Lascelles, Foreign Office 22 April 1902, f. 2; STELLNER, s. 237.

<sup>402</sup> MATHEWS, s. 31.

<sup>403</sup> NEWTON, T. W. L., *Lord Lansdowne, A Biography*. London 1929, s. 267.

Mezitím však v polovině února vyšla najevo existence nedávno podepsané britsko-japonské spojenecké smlouvy Lansdowne-Hajaši. Neprodleně poté, 17. února 1902, hovořil ruský ministr zahraničí hrabě Vladimír Nikolajevič Lamsdorff, o nezbytnosti učinit protiopatření. V souladu s tímto požadavkem vyzval posléze Petrohrad Paříž k uzavření obdobné deklarace a existence francouzsko-ruské konvence byla nedlouho poté 20. března 1902 zveřejněna.<sup>404</sup> Obě velmoci uvedly, že cílem jejich politiky v Koreji a v Číně je zachování nezávislosti těchto dvou zemí a zároveň v dokumentu prohlásily, že je nutné, aby obě asijské země zůstaly nadále otevřené průmyslovým a obchodním zájmům ostatních zemí.<sup>405</sup> Tato deklarace byla ostatními velmocemi vnímána jako rozšíření stávajících závazků francouzsko-ruské aliance z evropského kontinentu na kontinent asijský. Ve Velké Británii vyvolala existence francouzsko-ruské deklarace obavy, podle nichž Francie mohla v případě války mezi Ruskem a Japonskem zasáhnout ve prospěch svého spojence, čímž by Londýn byl přinucen intervenovat ve prospěch Japonska, tak, aby dostal svým spojeneckým závazkům.<sup>406</sup>

Když v dubnu 1902 Rusové souhlasili s vyklizením Mandžuska, ukázalo se, že dosud tolik kritizované britsko-japonské spojení má smysl.<sup>407</sup> Britský ministr zahraničí takto triumfoval nad svými odpůrci, neboť hrozba války byla zažehnána. Tato zkušenost však Lansdowna utvrdila, že v brzké době nebude možné vyřešit vzájemné rozpory mezi Londýnem a Petrohradem. V dopise britskému místokráli v Indii Georgovi Curzonovi dne 10. dubna 1902 si šéf *Foreign Office* v této souvislosti posteskl: „*Přál bych si, abych s Vámi mohl nesouhlasit, pokud jde o Váš závěr týkající se nemožnosti uzavřít dohody s Ruskem ohledně asijských otázek. Obávám se však, že je to nemožné.*“<sup>408</sup>

V letech 1901 až 1902 se francouzský velvyslanec v Londýně Paul Cambon nejméně dvakrát (v březnu 1901 a v srpnu 1902) pokusil zahájit s lordem Lansdownem rozhovory o otázce Maroka. Dlužno dodat, že v obou případech jednal z vlastní iniciativy a v rozporu s instrukcemi od svého ministra zahraničí Delcassého, který byl přesvědčen, že Británie nebude ochotna připustit francouzskou dominanci v Maroku

---

<sup>404</sup> MONGER, s. 70; OTTE, *The Foreign Office Mind*, s. 271; DDF II, T. II., Paris 1931, Cambon à Delcassé, Londres le 12 février 1902, No. 81, s. 88; tamtéž, De Montebello à Delcassé, Saint-Pétersbourg le 14 février 1902, No. 86, s. 99.

<sup>405</sup> Tamtéž, Texte de la déclaration franco-russe, Paris le 20 mars 1902, No. 145, s. 177.

<sup>406</sup> MONGER, s. 70–71.

<sup>407</sup> Rusové však nakonec realizovali jen první část vyklizení Mandžuska.

<sup>408</sup> TNA, FO 800/145. Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. Lansdowne, Marquess of Zanzibar, Bagdad Railway, Miscellaneous. Lansdowne to Curzon, 10 April 1902, f. 239.

téměř za žádnou cenu.<sup>409</sup> Cambon v polovině března roku 1901 navrhol Lansdownovi, že Francie je ochotna zvážít ústupky v otázce Nového Foundlandu výměnou za britské ústupky v Maroku; britský ministr zahraničí jej však odmítl. Během roku 1902 však šéf *Foreign Office* postupně dospěl k přesvědčení, že problematickou, leč významnou otázkou rybolovu v oblasti Nového Foundlandu, by bylo možné vyřešit ústupky v jiné oblasti. „*Nikdy jsem se nevzdal myšlenky rozumné domluvy, která by spočívala v tom, že se něčeho vzdáme a výměnou za to něco získáme, pokud jde o jejich [francouzské – poznámka MH] državy ve světě. Pokud by nám byl předložen v tomto smyslu nějaký návrh, bylo by žádoucí, abychom pečlivě uvážili, zda právě onu nabídku chceme přijmout a jakou kompenzaci za ni budeme požadovat*“, napsal Lansdowne Monsonovi 30. dubna 1902.<sup>410</sup>

V létě 1902 vyhledal Cambon Lansdowna v této souvislosti znovu, přičemž ministr zahraničí tehdy odmítl jakékoliv předčasné dělení Maroka na sféry vlivu. Velvyslanec tuto skutečnost Delcassému pochopitelně neoznámil, ba dokonce svému ministru zahraničí napsal, že by jej nepřekvapilo, pokud by šéf *Foreign Office* navrhl ústupky v oblasti Nového Foundlandu. Vzhledem k tomu, že britský politik tuto možnost vyloučil již o rok dříve, je nasnadě, že Cambonovo překrucování Lansdownových slov bylo činěno s jediným cílem, tedy přesvědčit svého ministra zahraničí, že pokud chce Francie získat Maroko, je třeba za něj nabídnout teritoriální ústupky.<sup>411</sup> Podle Weinera Cambon tuto skutečnost před Delcassém zatajil, neboť se patrně spoléhal na to, že sám bude později schopen Lansdowna v této záležitosti přemluvit.<sup>412</sup>

Nelze dokonce ani vyloučit, že francouzský velvyslanec v srpnu 1902 britskému ministru zahraničí navrhl výměnný obchod Egypta za Maroko, neboť tuto skutečnost zmiňují dva korespondenti deníku *The Times*, přičemž Walter Harris uvedl, že tuto informaci mu poskytl lord Lansdowne a Morton Fullerton s touto informací pracoval o šest měsíců později, přičemž v tomto případě mu podklady předal sám Paul Cambon.<sup>413</sup>

Když 6. srpna 1902 Cambon Lansdownovi navrhl, že by bylo vhodné, aby obě země dospěly k dohodě, jak s Marokem naloží v případě jeho kolapsu, narazil na

---

<sup>409</sup> Ještě na počátku roku 1903 lítoval Cambon v dopise svému synovi Henrimu, že dosud nebyl schopen přesvědčit Delcassého, aby nabídl Velké Británii výměnou za souhlas s francouzskou dominancí v Maroku jakékoliv teritoriální ústupky. ANDREW, *Théophile Delcassé*, s. 181–182.

<sup>410</sup> MONGER, s. 73.

<sup>411</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 184.

<sup>412</sup> WEINER, *Paul Cambon*, s. 503.

<sup>413</sup> Fullerton později v červnu roku 1937 v jiném článku v *L'Écho de Paris* odtajnil, že svůj článek do *The Times* z 2. února 1903 psal právě na Cambonovu objednávku. ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 206.

zdrženlivost. Setkání bylo završeno neurčitým příslibem, že britský ministr zahraničí celou věc projedná s kolegy v kabinetu. Během srpnové schůzky řešili oba muži poprvé v obecných konturách také záležitosti Siamu. Jednání v této věci šlo poměrně snadno. Cambon navrhl, že francouzské obtíže zde by pravděpodobně mohly být vyřešeny, pokud by Paříž jednala přímo se siamskou vládou. Bylo však podle jeho názoru důležité, aby se „centrum Siamu“, tedy oblast, která byla vyjmuta z britsko-francouzské dohody o sférách vlivu z roku 1896, nestala „uzavřeným územím“, kde by se britští a francouzští agenti střetávali a kde by, v důsledku takto vzniklých rozepří, profitovalo Německo na úkor Francie a Velké Británie. Cambon proto navrhoval revizi smlouvy z roku 1896, a zdálo se, že je Lansdowne tomuto návrhu nakloněn, neboť svůj zájem o daný problém prokázal tím, že se zajímal o jeho detaily.<sup>414</sup> Britské obavy z možného německého angažmá v Siamu nakonec přispěly k tomu, že se obě velmoci v druhé polovině listopadu 1902 dokázaly dohodnout.<sup>415</sup> Mezitím došlo 8. října 1902 k podepsání francouzsko-siamské smlouvy, kvůli níž ministra zahraničí Delcassého kritizovala francouzská opozice v čele s Eugènem Étienne. O tom, jak silný byl Étienneův vliv, svědčí skutečnost, že Delcassého setrvání na ministerstvu zahraničních věcí bylo dokonce v souvislosti s touto smlouvou v sázce. Delcassé byl tak nakonec nucen smlouvu smést ze stolu ještě předtím, než mohlo dojít k její ratifikaci.<sup>416</sup>

Podle Mariny Soroky začala na sklonku léta roku 1902 francouzská diplomacie pracovat na systému diplomatického zajištění, který ji měl poskytnout patřičnou ochranu a zároveň měl izolovat Německo. Současníci první fázi tohoto systému nazvali „*le mouvement camboniste*“, neboť pro ni bylo charakteristické, že důležité posty na zahraničních zastoupeních v klíčových hlavních městech ovládla rodina Paula a Julese Cambonových a osoby jim blízké. Zatímco Cambonův blízký přítel Camille Barrère byl jmenován francouzským velvyslancem v Římě, aby pracoval na zlepšení francouzsko-italských vztahů, Cambonova „pravá ruka“, Maurice Bompard, byl vyslán jako francouzský velvyslanec do Petrohradu a další přítel, Georges Bihourd, se stal francouzským velvyslancem ve městě nad Sprévou. Cambonův někdejší tajemník Jean Jusserand byl jmenován velvyslancem ve Washingtonu, bratr Jules se stal ambasadorem

---

<sup>414</sup> ROLO, s. 137; WEINER, *Paul Cambon*, s. 503.

<sup>415</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 198–199; MONGER, s. 78–79.

<sup>416</sup> BD 2, Lansdowne to Monson, Foreign Office 10 June 1903, No. 355, s. 291; ROLO, s. 154; ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 198.

ve španělské metropoli,<sup>417</sup> a Cambonův chráněnc La Boulinière<sup>418</sup> byl vyslán jako francouzský generální konzul do Káhiry.<sup>419</sup> Právě z Káhiry přišla první zmínka o existenci francouzského plánu, jehož cílem měla být izolace Německa. Lord Cromer psal opakovaně Lansdownovi, že od svého francouzského kolegy La Boulinière slyšel, že „*Delcassé věří, že se Francie nakonec dohodne s Ruskem a Němci budou izolováni.* [Podtržení v originále – poznámka MH] *Vskutku si nemohu pomoci, ale myslím, že toto je hlavním bodem, který jim na celé záležitosti připadá atraktivní*“, napsal Cromer Lansdownovi ještě na sklonku listopadu 1903.<sup>420</sup>

V jiném dopise Cromer zdůrazňoval, že francouzský diplomatický zástupce v Káhiře La Boulinière se evidentně velmi zabývá myšlenkou, že pokud Němci nebudou souhlasit s francouzsko-britským plánem na řešení marocké otázky, měla by být dohoda podepsána bez ohledu na ně. Cromer v této souvislosti poznamenal: „*Je očividně v jejich zájmu, abychom se s Němci rozhádali.*“<sup>421</sup>

V mezidobí sice došlo 28. června 1902 k prodloužení platnosti trojspolkové smlouvy v upraveném znění, nicméně pouhé dva dny nato Itálie vyjádřila prostřednictvím tajné deklarace podporu francouzské politice v Maroku, která v praxi vypadala tak, že si Prinetti a Barrère vyměnili dopisy, jejichž prostřednictvím Francie vyjádřila podporu italským ambicím v Tripolsku výměnou za podporu francouzských ambicí v Maroku. Paříži se rovněž dostalo ujištění, že Řím se nebude účastnit války, v níž by Francie byla objektem agrese, ani války, kterou by sama zahájila v odpovědi na „*přímou provokaci*“.<sup>422</sup> Tyto dopisy byly záměrně datovány k 10. červenci 1902 a později nahrazeny identickými dopisy, které byly datovány k 1. listopadu 1902.<sup>423</sup>

Delcassé byl přesvědčen, že v návaznosti na dohodu s Itálií by měla následovat smlouva se Španělskem. Španělský velvyslanec v Paříži León y Castillo se od března 1901 snažil přesvědčit liberální vládu v čele s Práxedem Mateem Sagastou, aby byla

---

<sup>417</sup> Podle všeho zde nebyl příliš oblíbený, neboť, jak se nechal slyšet León y Castillo, Cambon se choval nabubřele a několikrát prohlásil, že má španělskou vládu ve své kapse. TNA, FO 800/126, Monson to Lansdowne, Paris 12 June 1903, ff. 13–14.

<sup>418</sup> Podle dostupných pramenů bylo diplomatovo oficiální jméno de la Boulinière, sám se však podepisoval pouze jako La Boulinière, a stejně tak ve vydaných pramenech jej editoři uvádějí pod heslem La Boulinière. Autorka se přiklání taktéž ke zkrácené verzi jména La Boulinière.

<sup>419</sup> SOROKA, M., *Britain, Russia and the Road to the First World War. The Fateful Embassy of Count Aleksandr Benckendorff (1903–1916)*. Farnham 2011, s. 35.

<sup>420</sup> TNA, FO 800/124. Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. Lansdowne, Marquess of. Egypt. Cromer to Lansdowne, Cairo 27 November 1903, f. 144.

<sup>421</sup> Tamtéž, f. 146.

<sup>422</sup> Na Delcassého podnět prosadil Barrère tuto formulaci, jejímž přijetím Prinetti de facto popřel podstatu Trojspolku.

<sup>423</sup> Srv. ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 190; DDF II, T. III., No. 310, s. 373–374; No. 311, s. 374; No. 329, s. 390–395.



v tomto směru obnovena jednání. Španělská vláda však byla v otázce Maroka nejednotná, zatímco část poslanců vedená ministrem zemědělství, průmyslu a obchodu Josém Canalejasem y Méndezem<sup>424</sup> podporovala dohodu s Francií, frakce v čele s ministrem vnitra Segismundem Moretem byla striktně proti. Teprve v létě 1902 se první z uvedených frakcí podařilo prosadit své názory, a tak mohli Delcassé s Léonem y Castillo navázat na přerušena jednání o Maroku.<sup>425</sup> V průběhu září, října a listopadu<sup>426</sup> dosáhli oba politici tří různých kompromisních dohod, proti nimž však vždy vznesla Sagastova liberální vláda námitky. Španělsko tedy na podzim 1902 vytrvale odmítalo podepsat v marocké záležitosti s Francií jakoukoliv úmluvu. Delcassé vinil z této skutečnosti Velkou Británii a Německo, které měly prostřednictvím svých zástupců vyvíjet v Madridu na španělskou vládu nátlak. Na sklonku listopadu vypracovali Delcassé s Castillem další modifikovanou dohodu, nicméně Sagastův kabinet na počátku prosince padl ještě dřív, než mohla být dohoda schválena. Překvapivě ani po nástupu nové konzervativní vlády v čele se Silvelou se situace nezměnila ve francouzský prospěch, ačkoliv španělský premiér byl osobně dohodě s Francií velmi nakloněn a opakovaně se nechal slyšet, že jakmile se vrátí k moci, udělá vše pro to, aby byla jednání opětovně započata. Novým španělským ministrem zahraničí se však v prosinci 1902 stal Buenaventura de Abarzuza y Ferrer, který se velmi obával případné britské a potažmo i německé reakce na eventuální francouzsko-španělskou dohodu o Maroku. I tato konzervativní vláda proto odmítala podpis jakékoliv dohody s Francií bez vědomí Velké Británie.<sup>427</sup> Španělsko nakonec odhalilo Britům francouzské záměry.<sup>428</sup> Monson v této souvislosti později poznamenal: „*Je vidět, nakořik se Francie dosud snažila uplatit Španěly [...]. Některé francouzské opoziční deníky nesou tuto záležitost otevřeně velmi nelibě a piší, že se Španělsko samo zaprodalo Anglii. Myslím si, že Francouzi nyní vidí zcela jasně, že pokud chtějí hrát jakékoliv hříčky ohledně Maroka, udělají lépe, pokud vyčkají, až získají nějakého komplice, například v osobě jejich jižního souseda.*“<sup>429</sup>

Až Paul Cambon nakonec svým trpělivým přesvědčováním dosáhl toho, že Delcassé pochopil, že podpis francouzsko-španělské dohody o Maroku bez vědomí

---

<sup>424</sup> Tuto funkci zastával Canalejas pouze krátce, od března do května roku 1902.

<sup>425</sup> CC, Paul Cambon à Henri Cambon, Londres le 10 janvier 1902, s. 67.

<sup>426</sup> DDF II, T. II, Projet de Convention franco-espagnol relative au Maroc, le 8 Novembre, No. 473, s. 583–586.

<sup>427</sup> GEOFFROY, s. 240; ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 192–193.

<sup>428</sup> TAYLOR, s. 407.

<sup>429</sup> TNA, PRO, FO 800/125. Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. Lansdowne, Marquess of. France. Monson to Lansdowne, Paris 9 January 1903, ff. 228–229.

Velké Británie nebude možný.<sup>430</sup> V tomto směru vyvíjel nátlak rovněž Eugène Étienne, který se obával, že Velká Británie připravuje v Maroku převrat, a kritizoval Delcassého za to, že není ochoten prosadit v otázce Maroka důraznější politiku, dokud nepodepíše zamýšlené dohody s Itálií a Španělskem. Étienne na ministra zahraničí naléhal, aby přesvědčil marockého sultána, že Francie je jeho jedinou oporou, a zároveň aby Evropu ujistil, že i přestože si Paříž přeje integritu Maroka, nepřipustí, aby se v něm etablovala jiná mocnost, která by tak zpochybnila francouzské nároky a převahu.<sup>431</sup> Současně se však Étienne již od roku 1898 snažil Delcassého získat pro myšlenku výměnného obchodu Egypta za Maroko s Velkou Británií, a v tomto smyslu také v průběhu roku 1902 svého ministra zahraničí vytrvale přesvědčoval, aby zanechal pokusů o dosažení španělsko-francouzské dohody o Maroku a namísto toho aby zahájil jednání s Londýnem.<sup>432</sup> Delcassé k tomuto rozhodnutí dospěl nejpozději 1. února 1903, kdy na *Quai d'Orsay* označili složku, týkající se francouzsko-španělských jednání, za uzavřenou.<sup>433</sup>

Pokud jde o britsko-francouzská jednání, jak již bylo uvedeno, lord Lansdowne byl velmi dlouhou dobu schopen prosazovat svou myšlenku, že je žádoucí udržet v Maroku *status quo*. Přestože se ještě na sklonku roku 1902 zdálo, že bude schopen v této politice pokračovat, vývoj v tomto severoafrickém sultanátu prokázal, že bude třeba jednat. Monsonova domněnka, že sultán Ab dal-Azíz je pouhou „*loutkou v rukou svých britských poradců*“, jež „*může být kdykoliv sesazena, aniž by byly ohroženy* [naše – poznámka MH] *zahraniční zájmy*“, se ukázala být zcela lichou.<sup>434</sup> Nebyl to však zásah některé z velmocí, nýbrž události v Maroku samotném, které přiměly evropské státníky, aby věnovali marocké otázce patřičnou pozornost.<sup>435</sup> Na začátku roku 1903 se totiž povstání z Tazy rozšířilo do Udždy, ležící na samé hranici s francouzským Alžírskem.<sup>436</sup> Do čela opozice se postavil Džilálí ibn Idris az-Zarhúní, přezdíváný Bú

---

<sup>430</sup> WEINER, s. 503.

<sup>431</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 197.

<sup>432</sup> Tamtéž, s. 198.

<sup>433</sup> Tamtéž, s. 194.

<sup>434</sup> TNA, FO 800/125, Monson to Lansdowne, Paris 31 December 1902, f. 213.

<sup>435</sup> Monsonův názor sdílel rovněž německý velvyslanec v Londýně hrabě Paul Metternich, který v rozhovoru s Lansdownem v samém závěru prosince 1902 dokonce podotkl, že zřejmě žádná z evropských velmocí nemá zájem měnit stávající status quo a jakkoliv v současné době do situace v Maroku zasahovat. GP, Bd. 17, Nr. 5192, Metternich and as Auswärtige Amt, den 31. Dezember 1902, s. 347–348.

<sup>436</sup> Město jako takové dobyl Bú Himára až v červnu roku 1903, ale již na konci léta téhož roku se z něj musel stáhnout. DUNN, R. E., *Bu Himara's European Connexion: The Commercial Relations of a Moroccan Warlord*. In: *Journal of African History*, Vol. 21, 1980, s. 237.

Himára či Rogui, který se vydával za sultánova staršího bratra Mawláje Muhammada,<sup>437</sup> a prohlásil se tak zákonným pretendents marockého trůnu.<sup>438</sup> Postupně se mu podařilo zažehnout plamen všeobecného povstání ve východním Maroku a také ve Středním Atlasu. Již po půl roce válčení se konflikt ocitl ve slepé uličce – pretendents a jeho povstalecké jednotky nebyli schopni naplnit své deklarované cíle, tedy dobýt sultánovo sídelní město Fez, sultánova armáda (*mahallas*) na druhé straně nedokázala pretendentsa dopadnout ani se opětovně zmocnit jeho bašty v Taze.<sup>439</sup> Mladý sultán se v této situaci rozhodl opustit Marrakéš, který byl jeho rezidencí po řadu let, a současně vyslal El Menebhiho na marocko-francouzskou hranici, kde měl čelit povstaleckým silám.<sup>440</sup> Sultánova armáda byla však rozprášena a El Menebhi byl po fatální porážce nucen rezignovat a odejít do exilu.<sup>441</sup> Povstalecká armáda však nebyla jednotná a její jednotlivé frakce spolu nebyly schopné dlouhodobě spolupracovat. Ozbrojenci plundrovali zemi a válčili mezi sebou navzájem. Země procházela hlubokou krizí a ocitla se na samém pokraji občanské války. Právě v této chvíli se evropským velmocím naskytla ideální příležitost zasáhnout do vnitropolitického dění v zemi.<sup>442</sup> Státní pokladna navíc zela prázdnotou, a povstání Bú Himára tak v podstatě připravilo podmínky pro francouzské, španělské a britské finanční pronikání do země. Obdobně, jako v Egyptě a v Osmanské říši, musel marocký vladař sanovat své výdaje s pomocí zahraničních půjček.<sup>443</sup>

*„Již jsem Vás informoval o rozhovorech, které proběhly [vloni – poznámka na okraji dokumentu] mezi mnou a Cambonem o otázce Maroka. Tehdy se zdálo, že Francouzi mají zájem se s námi dohodnout [o postupu – poznámka MH] v případě*

---

<sup>437</sup> Skutečný Mawláj Muhammad byl však roku 1902 již několik let bratrovým vězňem v Meknesu, nicméně tato skutečnost nebyla veřejně známa. Ještě v lednu psal Nicolson Lansdownovi, že skutečná identita pretendentsa je zatím neznáma, nicméně zdá se, že jde opravdu o Mawláje Muhammada. TNA, FO 800/135, Nicolson to Lansdowne, Tangier 12 January 1903, f. 128. Sultán musel nakonec přistoupit k tomu, že svého bratra nechal z vězení na čas přivést do Fezu, kde jej dal veřejnosti ukázat, aby tím vyvrátil tezi o příchodu legitimního pretendentsa na marocký trůn. Je ovšem skutečností, že ani tímto krokem podporovatele pretendentsa nepřesvědčil. DD, AM, Saint-René Taillandier à Delcassé, Tanger le 4 janvier 1903, No. 38, s. 53; *Bulletin du Comité de l'Afrique Française*, Tome 13, Février 1903, No. 2, s. 54.

<sup>438</sup> Nešlo zdaleka o ojedinělý jev, již dříve v dějinách Maroka došlo k obdobným situacím, kdy se objevil pretendents, který se prohlásil za legitimního dědice trůnu. Stalo se tak například v letech 1861 a 1874. Podrobněji viz PENNELL, s. 125. K problému povstání Bú Himára viz DUNN, *The Bu Himara Rebellion...*, s. 31–45; tentýž, *Bu Himara's European Connexion...*, s. 235–253.

<sup>439</sup> DUNN, *The Bu Himara Rebellion...*, s. 34.

<sup>440</sup> DD, AM, Saint-René Taillandier à Delcassé, Tanger le 5 mars 1903, No. 49, s. 62.

<sup>441</sup> BURKE, s. 65.

<sup>442</sup> OLIVER – SANDERSON, s. 201.

<sup>443</sup> Problematice marockého veřejného dluhu a evropskému pronikání do Maroka se věnuje například Adam Barbe ve své diplomové práci BARBE, A., *Public Debt and European Expansionism in Morocco. From 1860 to 1956*. Nevydaná diplomová práce, École d'Économie de Paris, 2016.

eventuální ‚likvidace‘ této země. My jsme však myšlenku předčasného rozdělení nepodpořili a francouzská vláda toto vzala na vědomí a v současné chvíli vyvíjí aktivitu na hranicích Maroka s Alžírskem, kde dochází k provokacím ze strany marockých kmenů. Je pravdou, že jsme to dosud ‚pojali po španělsku‘<sup>444</sup> jelikož jsme nepodpořili myšlenku rozdělení a současně jsme ujistili španělskou vládu, že je naším přáním se dělení vyhnout. Španělská vláda je, pokud jde o Maroko velice citlivá, možná citlivější, než pokud jde o jakoukoliv jinou záležitost a pokud by zjistila, že jsme se propůjčili tomu, abychom za jejich zády jednali s Francouzi, byla by zajisté šokována. Z celé situace mohu vyvodit, že se Francie nebrání uznání španělské sféry vlivu v Maroku, ovšem pouze za předpokladu, že tato země bude výlučně předmětem zájmu Francie, Španělska a Velké Británie a ostatní velmoci by od ní měly dát ruce pryč,“ shrnul situaci a dosavadní průběh jednání o marockém sultanátu Lansdowne v dopise Cromerovi.<sup>445</sup>

V důsledku výše uvedených událostí a také pod vlivem alarmujících zpráv od Arthura Nicolsona musel i britský ministr zahraničí nakonec v červenci 1903 připustit, že právě Maroko je stěžejním problémem, na němž stojí celá záležitost vzájemného porozumění mezi Velkou Británií a Francií. V souvislosti s událostmi v Maroku dospělo britské ministerstvo války na sklonku téhož měsíce k názoru, že země „v současné chvíli představuje velmi závažný problém a neustále se zvyšující ohrožení světového míru“.<sup>446</sup>

Ještě na počátku roku 1903 nebyly britsko-francouzské vztahy zcela bez poskvrny, i v této době se stále tu a tam objevily známky přetrvávající vzájemné animozity.<sup>447</sup> Paul Cambon se mezitím rozhodl opět převzít osobní iniciativu a během svého pobytu v Paříži poskytl podklady korespondentovi *The Times* Mortonovi Fullertonovi. Dne 2. února 1903 se v tomto deníku objevila zpráva, že Francie a Velká Británie od konce předešlého léta jednají o vyřešení marocké otázky a že zvažují ve své podstatě výměnný obchod Egypta za Maroko. Fullerton informoval, že Velká Británie, zaneprázdněná tou dobou válkou v jižní Africe a později intervencí ve Venezuele, se rozhodla odložit jednání na dobu, kdy budou výše uvedené konflikty uzavřeny.

---

<sup>444</sup> V originále „*We have gone Spanish*“. TNA, FO 800/124, Lansdowne to Cromer, Foreign Office 8 June 1903, f. 85.

<sup>445</sup> Tamtéž, ff. 85–86.

<sup>446</sup> TNA, FO 800/142. Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. Lansdowne, Marquess of. Servia, Siam, Spain, Sweden. Lansdowne to Durand, Foreign Office 14 July 1903, f. 186; tamtéž, FO 27/3765, Replies to Questions contained in Sir T. Sanderson's letter, dated 20 July 1903, on the subject of Morocco, War Office 31 July 1903, ff. 8–9.

<sup>447</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 201.

Vzhledem k tomu, že článek působil dojmem, že názory prezentované v něm pocházejí přímo od ministra zahraničí, vzbudil na ostrovech značný rozruch.<sup>448</sup> Největší dojem však zpráva učinila na lorda Cromera, který se později stal jedním z hlavních podporovatelů myšlenky výměnného obchodu Egypt-Maroko.<sup>449</sup> Cromer dokonce v této souvislosti poslal lordu Lansdownovi 21. února 1903 telegram, jehož prostřednictvím jej žádal, aby mu sdělil, zda mezi ním a Cambonem skutečně probíhají jednání, v jejichž důsledku by v politické situaci Egypta mohlo dojít k významným změnám.<sup>450</sup> Informace o jednáních, která v této souvislosti měla probíhat mezi Británií a Francií, vzbuzovaly v Evropě pochybnosti a například britský velvyslanec v Paříži Edmund Monson byl od počátku přesvědčen, že *The Times* zveřejnily falešné informace, za jejichž původce označil v dopise Lansdownovi *Quai d'Orsay*.<sup>451</sup>

Na jaře 1903 bylo možné mezi Londýnem a Paříží konečně zaznamenat první známky lepších se vzájemných vztahů, a této skutečnosti si všiml i britský a francouzský tisk.<sup>452</sup> Zato britsko-německé vztahy se naopak trvale zhoršovaly, a právě tato skutečnost výrazně napomohla sblížení britsko-francouzskému. Společná intervence Velké Británie a Německa ve Venezuele zanechala ve vzájemných vztazích hluboké šrámy. Vlivem neshod, které se mezi oběma velmocemi vyskytly během intervence, se v britském tisku objevila poměrně ostrá protiněmecká kampaň. I přesto, že byla venezuelská otázka uzavřena již v polovině února, ukázalo se, že protiněmecké nálady<sup>453</sup> v ostrovní monarchii přetrvávají a jsou dokonce silnější, než kdykoliv dříve.<sup>454</sup>

---

<sup>448</sup> Jakkoliv zvláštní se tato skutečnost může zdát, snaha ovlivnit veřejné mínění prostřednictvím tisku byla Francouzům velmi vlastní. Zatímco ve Velké Británii existoval vždy odstup mezi *Foreign Office* a novinami, kdy se ministerstvo zahraničí zpravila nesnažilo navazovat v tomto směru konexe, ani jejich prostřednictvím ovlivňovat veřejné mínění, ve Francii byla situace odlišná. Vliv tisku zde byl navíc posílen skutečností, že více než polovina zahraničních ministrů třetí republiky se původně věnovala literární nebo novinářské činnosti. Novinařina byla tak ve Francii vnímána jako odrazový můstek pro pozdější politickou kariéru. Ministři zahraničí také mnohem ochotněji svěřovali své názory svým někdejšími kolegům z novin, než svým kolegům z vlády. Delcassé byl v tomto směru specifickou osobností, neboť sám každý večer poskytoval Robertu de Billy materiál, který se měl v následujících dnech objevit v jednotlivých francouzských plátcích. Zvláště často využíval *Le Temps* a *Journal des Débats*, a až do roku 1903, kdy se nepohodl s jeho vydavateli, pro něj na objednávku psalo také *Le Figaro*. Podrobněji viz HAYNE, s. 43; 48; ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 67.

<sup>449</sup> WEINER, s. 505; ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 206.

<sup>450</sup> TNA, FO 800/124, Cromer to Lansdowne, Cairo 21 February 1903, f. 17.

<sup>451</sup> Tamtéž; TNA, FO 800/125, Monson to Lansdowne, Paris 6 February 1903, f. 237.

<sup>452</sup> Podle Cambona reflektovaly noviny skutečné nálady obyvatel britské monarchie. Je však otázkou nakolik bylo toto přání otcem myšlenky. AMAE, PA AP 211, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 9 mai 1903, f. 31. Také Edmund Monson však z Paříže během jara 1903 psal o čím dál tím větších sympatiích Francouzů k Britům. TNA, FO 800/125, Monson to Lansdowne, Paris 13 March 1903, f. 251; *Le Gaulois*, le 12 mars 1903, s. 1.

<sup>453</sup> I nadále však existovaly vlivné skupiny osob, jak kolem krále Eduarda VII., tak v londýnské City, které zůstaly věrné pro-německé orientaci a myšlence spojenectví Velké Británie s Německem. AMAE, PA AP 211, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 9 mai 1903, ff. 31–32.

Společný britsko-německý zásah ve Venezuele současně ohrozil možnost zlepšení vzájemných vztahů mezi Spojenými státy americkými a Velkou Británií. Lansdownovo trpělivé vyjednávání s Němci o otázce Bagdádské dráhy následně narazilo v dubnu 1903 na ostrovech jak na odpor tamější veřejnosti, tak na nesouhlas Dolní sněmovny. Za těchto okolností se tedy zlepšení vztahů s Francií jevílo jako příznivá a částečně i vítaná alternativa.<sup>455</sup>

V této souvislosti napsal Cambon Delcassému: „*Netajím se, že částečně profitujeme z podráždění, které se zde objevilo v souvislosti s venezuelským incidentem proti Německu. Veřejnost si proti této mocnosti zachovává velmi prudkou zášť, a nezdá se, že by se situace měla v nejbližší době uklidnit [...]*.“<sup>456</sup> Velvyslanec současně svého ministra zahraničí upozornil na názory, prezentované v britském deníku *Statist*, který byl podle francouzského velvyslance velmi významným: „*Každý zde cítí, že je třeba opustit izolaci, v níž byla Anglie [sic] držena ostatními evropskými mocnostmi v souvislosti s jihoafrickou válkou [sic], a právě projevy srdečnosti, vyměněné s Francií, se bezpochyby zdály být prostředkem, jak toho docílit. Existuje však také skupina, která si vřele přeje zlepšit vztahy s Ruskem, a jež věří, že právě Francie jí v tomto ohledu může pomoci.*“ Podle jiného významného deníku, *The Spectator*, nebyla Francie ve Velké Británii nikdy „*skutečně nepopulární*“, a zdálo se tak zcela přirozené, že se obě velmoci opět začaly přibližovat. Na druhou stranu, například *The Times* upozorňovaly, že cesta Eduarda VII. není ničím jiným, než pouhým projevem zdvořilosti, který nevyústí v nějaké zásadní závazky. Jinými slovy, jde čistě jen o manifestaci dobrých vztahů mezi oběma zeměmi. Jiní psali, že se jedná o čistě „*sentimentální projev*“ a že „*skvělá izolace*“ rozhodně není zapomenutou záležitostí.<sup>457</sup>

Od března 1903 měli britský velvyslanec v Paříži Edmund Monson i francouzský velvyslanec v Londýně informace o plánované cestě britského panovníka do Evropy, v jejímž rámci měl britský monarcha zavítat také do Paříže, kde se měl setkat s prezidentem Loubetem.<sup>458</sup> Pobyt britského panovníka Eduarda VII. v Paříži v prvních květnových dnech roku 1903 napomohl obratu ve společenském klimatu mezi

---

<sup>454</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 205.

<sup>455</sup> AMAE, PA AP 211, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 9 mai 1903, f. 30; OTTE, *The Elusive Balance...*, s. 15.

<sup>456</sup> DDF II, T. III, Cambon à Delcassé, Lonres le 23 avril 1903, No. 192, s. 259.

<sup>457</sup> Tamtéž, s. 260; AMAE, PA AP 211, Cambon à Delcassé, Londres le 9 mai 1903, f. 31.

<sup>458</sup> MP, Ms.Eng.his.c.595, Lansdowne to Monson, Foreign Office 11 March 1903, ff. 75–76; AMAE, PA AP 211, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 25 mars 1903, f. 23.

Paříží a Londýnem.<sup>459</sup> Pařížskému pobytu britského panovníka předcházela plavba královské jachty po Středomoří, v jejímž průběhu Eduard VII. postupně navštívil Gibraltar, Lisabon, Maltu, Neapol a Řím. Z italské metropole se britský panovník přesunul vlakem do francouzského Burgundska. V Dijonu jej 1. května 1903 již netrpělivě očekával britský velvyslanec Monson, aby jej doprovodil do francouzského hlavního města.<sup>460</sup> Britský monarcha navštívil Francii několikrát ještě jako princ z Walesu a získal si zde značnou popularitu.<sup>461</sup> Ačkoliv byly dojmy z přijetí, jehož se Eduardovi VII. dostalo na francouzské půdě prvního dne rozporuplné, během pobytu ve francouzské metropoli ve dnech následujících se mu dostalo vřelého přijetí.<sup>462</sup> Dne 2. května 1903 se Eduard VII. zúčastnil vojenské přehlídky ve Versailles, kde jej dav nadšeně zdravil. Král se během svého pobytu nechal opakovaně slyšet, že „*nepřátelství mezi Británií a Francií je věcí minulosti*“.<sup>463</sup>

---

<sup>459</sup> Mezi francouzskými státníky přetrvávalo přesvědčení, že britská zahraniční politika je v rukou tří osobností: Eduarda VII., Josepha Chamberlaina a lorda Lansdowna, pravděpodobně v tomto pořadí vlivu. Například Camille Barrère věřil, že král Eduard VII. osobně řídí britskou zahraniční politiku. Většina Francouzů později věřila, že právě král byl na britské straně tvůrcem Srdečné dohody, byť toto přesvědčení bylo mylné. ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 195. Autorka rovněž nesouhlasí s tvrzením, které se objevilo v některých, zejména starších pracích, že král Eduard VII. sehrál značný význam, pokud jde o politickou rovinu sblížení. Francouzský historik André Tardieu jej považuje za iniciátora britsko-francouzského sblížení a americká autorka Chambers jej dokonce v cestě za Srdečnou dohodou považuje za nejvýznamnějšího aktéra. Hlavní zásluha Eduarda VII. tkví podle autorky ve skutečnosti, že připravil půdu pro to, aby následná jednání Paula Cambona, Lansdowna a Delcassého byla veřejností přijata se sympatiemi. Lze tedy souhlasit s názorem amerického historika P. M. H. Bella, že britský král byl absolutním mistrem ve věci manipulace s veřejností. Je však diskutabilní, zda právě podpora, již britský monarcha během svého pobytu v Paříži vyjádřil francouzským aspiracím v Maroku, byla rozhodujícím faktorem, který přesvědčil francouzského ministra zahraničí, že Britové jsou nakloněni dohodě v tomto směru a přiměl jej, aby následně doprovodil prezidenta Loubeta do Londýna a aby zde zahájil v tomto směru vyjednávání. Srv. CHAMBERS, M. P., s. 89; TARDIEU, A., *France and the Alliances*. New York 1908, s. 60; BELL, P.H. M., *France and Britain, 1900–1904. Entente and Estrangement*. 2nd Ed., London – New York, 2013.

<sup>460</sup> Vzhledem k výše zmíněnému incidentu s perským šáhem, který poznamenal jejich vzájemné vztahy, král naplánoval svou cestu bez vědomí a účasti ministra zahraničí. Když se Lansdowne o tomto projektu v březnu 1903 dozvěděl, neváhal a uvědomil Paula Cambona, neboť králova cesta mohla dobře posloužit vzájemnému sblížení obou velmocí. Španělský velvyslanec v Paříži se však domníval, že architektem královské návštěvy v Paříži nebyl nikdo jiný, než Paul Cambon. Srv. GEOFFROY, s. 229; TNA, FO 800/126. Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers. Lansdowne, Marquess of. France. Monson to Lansdowne, Paris 13 June 1903, f. 13.

<sup>461</sup> TNA, FO 800/125, Monson to Lansdowne, Paris 13 March 1903, ff. 257–258. NEWTON, s. 275.

<sup>462</sup> Ačkoliv se první den objevily i výkřiky jako například „*At' žijí Búrové*“, či „*At' žije Johanka z Arku*“, poslední den Eduardovy návštěvy v Paříži bylo zřejmé, že si francouzské publikum získal. Podle Monsonovy zprávy jeden anglofob poznamenal: „*Nevím, co se to s obyvateli Paříže stalo. První den se chovali dobře, druhý den projevovali jen malý zájem, ale třetí den byl skutečně srdcervoucí, nadšeně krále vítali!*“ TNA, FO 800/126, Hugh O'Beirne to Mallet, Paris 20 May 1903, f. 5.

<sup>463</sup> MATHEWS, s. 43. Ne všichni však sdíleli toto přesvědčení. V této souvislosti napsalo 4. května 1903 *L'Écho de Paris*: „*Zdvořilosti, vyměněné mezi Eduardem VII. a Loubetem nic nemění na diplomatické situaci mezi Francií a Velkou Británií. [...] Královská návštěva není ničím jiným, než projevem zdvořilosti.*“ *L'Écho de Paris*, le 4 mai 1903, s. 1. Pravicová *La Patrie* otiskla téhož dne článek, v němž jednoznačně odmítla, že by mezi Francií a Velkou Británií mohly existovat jiné vztahy, než vzájemná antipatie a v závěru deklarovala „*At' žijí Búrové!*“ *La Patrie*, le 4 mai 1903, s. 1.

Tuto skutečnost nesli nelibě zejména v Berlíně, odkud francouzský *chargé d'affaires* Prinnet informoval Delcassého o značném znepokojení, které pobyt britského monarchy v Paříži vyvolal. Německý tisk si neodpustil jízlivosti, přičemž bylo patrné, že hlavní obavy budí myšlenka, že v důsledku královny cesty do Paříže dojde ke vzniku spojení mezi Ruskem, Francií a Velkou Británií, které bude namířeno proti Německu.<sup>464</sup> Německo pohlíželo na návštěvu Eduarda VII. v Paříži s nevraživostí již jen proto, že „*císařův strýc ještě od své korunovace oficiálně nenavštívil Berlín*“, což bylo podle francouzského *chargé d'affaires* v Berlíně Prineta jedním z důvodů, proč ve městě nad Sprévu pociťovali vůči královně cestě do Paříže zášť. Německý velvyslanec v Londýně Metternich napsal v této souvislosti kancléři Bülowovi, že sbližování mezi Francií a Velkou Británií „*je důsledkem obecné averze vůči Německu...*“. V Petrohradě naopak cestu britského monarchy do Paříže přivítali, a někteří ji zde dokonce vnímali především jako políček německému císaři.<sup>465</sup>

Hlavním důsledkem královské návštěvy Paříže však byl posun v rétorice britského tisku, který nyní začal podporovat myšlenku britsko-francouzské dohody ve věci Maroka a Egypta. Rovněž francouzské veřejné mínění doznalo značné proměny. Podle Christophera Andrewa totiž Francouzi věřili, že král Eduard VII. má takový vliv na britskou zahraniční politiku, že může předurčovat její směřování.<sup>466</sup> Sám Delcassé královně postoji přisuzoval také mimořádný význam, ačkoliv ve skutečnosti byl vliv britského monarchy pouze omezený.<sup>467</sup>

Na sklonku května 1903 vešlo ve známost, že francouzský prezident Loubet byl pozván<sup>468</sup> na státní návštěvu do Velké Británie.<sup>469</sup> Tato se uskutečnila o dva měsíce

---

<sup>464</sup> DDF II, T. III, Prinnet à Delcassé, Berlin le 26 avril 1903, No. 201, s. 277.

<sup>465</sup> Tamtéž; MATHEWS, s. 49–50; DDF II, T. III, Bompard à Delcassé, Saint-Pétersbourg le 21 mai 1903, No. 255, s. 343; ROLO, s. 167.

<sup>466</sup> Podle některých autorů dokonce již zde leží počátky geneze *Entente Cordiale*, což je však tvrzení zcela absurdní. Králova návštěva ale zcela jistě přispěla k „*tání ledů*“ a ke „*zlepšení*“ atmosféry v obou zemích, stejně tak jako k posunu ve veřejném mínění. NEWTON, s. 279; DUNLOP, I., *Edward VII and the Entente Cordiale*. London 2004, s. 196.

<sup>467</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 208.

<sup>468</sup> Prezident Loubet vyjádřil přání oplatit britskému králi jeho návštěvu. Eduard VII. původně neměl v úmyslu s tímto záměrem souhlasit, nicméně ve druhé polovině května 1903 své stanovisko přehodnotil, a dokonce urgoval Lansdownovým prostřednictvím britského velvyslance v Paříži Monsona, že návštěva se musí uskutečnit nejpozději na počátku července 1903, neboť „*později by již nepřinesla kýžený efekt*“. MP, MSS Eng. hist. c. 595, Lansdowne to Monson, Foreign Office 19 May 1903, f. 81.

<sup>469</sup> Prezidentův vliv francouzskou zahraniční politiku byl však limitovaný a spíše sporadický. Velmi často nebyla o jejím směřování informována ani vláda, neboť mezinárodní vztahy byly považovány za „*delikátní záležitost*“, která by mohla být „*zneužita*“ k tuzemským politickým účelům. Z tohoto důvodu tak byly zcela v kompetenci *Quai d'Orsay*. V letech 1898–1905 byly zahraničně-politické vztahy plně v kompetenci ministra zahraničí Théophile Delcassého a tak například o jednáních, vedoucích k podpisu Srdečné dohody, věděla francouzská vláda jen velmi málo. HAYNE, s. 32–34. Ani v Londýně si někteří politikové nedělali v této souvislosti iluze, o čemž svědčí dopis Thomase Sandersona Edmunda



později, od 6. do 9. července 1903. Ještě před touto cestou dospěl Delcassé k názoru, že dohoda s Británií ohledně Maroka a Egypta je nejen nezbytná, ale vysloveně nutná, k čemuž jej přiměla obava z možného zásahu Německa do marockých záležitostí. Ačkoliv ještě na počátku roku 1903 Němci prohlašovali, že nemají v Maroku žádné zájmy,<sup>470</sup> již v únoru 1903 vznikla v Německu Marocká společnost (*Moroccan Association*), jejímž cílem bylo podpořit vládu, aby v Maroku získala opěrný bod. Do konce roku 1903 se Maroko dokonce stalo hlavním zájmem Všeněmeckého svazu (*Alldeutscher Verband*).<sup>471</sup> Delcassé, který se domníval, že program Všeněmeckého svazu se do značné míry překrývá s oficiální státní politikou, byl odhodlán, že svůj nadcházející pobyt v Londýně zasvětil dohodě s Brity.<sup>472</sup>

Několik dní před oficiální návštěvou francouzského prezidenta přicestoval do Londýna také Étienne, který požádal britského ministra zahraničí o audienci. Étienne navštívil 2. července 1902 markýze Lansdowna na *Foreign Office*, aby jej přesvědčil o nutnosti dohody mezi Francií a Velkou Británií o otázce Maroka. Místopředseda francouzské poslanecké sněmovny zdůraznil, že by Francie, vzhledem k její pozici v Alžírsku, měla mít v Maroku výsadní postavení.<sup>473</sup> Podle Mathewse jel Étienne do Londýna s jediným cílem, a to zjistit, zda jsou Britové připraveni na zahájení jednání, a informovat o této skutečnosti Delcassého. Tento důvod se zdá být logický, nicméně ve vydaných dokumentech není pro tuto domněnku žádná opora, a naopak podle nevydaných pramenů se zdá, že Étiennova cesta nebyla v režii francouzského ministra zahraničí. Je však pravdou, že Delcassé až do ledna 1904 s nikým ze svých kolegů, vyjma Paula Cambona, své kroky nekonzultoval, a také že Étiennoův vliv<sup>474</sup> na Delcassého, a tedy i na koloniální politiku byl skutečně mimořádný.<sup>475</sup> O tom svědčí

---

Monsonovi: „*Pokud jde o prezidentské návštěvy, velmi si Vámi soucím, jsou vždy komplikovanější a únavnější než většina diplomatických nebo politických záležitostí, neboť jsou téměř vždy otázkou sentimentu a nemají žádný další význam [...]*.“ MP, MSS Eng. hist. c. 595, Sanderson to Monson, Foreign Office 19 June 1903, ff. 105–106. Podrobněji k faktorům jež ovlivňovaly francouzskou zahraniční politiku viz LEAMAN, Bertha A., *The Influence of Domestic Policy on Foreign Affairs in France, 1898–1905*. In: *The Journal of Modern History*, Vol. 14, 1942, No. 4, s. 449–479.

<sup>470</sup> STELLNER, s. 241.

<sup>471</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 210.

<sup>472</sup> Tamtéž, s. 211.

<sup>473</sup> Následně byl pozván, aby s markýzem Lansdownem 8. července 1903 povečeřel. Podrobněji viz TNA, FO 633/17. Records of Private Office and Private Papers. Cromer Papers. Papers Relating to the Anglo-French Agreement of 8 April 1904. Lansdowne to Monson, Foreign Office 2 July 1903, s. 1; AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 13; Cambon à Delcassé, Londres le 2 juillet 1903, f. 3.

<sup>474</sup> Podrobněji k Étiennově roli a francouzské koloniální politice viz SIEBERG, H., *Eugène Étienne und die Französische Kolonialpolitik (1887–1904)*. Opladen 1968.

<sup>475</sup> O Étiennově přítomnosti v Londýně a jeho plánovaném setkání s Lansdownem informoval Delcassého 2. července 1903 Cambon, jehož se Étienne neúspěšně pokusil v Londýně vyhledat 1. července 1903. Srv. MATHEWS, s. 68; AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 2 juillet

také pozornost, kterou Étienнови věnovali v *The Times*, kde napsali: „*M.[onsieur] Étienne je jednou z nejvýznamnějších osobností ve francouzské politice a pravděpodobně má v koloniálních otázkách větší autoritu, než jakýkoliv jiný žijící Francouz.*“ Další článek, který v *The Times* vyšel v den Étiennova setkání s lordem Lansdownem, pak Étienna vystihl takto: „*Pan Étienne hovoří o koloniálních záležitostech ve Francii s takovou autoritou, která může být přirovnána snad jen k autoritě [Josepha – poznámka MH] Chamberlaina v Anglii, a jeho názory uznávají všechny strany v zemi.*“<sup>476</sup>

Ještě téhož dne napsal britský ministr zahraničí svému velvyslanci v Paříži o průběhu schůzky: „*Nic by mě neuspokojilo více, než pokud bychom prosadili rozumnou dohodu, při níž se každá ze stran něčeho vzdá a výměnou za to něco získá, a pokud by francouzská vláda vyložila své karty na stůl a sdělila, co chce a co je připravena za to obětovat, byli bychom připraveni jednat v obdobném duchu. [...] Shodli jsme se, že jsme pravděpodobně nikdy nebyli v lepší pozici, abychom dosáhli narovnání.*“ Étienne uzavřel svou návštěvu u Lansdowna tvrzením, že „*největší hrozbou evropskému míru představuje Německo, a dobrá dohoda mezi Francií a Anglií [sic] je jediným prostředkem, který může udržet německé plány na uzdě, a pokud bychom takovéto dohody mohli dosáhnout, Anglie [sic] by zjistila, že Francie je připravena vyvinout užitečný vliv na Rusko, a tím pádem nás osvobodit od mnoha problémů s touto zemí.*“<sup>477</sup>

Podle dostupných údajů jde zřejmě o vůbec první zmínku, kdy se ve vydaných dokumentech objevuje skutečnost, že britská vláda je připravena k jednáním o urovnání vzájemných rozporů.<sup>478</sup> Francouzská delegace dorazila v pondělí 6. července 1903 odpoledne do Doveru, kde se jí dostalo velmi vřelého přijetí.<sup>479</sup> Ještě téhož dne proběhla oficiální večeře na francouzské ambasádě v Londýně, kam byl Étienne také pozván, a kde jej usadili mezi prezidentova osobního tajemníka Abela Combarieua a velvyslance

---

1903, f. 4; CC, Cambon à Delcassé, Londres le 2 juillet 1903, s. 96. Podle Christophera Andrewa přijel Étienne do Londýna na pozvání editora *The National Review*, kde předtím publikoval článek, lobující ve prospěch dohody mezi Francií a Velkou Británií, jež by byla založena na výměně Maroka za Egypt, a jejímž prostřednictvím by byly odstraněny všechny rozpory mezi Francií a Velkou Británií. Étienne měl následně v této souvislosti vyvíjet nátlak na Delcassého a Loubeta, aby na jím započaté rozhovory navázali. Srv. ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 199; 212; zmíněný Étienův článek vyšel ve francouzském překladu rovněž v *La Dépêche Coloniale*. AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, *La Dépêche Coloniale*, le 1 juillet 1903, ff. 1–2.

<sup>476</sup> *The Times*, 21. dubna 1903, s. 10; *The Times*, 2 July 1903, s. 5.

<sup>477</sup> TNA, FO 633/17, Lansdowne to Monson, 2 July 1903, s. 2.

<sup>478</sup> MATHEWS, s. 68.

<sup>479</sup> AMAE, PA AP 211, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 31 juillet 1903, f. 33.

Paula Cambona.<sup>480</sup> Étienne zde nepochybně ještě před začátkem večere stihl referovat Delcassému o průběhu své schůzky s lordem Lansdownem, a francouzský ministr zahraničí tak mohl následujícího dne zasednout za jednací stůl s vědomím, že britská strana je připravena jednat. Paul Cambon se rozhodl, že je nutné využít každou příležitost, a proto ministra zahraničí Delcassého usadil mezi Josepha Chamberlaina a šéfa *Foreign Office*, což sice odporovalo zásadám protokolu, leč, jak Cambon podotkl, „za těchto okolností, které se možná nikdy nebudou opakovat, je nutné obětovat protokol politice“. <sup>481</sup> O Chamberlainovi, jehož popsal jako „ztělesnění pýchy“ francouzský velvyslanec Delcassému napsal: „V tuto chvíli je právě on vládou Anglie, a já věřím, že při svém znechucení Němci si přeje se obrátit na nás.“ A pokračoval: „O nutnosti uzavřít alianci s Německem se vyjádřil po pouhé čtvrt hodině, kterou strávil konverzováním s německým císařem, který jej zahrnul komplimenty. Věřím, že budete schopen hovor s ním proměnit prospěšněji, než německý císař.“<sup>482</sup>

Pokud jde o průběh schůzky ze 7. července 1903, Lansdowne ji zahájil slovy, že ačkoliv s francouzským velvyslancem Paulem Cambonem opakovaně hovořil na téma pozice Velké Británie a Francie na Novém Foundlandu, v Maroku, Siamu, na Nových Hebridách a v dalších částech světa, tyto rozhovory dosud nevedly k žádným hmatatelným výsledkům. Šéf *Foreign Office* však připustil, že tyto diskuse přispěly k tomu, aby nyní mohl prohlásit, že sporných otázek není mnoho a že je jistě možné je urovnat.<sup>483</sup>

Britský ministr zahraničí nejprve hovořil o Novém Foundlandu (*Terre Neuve*). Delcassé zmínil, že francouzská vláda přisuzuje sporům ohledně rybolovu v této oblasti značný význam, a pokud jde o oblast *French Shore*,<sup>484</sup> je ochotna se jí vzdát pouze výměnou za dostatečnou kompenzaci. Lansdowne svému francouzskému kolegovi vysvětlil, že novofoundlandskou otázku řešil jak s představiteli ministerstva kolonií, tak také s novofoundlandskou vládou (*Colonial Government*), přičemž podle nich představuje nejpalčivější problém existence francouzského systému finančních odměn,

---

<sup>480</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Delcassé à Cambon, Paris le 3 juillet 1903, f. 13.

<sup>481</sup> CC, Cambon à Delcassé, Londres le 1 juillet 1903, s. 95.

<sup>482</sup> Tamtéž.

<sup>483</sup> BD 2, Lansdowne to Monson, Foreign Office 7 July 1903, No. 357, s. 294.

<sup>484</sup> Roku 1713 se Francie zřekla práv na Nový Foundland, ale podržela si rybolovná práva v oblasti novofoundlandského pobřeží zvané *French Shore* (nebo také *Treaty Shore*). Zatímco v letech 1713 až 1783 se tato oblast rozkládala směrem na východ mezi Point Riche a zálivem Bonavista, Versailleská smlouva z roku 1783 *French Shore* vymezila jako oblast na západ od mysu sv. Jana směrem k mysu sv. Raye. Obdobně existovala oblast *English Shore*, která ležela v opačné části ostrova, mezi Bonavistou a Trepassey. HILLER, J. K., *The 1904 Anglo-French Newfoundland Fisheries Convention: Another Look*. In: *Acadiensis*, vol. 25, 1995, No. 1, s. 83.

který poskytuje francouzským rybářům, a zvláště těm z oblasti Saint Pierre a Miquelonu, takové výhody, které znemožňují ostatním rybářům jakoukoliv konkurenceschopnost. Šéf *Foreign Office* francouzskému ministru zahraničí rovněž připomněl, že když řešil tento problém s francouzským velvyslancem Cambonem, tento připustil, že se Francie vzdá oblasti *French Shore* jedině výměnou za patřičnou teritoriální a finanční kompenzaci. Tento požadavek Lansdowna údajně zaskočil, ale jak přiznal Delcassému, zcela jej nezavrhl. Pokud jde o teritoriální kompenzaci, Cambon navrhoval výměnu *French Shore* za oblast v okolí řeky Gambie, která pramení v severní Guineji a protéká dnešními státy Senegalem a Gambií. Její část právě v oblasti dnešního státu Gambie byla od roku 1894 pod britským protektorátem. Toto území oddělovalo francouzské panství v Senegalu od dalšího francouzského území v Casamance, která se nacházela v jižní části Senegalu.<sup>485</sup> Lansdowne sice tuto možnost již v rozhovoru s Cambonem jednoznačně zamítl, nicméně nyní Delcassému sdělil, že „*lze uvažovat o jiných oblastech, kde by mohlo dojít k ústupkům*“ a současně jej pobídl, aby francouzská vláda sama navrhla jinou vhodnou alternativu.<sup>486</sup> Delcassé odpověděl, že pokud jde o francouzský systém finančních odměn, jedná se o záležitost domácí politiky, a bylo by příliš složité, aby v této věci činila Francie modifikace a ústupky. Šéf *Foreign Office* se jej snažil přesvědčit, že pokud v této záležitosti Francie neučiní změny, nebude možné přimět *Colonial Government* k žádné akci. Delcassé poté diskusi o Novém Foundlandu uzavřel tvrzením, že příznivé vyřešení novofoundlandské otázky bude záviset na postoji Velké Británie k francouzským zájmům v Maroku.

„*Pokud se dokážeme dohodnout v otázce Maroka, všechny ostatní rozepře budou zapomenuty, případně budou moci být jednoduše vyřešeny*“, nabídl Delcassé Lansdownovi, jehož se rovněž snažil přesvědčit, že není francouzským cílem ani odstranit sultána, ani anektovat jeho zemi.<sup>487</sup> Francouzský ministr zahraničí svému britskému kolegovi vysvětlil, že je naopak v zájmu Francie, aby sultánova vláda přetrvávala, neboť je mnohem snadnější zemi spravovat takto, než prostřednictvím francouzské správy a zdůraznil, že Paříž nemá zájem „*věci uspíšit*“.<sup>488</sup> Tuto skutečnost měla Francie prokázat svým umírněným postupem vůči vzbouřeným domorodým kmenům na marocko-alžírské hranici, přičemž Delcassé zdůraznil, že sám sultán Abdal-Azíz je v této záležitosti bezradný a že měl Francii dokonce nabídnout, aby se

---

<sup>485</sup> GEOFFROY, s. 247; CAMBON, s. 202.

<sup>486</sup> BD 2, Lansdowne to Monson, Foreign Office 7 July 1903, No. 357, s. 295.

<sup>487</sup> Tamtéž, s. 294–295.

<sup>488</sup> Tamtéž, s. 295.

zmocnila města Udžda, a aby pomohla povstalce pacifikovat i v dalších oblastech. Poté pokračoval: „*Je zcela zřejmé, že sultánova autorita velmi rychle klesá a je čím dál tím těžší udržet v zemi pořádek. Francouzská vláda nemůže s lhostejností přihlížet tomu, jak v Maroku převládá chaos, nebo připustit, aby reorganizaci země vzala do svých rukou jakákoliv jiná mocnost než právě Francie.*“<sup>489</sup> V této souvislosti francouzský politik zmínil, že Francie by velmi ocenila záruky, že jejímu postupu v Maroku nebude Velká Británie klást překážky. Lansdowne Delcassého ujistil, že pokud jde o alžírsko-marockou hranici, Británie francouzské zásahy pacifikačního charakteru v této oblasti nijak nezpochybňuje. Ohradil se však proti tomu, že by si snad Francie měla osobovat právo na pacifikaci marockého vnitrozemí, a to ani v případě, pokud by sultánova vláda padla a v zemi nastalo bezvládí. Šéf *Foreign Office* Delcassého upozornil, že Británie má zájmy na marockém pobřeží a zvláště v oblasti Tangeru a jeho okolí, a že stejně tak, jako nemůže být ani ona k osudu Maroka lhostejná, nemůže na druhou stranu připustit uzavření jakékoli dohody, která by způsobila změnu v rovnováze sil, a jež by ohrozila zájmy španělské vlády, s níž má Británie velmi dobré vztahy.<sup>490</sup> Dále pak nemůže Londýn souhlasit s žádným opatřením, v jehož důsledku by mohl být ohrožen britský obchod a podnikání, dodal šéf *Foreign Office*. Francouzský ministr zahraničí bez většího váhání Lansdowna ujistil, že pokud jde o tři podmínky, je Francie schopna je akceptovat.<sup>491</sup>

Posléze přišla na řadu otázka Siamu, kde pozici obou zemí podle Delcassého určila smlouva z roku 1886, jejímž prostřednictvím byly uznány francouzské nároky v údolí Mekongu a britské nároky v oblasti Malajského poloostrova. Lansdowne svého francouzského kolegu upozornil, že již lord Salisbury byl striktně proti tomuto způsobu interpretace smlouvy. Delcassé vysvětlil, že jestliže se obě velmoci dohodly na tom, že budou garantovat centrum Siamu, pak také připustily, že v oblastech mimo toto centrum si mohou dělat, co chtějí. Poukázal na britskou vojenskou přítomnost v Kelantanu, jíž Velká Británie měla potvrdit platnost této výše uvedené domněnky, tedy že na Malajském poloostrově má volné ruce. Šéf *Foreign Office* popřel, že by Britové okupovali Kelantan, a naopak upozornil Delcassého, že pokud jde o údolí Mekongu, má v této oblasti Velká Británie smluvně potvrzené nároky, které však byly zcela opomenuty v návrhu francouzsko-siamské smlouvy. Francouzský ministr zahraničí

---

<sup>489</sup> Tamtéž.

<sup>490</sup> Tamtéž, s. 296.

<sup>491</sup> Tamtéž.

odvětil, že Francie nemá v úmyslu ignorovat britská práva, a že jedině, o co usiluje, je skutečnost, že pokud budou v oblasti budovány železnice, které nebude Siam schopen sám vystavět, měli by Francouzi získat právo vystavět je sami. Lansdowne Delcassého upozornil, že proti stavbě železnic nemá Londýn námitek, nicméně pokud jde o obchod, tak trvá na dodržování principu otevřených dveří. Francouzský ministr zahraničí s tímto souhlasil.

Dále se projednávala otázka souostroví Nových Hebrid. V rozhovoru, který se uskutečnil 2. července 1903, navrhl Étienne, aby došlo k rozdělení ostrovů.<sup>492</sup> Lansdowne vyjádřil obavy, že australská vláda nebude s takovou alternativou souhlasit. Delcassé odvětil, že Paříž ráda zváží jakékoliv řešení, které Londýn doporučí jako vhodné, a současně znovu zopakoval, že pokud dojde k dohodě ohledně Maroka, nemělo by nic bránit tomu, aby byla otázka Nových Hebrid velmi jednoduše vyřešena.<sup>493</sup>

Pokud jde o Sokoto, jeho status upravila dohoda ze 14. června 1898. Francouzi však namítali, že tato konvence nerespektuje místní podmínky a nutí francouzské konvoje, aby jednoduchou cestu, vedoucí z francouzských pozic na Nigeru do sousedních pozic u jezera Čad, objížděly složitou klikatou nesplavnou cestou. Delcassé proto žádal, aby byla smlouva revidována. Lansdowne mu zopakoval, co již z jeho úst slyšel Étienne, tedy že pokud bude Paříž žádat jakékoliv koncese v této oblasti, bude Londýn ochoten je zvážit pouze a jedině výměnou za koncese někde jinde. Současně však šéf *Foreign Office* připustil, že je takovému řešení nakloněn.

Britský ministr zahraničí dále zmínil, že pokud by toto řešení přicházelo v úvahu, bylo by vhodné uvážit také situaci v Egyptě. „*Předpokládám, že nikdo v tuto chvíli nepovažuje za pravděpodobné, že bychom někdy z Egypta odešli*“, sdělil Delcassému. Současně také dodal, že ačkoliv panuje v danou chvíli v zemi mezi britskými a francouzskými zástupci přátelská atmosféra, je si vědom, že pokud bude Francie chtít, může Britům činit obtíže, a z tohoto důvodu navrhl, aby byla uvážena obecná dohoda, jejímž prostřednictvím by byla situace vyřešena ke spokojenosti obou zemí. Francouzský ministr zahraničí přitakal, že je takovému řešení nakloněn, přičemž opět zdůraznil, že je si jistý, že egyptská otázka, jež je součástí širší africké otázky,

---

<sup>492</sup> TNA, FO 633/17, Lansdowne to Monson, Foreign Office 2 July 1903, s. 2.

<sup>493</sup> BD 2, Lansdowne to Monson, Foreign Office 7 July 1903, No. 357, s. 297.

může být vyřešena uspokojivě, pokud se obě velmoci budou schopny dohodnout v záležitosti francouzské pozice v Maroku.<sup>494</sup>

Na samý závěr pak oba státníci diskutovali otázku Francouzského Konga, kde existovaly potíže mezi tamější samosprávou a činností britských podnikatelů, kteří si stěžovali na jednání francouzských úřadů.<sup>495</sup> Delcassé přislíbil, že bude této záležitosti věnovat pozornost.<sup>496</sup>

Je zajímavé sledovat, nakolik se Delcassého verze o průběhu setkání liší od verze lorda Lansdowna, která je obsažena v jeho dopise britskému velvyslanci v Paříži Edmundu Monsonovi.<sup>497</sup> Francouzský ministr zahraničí zřejmě v otázce Egypta zašel během rozhovoru se svým protějškem dále, než původně zamýšlel. Když následně psal Paulu Cambonovi o průběhu jejich setkání, Delcassé uvedl doslova: „*Nakonec dospěl k Egyptu. Přes moji extrémní zdrženlivost se nevěnoval politické otázce a hovořil pouze o překážkách finančního řádu, na něž bychom mohli narazit. Řekl jsem mu, že zná mou smířlivou povahu, a že by bylo jednodušší ji projevit, pokud by ti, kdo ve Francii sledují marocké záležitosti se žárlivou opatrností shledali, že naše aktivity v Maroku budou vykonávány nejen bez britské opozice, ale dokonce s její podporou.*“<sup>498</sup> Jinými slovy Delcassé připustil, že je připraven udělat ústupky, ale pouze za předpokladu, že francouzské veřejné mínění nebude striktně v opozici, čemuž by například napomohlo, pokud by se podařilo získat pro Francii v Maroku volnou ruku. K otázce Maroka pak Delcassé uvedl: „*Zdůraznil jsem, že právě v Maroku by Francie neměla připustit vliv jiné mocnosti na vnitřní záležitosti země, a to kvůli Alžírsku a Tunisku. Právě zde je pro nás klíčový zájem a toto musí Anglie [sic] připustit. Ihned jsem však dodal, že nezamýšlíme popírat zájmy Anglie [sic] a že bychom byli připraveni uznat neutralitu marockého pobřeží od Gibraltarského průlivu a zásadu svobodného obchodu.*“ „*Pokud jde o španělské zájmy, na něž se lord Lansdowne dotazoval, slíbil jsem, že tyto budou respektovány*“, napsal Delcassé Cambonovi.<sup>499</sup>

Velmi pravděpodobně tak Delcassé ještě před svým setkáním s Lansdownem dospěl k rozhodnutí, že aby dosáhl svých cílů v souvislosti s Marokem, obětuje, co bude třeba. Až později si zřejmě uvědomil, že francouzská pozice v Egyptě je vlastně

---

<sup>494</sup> Tamtéž.

<sup>495</sup> Podrobněji TNA, FO 800/125, Monson to Lansdowne, Paris 28 November 1902, f. 203.

<sup>496</sup> Tamtéž.

<sup>497</sup> V DDF není zmínka, záznam je pouze v archivu v Delcassého fondu PA AP 211, T. 14, naopak Lansdownův zápis je i součástí vydaných dokumentů, například BD 2.

<sup>498</sup> AMAE, PA AP 211, T. 14, Delcassé à Cambon, Paris le 21 juillet 1903, f. 72.

<sup>499</sup> Srv. Tamtéž, ff. 71–72; tamtéž, NS, Grande Bretagne, T. 14, Delcassé à Cambon, le 21 juillet 1903, ff. 97–98.

jediným nátlakovým prostředkem, který může využít, aby dosáhl svých cílů a aby získal od Britů co největší ústupky. Lord Cromer totiž toužil po reorganizaci egyptských financí a Delcassé tento plán znal, neboť již na jaře roku 1903 francouzské ministerstvo zahraničí z důvěrných zdrojů zjistilo, že lord Cromer a sir Eldon Gorst pracují na plánu rozsáhlých reforem egyptských financí, který by měl reorganizovat egyptské finance i systém dluhové správy.<sup>500</sup> Francie si totiž po roce 1882 podržela vliv v Egyptě prostřednictvím Komise egyptského veřejného dluhu a Britové tak pro zamýšlenou reformu egyptských financí potřebovali francouzský souhlas. „*Byla by to velká věc, pokud by se podařilo zbavit se Caisse. Jakmile přijedete, musíme celou záležitost probrat,*“ napsal nadšený Lansdowne Cromerovi na počátku června 1903.<sup>501</sup> Sir Eldon měl dorazit do Londýna již na konci června a lord Cromer měl v britské metropoli strávit svou pravidelnou dovolenou, která připadala na srpen 1903. Toto údobí mělo posloužit k detailním přípravám reorganizace s pomocí britských právních expertů, přičemž celý projekt měl být realizován do roku 1905.<sup>502</sup>

V každém případě, právě první rozhovor ze 7. července 1903, k němuž mezi Delcassém a Lansdownem došlo, se později ukázal být pro podpis Srdečné dohody o devět měsíců později, zcela klíčovým.<sup>503</sup> Dalšího dne se francouzský ministr zahraničí setkal s britským premiérem lordem Balfourem, který „*vyslovil souhlas s dohodou, a to zejména ve věci Maroka*“.<sup>504</sup> Když posléze lord Balfour sdělil britskému panovníkovi, že britská vláda se „*jednomyslně shodla, aby jednání pokračovala*“, bylo zřejmé, že cesta k britsko-francouzskému narovnání byla právě zahájena.<sup>505</sup>

Následně po odjezdu francouzského politika a jeho doprovodu navštívil Cambon šéfa *Foreign Office*, který mu potvrdil, že pochopil, že právě na přístupu britské vlády

---

<sup>500</sup> Plán měl spočívat v konverzi celého dluhu a veškerých půjček, které Egypt měl, do jedné jednotky (tedy sjednocení *L'Emprunt Privilegié, la Dette Unifiée a L'Emprunt Garanti*). Egyptané měli současně získat kontrolu nad vlastními financemi, což však de facto znamenalo likvidaci Komise egyptského veřejného dluhu (*Caisse*). V únoru a v dubnu 1903 obdržel francouzský agent v Egyptě La Boulinière ve vší tajnosti tuto informaci, kterou ihned sdělil ministru zahraničí Delcassému. Francouzské ministerstvo zahraničí následně připravilo 29. června 1903 nótu, v níž shrnulo stávající situaci v Egyptě, zabývalo se důvody, které může lord Cromer mít pro prosazení plánovaných změn, a rovněž předkládalo argumenty, jejichž prostřednictvím by se dalo změnám, které by nebyly ve francouzském zájmu, zabránit. Srv. DDF II, T. III, La Boulinière à Delcassé, Le Caire le 15 avril 1903, No. 183, s. 248–252; MATHEWS, s. 72.

<sup>501</sup> TNA, FO 800/124, Lansdowne to Cromer, Foreign Office 8 June 1903, f. 85.

<sup>502</sup> TNA, FO 800/124, Cromer to Lansdowne, Cairo 11 June 1903, ff. 87–88.

<sup>503</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 211.

<sup>504</sup> AMAE, PA AP 211, T. 14, Delcassé à Cambon, Paris le 21 juillet 1903, f. 71.

<sup>505</sup> Zatímco ministerský předseda Arthur Balfour byl britsko-francouzské dohodě nakloněn kvůli obavám z Ruska, které podle něj představovalo ohrožení pro bezpečnost Indie, Joseph Chamberlain hodlal britsko-francouzského společenství využít jako prostředku k zastavení Německa. Markýz Lansdowne byl francouzsko-britskému sblížení nakloněn proto, že věřil, že jde o nejlepší cestu ke sblížení s Ruskem. Viz ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 211.



k řešení marockého problému závisí řešení ostatních sporných otázek.<sup>506</sup> Lord Cromer okomentoval setkání Lansdowna s francouzským ministrem zahraničí takto: „*Něco obdobného jsem očekával, nicméně určitě jsem si nemyslel, že pan Delcassé zajde až tak daleko, že pronese ,že je zcela nakloněn komplexnímu vyrovnání, přičemž egyptská otázka je součástí rozsáhlejší africké otázky, která může být podle jeho názoru uspokojivě vyřešena, pokud bychom se dohodli o pozici Francie v Maroku‘. Nemohu si pomoci, ale myslím si, že zde pan Delcassé zašel dále, než původně zamýšlel, a později nebude schopen čelit nátlaku Quai d’Orsay a dalších, a nebude schopen obhájit před poslaneckou sněmovnou jakýkoliv návrh, který by se týkal Egypta a který by byl v náš prospěch. Jakkoliv to však dopadne, jsme v tuto chvíli zcela oprávněni vzít ho za slovo.*“ Cromer rovněž zcela otevřeně napsal: „*Hlavním problémem je zcela očividně Maroko. Můj osobní názor, který zastávám již dlouhou dobu, upřednostňuje ústupky v Maroku výměnou za proti-ústupky v Egyptě a jinde. Pokud bychom však měli sledovat tuto politiku, měli bychom tak činit s očima otevřenými, a být si vědomi, co z toho vyplývá. Všiml jsem si, že Étienne v jeho konverzaci s vámi prohlásil, že ,marocký sultanát je zřejmě na pokraji zhroutilí‘, na což jste odvětil, že ,východní monarchie často dokáží přežít i navzdory zjevnému rozkladu a zdánlivě nepřekonatelným obtížím‘. Toto je naprostá pravda a důvod je zcela zřejmý. Agónie těchto upadajících orientálních států, jako je Persie nebo Turecko [sic], je často prodlužována kvůli rozbrojům a rivalitě mezi možnými nástupci na trůn. Myslím si, že bychom v praxi zjistili, že jakmile bude mít Francie zajištěno své nástupnictví, agónie Maroka nebude mít dlouhého trvání. Rychle by se objevila příležitost, jak její trvání ukončit. Proto, i navzdory prohlášení M. Delcassého, o jehož upřímnosti nepochybuji, tedy že francouzská vláda nezamýšlí věci uspíšit, nemám téměř žádné pochybnosti, že jakmile si Francie zajistí právo na nástupnictví, a bude mít jistotu, že jim z naší strany nehrozí vážné vměšování, Maroko se stane, s ohledem na všechny záměry, zanedlouho francouzskou provincií. A proto se táži – máme proti tomu nějaké výhrady? Osobně žádné nemám, za předpokladu, že se nám dostane adekvátní quid pro quo v Egyptě a jinde, a že Francie bude respektovat vaše tři podmínky, týkající se Maroka.*“<sup>507</sup>

Cromer ve svém dopise dále apeloval na Lansdowna: „*Je více než pravděpodobné, že jakkoliv se dohodneme s Francií ve věci Maroka, španělská vláda*

<sup>506</sup> Srv. AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 22 juillet 1903, f. 101; BD 2, Cromer to Lansdowne, Cairo 17 July 1903, No. 359, s. 298.

<sup>507</sup> BD 2, Cromer to Lansdowne, Cairo 17 July 1903, No. 359, s. 299.

*toto přijme s nevolí. Nemyslím si však, že jsme jakýmkoliv způsobem vázáni, abychom obětovali naše vlastní zájmy zájmům Španělska.*“<sup>508</sup> Vzhledem k tomu, že britský generální konzul v Egyptě nepovažoval za vhodné, aby byla důvěra, kterou španělská vláda ve vládu Jeho Veličenstva vkládá, byla jakkoliv zklamána, doporučil svému ministru zahraničí, aby Velká Británie neuzavírala žádné dohody s Francií bez předchozí konzultace se Španělskem.<sup>509</sup> Na závěr lord Cromer dodal: „*V každém diplomatickém jednání se skrývá nebezpečí, že bude postupovat příliš rychle nebo naopak příliš pomalu. V tomto případě je úskalím spíše příliš pomalý postup. Osobně bych jednání příliš nezdržoval, ale využil bych stávající situace ve vzájemných britsko-francouzských vztazích. Je možné, že nebude mít dlouhého trvání.*“<sup>510</sup>

Dva týdny po Loubetově odjezdu se konalo v Londýně setkání 80 poslanců a zástupců poslanecké sněmovny a senátu, v čele s baronem d'Estournelles de Constant. Třebaže se jim dostalo opět velmi vřelého přijetí, a ačkoliv během banketu řečnili Balfour, Chamberlain i Henry Campbell Bannermann o své náklonosti vůči Francii, význam této události by neměl být přeceňován. Sám Lansdowne Cambonovi sdělil: „*Večeře Chambre des Communs nebyla formálním banketem. M. Balfour zde vystupoval jako poslanec, a nikoliv jako premiér. Vláda nebyla v této události nijak interesována.*“ A současně také dodal: „*S výjimkou okamžiků, kdy premiér hovoří za celou vládu, zde není jediného ministra, jehož slova by měla větší váhu, a jde o pouhý osobní názor. Je to ministr, kdo má odpovědnost za jednotlivé záležitosti. A za zahraniční politiku je zodpovědný právě a jen ministr zahraničí, a nikdo jiný.*“<sup>511</sup>

Atmosféra, kterou v zemi zanechala prezidentská návštěva, byla skutečně velice příznivá a zdálo se, že i veřejné mínění již na Fašodu zapomnělo. Lansdowne napsal britskému velvyslanci v Madridu Mortimeru Durandovi: „*Loubetova návštěva zde proběhla mimořádně dobře a přijetí, jehož se mu dostalo, bylo bez jakýchkoliv pochyb velice vřelé.*“<sup>512</sup> Mimořádné vřelosti, jaké se dostalo prezidentu Loubetovi během návštěvy v Londýně, si všimli také v Berlíně,<sup>513</sup> odkud francouzský velvyslanec Bihourd informoval: „*Jsou si zde vědomi, že nešlo o pouhý projev zdvořilosti, nýbrž o skutečné sblížení dvou národů [...], a že politika střetu zájmů a stálých obtíží, která mezi*

<sup>508</sup> Tamtéž, s. 300.

<sup>509</sup> Tamtéž.

<sup>510</sup> Tamtéž.

<sup>511</sup> AMAE, PA AP 211, T.14, Cambon à Delcassé, Londres le 31 juillet 1903, f. 35.

<sup>512</sup> TNA, FO 800/142, Lansdowne to Durand, Foreign Office 14 July 1903, f. 189.

<sup>513</sup> Navíc zde panoval pocit, že prezident Loubet byl během oficiální návštěvy přijat srdečněji a s větším entusiasmem, než německý císař Vilém II. AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Bihourd à Delcassé, Berlin le 18 juillet 1903, f. 95.

*Francií a Velkou Británií přetrvávala téměř dvacet let, bude nyní nahrazena srdečnou dohodou [sic], která bude pro obě země výhodná a z čehož vyplývá, že se v evropské politice právě objevil nový faktor, jímž nemohou ostatní velmoci opovrhovat.*<sup>514</sup> Bihourd navíc dodal: *„Takovouto perspektivu nemohou v Německu nahlížet s uspokojením, a není tedy divu, že místní tisk se snažil dopad celé události co nejvíce oslabit.*<sup>515</sup>

Francouzský velvyslanec v Berlíně si rovněž povšiml, že se některé deníky věnovaly rovněž otázce eventuálního vzniku britsko-francouzsko-ruského spojení, k nimž by se snad výhledově mohla připojit i Itálie, a utvořit tak pakt čtyř. *„Tato důmyslná myšlenka je však pouhou chimérou, neboť zájmy Ruska a Anglie [sic] jsou příliš protichůdné na to, aby mohlo dojít k jejich smíření, a navíc, Itálie<sup>516</sup> by se k tomuto paktu mohla přidat jedině v případě, pokud by opustila Trojspolek, jehož platnost byla právě prodloužena na další období“*, psal Bihourd z Berlína.<sup>517</sup> Nakolik se ve svém proroctví v horkém létě roku 1903 v Německu zmýlili, měl ukázat až čas.

---

<sup>514</sup> Tamtéž, ff. 93–94.

<sup>515</sup> Tamtéž, f. 94.

<sup>516</sup> K této myšlence mimo jiné přispěla i plánovaná červencová návštěva italského královského páru v Paříži, která však byla nakonec odložena až na říjen téhož roku. Viktor Emanuel III. navíc prozatím Německo oficiální návštěvou nepoctil. Tamtéž, f. 95.

<sup>517</sup> Tamtéž, ff. 94–95.

## 5. Cíl na dohled

Nikoliv návštěva Eduarda VII. v Paříži, nýbrž až setkání Delcassého s Lansdownem v Londýně a rozhovory jimi zahájené dne 7. července 1903 mohou být považovány za opravdový počátek cesty k *Entente Cordiale*.<sup>518</sup> Malá peripetie související s předepsaným *dress code*m, k níž došlo během červencové návštěvy prezidenta Loubeta v Londýně, byla zřejmě předzvěstí toho, jak komplikovaná a dlouhá ještě budou britsko-francouzská jednání, než bude dosaženo skutečné dohody.<sup>519</sup>

Poté, co prezident Loubet opustil Londýn, převzal francouzský velvyslanec Cambon aktivitu pevně do svých rukou. Během následujícího setkání předložil Lansdownovi písemné *pro-mémoria*, jež mělo posloužit jako shrnutí veškerých požadavků francouzské vlády ke sporným otázkám. Ministr zahraničí předal tyto požadavky k posouzení dalším autoritám britské politiky, mimo jiné i britskému generálnímu konzulovi v Egyptě.<sup>520</sup> Šéf *Foreign Office* v rozhovoru s francouzským velvyslancem vyjádřil naději, že pokud jde o sporné otázky, vše s Delcassém osobně projednali a on osobně věří, že Britové a Francouzi najdou v těchto záležitostech uspokojivá řešení pro obě strany.<sup>521</sup> Lansdowne následně zopakoval tři britské požadavky: svobodný obchod v Maroku, volnou plavbu Úžinami a zahrnout do jednání o Maroku také Španělsko. Cambon tyto podmínky přijal a předložil francouzský požadavek: vzhledem k společné hranici mezi Marokem a Alžírskem v délce 1800 kilometrů Francie požaduje hospodářskou převahu v Maroku. Lansdowne souhlasil, a zdálo se, že dohoda je na dosah.<sup>522</sup>

---

<sup>518</sup> NEWTON, s. 279.

<sup>519</sup> Den před prezidentovým odjezdem z Londýna, 8. července 1903, se konala odpolední recepce na Windsoru a posléze se hosté přemístili na večerní ples do Buckinghamského paláce. Již od poloviny června vedl Cambon s králem Eduardem VII. dlouhé debaty o vhodném oblečení pro tuto příležitost. Král trval na tom, aby se francouzský prezident a ministr zahraničí převlékli do *culotte*, krátkých kalhot sahajících po kolena, které byly v britských kruzích považovány za vhodný oděv a jež ve Francii nosili příslušníci aristokracie příslušející k *ancien-régime* v době před Francouzskou revolucí. Paul Cambon v tomto smyslu v rozhovoru s Lansdownem poznamenal, aby se [britský král – poznámka MH] nepokoušel představitel národa *Sans-Cullottů* obléci do krátkých kalhot a rovněž podotkl, že prezident by byl ve francouzských médiích terčem posměšků. Eduard VII. tedy trval na tom, aby *culotte* oblékl alespoň ministr zahraničí Delcassé. Ten dal králi prostřednictvím Cambona a Lansdowna jasně na srozuměnou, že se dostaví „*bud' ministr bez culotte, nebo culotte bez ministra*“. Nutno dodat, že britský monarcha od svého záměru upustil až po velmi dlouhém rozhovoru s francouzským velvyslancem. Cambon navíc Eduarda VII. podezíral, že celou tuto aféru otevřel jen pro své vlastní pobavení. CAMBON, s. 209; CC, Paul Cambon à Henri Cambon, Londres le 18 juin 1903, s. 93–94; EUBANK, s. 82.

<sup>520</sup> ROLO, s. 205.

<sup>521</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 22 juillet 1903, f. 101.

<sup>522</sup> EUBANK, s. 83.

Když však 29. července 1903 navštívil Cambon po svém návratu z Paříže Lansdowna, objevil se první zádrhel. „*Pokračoval jsem s ministrem zahraničí v rozhovorech o řešení otázek, které zajímají Francii a Velkou Británii. Sdílel jsem mu, že jsem Vás několik dní předtím viděl, a že považujete dohodu za v zásadě uzavřenou ve všech bodech, zejména pokud jde o Maroko, a písemně jsem mu zopakoval vše, co se týče jednání se Španělskem, tak jak jste mi uložil v instrukcích. Rovněž jsem mu přečetl nóty sepsané Vaší Excelencí, přičemž jsem mu svěřil, že jste mi je osobně nadiktoval, s tím, že shrnují Vaše názory a doporučení, pokud jde o podobu jednání v budoucnu*“, napsal velvyslanec Delcassému.<sup>523</sup>

Pokud jde o ostatní body, neměl šéf *Foreign Office* připomínky, pouze poznamenal, že pokud jde o rozdělení Nových Hebrid, „*setkáme se s velkými obtížemi*“. <sup>524</sup> Tuto skutečnost naznačovala již zpráva, která přišla v souvislosti s prezidentskou návštěvou Londýna z australského Melbourne, kde tamější tisk poznamenal: „*Navzdory všemu co dosud proběhlo, zdá se, že Francouzi stále chovají v srdci naději, že Nové Hebridy by mohly být jejich.*“<sup>525</sup>

Lansdowne se v závěru rozhovoru podivil, že francouzský velvyslanec nezmínil vůbec otázku Egypta, přičemž Cambon tvrdil, že nemá v této věci od Delcassého žádné instrukce.<sup>526</sup> Pro tuto taktiku existuje několik možných vysvětlení. Vzhledem k tomu, že se Cambon s Delcassém téměř týden co týden pravidelně setkávali a probírali spolu veškeré detaily možného francouzsko-britského urovnání, otázku Egypta společně v červenci roku 1903 nepochybně diskutovali. Vzhledem k tomu, že z jejich setkání neexistují žádné písemné záznamy, lze si jejich obsah jen domýšlet. Je však pravděpodobné, že si francouzský ministr uvědomil, že během schůzky s britským ministrem zahraničí 7. července hovořil příliš otevřeně a že s vidinou možné dohody o Maroku zašel ve svém tvrzení o Egyptě skutečně příliš daleko.<sup>527</sup> Současně je zcela zřejmé, a tuto taktiku uplatňovali Cambon s Delcassém po celou dobu vyjednávání, když usilovali o to, aby z celé situace vytěžili co nejvíce, tedy jinými slovy prosazovali co největší zisky v Maroku výměnou za minimální ústupky v Egyptě. Svou roli sehrály nepochybně také obavy, jak Francouzi přijmou Delcassého eventuální ústupky, které ve prospěch Británie učiní; ostatně tuto obavu francouzský ministr zahraničí nastínil

---

<sup>523</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 31 juillet 1903, f. 133.

<sup>524</sup> Tamtéž.

<sup>525</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, *The Argus*, Melbourne le 9 juillet 1903, f. 126.

<sup>526</sup> V mezidobí ale Cambon Delcassého prokazatelně navštívil 18. července 1903. EUBANK, s. 89.

<sup>527</sup> Viz předchozí kapitola.

Lansdownovi osobně již 7. července, když argumentoval tím, že je třeba získat dostatečnou „municí“, tedy dostatečné koncese a ústupky učiněné ve francouzský prospěch, jejichž prostřednictvím by si mohl obhájit ústupky učiněné ve prospěch Londýna.

Cambon se proto pokusil Lansdowna přesvědčit, aby byla otázka Egypta pro danou chvíli ponechána stranou a aby byla pozornost věnována ostatním sporným otázkám, které byly na seznamu sporných bodů. Šéf *Foreign Office* tuto eventualitu zcela pochopitelně vyloučil, neboť právě Egypt představoval pro Londýn klíčovou oblast, kde bylo třeba se vypořádat s francouzskou politikou stálých obtíží. Ministr zahraničí si rovněž všiml, že francouzský velvyslanec opomenul otázku Sokota, a v této souvislosti Cambonovi naznačil, že „územní kompenzace, které Francie požadovala výměnou za odstoupení od svých práv na Novém Foundlandu, by zřejmě mohly být učiněny v tomto směru“.<sup>528</sup>

Delcassé zaslal Cambonovi 2. srpna 1903 další instrukce, které francouzský velvyslanec využil téhož dne jako podklad pro další jednání s britským ministrem zahraničí.<sup>529</sup> Lansdowne na Francouze stále tlačil, aby souhlasili s tím, že ve věci Maroka nebude učiněno nic bez vědomí Španělska. Francouzský ministr zahraničí však požadoval, aby byl tento závazek přeformulován ve smyslu, že nebude dosaženo žádné dohody, která by neuspokojila také španělské zájmy.<sup>530</sup> Britský ministr zahraničí byl jednoznačně oportunistou, šlo mu v první řadě samozřejmě o zájmy britské. Právě v souladu s těmito zájmy bylo nepřipustit, aby se Francie příliš obohatila, neboť tím by v první řadě došlo ke změně geopolitické situace ve Středomoří. Španělsko bylo oslabené, roku 1898 prohrálo válku se Spojenými státy americkými, a přišlo tak o Filipíny a Kubu. Jeho vnitropolitická situace nebyla příliš stabilní, vlády se neustále střídaly. Pro Velkou Británii tak bylo mnohem užitečnější, aby v prostoru Maroka hájila také španělské zájmy, neboť to jí zaručilo jednak pokračování dobrých vztahů s Madridem a jednak, že v prostoru severoafrického sultanátu bude přítomen ještě jeden faktor, který však v případě potřeby bude možné snadno získat na svou stranu.<sup>531</sup> Z tohoto důvodu Lansdowne vytrvale ujišťoval Madrid prostřednictvím britského velvyslance Mortimera Duranda, že pokud jde o otázku Maroka, Velká Británie má

---

<sup>528</sup> BD 2, Lansdowne to Monson, Foreign Office 29 July 1903, No. 363, s. 305.

<sup>529</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 6 août 1903, f. 150.

<sup>530</sup> Tamtéž, f. 152.

<sup>531</sup> TNA, FO 800/124, Cromer to Lansdowne, Cairo 6 November 1903, f. 117.

v úmyslu se španělskou vládou jednat upřímně a přímočaře.<sup>532</sup> „*Přístup, který jsme zaujali, ukázal francouzské vládě, že pokud chtějí v Maroku něco získat, musí být ve svých požadavcích umírnění a rovněž musí být připraveni nám za naši povolnost slušně zaplatit [tím, že rezignují na své zájmy v jiných oblastech – poznámka MH]“*, napsal Lansdowne v polovině července Durandovi.<sup>533</sup>

Pokud jde o Egypt, Cambon uvedl, že je na Britech, aby předložili své návrhy, jak chtějí celou záležitost řešit, s tím, že Delcassé je následně pečlivě uváží. „*To mi zabere celé léto*“, odvětil Lansdowne, nicméně přislíbil, že přestože odjíždí z Londýna, zůstává v kontaktu s *Foreign Office*, záležitost pečlivě prostuduje a předloží svůj návrh. Vzhledem k tomu, že se britská vláda měla sejít až na konci září 1903, bylo zřejmé, že dříve, než na počátku října nebude možné v jednáních pokračovat.<sup>534</sup> Jediné, co tedy horké léto roku 1903 přineslo, byla předloha arbitrážní dohody mezi Francií a Velkou Británií, kterou sestavil Anatole Leroy-Beaulieu.<sup>535</sup> O skutečném významu arbitrážní smlouvy však existovaly mezi tehdejšími politiky pochybnosti, které vyjádřil například Edmund Monson: „*Veřejnost sice očekává, že konvence bude podepsána, ale já sám jsem stále přesvědčen, že jakákoliv mezinárodní smlouva v tomto směru nebude ničím jiným, než jen formální koncesí, sice chvályhodného, leč nerealistického významu.*“<sup>536</sup> K jejímu podpisu však nakonec došlo také až 14. října 1903, neboť Lansdowne měl výtky k některým formulacím a dohoda musela být před konečným podpisem modifikována.<sup>537</sup>

Lord Cromer, který mezitím přicestoval do Londýna, aby zde jeho manželka Katherine povila jejich jediného syna, v mezidobí sepsal dvě důležitá memoranda, která se posléze stala jedním ze základních stavebních kamenů pro vyjednávání lorda Lansdowna s francouzským velvyslancem Paulem Cambonem.<sup>538</sup> Britský generální konzul v Egyptě dospěl k závěru, že cílem britské politiky v této zemi je jednak uznání

---

<sup>532</sup> TNA, FO 800/142, Lansdowne to Durand, Foreign Office 15 September 1903, f. 216.

<sup>533</sup> Tamtéž, Lansdowne to Durand, 14 July 1903, ff. 186–187.

<sup>534</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 6 août 1903, ff. 153–154.

<sup>535</sup> Arbitrážní smlouva mezi Velkou Británií a Francií byla po dlouhých jednáních, zahájených z iniciativy ministra zahraničí Théophile Delcassého již v květnu 1903, podepsána v Londýně 14. října 1903. Tato smlouva souvisela s mírovou konferencí v Haagu, kde se obě země 29. července 1899 zavázaly řešit své spory mírovou cestou. Problémy, které by nebylo možné řešit diplomatickou cestou, se obě země zavázaly předložit k posouzení mezinárodnímu smlouvu v Haagu. Smlouvu velmi prosazoval francouzský diplomat hrabě d'Estournelles de Constant, pozdější nositel Nobelovy ceny za mír. K obsahu smlouvy viz DDF II, T. IV, Paris 1932. Convention d'arbitrage franco-anglaise du 14 octobre 1903, No. 10, s. 18–19.

<sup>536</sup> BD 2, Monson to Lansdowne, Paris 24 July 1903, No. 362, s. 303.

<sup>537</sup> NEWTON, s. 282.

<sup>538</sup> Jde o memorandum ze 17. července 1903 (Lansdowne jej obdržel 27. července 1903) a 7. srpna 1903. Oba dokumenty viz BD 2, No. 359 a No. 365; JC18/6/5.

politického statusu okupovaného Egypta francouzskou vládou, jednak získání nejvyšší možné míry exekutivní moci a její uplatnění ve státní správě Egypta. Shora uvedené by totiž umožnilo zrušit stávající systém kapitulačních smluv a také Komisi egyptského veřejného dluhu, čímž by bylo Britům umožněno ovládat egyptské finance bez nutnosti konzultovat všechna rozhodnutí s ostatními velmocemi. Lord Cromer chtěl mimo jiné docílit toho, aby byly lépe definovány pravomoci britského generálního konzula v Egyptě. Kromě práva účastnit se všech zasedání egyptské vlády měl britský generální konzul získat absolutní kontrolu nad dekrety, jež vydával egyptský chedív. Žádný dekret již neměl být vydán bez konzulova předchozího souhlasu.<sup>539</sup>

První říjnový den roku 1903 tak mezi Lansdownem a Delcassém započala další fáze, tentokrát již podrobných jednání o možné podobě britsko-francouzské dohody. Od červencového setkání obou mužů bylo zřejmé, že základním kamenem dohody bude „výměnný obchod Egypta za Maroko“.<sup>540</sup> Britský ministr zahraničí deklaroval svým dopisem z téhož dne neoficiální stanovisko vlády Velké Británie ke sporným otázkám. List obsahoval celkem osm oddílů, které podrobněji komentovaly otázky Maroka, Egypta, Nového Foundlandu, Siamu, Nových Hebrid, Madagaskaru a dále otázky Nigérie a Zanzibaru.<sup>541</sup> Lansdowne zahrnul mezi své argumenty rovněž některé z připomínek, které mu předložil lord Cromer již 17. července.<sup>542</sup> Britský ministr zahraničí potvrdil, že v souvislosti s Marokem stále platí tři podmínky, které Francii předložil během poslední schůzky, nicméně nyní učinil některé důležité změny. Britové byli ochotni uznat francouzský primát v Maroku, ale výměnou požadovali jednak uznání privilegií, vyplývajících z prosincové smlouvy s Marokem z roku 1856,<sup>543</sup> jednak neutralizování marockého pobřeží od hranice s Alžírskem až k přístavu Magazan, který je dnes znám pod názvem Al-Džadída, a to včetně tohoto přístavu. Toto území mělo v případě rozpadu marockého sultanátu připadnout pod správu Španělska, které nemělo mít právo budovat v této oblasti jakákoliv opevnění.<sup>544</sup> Madrid se měl dále zaručit, že neumožní, aby tato oblast v budoucnu přešla pod vliv jiné země. Šéf *Foreign Office* dále trval na tom, aby území, která bezprostředně sousedí s již existujícími

---

<sup>539</sup> Tamtéž, Memorandum by the Earl of Cromer, 7 August 1903, No. 365, s. 307–309.

<sup>540</sup> ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 212.

<sup>541</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Lansdowne to Cambon, 1 October 1903, ff. 170–188.

<sup>542</sup> Srv. BD 2, Cromer to Lansdowne, Cairo 17 July 1903, No. 359, s. 298–301; tamtéž, Memorandum by the Earl of Cromer, 7 August 1903, No. 365, s. 307–309; tamtéž, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 1 October 1903, No. 369, s. 311–317.

<sup>543</sup> Výčet těchto privilegií viz AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 1 October 1903, f. 173.

<sup>544</sup> BD 2, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 1 October 1903, No. 369, s. 311–312.



španělskými državami v oblasti, připadla Španělsku.<sup>545</sup> Souhlasil však s francouzským požadavkem, že Francie bude se Španělskem vyjednávat separátně. Britský ministr zahraničí tak sice poprvé připustil možnost kolapsu sultánovy moci, ale ihned se snažil využít situace a pod záminkou ochrany španělských zájmů využít tyto jakožto prostředek pro dosažení vlastních strategických požadavků.<sup>546</sup> Lansdowne tak zřejmě vzal v potaz připomínky svých kolegů, kteří se obávali, že se Velká Británie v případě Maroka zaváže k přílišným ústupkům: „*Pokud jde o Maroko, měl by Foreign Office mít na paměti případ Madagaskaru, který nám velí, pokud jde o britské obchodní zájmy, mít se na pozoru před jakýmkoliv francouzskými návrhy. [...] Pokud by mělo mezi námi a Francií dojít k jakékoliv dohodě o zachování politiky otevřených dveří v Maroku, měli bychom dbát nejvyšší opatrnosti, aby to neskončilo anexí [Maroka – poznámka MH], tak, jako tomu bylo v případě Madagaskaru.*“<sup>547</sup>

Pokud jde o Egypt, Londýn tentokrát explicitně vyjádřil, že jakákoliv dohoda ohledně Maroka závisí na „*porozumění ve věci Egypta*“. Zde Lansdowne požadoval přesně to, co mu doporučil lord Cromer ve svém dopise ze 17. července, tedy aby Francie uznala trvalou okupaci této země Velkou Británií, souhlasila se zrušením Komise egyptského veřejného dluhu a s reorganizací Správy egyptských železnic. Pokud jde o kapitulací smlouvy, šéf *Foreign Office* nepředložil žádný konkrétní návrh, nicméně bylo možné předpokládat, že v budoucnu budou veškeré kapitulace zrušeny. „*V případě, že bude Francie s těmito podmínkami souhlasit, bude Velká Británie ochotna v budoucnu souhlasit s přijetím obdobných práv v Maroku, pokud taková eventualita nastane*“, stálo v dopise britského ministra zahraničí Cambonovi.<sup>548</sup> Lansdowne zde opět naznačoval možnost kolapsu marockého sultanátu. Je však nasnadě, že britský ministr zahraničí volil umně slova tak, aby svým dopisem podpořil francouzskou ochotu přistoupit na podmínky, které *Foreign Office* v tomto případě vytyčil.

V ostatních záležitostech, které se netýkaly Egypta a Maroka, však již nebyl britský ministr zahraničí ochoten prokázat větší štědrost a ústupnost. V otázce Nového

---

<sup>545</sup> Srov. Tamtéž; ROLO, s. 205.

<sup>546</sup> ROLO, s. 206.

<sup>547</sup> University of Birmingham, Joseph Chamberlain Collection (dále jen JC), Colonial and Foreign Correspondence and Documents, Hopwood to Sanderson, Board of Trade, Whitehall Gardens S. W. 14 August 1903, JC18/6/7.

<sup>548</sup> ROLO, s. 206.

Foundlandu navrhovali Francouzi 29. července<sup>549</sup> tři opatření (1) odškodnění těch, kteří provozují rybníkářství v oblasti *French Shore*, 2) teritoriální ústupek 3) garantované právo na chytání či nákup návnad. Lansdowne neměl námitky proti odškodnění, neboť jeho výše mohla být snadno stanovena buď vzájemnou dohodou či ji mohl posoudit Haagský tribunál. Pokud jde však o teritoriální kompenzaci, ministr zahraničí byl velmi opatrný a napsal Cambonovi, že britská vláda tuto eventualitu nevyklučuje, pokud bude dosaženo „*uspokojivého vypořádání všech ostatních sporných otázek*“.<sup>550</sup>

V otázce Siamu Lansdowne pouze potvrdil, že v dané chvíli mezi oběma vládami neexistují žádné rozpory. Pokud však jde o Nové Hebridy,<sup>551</sup> zde bylo patrné, že dohoda nebude jednoduchá. Šéf *Foreign Office* se opětovně vyslovil proti jejich rozdělení. Navrhl však, aby bylo učiněno takové opatření, jehož prostřednictvím budou odstraněny obtíže, pramenící z absence jurisdikce nad domorodým obyvatelstvem.<sup>552</sup> V souvislosti s oblastí Nigérie Lansdowne jmenoval oblast Sokota,<sup>553</sup> jejíž hranice byla vymezena smlouvou z července roku 1898, přičemž navrhl, aby právě zde byla realizována teritoriální kompenzace v souvislosti s francouzskými právy na Novém Foundlandu. Uvedl dále, že ačkoliv nemá britská vláda v úmyslu přistupovat k revizi výše uvedené smlouvy, mohlo by v souvislosti s obecnou dohodou dojít k menším změnám. Podle britského návrhu by Francie mohla získat pás území, který by ji umožnil přístup k Čadskému jezeru, a výměnou za tento ústupek by se ve prospěch Londýna vzdala dvou enkláv, které jí v oblasti na Nigeru přiřkla právě červencová smlouva z roku 1898.<sup>554</sup> Lansdowne nyní poprvé uvedl také otázku Zanzibaru, kde představovaly hlavní třecí plochu pozůstatky někdejšího francouzského vlivu, zejména existence francouzské jurisdikce a poštovního systému. Británie požadovala, aby předchozí francouzské přísliby eliminace těchto institucí nyní dosáhly svého naplnění, a to nejen v případě Zanzibaru a Pemby, ale rovněž v ostatních oblastech, které spadaly pod svrchovanost tamějšího sultána.<sup>555</sup>

---

<sup>549</sup> Srv. BD 2, Lansdowne to Monson, Foreign Office 29 July 1903, No. 363, s. 305; AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 1 October 1903, f. 181

<sup>550</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 1 October 1903, f. 181.

<sup>551</sup> Velká Británie měla o souostroví zájem, jelikož leželo v blízkosti Austrálie a Nového Zélandu, zatímco Francouze zajímalo jak jejich spojení s Novou Kaledonií, tak skutečnost, že značná část soukromého vlastnictví na souostroví byla ve francouzských rukou. Tamtéž, f. 184; BD 2, Lansdowne to Monson, Foreign Office 29 July 1903, No. 363, s. 305.

<sup>552</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 1 October 1903, f. 184.

<sup>553</sup> Sokoto bylo chalífátem, který Britové roku 1903 přičlenili k Protektorátu severní Nigérie.

<sup>554</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 1 October 1903, ff. 184–185.

<sup>555</sup> Tamtéž, f. 186.

Posledním bodem, který britský ministr zahraničí ve svém dopise z 1. října 1903 zmínil, byla otázka Madagaskaru. Velká Británie opakovaně protestovala proti francouzské anexi tohoto ostrova. Lansdowne navrhl, že Británie je ochotna tyto protesty a nóty adresované francouzské vládě stáhnout, neboť právě tak by byl rámec obecného urovnání vzájemných rozporů kompletní.<sup>556</sup>

Dne 2. října psal Léon Geoffray<sup>557</sup> z francouzského velvyslanectví v Londýně Cambonovi do Paříže: „*Pokud jde o Maroko a Egypt, zdá se mi, že v návrhu není žádná parita. Zatímco my postoupíme Britům v Egyptě něco ‚pevného‘, v Maroku budeme vyjednávat o závěrech, které ještě nejsou jisté, ba jsou dokonce velice vzdálené a tudíž jsou vystavené řadě incidentů a nešťastných náhod. Pokud Britům přiznáme právo na zrušení Caisse atd., a toho, co s tím souvisí, a eventuálně také připustíme zrušení Smíšených soudních dvorů, bylo by třeba, aby nám bylo vzápětí přiznáno právo na přímé vyjednávání s marockým sultánem tak, abychom měli něco v ruce.*“ „*Kdo bude tím, kdo určí, že status quo v Maroku již není nadále udržitelný?*“ tázal se Cambona Geoffray.<sup>558</sup>

Současně svého nadřízeného informoval, že Harry Maclean pobývá v Londýně a že se snaží pro marockého sultána vyjednat mezinárodní půjčku: „*Jde zhruba o milion liber šterlinků, splatných do deseti let. Tuto částku by mohly dodat Francie a Velká Británie. Nechal jsem toho dobrého muže odejít s poznámkou, že pochybuji, že v Londýně v této chvíli najdou půl milionu liber šterlinků pro marockého sultána. Pobídl jsem ho: ‚Jedte do Paříže a uvidíte, co si tam o Vašich nápadech myslí. Já nevím nic.‘ Odjel, ale nevím, zda to bylo do Paříže.*“<sup>559</sup>

Cambon Geoffrayovi následně odepsal: „*Já i M. Cogordan [ředitel Politického oddělení na Quai d’Orsay – poznámka MH] s Vašimi názory souhlasíme, nicméně pan Delcassé je optimističtější než my – podle mého názoru až příliš.*“ Cambon, který od 30. září 1903 pobýval v Paříži, následně Delcassého 5. října 1903 vyhledal, aby

---

<sup>556</sup> Tamtéž.

<sup>557</sup> Léon Geoffray (1852–1927) byl francouzský právník a diplomat, od roku 1895 byl prvním poradcem na francouzské ambasádě v Londýně, od roku 1896 byl zplnomocněným zástupcem (*ministre plénipotentiaire*). Během května 1903 se účastnil příprav a byl přítomen státní návštěvě Eduarda VII. v Paříži a posléze byl rovněž členem prezidentovy suity během červencové cesty do Londýna v roce 1903. Později v letech 1908–1910 byl francouzským generálním konzulem v Káhiře a v letech 1910–1917 zastával post francouzského velvyslance ve Španělsku. France, Archives Nationales, Paris, Dossier LH/1114/1, f. 6, [cit. 21–7–2018].

Dostupné z: [www2.culture.gouv.fr/public/mistral/leonore\\_fr?ACTION=CHERCHER&FIELD\\_1=COTE&VALUE\\_1=LH%2F1114%2F1](http://www2.culture.gouv.fr/public/mistral/leonore_fr?ACTION=CHERCHER&FIELD_1=COTE&VALUE_1=LH%2F1114%2F1).

<sup>558</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne T. 14, Geoffray à Cambon, Londres le 2 Octobre 1903, f. 189.

<sup>559</sup> Tamtéž, f. 190.

společně podrobně prozkoumali britské požadavky.<sup>560</sup> V reakci na ně následovala 7. října 1903 další Cambonova schůzka s Lansdownem. Během této schůzky francouzský velvyslanec využil některých argumentů a připomínek, které předložil jeho kolega Geoffray. Nejprve šéfovi *Foreign Office* připomněl, že Francie je připravena uznat španělskou sféru vlivu v Maroku a připustit neutralizaci větší části Středomoří. Dále poukázal na drobné připomínky, které ministr Delcassé vznesl v souvislosti s otázkou Nového Foundlandu. Potvrdil rovněž, že francouzský ministr zahraničí je ochoten zvážit sjednocení jurisdikce na Nových Hebridách a že byl potěšen, že pokud jde o Siam, obě vlády nyní zastávají shodná stanoviska. Aniž by zmínil Madagaskar či Nigérii, přešel Cambon rovnou k záležitostem Maroka a Egypta, přičemž uvedl, že toto jsou jediné skutečně důležité a opravdu delikátní otázky.<sup>561</sup>

Cambon Lansdowna upozornil, že Francie nepovažuje jím předložené návrhy vypořádání otázek Maroka a Egypta za zcela ekvivalentní a reciproční. „*Francii se v Maroku nedostane dostatečné kompenzace za ústupky, jaké jsou po ní požadovány v Egyptě*“, vytkl velvyslanec britskému ministru zahraničí, a současně upozornil, že zatímco se Británie bude v Egyptě těšit okamžitým výhodám, Francii se dostane jen neurčitých příslibů, a nezbyde jí než doufat, neboť „*Británie v Maroku nic nevlastní, zatímco po Francii požaduje, aby se zřekla všech výhod a práv, kterých v Egyptě skutečně požívá*“.<sup>562</sup> Lansdowne se ohradil, že Britové vlastně jen potvrzují skutečný stav věcí v Egyptě a navíc ještě Francii nabízí uznání jejích opakovaně vznášených požadavků v souvislosti s pozicemi v Maroku.<sup>563</sup> Cambon proto navrhl, že by francouzské ústupky v Egyptě mohly být realizovány po částech, v závislosti na tom, jak bude postupovat vývoj v Maroku, přičemž šéf *Foreign Office* odvětil, že tento postup již navrhoval v otázce kapitulací. Francouzský diplomat proto navrhl, aby byly otázky související s egyptskými dluhy řešeny ruku v ruce, *pari passu*, s vývojem v Maroku.<sup>564</sup>

Poslední část rozhovoru z 7. října 1903 byla zřejmě velmi živá, neboť Lansdowne měl údajně svůj protějšek požádat, aby si vzpomněl, že Britové v Egyptě

---

<sup>560</sup> Tamtéž, Cambon à Geoffray, Paris le 29 septembre 1903, f. 167; Tamtéž, Cambon à Geoffray, Paris le 4 octobre 1903, f. 192.

<sup>561</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 11 octobre 1903, ff. 193–194.

<sup>562</sup> Srv. Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 11 octobre 1903, f. 194; BD 2, Lansdowne to Monson, Foreign Office 7 October 1903, No. 370, s. 317.

<sup>563</sup> Tuto část rozhovoru již Cambon Delcassému nereprodukoval. Srv. AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 11 octobre 1903, f. 194; BD 2, Lansdowne to Monson, Foreign Office 7 October 1903, No. 370, s. 317.

<sup>564</sup> BD 2, Lansdowne to Monson, Foreign Office 7 October 1903, No. 370, s. 318.

skutečně jsou přítomni a o případné evakuaci nemůže být řeč. Z tohoto důvodu také Lansdowne trval na tom, aby se Paříž jednoznačně vyjádřila k permanentní okupaci Egypta, neboť Británie „požaduje jednoznačné [francouzské – poznámka MH] ano či ne“.<sup>565</sup> „Žádáme francouzskou vládu, aby uznala skutečný stav věci“, ukončil diskusi Lansdowne.<sup>566</sup> Na samý závěr ještě uvedl, že třebaže chápe, že pan Delcassé bude potřebovat dostatek času, aby mohl zvážit tyto návrhy, bude „doufat v brzkou odpověď, neboť veřejnost již něco tuší o probíhajících jednáních, a pokud budou tyto pokračovat ještě do doby, než se opětovně sejde parlament, pak budeme muset v této souvislosti ještě čelit obtížným otázkám“.<sup>567</sup>

Podle Rola však Lansdowna nevedly ani tak obavy z reakce veřejnosti, jako spíše snaha uzavřít jednání za jím předkládaných podmínek, které byly pro Velkou Británii výhodné. Je totiž velmi příznačné, že se obě strany postupně střídavě dovolávaly nutnosti rychle dospět k dohodě, v souvislosti s tím, jak jedna či druhá potřebovaly svůj protějšek donutit, aby přijal nabídku nebo rychle přistoupil na jím předložený návrh.<sup>568</sup> Od této chvíle se tedy vyjednávání o *Entente Cordiale* stalo záležitostí taktické hry, přičemž každá strana se snažila zcela pochopitelně vytěžit co největší zisky. Cambon byl přesvědčen o tom, že je třeba získat maximum, a Delcassé byl, navzdory ukvapenému začátku, nyní ochoten svého velvyslance v tomto úsilí podpořit. Cambon Delcassému o setkání ze 7. října napsal: „*Nebylo ničím jiným, než pouhým entrée, a bylo velmi vhodné ukázat od prvního dne Vaši vůli a odhodlání nic z našich zájmů neobětovat, aniž bychom za to dostali dostatečný ekvivalent.*“<sup>569</sup>

Zatímco se tedy v polovině října 1903 Lansdowne snažil protistranu přesvědčit, aby co nejdříve přistoupila na britské podmínky, Francouzi se naopak pokoušeli prosadit všechny své požadavky. Když ministr zahraničí přijímal francouzského velvyslance o několik dní později za účelem podepsání arbitrární smlouvy, bylo patrné,

---

<sup>565</sup> Tamtéž.

<sup>566</sup> Tamtéž, s. 317.

<sup>567</sup> Tamtéž, s. 318. O probíhajících jednáních věděla z tisku na podzim roku 1903 nejen veřejnost, ale rovněž ostatní diplomaté. Například německý *chargé d'affaires* v Londýně hrabě Bernstorff napsal v této souvislosti na sklonku září 1903 Zahraničnímu úřadu: „*Lord Lansdowne se během našeho setkání zdráhal hovořit o Maroku. Sdělil mi, že veškeré dohady o existenci jakékoliv dohody byly již popřeny Paříží. Nechtěl jsem tedy příliš naléhat, abych neukázal příliš mnoho zájmu z naší strany [...]. Co jsem však v posledních dnech zaslechl z dobrých zdrojů, nevěřím, že by údajná francouzsko-španělská smlouva o Maroku byla britské vládě známa. Pokud si Francouzi přejí, aby Britové s tímto dokumentem souhlasili, budou jim muset zřejmě nabídnout mnohem větší ústupky, než jen neutralitu Tangeru či obdobné nabídky, o nichž se dosud hovořilo.*“ GP, Bd. 17, Graf von Bernstorff an das Auswärtige Amt, London den 30. September 1903, Nr. 5204, s. 360.

<sup>568</sup> ROLO, s. 209.

<sup>569</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 11 octobre 1903, f. 194.

že mu velmi záleží na tom, aby došlo k dohodě co nejdříve. Ve stejném smyslu se vyjádřil britský velvyslanec v Paříži Monson v rozhovoru Cogordanem, a nepřímo také v rozhovoru s prezidentem Loubetem, k němuž došlo 21. října 1903. Monson argumentoval tím, že bude lépe celou záležitost co nejdříve uzavřít, neboť eventuální předčasná publicita by jednání neprospěla.<sup>570</sup> Naopak Cromer britského ministra zahraničí od „*přílišného tlačení na pilu*“ zrazoval.<sup>571</sup> Britský generální konzul v Egyptě si patrně od dohody s Francií sliboval dalekosáhlejší zisky, neboť v polovině října 1903 napsal ministerskému předsedovi Balfourovi: „*Nejde jen o otázku vyřešení obtíží v Egyptě, ačkoliv to samo o sobě by bylo velmi žádoucím výsledkem. Jde o záležitost mnohem většího rozsahu. Jsem si vědom toho, nakolik je v diplomacii obtížné snažit se být visionářem. Možná sním, obdobně jako Agamemnon z Iliády, o snech, které se nikdy nesplní, nicméně nemohu si pomoci, ale osobně považuji vyřešení sporných otázek s Francií za možný odrazový můstek pro obecnější dohodu s Ruskem, a toto by následně mohlo připravit půdu pro snížení našich enormních nákladů na zbrojení.*“<sup>572</sup> Je ovšem otázkou, do jaké míry byl Cromerův dopis výsledkem vlastního přesvědčení, a do jaké míry byl jen motivován snahou přesvědčit ministerského předsedu o výhodnosti dohody mezi Velkou Británií a Francií.<sup>573</sup>

Francouzský velvyslanec v Londýně však na sklonku října 1903 hodlal „*britské nedočkavosti*“ využít k vlastnímu prospěchu, neboť věřil, že nyní si „*Francie může dovolit dělat obstrukce*“. Z tohoto důvodu vznesli Francouzi 26. října 1903 požadavek na území celé Gambie, které mělo být adekvátní kompenzací za ústupky v oblasti Nového Foundlandu. Lansdowne jej varoval, že pokud bude trvat na tomto požadavku,

---

<sup>570</sup> BD 2, Monson to Lansdowne, Paris 22 October 1903, No. 372, s. 319; ROLO, s. 209–210.

<sup>571</sup> Tamtéž, Cromer to Lansdowne, Cairo 30 October 1903, No. 374, s. 323.

<sup>572</sup> TNA, FO 633/6. Cromer to Balfour, 15 October 1903, No. 2, s. 350.

<sup>573</sup> Pokud jde o jednotlivé členy britské vlády, zatímco Chamberlain, stejně tak jako většina diplomatů na *Foreign Office*, vnímal dohodu s Francií v první řadě jako užitečný prostředek, který by mohl pomoci držet Německo v šachu, v případě ministerského předsedy Balfoura byl strach z Německa převážen obavami z Ruska. Podle Christophera Andrewa tyto obavy zapříčinil také Delcassé, a to svým angažmá v otázce železnice z Orenburgu do Taškentu. Podle Balfoura představovala zásadní problém impéria otázka obrany britského panství v Indii, a nikoliv otázka obrany ostrovní monarchie. Pokud jde o Lansdowna, ačkoliv jej neparalyzovaly obavy z obrany Indie do stejné míry jako Balfoura, tak i on toužil po lepších vztazích s Ruskem. Vnímal možnou dohodu s Francií jako nezbytný první krok v tomto směru. Od léta roku 1903 byli navíc jak on, tak Balfour stále více zneklidnění vyhlídkami na rusko-japonskou válku, a oba dva tak doufali, že dohoda s Francií přispěje k tomu, aby eventuální válka na Dálném východě zůstala konfliktem lokálním a aby nepřešla ve střet mezi francouzsko-ruskou a britsko-japonskou aliancí. Poté, co v září 1903 Chamberlain rezignoval na svůj post ve vládě, převážil v britském kabinetě Lansdownův a Balfourův názor. ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 211.

odsoudí tím celé jednání k nezdaru. Skutečnost, aby bylo konsensu dosaženo ještě před koncem roku 1903, však byla stejně důležitá pro oba ministry zahraničí.<sup>574</sup>

Dne 21. října 1903 se Cambon setkal s Lansdownem u příležitosti pravidelné recepce velvyslanců u ministra zahraničí. Lansdowne neváhal a ihned zjišťoval, zda již Delcassé předložil nějaké stanovisko k britským návrhům ze 7. října. Cambon mu vysvětlil, že francouzský ministr zahraničí byl velmi zaneprázdněn návštěvou italského královského páru v Paříži a že z tohoto důvodu dosud nebyl schopen zformulovat svá stanoviska do písemné podoby. Francouzský velvyslanec však Lansdownovi naznačil, jakou reakci může od svého francouzského protějšku očekávat.<sup>575</sup> Jako nejdůležitější se ukázalo být přesvědčení, že „*Lansdowne nahlíží celou egyptskou otázku britským prizmatem, aniž by však zohlednil francouzské zájmy. [...] Jednou větou, Británie v Maroku nic nevlastní, a odstupuje nám něco, co tedy sama nemá, zatímco Francie v Egyptě opouští své jasně definované a hmatatelné zájmy. Jsem si jist, že francouzská veřejnost se nesmíří s takovými podmínkami výměny [Maroka za Egypt – poznámka MH] a pan Delcassé tak nebude souhlasit s tím, aby bylo Velké Británii přiznáno výsadní postavení v údolí Nilu, aniž by Francie získala vyváženou protihodnotu v jiných oblastech*“, vysvětloval Cambon britskému ministru zahraničí.<sup>576</sup> Na závěr tedy Lansdownovi naznačil, že Delcassé by upřednostnil progresivní postup, tedy pozvolné ústupky v Egyptě výměnou za britské koncese učiněné ve francouzský prospěch jinde.<sup>577</sup>

Lansdowne během tohoto setkání poukázal na katastrofální situaci sultánových financí v Maroku a naléhal, aby francouzští a britští finančníci zprostředkovali půjčku.<sup>578</sup> Cambon odvětil, že není oprávněn v této věci hovořit a odvolal se na nutnost konzultovat tuto otázku s Delcassém.<sup>579</sup> V této souvislosti psal o několik dní později šéf *Foreign Office* ministerskému předsedovi Balfourovi: „*Cambon mě dnes informoval, že v současné době projednává s Delcassém možnosti další zahraniční půjčky Maroku. Francouzská vláda by nebyla proti, aby byla půjčka realizována za stejných podmínek, jako tomu bylo v dubnu. Tedy 300 000 liber [šterlinků – poznámka MH] ve Francii a ve*

---

<sup>574</sup> BD 2, Cambon à Lansdowne, le 26 octobre 1903, No. 373, s. 322; ANDREW, Théophile Delcassé..., s. 212; ROLO, s. 210.

<sup>575</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 22 octobre 1903, f. 215.

<sup>576</sup> Tamtéž.

<sup>577</sup> Tamtéž.

<sup>578</sup> Tamtéž, f. 216.

<sup>579</sup> Tamtéž.

*Velké Británii.* <sup>580</sup> Francouzský velvyslanec v Londýně se obával možného německého angažmá, a proto doporučil Delcassému, aby s návrhem půjčky souhlasil. Cambon poukazoval na skutečnost, že podle zpráv svého kolegy z Berlína Bihourda věnuje německý tisk otázce Maroka nyní značnou pozornost. <sup>581</sup> Francouzský ministr zahraničí proto obratem spěšně telegrafoval do Londýna svůj souhlas s poskytnutím půjčky ve výši 300 000 liber šterlinků (12 500 000 franků). <sup>582</sup>

Na základě nóty francouzského ministra zahraničí z 24. října <sup>583</sup> vypracoval Cambon pro Lansdowna oficiální zprávu, která byla ve skutečnosti komentářem k jeho návrhům. <sup>584</sup> „*Rád bych zde zaměřil Vaši pozornost k některým delikátním záležitostem [...], zejména bych rád prezentoval svůj názor, jak vyřešit otázku Egypta. Je zcela zřejmé, jak ukázal chod dějin v posledních dvaceti letech, že čas pracuje proti nám. Británie dokázala své nejisté vlastnictví, nabyté vojenským zásahem v chedívátu, proměnit krůček po krůčku v dobře maskovaný protektorát, a evakuace, která byla dosud považována za velmi pravděpodobnou možnost, již může být v budoucnu nahlížena pouze jako důsledek nešťastné války. Máme tedy zájem vstoupit do obecné transakce s Británií, jejímž prostřednictvím bychom odstoupili naše práva a privilegia, které se každým rokem, s tím jak Británie upevňuje v této zemi svou pozici, stávají více a více pouhou teorií. Neboť čím déle budeme vyčkávat, tím méně výhodná bude směna těchto privilegií*“, stálo v nótě. <sup>585</sup> Ačkoliv tedy Delcassé připustil, že se francouzská pozice v Egyptě rok od roku zhoršuje, byl stále odhodlán vytěžit z celé situace maximum a hodlal francouzské ústupky proměnit za nejvyšší možnou cenu.

Francouzské podmínky definoval Cambon ve svém dopise lordu Lansdownovi o dva dny později, tedy 26. října 1903. Ve věci Maroka Delcassé souhlasil s již dříve uvedenými podmínkami, pokud však jde o neutralizaci pobřeží, francouzský ministr zahraničí nyní navrhl podstatnou změnu. Požadoval, aby se neutrální území rozšířilo z Melilly až k výšinám na pravém břehu řeky Sebou. Dále pak požadoval, aby byl

---

<sup>580</sup> The British Library (dále jen BL), The Bowood Papers, Private Letters, Vol. 5, (dále jen BP): 1900–1905, Add. MS 88906/17/5. Lansdowne to Balfour, Foreign Office 28 October 1903.

<sup>581</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 22 octobre 1903, f. 217.

<sup>582</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 22 octobre 1903, No. 30, s. 43; Tamtéž, Delcassé à Cambon, Paris le 26 octobre 1903, No. 39, s. 54.

<sup>583</sup> Nóta není součástí Delcassého dopisu v archivu AMAE, zde se nachází jen průvodní dopis. Listina není součástí ani Delcassého ani Cambonova fondu. Je však reprodukována v DDF. Srv. AMAE, Grande Bretagne, T. 14, Delcassé à Cambon, Paris le 24 octobre 1903, f. 223; DDF II, T. IV, Delcassé à Cambon, Paris le 24 octobre 1903, No. 36, s. 50–51.

<sup>584</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Lansdowne, Londre le 26 octobre 1903, ff. 228–241.

<sup>585</sup> DDF II, T. IV, Delcassé à Cambon, Paris le 24 octobre 1903, No. 36, s. 50.



územní *status quo* garantován až do vzdálenosti 500 mil od Gibraltarského průlivu.<sup>586</sup> V souvislosti s Egyptem pak přijal Lansdownovu podmínku, že se Francie nebude vměšovat do britských akcí a nebude požadovat, aby bylo stanoveno pevné datum odchodu Britů z Egypta. Souhlasil také s tím, aby byly kapitulační smlouvy v budoucnu zrušeny, pokud Britové přistoupí na obdobná opatření v Maroku. Nebyl však ochoten souhlasit se zrušením Komise egyptského veřejného dluhu, ačkoliv vyjádřil ochotu přistoupit na určité reformy v tomto směru s okamžitou platností. Další reformy v Egyptě však podmiňoval obdobným postupem v Maroku.<sup>587</sup>

Francouzský velvyslanec v Londýně zde mimo jiné opět navrhl, aby byla otázka Nového Foundlandu vyřešena ústupky v oblasti Gambie, což Lansdowne již dříve odmítl. Cambon napsal v této souvislosti Delcassému: „*Ohledně Gambie se [Lansdowne – poznámka MH] zdráhá, nicméně naše pozice na Novém Foundlandu je dobrá, musíme zůstat pevní.*“<sup>588</sup> Pokud jde o Nové Hebridy, francouzský ministr zahraničí souhlasil, že je ochoten zvážit změnu jurisdikce tak, aby se nyní dotýkala i tamějších obyvatel, ovšem za předpokladu, že *status quo* nebude změněn.<sup>589</sup> V otázce Nigérie pak souhlasil, že akceptuje Lansdownův návrh z 1. října 1903, za předpokladu, že francouzská železnice z Dahome bude dovedena až do Nigérie.<sup>590</sup> Pokud jde o Lansdownův návrh ohledně oblasti Sokota, Cambon jej nezmínil, aby tím podpořil dojem, že jediné Gambie může být vhodnou kompenzací za ústupky na Novém Foundlandu. Na závěr ještě udělil lordu Lansdownovi drobnou lekci historie v souvislosti s otázkou Madagaskaru, když jej poučil, že ve chvíli, kdy došlo k francouzské anexi, zanikly, v souladu s obecně platnou praxí, veškeré smlouvy, které Madagaskar do onoho data uzavřel. Z tohoto důvodu Francie nemůže uznat jakékoliv britské nároky v této oblasti. Cambon zde rovněž citoval lorda Salisburyho, který roku 1896 v souvislosti s touto otázkou v rozhovoru s italským velvyslancem v Londýně prohlásil, že britské zájmy na Madagaskaru nebyly samy o sobě natolik významné, a jejich starost tak byla spíše motivována obavou, že vznikne špatný precedens, než skutečnou ztrátou.<sup>591</sup>

---

<sup>586</sup> Toto byla velmi zásadní změna, neboť takto by neutrální pás zasahoval až na území Alžírsko, čímž by de facto došlo ke změně marockých hranic. Britská admirálita tento návrh samozřejmě smetla ze stolu. GUILLEN, P., *The Entente of 1904 as a Colonial Settlement*. In: GIFFORD, Prosser – LOUIS, Roger William (Eds.), *France and Britain in Africa. Imperial Rivalry and Colonial Rule*. London 1971, s. 357.

<sup>587</sup> BD 2, Cambon à Lansdowne, Londres le 26 octobre 1903, No. 373, s. 320–321.

<sup>588</sup> AMAE, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 23 octobre 1903, f. 218.

<sup>589</sup> BD 2, Cambon à Lansdowne, Londres le 26 octobre 1903, No. 373, s. 322.

<sup>590</sup> Tamtéž.

<sup>591</sup> Tamtéž, s. 323.

Lansdowne využil setkání rovněž k diskusi o událostech na Dálném východě.<sup>592</sup> Poté, co mu Cambon potvrdil, že ruský ministr zahraničí Lamsdorff v nejbližší době navštíví Delcassého v Paříži,<sup>593</sup> vyjádřil Lansdowne své znepokojení nad děním v Mandžusku a naznačil, že by bylo žádoucí, aby Rusové objasnili své záměry.<sup>594</sup> Francouzský velvyslanec mu vysvětlil, že pozice ruského ministra zahraničí je nyní mimořádně komplikovaná, a to proto, že byla založena nová instituce, Dálnévýchodní místokrálovství v čele s admirálem Alexejevem, který byl v červenci 1903 jmenován místokrálem Dálného východu. Přislíbil však, že bude tlumočit Lansdownovo přání Delcassému. Tento následně v rozhovoru s Lamsdorffem poznamenal, že by bylo vhodné, aby promluvil s britským ministrem zahraničí, čímž by se pravděpodobně předešlo mnohým nedorozuměním. Lamsdorff přislíbil, že instruuje ruského velvyslance v Londýně Alexandra Konstantinoviče Benckendorffa, aby byl v této souvislosti šéfovi *Foreign Office* více k dispozici, a současně prohlásil, že je sám připraven v této věci otevřeně promluvit s britským velvyslancem v Petrohradě.<sup>595</sup> Tímto způsobem tedy britský ministr zahraničí využil vzájemného sblížování Velké Británie s Francií jako odrazového můstku pro rozhovory s Ruskem. O sblížování však v této fázi nemůže být ještě řeč, neboť Lansdowne současně podporoval Japonce a v otázce Afghánistánu a Tibetu zaujal pevný postoj, jehož prostřednictvím dal Petrohradu na srozuměnou, že eventuální jednání bude vedeno z pozice síly.<sup>596</sup>

Když Cambon navštívil britského ministra zahraničí 28. října 1903, Lansdowne zápolil s chřipkou a požádal, aby byla další jednání odložena alespoň o týden.<sup>597</sup> Ačkoliv nechtěl zacházet do podrobností, řekl francouzskému velvyslanci, že po přečtení jeho dopisu z 26. října se mu na první pohled zdá, že narovnání bude velice obtížné, neboť francouzské požadavky mu připadají poněkud přemrštěné. Uvedl, že odstoupení Gambie nepřichází v úvahu, a že ani Delcassého návrh ohledně

---

<sup>592</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 27 octobre 1903, No. 44, s. 66.

<sup>593</sup> Tamtéž. Návštěva proběhla od 28. do 31. října 1903.

<sup>594</sup> Toto nepochybně souviselo také s událostmi v Makedonii, kdy na sklonku října vyšlo najevo, že 2. října 1903 došlo k setkání rakouského císaře a ruského cara ve štyrském Mürzstegu, v jehož důsledku byla podepsána společná nota, jejímž obsahem byl plán reform, které měly být prosazeny v Makedonii a již osmanský sultán pod nátlakem velmocí přijal a později také částečně realizoval. Ve Velké Británii byli mürzstegskou schůzkou a jejími výsledky nepříjemně překvapeni, neboť o těchto záměrech Ruska a Rakouska-Uherska neměli tušení. DDF II, T. IV., Cambon à Delcassé, Londres le 27 octobre 1903, No. 43, s. 63–64. Podrobněji k událostem v Makedonii viz HENNLICHOVÁ, M., *Mladoturecké hnutí a Osmanská říše v poslední třetině 19. století*. Historický obzor, roč. 29, 2018, č. 9–10, s. 232–238; GLENNY, M., *Balkán 1804–1999. Nacionalismus, válka a velmoci*. Praha 2003, s. 152–178.

<sup>595</sup> ROLO, s. 214; DDF II, T. IV, Delcassé à Cambon, Paris le 30 octobre 1903, No. 49, s. 72.

<sup>596</sup> ROLO, s. 214; MONGER, s. 142–143.

<sup>597</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 28 octobre 1903, No. 46, s. 69.

progresivního postupu v Egyptě se mu také nezdá uspokojivý. Přislíbil však, že své připomínky zformuluje do memoranda. Cambon odvětil, že pokud by si Lansdowne pečlivě jeho dopis přečetl, shledal by, že francouzské požadavky nejsou nikterak přehnané. „*Pokud jde o Egypt, my vám jej přenecháme, necháme vám volnost okupace, přenecháme Vám rezervy z Caisse, to jsou poměrně významné výhody. Pokud jde o zbylé záležitosti, jsme ochotni je potenciálně přenechat [Británii – poznámka MH], ale oproti ekvivalentním kompenzacím. Jednou větou, dáme Vám Egypt výměnou za Maroko: na tom vyděláte. Buďte si jist, že žádný jiný politik nebude mít odvahu, aby řešil otázku Egypta tak jako Delcassé*“, upozornil Cambon Lansdowna.<sup>598</sup>

O dva dny později obdržel šéf *Foreign Office* telegram lorda Cromera, jehož prostřednictvím se britský generální konzul v Egyptě vyjadřoval k předešlému setkání mezi Lansdownem a Cambonem: „*Myslím, že francouzská odpověď je tak příznivá, jak jen bylo možné realisticky očekávat. Otázka Nového Foundlandu se mi zdá jako nejzávažnější věc, která nás čeká. Pokud jde o Maroko a Egypt, v této záležitosti bychom měli být schopni dosáhnout dohody. Navrhuji, abyste dal M.[onsieuru] Cambonovi diskrétně na vědomí, že jednání přeručíme, pokud bude Francie lpět na tom, že odstoupí od jejich finanční kontroly Egypta pouze výměnou za naše ústupky v Maroku. Pokud však akceptují naše principy, věřím, že s ostatními detaily se pak již zvládneme vypořádat. Postoupení Gambie výměnou za uspokojivé řešení otázky Nového Foundlandu se mi zdá, že stojí za zvážení.*“<sup>599</sup>

Dne 1. listopadu 1903 napsal britský generální konzul v Egyptě šéfovi *Foreign Office*: „*Dosud jsme se shodli ve věci Siamu, v otázce neutralizace značné části marockého pobřeží, dosáhli jsme uznání britské okupace Egypta.* [podtržení v originále – poznámka MH] *shodli jsme se na ukončení režimu konverze [egyptských – poznámka MH] dluhů, dosáhli jsme souhlasu, že jak systém finanční kontroly, tak systém kapitulací v Egyptě budou změněny. Zajisté to ještě není dostatečné. Pokud však zvážíme, nakolik je tato záležitost komplikovaná, [...] nemyslím si, že máme jediný důvod k tomu, abychom byli nespokojeni. Kdo by si ještě před nedávnem pomyslel, že se dostaneme tak daleko*“.<sup>600</sup> A dále ministra zahraničí nabádal: „*Snažně doufám, že nejen v egyptské otázce, ale i v obecnějších konturách, budete energicky pokračovat v jednáních. Taková příležitost, jako právě nyní, se již pravděpodobně nebude opakovat.*

---

<sup>598</sup> Tamtéž.

<sup>599</sup> TNA FO 800/124, Cromer to Lansdowne, Cairo 30 October 1903, f. 108.

<sup>600</sup> Tamtéž, Cromer to Lansdowne, Cairo 1 November 1903, f. 111.

Musíme [podtržení v originále – poznámka MH] *se dohodnout – ačkoliv by nebylo rozumné, abychom dávali naše přání příliš najevo. Já osobně považuji tuto diplomatickou kauzu za nejvýznamnější záležitost, s ničím tak významným jsme se již dlouho neseťkali. Samozřejmě nemůžeme čekat, že dostaneme vše, po čem toužíme, nicméně pokud budeme počítat s tím, že spoustu nákladu hodíme přes palubu ještě než doplujeme do přístavu, stále se nám nabízí značný a výhodný obchod“.* Na závěr Cromer na Lansdowna naléhal: „Nesmíme selhat [podtržení v originále – poznámka MH]. *Jakmile se s Francouzi jednou dohodneme, musíme celou věc dotáhnout do zdárného konce, a to ve všech směrech, zvláště protože pokud přijmeme porážku, Francouzi získají vše, co po nás chtěli, a my od nich budeme mít jen velmi málo nebo nic.*“<sup>601</sup>

Mezitím se Cambon s Lansdownem opět setkali 4. listopadu 1903.<sup>602</sup> Prvně jmenovaný se snažil šéfa *Foreign Office* přinutit, aby s návrhy z 26. října 1903 souhlasil, a proto hovořil otevřeně a řekl britskému ministru zahraničí, že Británie udělá velkou chybu, pokud promešká tuto příležitost, kdy je ve Francii ministrem zahraničí člověk, který je ochoten s ní otázku Egypta řešit, a nepřijme to, co Francie Británii v tuto chvíli nabízí. „*Již nikdy nebudete mít obdobnou příležitost*“, apeloval Cambon na Lansdowna. Když britský ministr zahraničí poukazoval na skutečnost, že bude nutné počítat i se souhlasem ostatních velmocí, francouzský velvyslanec odvětil: „*Jsme hlavními věřiteli, a pokud přistoupíme na podmínky, velké velmoci [sic] učiní totéž, a v důsledku toho se připojí i ostatní.*“<sup>603</sup> Cambon se již dříve snažil Lansdowna přesvědčit, že Francie je většinovou věřitelkou, neboť vlastní dvě třetiny egyptského dluhu. Lord Cromer však svého ministra zahraničí varoval, že toto tvrzení je přehnané, neboť podle zprávy z roku 1902 Francouzi vlastnili „pouhých“ 39 000 000 franků z celkových 103 000 000 franků.<sup>604</sup> Cambon nakonec Lansdowna vyzval: „*Co udělá Velká Británie, pokud se Francie rozhodne, že v ničem neustoupí, a obrátí se na Rusko a Německo, a společným nátlakem vám tak vytvoří nové potíže?*“ V této chvíli se britský ministr zahraničí snažil francouzského velvyslance uklidnit a získat čas, a proto vyjádřil přesvědčení, že určitě naleznou nějaký způsob, jak se dohodnout.<sup>605</sup>

---

<sup>601</sup> Tamtéž, f. 112.

<sup>602</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 4 novembre 1903, ff. 244–245.

<sup>603</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 4 novembre 1903, No. 59, s. 84.

<sup>604</sup> BD 2, Cromer to Lansdowne, Cairo 30 October 1903, No. 374, s. 323.

<sup>605</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 4 novembre 1903, No. 59, s. 84.

Pokud jde o odpor jiných velmocí, Lansdowne měl na mysli zejména Německo, neboť již na počátku listopadu Cromer Lansdowna varoval, že během svých předchozích rozhovorů narazil na možný odpor, který lze v tomto směru očekávat, a naléhal, aby této mimořádně důležité záležitosti byla věnována patřičná pozornost. „*Nemůžeme se stáhnout již jen kvůli německému odporu. [...] Říkám tedy, že ještě předtím, než Francouzům v tomto směru něco postoupíme, musíme si s nimi vyjasnit, že pokud odstraníme německou opozici, nesmí mít námitek. Toto mi zřejmě zabere mnoho času, ale pokud si vyjasníme naše pozice s Francií, nebude mi to vadit*“, uzavřel Cromer.<sup>606</sup>

Bylo zřejmé, že v otázce finanční kontroly Egypta a konverze egyptského dluhu budou Britové narážet na značné komplikace. Lord Cromer v této souvislosti nabádal ministra zahraničí, aby nic nepodcenil, a aby si přibral k jednání experta na finanční otázky, jakmile dospějí jednání do bodu, kdy bude třeba o těchto detailech hovořit. Britský generální konzul v Egyptě si byl vědom skutečnosti, že likvidace režimu mezinárodní kontroly egyptských financí se setká s vlnou nevole u všech věřitelů, bez ohledu na jejich národnost. Když se později francouzský generální konzul v Egyptě dotazoval na to, jaké záruky dostanou věřitelé v případě likvidace *Caisse*, Cromer mu odpověděl: „*Skutečným garantem není Caisse, nýbrž okupace [...]. Jaká další garance je nutná?*“<sup>607</sup>

Z tohoto důvodu doporučoval, aby Lansdowne záležitosti konzultoval s finančním expertem sirem Eldonem Gorstem, jehož považoval za jednoho z mála lidí, kteří se „*vyznají v egyptské administrativní džungli*“.<sup>608</sup> Po svém návratu do Káhiry proto Cromer v polovině listopadu 1903 vyslal Gorsta do Londýna, odkud sir Eldon posléze pokračoval do Paříže, aby zde asistoval během projednávání finančních otázek spojených s Egyptem. Cromer musel posléze trpělivě přihlížet tomu, jak sir Eldon „pendluje“ mezi Paříží a Londýnem s návrhy, jak uspokojivě vyřešit koloniální otázky, přičemž jen několik z nich se Egyptem skutečně zabývalo.<sup>609</sup> V souvislosti s cestou Eldona Gorsta do Evropy a s tím, jak se objevovaly první zvěsti o jednáních, která mezi Velkou Británií a Francií měla probíhat, se v Egyptě samotném objevila značná nervozita. Tamější tisk spekuloval o skutečném důvodu cesty cheďívova finančního

---

<sup>606</sup> TNA, FO 800/124, Cromer to Lansdowne, Cairo 6 November 1903, ff. 121–122.

<sup>607</sup> Tamtéž, ff. 120–121.

<sup>608</sup> Tamtéž, Cromer to Lansdowne, Cairo 1 November 1903, f. 112.

<sup>609</sup> AMAE, NS, Égypte, T. 9, La Boulinière à Delcassé, Le Caire le 17 novembre 1903, f. 95; OWEN, R., *Lord Cromer*. Oxford 2004, s. 323.

experta do města nad Temží, přičemž vyjádřil na svých stránkách také obavy, jaký dopad tato cesta bude mít na další osud Egypta.<sup>610</sup>

Cromer, s nímž Lansdowne v mezidobí záležitosti týkající se britsko-francouzských jednání konzultoval, svému ministru zahraničí 6. listopadu 1903 napsal: „*Domnívám se, že otázka Nového Foundlandu bude tím skutečným kamenem úrazu. Samozřejmě jsem tuto záležitost s La Boulinièrem neprobíral, neboť tento problém sám neznám a z jeho poznámek soudím, že jeho neznalost v tomto směru je ještě hlubší než ta moje.*“<sup>611</sup> Cromer Lansdowna současně nabádal, aby kvůli Novému Foundlandu a dalším, z jeho pohledu méně významným bodům, nepouštěl jednání s Francií k ledu: „*Pokud bychom mohli vyřešit všechny spory, které mezi námi leží, tím lépe. Pokud to ale není možné, vraťme se alespoň k řešení otázky Maroka a Egypta. Nebude to sice tak dobré, jako řešení všech sporů, ale bude to lepší, než nic.*“<sup>612</sup> V souvislosti s argumenty, které předložil Paul Cambon na sklonku října, britský generální konzul v Egyptě také šéfa *Foreign Office* upozornil: „*Pokud jde o tyto dva problémy [Maroko a Egypt – poznámka MH], odděleně vzato, skutečně žádáme o více, než výměnou sami nabízíme.*“<sup>613</sup>

V tomto smyslu na lorda Cromera vyvíjel nátlak také francouzský generální konzul v Egyptě, La Boulinière, který mu opakovaně předkládal argumenty, prezentované Lansdownovi již Cambonem: „*Dedukce je v diplomatickém jazyce někdy důležitější než samotná vyřčená slova, a z toho, co La Boulinière řekl – s Delcassého názory na paměti – usuzuji, že, říká to, co si skutečně myslí. Maroko nám zatím nenáleží a možná ani nikdy náležet nebude. Výhody, které nám Vy [Britové – poznámka MH] v této zemi nabízíte, závisí na mnoha předpokladech a podmínkách, k jejichž naplnění ovšem nikdy nemusí dojít. V mezidobí však žádáte, abychom ve Váš prospěch učinili v Egyptě řadu okamžitých ústupků.*“<sup>614</sup>

Pro Cromera byla otázka Egypta samozřejmě otázkou prioritní, a proto v tomto smyslu na Lansdowna skutečně tlačil: „*Nepochybují, že mnoho našich krajanů bude vykřikovat, že obětováváme naše zájmy v Maroku. Tamější korespondent *The Standard* již v tomto duchu začal psát. Nicméně to, co my říkáme Francouzům, se rovná zhruba tomuto: ‚Zde je země, která upadá do anarchie, a kterou si zjevně podmaní některá*

---

<sup>610</sup> AMAE, NS, Égypte, T. 9, nedatovaný úryvek z deníku *Les Pyramides*, ff. 97–98.

<sup>611</sup> TNA, FO 800/124, Cromer to Lansdowne, Cairo 6 November 1903, f. 117.

<sup>612</sup> Tamtéž.

<sup>613</sup> Tamtéž.

<sup>614</sup> Tamtéž, f. 119.

*z evropských velmocí. My o ni zájem nemáme. Pokud Vám stojí za ty potíže a výdaje, radte si posloužit. Nebudeme mít námitek, pokud nám zajistíte stejné obchodní výhody, jaké jsme měli dosud, a pokud zaručíte, že Španělsko, které je slabou mocností a tedy pro nás nemůže představovat hrozbu, získá území na pobřeží, které nebude opevňovat atd.‘ Přiznám se, že pokud bych byl Francouz, nepovažoval bych tuto nabídku za příliš atraktivní.“<sup>615</sup>*

Zároveň však i on, jako zkušený diplomat, toužil po tom, aby Británie na celé transakci vydělala co nejvíce. O několik dní později byl již sir Eldon Gorst na cestě do Londýna a lord Cromer psal svému ministru zahraničí: „*Nepochybuji o tom, že Francouzi se chtějí dohodnout, stejně tak jako my. Nemyslím si, že dopustí, aby byla jednání přerušena. Dnes bych Vám pouze doporučil, abyste se v tuto chvíli ještě příliš nezavazoval.*“<sup>616</sup> Ve stejné době však Cambon naléhal na Delcassého, aby vyčkával. „*Máme právo na to dělat obtíže*“, napsal doslova.<sup>617</sup>

Lansdowne přikládal mínění britského generálního konzula v Egyptě značný význam, a proto mu ještě dva dny před plánovaným setkáním s Cambonem, tedy 17. listopadu 1903, zaslal kopii dopisu, který se mu chystal předat: „*Pokud jde o Egypt, dbal jsem na to, abych následoval Vaše doporučení. Souhlasím s Vámi, že požadujeme hodně, a samozřejmě Francouzi to vědí stejně tak dobře, jako to víte vy sám. Velmi silně touží po tom, abychom uznali jejich pozici v Maroku, toto musíme mít na paměti. [...] Rozumím rovněž Vaší poznámce, pokud jde o Německo. Od samého počátku jsem si byl vědom, a stejně tak Cambon, že s Němci musíme počítat. Metternich se opakovaně snažil zjistit, o čem s Francouzi jednáme, stejně tak toho dost bylo zveřejněno v tisku, takže jsem si jist, že pokud o ničem předtím neměli zdání, nyní o všem vědí. Nepřekvapilo by mě, kdyby vznesli požadavek na Rabat. Nevím, co by tomu řekla Admiralita, ale Francouzi vždy požadovali, abychom drželi ostatní mocnosti od Maroka stranou. Španělé nemohou Němce vystát a přisuzují jim ty nejhorší úmysly.*“<sup>618</sup>

---

<sup>615</sup> Tamtéž, f. 117.

<sup>616</sup> Tamtéž, Cromer to Lansdowne, Cairo 13 November 1903, f. 125.

<sup>617</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 18 novembre 1903, No. 89, s 116; CC, s. 106–107; EUBANK, s. 85.

<sup>618</sup> TNA, FO 800/124, Lansdowne to Cromer, Foreign Office 17 November 1903, ff. 137–140. Němci skutečně o probíhajících britsko-francouzských jednáních věděli, a to nejen z tisku, ale informace získávali například díky indiskrétnosti španělského velvyslance v Paříži Léona y Castillo a dalších diplomatů, a proto si byli nejpozději na sklonku listopadu 1903 schopni uvědomit, že situace je vážná. Německý velvyslanec v Londýně hrabě Metternich napsal 26. listopadu 1903 v této souvislosti říšskému kancléři von Bülowovi, že se od britského ministra zahraničí dozvěděl, že Britové počítají s francouzským dominantním postavením v Maroku, a kancléře varoval: „*Tato ministrova důležitá slova odporují tomu, co mi dosud sděloval, tedy že Britové odmítají, aby Francie ovládla Maroko. V důsledku jeho věřejšího*

Další setkání Cambona s Lansdownem se mělo uskutečnit 11. listopadu 1903 po pravidelné audienci velvyslanců u ministra zahraničí, nicméně šéf *Foreign Office* musel tuto audienci zrušit, neboť tentokrát se nebyl pro bolesti zad schopen sám ani dostavit. Pro Cambona však poslal svého osobního tajemníka, a tak ke schůzce nakonec došlo.<sup>619</sup> Francouzský velvyslanec našel ministra zahraničí „*velmi unaveného a velice trpícího*“. Ukázalo se, že Lansdowne potřeboval nutně zjistit, jaké je stanovisko *Quai d'Orsay* k projektu zahraniční půjčky marockému sultanátu.<sup>620</sup> Delcassé totiž v mezidobí přehodnotil svůj názor, a domníval se, že by bylo lepší, aby půjčku poskytla výlučně Paříž.<sup>621</sup> Dále hovořili o projektu sira Ernesta Cassela<sup>622</sup> a nakonec také o „*našem velkém projektu*“, jak jej sám Lansdowne nazval. Britský ministr zahraničí uvědomil Paula Cambona, že o této záležitosti hovořil s premiérem Arthurem Balfourem, který si přál, aby byla celá záležitost uzavřena uspokojivě a co nejrychleji.<sup>623</sup>

O týden později, 17. listopadu 1903, navštívil Cambon Lansdowna znovu. „*Mé dojmy jsou dosti smíšené a spíše špatné*“, psal Cambon o den později Cogordanovi. Lord Lansdowne mi sdělil, že bylo velmi obtížné najít ve věci Egypta něco praktického, leč že věří, že nalezne uspokojivou formulaci. „*Pokud jde o Gambii, vždy jsem vám říkal, že ji nemůžeme odstoupit. Pokud jde o Nový Foundland, žádáme vás, abyste zrušili návrhy, vy to odmítáte, a požadujete Gambii, my vám ji však nemůžeme dát. Tyto dva požadavky se tedy vzájemně anulují a můžeme se dohodnout*“, rozčilil se údajně šéf *Foreign Office*. Cambon v této souvislosti trefně poznamenal, že tento způsob, jakým lze zamítnout rokování o dalších územních kompenzacích se zřejmě Cogordanovi bude zdát obdivuhodný, neboť je takové jednání Britům vlastní: „*Na Foreign Office jsou záležitosti obchodovány tak, jako na obchodní pobočce londýnské City*.“<sup>624</sup> Svůj dopis poté uzavřel doporučením: „*Myslím si, že je zapotřebí, abychom neustupovali, abychom vyčkali a abychom v žádném případě nedali najevo, že jsme pod*

---

vyjádření lze předpokládat, že byl učiněn další a důležitý krok na cestě k britsko-francouzskému dorozumění ohledně Maroka.“ GP, Bd. 17, Graf von Metternich an den Grafen von Bülow, London, den 26. November 1903, Nr. 5207, s. 362–363.

<sup>619</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 11 novembre 1903, f. 252.

<sup>620</sup> Tamtéž.

<sup>621</sup> Tamtéž.

<sup>622</sup> Harry Maclean neuspěl ve svém úsilí vyjednat pro sultána půjčku ve Velké Británii. Ernest Cassel proto společně s lordem Revelstokem z banky Barings navrhl, aby byla sultánovi nabídnuta půjčka ve výši 100 000 liber, kterou by poskytly francouzská *Banque de Paris* a nizozemská *Banque des Pays Bas*, a kterou by garantovaly velmoci. Delcassé instruoval Cambona, aby tento návrh odmítl. DDF II, T. IV, Delcassé à Cambon, Paris le 10 novembre 1903, No. 75, s. 101; tamtéž, Delcassé à Saint-René Taillandier, Paris le 12 novembre 1903, No. 79, s. 105.

<sup>623</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Delcassé, Londres le 11 novembre 1903, f. 254.

<sup>624</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Cogordan, Londres le 18 novembre 1903, No. 89, s. 116.



*nátlakem. Máme právo dělat obtíže. Britové mají větší zájem se s námi dohodnout o Egyptě, než my s nimi o Maroku. Stanou se zarputilými, pokud vycítí, že příliš toužíme po tom, abychom dosáhli dohody.*<sup>625</sup>

Lansdowne nakonec odpověděl na Cambonův dopis z 26. října až téměř o měsíc později, 19. listopadu 1903.<sup>626</sup> Žádal od Paříže potvrzení, že nebude bránit svobodnému obchodu v Maroku, a to ani v případě, „*pokud by se v budoucnu měla její politika změnit, a mělo tak dojít k anexi*“.<sup>627</sup> Londýn měl na oplátku učinit reciproční závazek v Egyptě, přičemž ministr zahraničí neopomenul zdůraznit, že britská vláda o anexi neuvažuje.<sup>628</sup> Šéf *Foreign Office* předložil nový britský požadavek, týkající se úspor, jež vznikly díky konverzím dluhů z roku 1890 a které připadly pod správu Komise egyptského veřejného dluhu. Britové v souladu s doporučením britského generálního konzula v Egyptě požadovali francouzský souhlas, že tyto úspory mohou být využity „*v souladu se zájmy Egypta, například pro stavbu železnice či k jiným veřejně prospěšným pracím*“.<sup>629</sup> Lansdowne dále potvrdil, že Británie uznává princip reciprocity v otázce modifikace kapitulací v Egyptě a v Maroku. Dále navrhoval, že Velká Británie bude souhlasit, aby Komise egyptského veřejného dluhu nebyla zrušena, nicméně tuto skutečnost podmiňoval velmi striktním omezením jejích pravomocí. Dalším požadavkem Londýna bylo zrušení systému smíšeného dohledu nad většinou egyptských železnic, telegrafů a také nad alexandrijským přístavem. Co se týče Suezského průplavu, měla být zachována konvence z 29. října 1888, z níž měl být vyloučen odstavec VIII,<sup>630</sup> jenž „*není v souladu s britskou okupací v Egyptě*“.<sup>631</sup> Zvláště v případě železnic očekával Cromer značné komplikace: „*Domnívám se, že Francouzi budou ochotni přistoupit na dobrou nabídku pokud jde o [zrušení – poznámka MH] Caisse, ale zcela určitě budou pevně lpět na jejich částečné kontrole nad správou železnic.*“<sup>632</sup> Kromě výše uvedeného Lansdowne 19. listopadu také předložil – na Cromerovo doporučení – požadavek, aby v otázce Komise egyptského veřejného dluhu byl zajištěn francouzský souhlas naproti souhlasu ostatních

---

<sup>625</sup> Tamtéž, s. 116.

<sup>626</sup> Paul Cambon jej poslal Delcassému až 22. listopadu 1903. Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 22 novembre 1903, f. 257.

<sup>627</sup> Srv. GUILLEN, s. 357; BD 2, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 19 November 1903, No. 376, s. 327.

<sup>628</sup> BD 2, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 19 November 1903, No. 376, s. 327.

<sup>629</sup> Tamtéž, s. 325.

<sup>630</sup> Uděloval konzulům signatářských států právo dohlížet na dodržování konvence. MATHEWS, s. 82.

<sup>631</sup> BD 2, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 19 November 1903, No. 376, s. 326.

<sup>632</sup> TNA, FO 800/124, Cromer to Lansdowne, Cairo 6 November 1903, f. 121.

zainteresovaných velmocí.<sup>633</sup> Toto bylo velmi důležité, neboť pouhé francouzské „ano“ nemohlo garantovat, že Britové budou moci provést jimi zamýšlené modifikace, neboť k tomu potřebovali právě souhlas ostatních velmocí. Pokud by však tato vsuvka nebyla do návrhu včleněna, zavazovalo by to Velkou Británii k ústupkům ve prospěch Francie, aniž by však sama realizovala své zamýšlené cíle, tak, jak varoval Lansdowna Cromer 1. listopadu 1903.<sup>634</sup>

Zatímco byl tedy britský ministr zahraničí připraven učinit určité ústupky ve věci Egypta, ukázalo se, že v otázce Nového Foundlandu není ochoten hledat jakýkoliv kompromis, který by zahrnoval francouzský požadavek odstoupení Gambie.<sup>635</sup> Lansdowne rovněž vyjádřil přání, že Nové Hebridy nesmí zůstat stranou, a že musí být nalezen kompromis, kterým by byly odstraněny rozpory v této oblasti. Na závěr svého memoranda si neodpustil reakci na Cambonovu „lekcí z historie“ v souvislosti s Madagaskarem, kdy francouzského velvyslance poučil, že když lord Salisbury pronášel roku 1896 svou větu o významu britských zájmů na Madagaskaru, francouzský celní tarif ještě nebyl toho času v platnosti, stalo se tak až v červenci 1897 a toto opatření velmi negativně ovlivnilo britský obchod. Námitka britské vlády v souvislosti s Madagaskarem je tak velmi podstatná. Lansdowne Cambona upozornil, že vzhledem ke skutečnosti, že Francie sama deklarovala, že ve chvíli, kdy došlo k anexi tohoto ostrova, došlo rovněž ke zrušení všech do té doby platných závazků, obává se, že by tak mohl vzniknout nevhodný precedens v souvislosti s dohodami ohledně Maroka a Egypta. Šéf *Foreign Office* proto vznesl požadavek, že „pokud bude v budoucnu jedna nebo druhá ze stran donucena pod tlakem okolností měnit v tomto ohledu svou politiku [a přikročit k anexi – poznámka MH], jakékoliv závazky, které předtím vešly v souvislosti s obchodní rovností v platnost, zůstanou neměnné, a pokud toto jedna strana poruší, pak druhá strana si vyhrazuje právo učinit tak také“.<sup>636</sup>

Dalšího dne se konala opětovně schůzka a Lansdowne znovu naléhal, aby došlo v brzké době ke konsensu. Cambon, byl však přesvědčen, že Francie nyní nemá kam spěchat, a že je na místě větší opatrnost. V tomto směru jej podporoval francouzský generální konzul v Egyptě La Boulinière, který 25. listopadu 1903 adresoval

---

<sup>633</sup> ROLO, s. 218.

<sup>634</sup> Viz TNA, FO 800/124, Cromer to Lansdowne, Cairo 1 November 1903, f. 111.

<sup>635</sup> BD 2, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 19 November 1903, No. 376, s. 326.

<sup>636</sup> Tamtéž, s. 327.

Delcassému obsáhlou zprávou, pojednávající o aktuální situaci v Egyptě.<sup>637</sup> S pomocí tlumočnicka Querryho shromáždil La Boulinière množství podkladů, týkajících se francouzských zájmů v Egyptě. Francouzi a Britové společně ovládali tři oblasti; správu egyptských železnic, správu *Domaines* a správu *Daira Sanieh*. Jelikož existence posledně jmenovaných neměla již mít dlouhého trvání, varoval la Boulinière před rušením „mezinárodních institucí“, neboť věřil, že taková opatření by měla pro Francii dalekosáhlé důsledky. Argumentoval zejména ohrožením zájmů francouzských věřitelů, neboť i výnosy ze správy železnic měly sloužit jako garance věřitelům.<sup>638</sup>

Britský generální konzul v Egyptě Cromer vyvíjel nátlak také na La Boulinière, jemuž 27. listopadu 1903 předložil dokument, v němž Britové prezentovali dva hlavní požadavky: 1) souhlasili se zachováním Komise egyptského veřejného dluhu, žádali ale striktní omezení jejích pravomocí a také finanční autonomii pro egyptskou vládu a 2) požadovali zrušení společné správy egyptských železnic. Cromer vyjádřil naději, že Delcassé bude souhlasit s jednáním ve výše nastíněných konturách, a v případě, že by se tak stalo, vysvětlil, že vyšle do Paříže Eldona Gorsta, s nímž by bylo možné jednat o detailech.<sup>639</sup> La Boulinière apeloval, že zachování obou institucí se mu zdá velmi opodstatněné a nabádal k opatrnosti.<sup>640</sup> Když Cromer 2. prosince 1903 vyhledal francouzského zástupce *Caisse de la dette* v Egyptě, nastínil mu své plány finanční reorganizace Egypta a oznámil mu, že chedívův finanční poradce a jeho kolega Eldon Gorst předloží v této souvislosti zanedlouho britské vládě projekt těchto modifikací ke schválení.<sup>641</sup> Podle Vauvineuxe se Cromer dal slyšet, že jeho záměrem je oprostít Egypt od všech mezinárodních institucí, jejichž prostřednictvím mohly zemi kontrolovat jiné velmoci, tedy zlikvidovat „*Caisse, kapitulační smlouvy, i Smíšené soudní dvory*“, čímž by si, dle svých vlastních slov, připravil „čistý stůl“ pro své zamýšlené reformy.<sup>642</sup> Vauvineux proto Delcassého varoval, že tento projekt je plný nebezpečí. O den později psal Delcassému v obdobném duchu také La Boulinière, který upozorňoval, že Cromer v podstatě zamýšlí rychlou realizaci celé záležitosti „*postavit velmoci před hotovou věc*“. „*Ví, že nás k tomu potřebuje, a proto, aby nás přesvědčil, hodlá použít různé*

---

<sup>637</sup> Srv. AMAE, NS, Égypte, T. 21, La Boulinière à Delcassé, Le Caire le 25 novembre 1903, ff. 33–47; Tamtéž, Querry à La Boulinière, Le Caire le 25 novembre 1903, ff. 48–71.

<sup>638</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, La Boulinière à Delcassé, Le Caire le 27 novembre 1903, f. 282; DDF II, T. IV, La Boulinière à Delcassé, Le Caire le 25 novembre 1903, No. 105, s. 136–141.

<sup>639</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, La Boulinière à Delcassé, Le Caire le 27 novembre 1903, ff. 281–282.

<sup>640</sup> Tamtéž, f. 281.

<sup>641</sup> Tamtéž, Vauvineux à Delcassé, Le Caire le 2 décembre 1903, ff. 284–285.

<sup>642</sup> Tamtéž, f. 285.

prostředky. [...] *Není třeba, abychom si dělali iluze. Úplná konverze egyptského dluhu je nezbytná k tomu, aby realizoval svou ‚grande idée‘. Musel uznat, že v tuto chvíli je tato operace neproveditelnou, a je mu zřejmé, že bez naší účasti a našeho souhlasu nemůže v tomto směru ničeho dosáhnout, musel doznat že s námi musí šetrně jednat a uchýlit se k ústupkům.* [...]“, stálo ve zprávě z Káhiry.<sup>643</sup> La Boulinière nabádal Delcassého, že vzhledem k tomu, že lord Cromer svůj plán pouze zřejmě odloží, aby jej realizoval, až nastanou příznivější okolnosti, je třeba veškeré v tomto směru předložené návrhy prozkoumávat s nevyšší opatrností.<sup>644</sup>

Mezitím zaslal Delcassé Cambonovi nové instrukce v souvislosti s Lansdownovou nótou z 19. listopadu.<sup>645</sup> Ve věci Maroka Delcassé nesouhlasil s tím, aby byla neutrální zóna na pobřeží rozšířena namísto Magazanu na město Rabat. V případě Egypta pak předložil několik argumentů, týkajících se finanční stránky věci, přičemž nepochybně vycházel i z výše uvedených připomínek Vauvineuxe a La Boulinière. Pozastavoval se zejména nad skutečností, že Britové nejsou ochotni přistoupit na princip *pari passu* a že požadují ve finančních otázkách okamžité ústupky v záležitosti *Caisse*, a to bez patřičných protihodnot, a že současně požadují, aby se francouzská vláda zřekla práva postavit se proti konverzím egyptských dluhů.<sup>646</sup> Delcassé se rovněž pozastavil nad požadavkem, aby byl z Konvence o svobodné plavbě Suezem průplavem vyloučen článek VIII.<sup>647</sup> V souvislosti s Novým Foundlandem navrhl, aby namísto celé Gambie postoupila Velká Británie Francii jen její část, přičemž Britové by si podrželi město i přístav Sainte-Marie de Bathurst. Současně připomněl, že Gambie je obklopena francouzskými državami v západní Africe, a řeka jako taková nemůže mít jinou hodnotu, než jakou má cesta pro vývoz produktů z francouzského teritoria. Jinými slovy, jde o pouhou enklávu, jejíž význam pro Británii je ryze obchodní. Výměnou za přístav Sainte Marie de Bathurst pak Delcassé požadoval úpravu hranice v severním Sokotu.<sup>648</sup>

Tři dny nato, 9. prosince 1903 se Cambon s Lansdownem opětovně setkali. Tato schůzka byla první, kdy skutečně detailně projednali záležitost Egypta. Prvně jmenovaný předložil šéfovi *Foreign Office* rovněž některé argumenty, na které

---

<sup>643</sup> Tamtéž, La Boulinière à Delcassé, Le Caire le 3 décembre 1903, ff. 288–289.

<sup>644</sup> Tamtéž, ff. 289–290.

<sup>645</sup> DDF II, T. IV, Delcassé à Cambon, Paris le 6 décembre 1903, No. 117, s. 162–168.

<sup>646</sup> Tamtéž, s. 164.

<sup>647</sup> Tamtéž, s. 166.

<sup>648</sup> Tamtéž, s. 167.

upozornil ve svých zprávách La Boulinière.<sup>649</sup> Ve věci Maroka Lansdowne nesouhlasil s tím, aby byla neutrální zóna vedena až k výšinám na pravém břehu řeky Sebou. Současně nebyl ochoten připustit francouzskou ideu, aby neutrální pásmo sahalo až do perimetru 500 mil kolem Gibraltaru. Cambon se pokusil Lansdowna přesvědčit tvrzením, že toto opatření dobře poslouží jak britským, tak francouzským zájmům, neboť hlavní motivací pro jeho aplikaci je skutečnost, že v oblasti se snaží vyvíjet aktivitu Německo, které, vytlačeno z tohoto prostoru, obrátilo svou pozornost směrem k Baleárským ostrovům. Jak Cambon podotkl, tyto leží na trase francouzské cesty do Alžíru, a Francie proto nemůže připustit, aby se v této oblasti etablovala jakákoliv silná námořní či vojenská velmoc.<sup>650</sup> Pokud jde o Rabat, Delcassé však požadoval, že tento přístav musí zůstat otevřený francouzskému vlivu, neboť se nachází v prostoru, kudy bude později zřejmě procházet železnice.<sup>651</sup>

Když Cambon Lansdowna seznámil s modifikovanými požadavky ve věci Nového Foundlandu a s ním souvisícími návrhy ohledně Gambie, šéf *Foreign Office* údajně zvolal „*Opět další koncese!*“, přičemž tuto eventualitu, tedy jakoukoliv změnu týkající se Gambie, opět zamítl.<sup>652</sup> Na závěr Lansdowne Cambona ujistil, že s francouzskými připomínkami seznámí britského premiéra Balfoura, a následně jej co nejdříve vyrozumí o stanovisku britské vlády.<sup>653</sup>

V mezidobí bylo jméno Fašoda, které tolik připomínalo francouzskou diplomatickou porážku z roku 1898, na sklonku roku 1903 změněno na Kodok.<sup>654</sup> V této souvislosti Lansdowne napsal 7. prosince 1903 Cromerovi: „*Jsem rád, že jste překřtil Fašodu. Byl to šťastný nápad a jestliže to noviny nezjistí, vymyslím nějaký způsob, jak je na to upozornit. Naši francouzští přátelé budou jistě potěšeni.*“<sup>655</sup>

Téhož dne se konala schůzka britské vlády, a bezprostředně po ní došlo k dalšímu setkání Cambona s Lansdownem. Pokud jde o Maroko, Britové jednak trvali na tom, aby byl Rabat zahrnut do neutrální zóny, a jednak požadovali, aby ve vzdálenosti 100 mil od Gibraltaru platila zásada, že nelze opevňovat přístavy ani budovat obranné pozice. Dalším bodem, který u britské vlády vyvolal nesouhlas, byl

---

<sup>649</sup> Srv. ROLO, s. 224; BD 2, Lansdowne to Monson, Foreign Office 9 December 1903, No. 378, s. 329–332.

<sup>650</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 10 décembre 1903, No. 119, s. 169–170.

<sup>651</sup> TNA, FO 27/3765, Lansdowne to Monson, Foreign Office 9 December 1903, f. 61.

<sup>652</sup> Srv. DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 10 décembre 1903, No. 119, s. 170; BD 2, Lansdowne to Monson, Foreign office 9 December 1903, No. 378, s. 329–332.

<sup>653</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 10 décembre 1903, No. 119, s. 171.

<sup>654</sup> Tamtéž, s. 87–88.

<sup>655</sup> TNA, FO 800/124, Lansdowne to Cromer, Foreign Office 7 December 1903, ff. 150–151.

francouzský požadavek na rozšíření neutrálního pásma na 500 mil v okolí Gibraltar, s tím, že jde o požadavek přemrštěný. Cambon Delcassému ve své zprávě napsal, že Britové se zřejmě obávají, že se Francouzi z oblasti Baleárských ostrovů nesnaží vyloučit pouze vliv německý, ale potenciálně také je samotné.<sup>656</sup>

Poměrně obsáhle v Londýně diskutovali záležitosti týkající se Egypta a zejména *Caisse*. Technické záležitosti byly svěřeny do rukou týmu odborníků a Lansdowne Cambonovi v této souvislosti přislíbil patřičné memorandum. Dále došlo ke shodě ohledně toho, že to bude Velká Británie, na jejíž bedrech spočine úkol, aby přiměla ostatní velmoci akceptovat britsko-francouzskou dohodu. Z dalších důležitých bodů přišla řeč rovněž na článek VIII Konvence o volné plavbě Suezským průplavem. Cambon se snažil šéfa *Foreign Office* přesvědčit o tom, že britský požadavek není významný, a že pro jeho prosazení by bylo třeba vyjednávat se všemi zainteresovanými mocnostmi.

Pokud jde o Nový Foundland, jakákoliv kompenzace spjatá s Gambií byla britskou vládou zamítnuta, avšak v otázce Sokota připustil Lansdowne ústupky. Cambon argumentoval tím, že Sokoto jako takové není natolik významné, aby mohlo představovat dostatečnou kompenzaci za francouzské ústupky na Novém Foundlandu. Z vlastní iniciativy pak francouzský velvyslanec navrhl, aby kromě Sokota Británie ve francouzský prospěch postoupila také oblast Boussa.<sup>657</sup>

Na počátku prosince 1903 tak „*entente*“ sice začala konečně získávat konkrétnější podobu, nicméně právě v tuto chvíli se obě strany rozhodly, že podstata je daná a nyní je třeba využít veškerých diplomatických fines a zdržovacích taktik tak, aby ve výsledku vytěžily co nejvíce ve svůj prospěch. „*Stále jedním s Lansdownem o všech záležitostech. Nejobtížnějšími body jsou Komise egyptského veřejného dluhu a teritoriální kompenzace za naše ústupky na Novém Foundlandu. [...] Zde nám zamítli Gambii a nic nám nenabídli. Pokud nechám vše na Delcassém, ten dohodu podepíše jen proto, aby konečně byla, a ocitne se tak v situaci, v jaké již byl se Španělskem když šlo o Maroko a v záležitosti Siamu. [...] Dělán proto obtíže. [...] Ostatně, Britové jsou pod velkým nátlakem. Lord Cromer v Káhiře velmi dobře ví, že okolnosti již nebudou nikdy tak příznivé, jako nyní. Ale právě proto, že jsou pod tlakem, musíme my zůstat rezervovaní*“, napsal Cambon svému synovi 10. prosince.<sup>658</sup> Zatímco Cambon

---

<sup>656</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 11 décembre 1903, No. 120, s. 173.

<sup>657</sup> Tamtéž, s. 174–175.

<sup>658</sup> CC, Paul Cambon à Henri Cambon, Londres le 10 décembre 1903, s. 101.

Delcassému na počátku prosince poradil, aby se Francie zabývala otázkou, co vše může v oblasti Nigérie požadovat, Cromer v této fázi doporučil Lansdownovi, aby již byla další jednání o egyptské otázce postoupena Gorstovi do Paříže.<sup>659</sup>

Zatímco však Lansdowne s Cambonem hráli svou diplomatickou hru „kdo s koho“, situace na Dálném východě se začala vyostřovat. Cambon napsal 2. prosince 1903 svému synovi Henrimu, který se v mezidobí stal tajemníkem francouzské ambasády v Tokiu: „Podle toho, co mi sdělil Bompard, ani car, ani japonská vláda a ani Britové nechtějí válku, nicméně Dálný východ je nyní v kompetenci lidí, kteří jsou absolutně nezkušení, a konflikt může náhle vyvstat z neopatrnosti. [...] Britsko-japonská spojenecká smlouva zavazuje Velkou Británii k tomu, aby intervenovala v případě, že bude Japonsko napadeno dvěma mocnostmi; bylo by tedy třeba, abychom se v případě konfliktu spojili s Ruskem, nebo aby tak učinila Čína, nicméně Čína bude stát po boku Japonska a já doufám, že u nás ve Francii převládne názor, který nepřipustí riskantní intervenci ve věci korejské otázky, která se nás nijak netýká.“<sup>660</sup> Ještě v první polovině prosince 1903 však Lansdowne doufal, že se situace ještě urovná a v rusko-japonských vztazích nastane *détente*.<sup>661</sup>

---

<sup>659</sup> Tamtéž, s. 175; BD 2, Cromer to Lansdowne, Cairo 11 December 1903, No. 379, s. 332.

<sup>660</sup> CC, Paul Cambon à Henri Cambon, Londres le 2 décembre 1903, s. 99–100.

<sup>661</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 11 décembre 1903, No. 121, s. 176.

## 6. Nový Foundland, Niger a Čad – boj o teritorium

V závěru roku 1903 si *Quai d'Orsay* nechal vypracovat studii, která se stala základem pro vyjednávání o teritoriálních kompenzacích v oblasti Nigeru a Čadu, jež měly být Francii poskytnuty výměnou za Nový Foundland. Autor studie, tajemník francouzského generálního konzulátu v Káhiře Raymond Lecomte, upozornil na úskalí v oblasti Nigeru: „Podle studie kapitána Lenfanta ‚Le Niger‘, začínají obtíže se splavností řeky hned pod naší enklávou na středním toku řeky. Naopak dobrá situace je po proudu směrem k Bousse (70 až 80 kilometrů vzdušnou čarou). Bylo by tedy třeba sestoupit minimálně k řece Moussa, abychom byli schopni dosáhnout jejího soutoku s Nigerem, kudy prochází rovnoběžka, po níž prochází hranice stanovená roku 1898. Je tedy třeba počítat s pozdější dohodou, týkající se splavnosti a také s úpravou toku řeky na území, kde leží společná britská a francouzská část. Pokud by na východě od Nigeru došlo k prodloužení hranice ležící pod Zinderem směrem na východ k řece Komadougou, obdrželi bychom jen zanedbatelnou část tohoto toku, takže bychom získali jen trochu více písku. V této souvislosti by tak muselo dojít k mnohem většímu ústupku v náš prospěch, aby změna hranice měla nějaký smysl.“<sup>662</sup> Lecomte rovněž varoval, že aktuální geografická situace se liší od té z června roku 1898, kdy byly v této oblasti stanoveny sféry vlivu. Například jezero Čad doznalo během pěti let značné proměny, a proto když Lecomte porovnával mapy oblasti z let 1898 a 1903, všiml si, že se francouzská část vodní plochy značně zmenšila. V neposlední řadě Lecomte rovněž poukázal na skutečnost, že Velké Británii neprávem připadlo souostroví Los, ležící naproti francouzskému Konakry. Roku 1885 byl připraven návrh smlouvy, podle níž by souostroví připadlo Britům. Tento návrh však neprošel parlamentem, a tím pádem nikdy nevstoupil v platnost. Byl však vydán dekret, který souostroví přisoudil Velké Británii. Když byla následně v červnu 1898<sup>663</sup> podepisována britsko-francouzská konvence, souostroví Los v ní nebylo vůbec zmíněno, a zůstalo tak de facto v britské sféře vlivu, ačkoliv podle Lecomta na něj Británie neměla právně podložený nárok.<sup>664</sup>

---

<sup>662</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Note par R. Lecomte, le 21 décembre 1903, ff. 317–319.

<sup>663</sup> V dokumentu je překlep, Lecomte píše o uspořádání z roku 1889, ale je zřejmé, že hovoří o Konvenci z června 1898. K cestě kapitána Lenfanta do Nigeru viz ZIMMERMAN, M., La Mission Lenfant à Say et la navigabilité du Bas Niger. In: *Annales de Géographie*, T. 10, 1901, No. 54, s. 473-474; LENFANT, E., *Le Niger, voie ouverte à notre empire africain*, 3<sup>ème</sup> Ed., Paris 1905.

<sup>664</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Note par R. Lecomte, le 21 décembre 1903, ff. 317–319.



Dne 22. prosince 1903 se Cambon v Paříži setkal se svým ministrem zahraničí, který však odmítl vynášet jakékoliv soudy do doby, dokud nebude mít v ruce slíbené memorandum svého britského kolegy, týkající se záruk poskytnutých věřitelům v souvislosti s egyptskými financemi. Francouzský diplomat proto ještě téhož dne urgoval britského ministra zahraničí, aby mu toto slíbené *aide-mémoire* obratem zaslal, aby jej mohl Delcassému předložit k prostudování nejpozději během příštího setkání, k němuž mělo dojít 30. prosince 1903. Zaskočený Lansdowne odpověděl francouzskému velvyslanci ještě téhož dne: „*Obávám se, že jsme si nerozuměli, že ode mě očekáváte v této věci memorandum. Zcela jistě jsem vám řekl, že připravím v této souvislosti návrhy, nicméně nemyslel jsem si, že je budete chtít znát dříve, než budeme jednat o dalších záležitostech.*“<sup>665</sup> Když však šéf *Foreign Office* pochopil, že jakýkoliv posun v jednáních závisí na uzavření otázky egyptských financí, přislíbil memorandum dodat obratem, a skutečně tak učinil. Současně Cambonovi napsal, že Eldon Gorst je připraven bezodkladně vycestovat do Paříže, aby s ním celou záležitost osobně řešil, a rovněž vyjádřil naději, že britského finančního experta přijme také Delcassé. Ten 24. prosince 1903 obdržel Lansdownovo memorandum, a mohl tak uvážít britské návrhy záruk, jež měly být poskytnuty egyptským věřitelům.

Když ředitel politického oddělení na *Quai d'Orsay* Georges Cogordan přeposlal toto memorandum La Boulinièreovi,<sup>666</sup> tento v něm rozpoznal Cromerův rukopis. Skutečným autorem předlohy pro memorandum byl však sir Eldon Gorst, chedívův poradce a finanční expert, který v Londýně toho času pobýval.<sup>667</sup> Memorandum obsahovalo návrh, aby Komise egyptského veřejného dluhu získala k dispozici finanční prostředky ze zvláštního rezervního fondu, který měl být nově zřízen a s jehož pomocí měla Komise v případě finančních obtíží Egypta zajistit řádné splácení dluhů. V souvislosti se zrušením úřadu pro kontrolu železnic, telegrafů a alexandrijského přístavu se Delcassé obával, že postavení některých věřitelů bude ohroženo. Britové proto nabídli, aby přednostní věřitelé<sup>668</sup> byli preferováni před držiteli obligací ze Sjednoceného dluhu. Delcassé byl rovněž znepokojen tím, že by věřitelé mohli přijít o své peníze v důsledku plánované konverze egyptského dluhu. Z tohoto důvodu sir

---

<sup>665</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Cambon à Lansdowne, Paris le 22 décembre 1903, f. 320; tamtéž, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 23 December 1903, ff. 321–322.

<sup>666</sup> La Boulinière podotkl, že když lorda Cromera potkal naposledy 1. ledna 1904, tento si pochvaloval, že pro něj nový rok začal velice úspěšně, alespoň pokud jde o britsko-francouzské jednání. AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, La Boulinière à Cogordan, Le Caire le 13 janvier 1904, f. 19.

<sup>667</sup> TNA, FO 27/3765, Memorandum by Sir E. Gorst, 12 December 1903, ff. 74–75.

<sup>668</sup> „*Preference bondholders*“ (držitelé obligací z Privilegovaného dluhu).

Eldon doporučil, aby konverze byla odložena o dalších pět let, a poté aby byly peníze všem věřitelům vypláceny v paritě. V důsledku výše uvedených opatření by došlo k eliminaci úspor, jež vznikly v souvislosti s dříve provedenými konverzemi dluhu. Na závěr Britové navrhovali, aby byl vydán nový chedívův dekret, jímž by se zastřešila výše uvedená opatření a který by zrušil platnost předchozích dekretů, aby bylo možné předejít případným nedorozuměním.<sup>669</sup>

Paul Cambon měl v otázce dalšího vyjednávacího postupu zcela jasnou strategii. Své záměry odtajnil svému synovi Henrimu 26. prosince 1903: „[Lansdowne – poznámka MH] mi sdělil, že jeho vláda nám nikdy Gambii nepostoupí. Požádám jej tedy o dost velký kus území u Nigeru. Ten nám [Britové – poznámka MH] roku 1898 zamítli, aby nám zamezili přístup k Nigeru, ale pokud by nám jej nyní postoupili, byla by to dostatečná kompenzace za to, abychom upustili od svých práv na Novém Foundlandu. Co se týče Egypta, Angličané [sic] nám nyní předložili určité uspokojivé finanční návrhy, a zároveň nám přislíbili solidní záruky pro naše věřitele. Nakonec tedy věci berou příznivý obrat a já nepřestávám doufat, že najdeme východisko. Angličané [sic] jsou velmi pod tlakem, jejich vláda je v překérní situaci [...] a nechtějí, aby mezi námi existovala jakákoliv záminka pro konflikt, která by odváděla pozornost od záležitostí na Dálném východě.“<sup>670</sup>

O den později pak Cambon napsal Lansdownovi, že Delcassé navrhuje, aby byla nalezena adekvátní kompenzace v oblasti Nigeru, kde by mohlo dojít k úpravě hranic, vytyčených konvencí z června 1898. Francie tehdy požadovala přístup ke splavné části řeky Niger, což Britové odmítli, a namísto toho tedy Paříž získala dvě enklávy, Badjibo (Badžibo)<sup>671</sup> a Forcados.<sup>672</sup> „Pokud byste nám postoupili pravý břeh Nigeru až k řece Moussa, jejíž ústí se nachází téměř naproti Badjibu, vzdali bychom se našich enkláv, a M. Delcassé věří, že bude schopen toto řešení obhájit jak před naší vládou, tak před parlamentem, a otázka Nového Foundlandu by tak mohla být vyřešena“, navrhl Cambon doslova Lansdownovi.<sup>673</sup>

---

<sup>669</sup> BD 2, Memorandum, 24 December 1903, No. 381, s. 335; AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 14, Memorandum, 24 December 1903, f. 324; AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, La Boulinière a Cogordan, Le Caire le 13 janvier 1904, f. 19.

<sup>670</sup> CC, Paul Cambon à Henri Cambon, Paris le 26 décembre 1903, s. 102–103.

<sup>671</sup> Enkláva Badjibo (Badžibo) se nacházela na soutoku řeky Niger s říčkou Doko, přímo vedle někdejší pevnosti Fort d'Arenberg, kterou založil roku 1895 francouzský cestovatel Toutée. Z tohoto důvodu se jí někdy přezdívalo Arenbergova enkláva.

<sup>672</sup> Enkláva Forcados se nacházela v deltě řeky Niger.

<sup>673</sup> BD 2, Cambon à Lansdowne, Paris le 27 décembre 1903, No. 382, s. 336.

Britský ministr zahraničí odpověděl francouzskému velvyslanci prostřednictvím memoranda z 5. ledna 1904, v němž francouzské požadavky jednoznačně zamítl s poukazem na skutečnost, že se jedná o velmi cenné území o rozloze více než 10 000 čtverečních mil, jež zahrnuje řadu míst, mezi nimiž například Illo a Boussa, která jsou pro Velkou Británii velmi významná, a jež ostrovní monarchie získala na základě konvence z června 1898. „*Hranice byly naryšovány, správa země byla zorganizována a místní obyvatelstvo bylo ujistiáno, že britská vláda [místní správa – poznámka MH] bude pokračovat*“, napsal Lansdowne Cambonovi. Britové tedy dali Francouzům prostřednictvím tohoto dokumentu jednoznačně na vědomí, že nemohou očekávat, že výměnou za práva na rybolov na Novém Foundlandu jim Londýn postoupí rozsáhlé území na pravém břehu řeky Niger. Lansdowne navíc ještě poukázal na fakt, že počet francouzských rybářů v oblasti *French Shore* se v uplynulých dvou letech snížil z 322 na „pouhých“ 258 a na závěr zapochyboval, zda může být celý tento „podnik“, s ohledem na celkové náklady, vůbec ziskový.<sup>674</sup>

Téhož dne ještě napsal šéf *Foreign Office* Cromerovi: „*Naše jednání s Francouzi postupují velmi dobře. Gorstova cesta do Paříže byla velmi užitečná, a zdá se, že jednal s dobrým úsudkem a taktem. Myslím, že mohu prohlásit, že egyptská část našeho obchodu může být tímto považována v podstatě za vyřešenou.*“<sup>675</sup> Podle jeho názoru Francouzi bohužel nyní „*za pět minut dvanáct*“ předložili „*poměrně nerozumný požadavek*“ týkající se rozsáhlé teritoriální kompenzace na pravém břehu Nigeru výměnou za své ústupky na Novém Foundlandu, který však Britové nebyli podle názoru šéfa *Foreign Office* ochotni akceptovat.<sup>676</sup>

První lednový den roku 1904 se na francouzském ministerstvu zahraničí setkal Delcassé s Mauricem Paléologuem, který byl tou dobou zplnomocněným ministrem a zástupcem ředitele na Politickém oddělení *Quai d'Orsay*. Paléologue předal Delcassému memorandum o ruských válečných přípravách na Dálném východě, na což francouzský ministr zahraničí zareagoval slovy, že má do nového roku jen dvě přání: Aby nedošlo k válce mezi Ruskem a Japonskem, a aby jeho jednání s Británií, Španělskem a Itálií skončila úspěchem. Na Paléologův dotaz, zda si nepřeje také úspěšně uzavřít otázku Maroka, měl Delcassé odvětit: „*Pokud si Rusko nechá volné*

---

<sup>674</sup> TNA, FO 633/17, Memorandum, 5 January 1904, No. 31, s. 43–44.

<sup>675</sup> TNA, FO 800/124, Lansdowne to Cromer, 5 January 1904, f. 160.

<sup>676</sup> Tamtéž.

*ruce pro Evropu, a já dosáhnu dohody s Anglií [sic], Itálií a Španělskem, pak nám Maroko spadne do klína tak jednoduše a snadně jako zralé jablko ze stromu.*“<sup>677</sup>

Paul Cambon, který tou dobou pobýval v Paříži, si na svého nadřízeného postěžoval v dopise synovi Henrimu: „*Je příliš smířlivý, jenom aby dosáhl dohody. Delcassé neumí vyjednávat; doufám, že to nechá na mně. Pokud neustoupíme, dosáhneme svého, Angličané [sic] jsou pod velkým tlakem, jenom aby už měli dohodu o Egyptě uzavřenou.*“<sup>678</sup> Když francouzský velvyslanec obdržel z Londýna zamítavou odpověď na francouzský požadavek teritoriální kompenzace na pravém břehu Nigeru, požádal o podporu Cogordana: „*Zdá se, že Delcassé by se spokojil s pouhou úpravou hranice v Sokotu. [...] Toto vše dokazuje, že je nebezpečné, abychom byli příliš smířliví. Podle mého názoru bych měl být oprávněn Lansdownovi odpovědět, 1) že není na místě bavit se o významu francouzského rybolovu [na Novém Foundlandu – poznámka MH], ale že požadujeme územní kompenzaci výměnou za naše smluvně garantovaná práva, a že bez územní kompenzace nemůžeme uzavřít dohodu, 2) že jsme již žádali Gambii, která nám byla odmítnuta, posléze jsme žádali přístup k Nigeru a již nemůžeme žádat nic menšího, a tedy nyní očekáváme, že nám [Velká Británie – poznámka MH] předloží patřičnou nabídku, 3) že vše souvisí se vším, a tedy že bez dohody o územní kompenzaci za Nový Foundland nemůžeme uzavřít dohodu ve věci Egypta a Maroka. Toto vše nemůže být sděleno prostřednictvím dopisu, nýbrž musí být vyřčeno.*“<sup>679</sup>

Cambon mohl kvůli nemoci odcestovat do Londýna až později, a tak další schůzka s Lansdownem proběhla až 13. ledna 1904. Téhož dne ráno obdržel francouzský velvyslanec nótu od Delcassého, který se mezitím seznámil se zněním Lansdownova memoranda z 5. ledna. Francouzský ministr zahraničí se ohradil vůči některým formulacím, jimiž šéf *Foreign Office* zpochybnil význam francouzských práv na Novém Foundlandu, a ostře se vymezil proti tvrzení, že Francouzi mohou tuto činnost provozovat jen díky britské schovávavosti. V této souvislosti instruoval Cambona, aby dal britskému ministru zahraničí jasně na vědomí, že pokud by měly být některé stavby francouzských rybářů v oblasti odstraněny, bude požadovat, aby početné stavby britských rybářů na *French Shore* zmizely také.<sup>680</sup>

---

<sup>677</sup> PALÉOLOGUE, M., *Three Critical Years, 1904–05–06*. New York 1957, s. 1.

<sup>678</sup> WEINER, *Paul Cambon*, s. 505.

<sup>679</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Cogordan, Paris le 7 janvier 1904, No. 158, s. 225.

<sup>680</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 12 janvier 1904, No. 170, s. 241; 14. ledna 1904, No. 178, s. 249; TNA, FO 633/17, Lansdowne to Monson, 13 January 1904, No. 32, s. 44.

V průběhu schůzky, která proběhla na *Foreign Office* téhož dne, se markýz Lansdowne údajně nechal slyšet: „*Jsmo v Egyptě etablováni, nikdo nás odtud nenutí odejít a naše pozice se s postupem času bude pouze upevňovat, nepotřebujeme proto jednat, abychom dosáhli uznání naší okupace a přijetí podmínek z této skutečnosti plynoucích. [...] Výměnou za deklarace nebo koncese, které mají pouhou teoretickou hodnotu, nabízíme Francii volnou ruku v Maroku, [...] kde Francie není dosud etablována. Dáváme tak mnohem víc [výměnou – poznámka MH] za nic nebo jen za velmi málo.*“<sup>681</sup> Francouzský velvyslanec si však neodpustil poznámku, že pokud by britská pozice v Egyptě byla tak neotřesitelná, lord Cromer by nebyl pod takovým nátlakem, aby Francouzi vyslovili souhlas s navrhovaným řešením finanční otázky: „*Angličané [sic] sice okupují Egypt, ale bez našeho souhlasu nemohou nic, neboť finance, administrativa a veřejné práce nejsou v jejich rukách a čas na této skutečnosti nic nezmění [...].*“<sup>682</sup> Na tuto námitku nemohl markýz Lansdowne nic odvětit.

Pokud jde o eventuální ústupky v oblasti pravého břehu Nigeru, šéf *Foreign Office* připustil, že Britové sice v principu neodmítají územní kompenzaci, nicméně nesouhlasí s tím, aby byla ve prospěch Francie odstoupena enkláva Boussa. „*Požádal jsem jej [Lansdowna – poznámka MH], aby předložil své návrhy. Odpověděl mi, že věří, že bude možné najít ústupky v oblasti Sokota. Sdělil jsem mu, že zatímco budeme čekat na dohodu ve věci Nového Foundlandu, nemůžeme postoupit dále v jednáních o osudu Egypta*“, napsal Cambon Delcassému.<sup>683</sup> Lansdowne nakonec ještě naznačil, že pokud by snad bylo možné akceptovat jeho návrhy ohledně regulace hranice v Sokotu, mohla by britská vláda rovněž souhlasit s rozšířením francouzského vlivu v Maroku až k výšinám na pravém břehu řeky Sebou. Francouzský velvyslanec v rozhovoru s ministrem zahraničí podotkl, že by bylo velkým neštěstím, pokud by se britsko-francouzská jednání, jež dosud probíhala tak uspokojivě, zhroutila na otázce Nového Foundlandu, a to zvláště nyní, když byla egyptská část transakce v podstatě vyřešená. Šéf *Foreign Office* se téhož dne rovněž dotazoval, jakou formu by měla mít britsko-francouzská smlouva, pokud obě země dospějí ke konsensu, přičemž francouzský velvyslanec navrhl, aby nejprve došlo k výměně nót, které by obecně načrtly obsah dohody, a aby posléze každá otázka byla do detailu řešena zvlášť. Egyptská otázka tak měla být například vtělena do chedívova zvláštního dekretu, záležitosti Maroka měly

---

<sup>681</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 14 janvier 1904, No. 178, s. 249.

<sup>682</sup> Tamtéž.

<sup>683</sup> Tamtéž.

být obsaženy v nótách, jež by si obě vlády zaslaly, a otázku Nového Foundlandu měla řešit zvláštní smlouva.<sup>684</sup>

Cambon svému ministru zahraničí doporučil, aby Francie v rámci své taktiky opětovně vznesla požadavek na území Boussa, neboť tak „*získáme čas a lordu Cromerovi, který se ochotně vzdá Boussy i Gambie proto, aby dosáhl svého v Egyptě, bychom mohli sdělit, že hrozí krach jednání, a on možná vyvine v této souvislosti na svou vládu nátlak, který bude k našemu užitku*“.<sup>685</sup> Tento Cambonův předpoklad se v následujících dnech potvrdil, neboť právě nátlak na lorda Cromera byl jedním z klíčových faktorů, bez nichž by dosažení *entente* zřejmě nebylo možné. Když tedy 14. ledna 1904 vyhledal britský velvyslanec v Londýně Edmund Monson Delcassého, aby zjistil, jaký je aktuální stav jednání, dozvěděl se, že dohoda mezi Velkou Británií a Francií ve věci egyptských financí je sice možná, nicméně je podřízená obecnější dohodě, o jejíž podobě v současné chvíli obě země jednají. Francouzský ministr zahraničí jej zároveň upozornil, že Britové již zamítli několik návrhů, jež Francie v souvislosti s územními ústupky v otázce Nového Foundlandu předložila a namísto toho nabídli pouhý „*cár území v Sokotu, tedy ty písky, o nichž hovořil markýz Salisbury jako o území, kde by si galský kohout mohl hrabat až do libosti*“.<sup>686</sup> Když se Cambon o čtyři dny později setkal s britským ministrem zahraničí, zopakoval mu totéž, co sdělil Delcassé v Paříži Monsonovi a současně jej požádal, aby britská vláda znovu projednala možnost odstoupit ve francouzský prospěch území Boussa, tak, jak Delcassému o několik dní dříve doporučil.<sup>687</sup>

V dané chvíli byli Cambon s Delcassém zajedno, tedy že výměnou za odstoupení od rybolovných práv na Novém Foundlandu musí Francie získat *quid pro quo*, tedy dostatečnou územní kompenzaci. „*Řekl jsem Lansdownovi, že otázka Nového Foundlandu má pro nás takový význam, že nedává smysl, abychom projednávali ostatní záležitosti, dokud nedosáhneme dohody ve věci teritoriální kompenzace [výměnou za francouzská rybolovná práva na Novém Foundlandu – poznámka MH]*“, napsal

---

<sup>684</sup> TNA, FO 633/17, Lansdowne to Monson, Foreign Office 13 January 1904, No. 32, s. 45; tamtéž, Lansdowne to Monson, Foreign Office 13 January 1904, No. 33, s. 45–46; DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 13 janvier 1904, No. 178, s. 251.

<sup>685</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Memorandum, 5 January 1904, ff. 6–7; tamtéž, Cogordan à Cambon, Paris le 12 janvier 1904, f. 14; tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 13 janvier 1904, f. 18; DDF II, T. IV, Delcassé à Cambon, Paris le 12 janvier 1904, No. 170, s. 241; tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 14 janvier 1904, No. 178, s. 249; TNA, FO 633/17, Lansdowne to Monson, Foreign Office 13 January 1904, No. 32, s. 44.

<sup>686</sup> DDF II, T. IV, Delcassé à Cambon, Paris le 16 janvier 1904, No. 184, s. 257–258.

<sup>687</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 18 janvier 1904, No. 196, s. 273–274.

Cambon Delcassému.<sup>688</sup> Francouzský ministr zahraničí však zašel v dopise řediteli Politického oddělení na *Quai d'Orsay* Cogordanovi ještě dále, když kritizoval Cambonovu přílišnou vstřícnost: „Zastávám rozhodně totožný názor, jako [Paul – poznámka MH] Cambon, že je třeba naléhat a nedat najevo, že spěcháme na vyjednávání. Zjistil jsem, že Cambon ve svém dopise Lansdownovi zašel příliš daleko, neboť když žádal trojúhelník Niki-Badjibo-Ilo, připustil, že se vzdáme enkláv [Badjibo a Forcados – poznámka MH]. Ministerstvo kolonií s tím nikdy nebude souhlasit, musíme si udržet pozici, kterou jsme v této souvislosti zaujali od začátku, a to je: ‚Zvážíme tuto otázku enkláv, ale jedině pokud naše železnice povede přes Niger.‘“<sup>689</sup> Vzhledem k tomu, že ani jedna strana nebyla ochotna ze svých požadavků slevit, jednání uvízla na mrtvém bodě a pokud by Francouzi nepřiměli k aktivitě lorda Cromera, nebylo by z této situace cesty ven.

V polovině ledna informoval Lansdowne o vývoji v britsko-francouzských jednáních premiéra Arthura Balfoura, který poznamenal: „Je mi to líto, ale nejsem překvapen překážkou, která se objevila v jednáních s Francouzi. Bylo by mezinárodním neštěstím, pokud by [tato jednání – poznámka MH] byla přerušena a [bylo by – poznámka MH] neuspokojivé, pokud by nebyla zahrnuta ožehavá otázka Nového Foundlandu. Byl bych raději, pokud bychom vyřešili Egypt, Maroko a Siam bez Nového Foundlandu, než abychom nevyřešili vůbec nic. Nicméně umím si představit, že jsme ještě neslyšeli poslední slovo.“ Šéf *Foreign Office* mu o tři dny později odpověděl: „Nelíbí se mi myšlenka, že by otázka Nového Foundlandu měla zůstat stranou. Celá dohoda by tak byla velmi neúplná [...].“<sup>690</sup>

Dne 19. ledna 1904 telegrafoval Cogordan la Boulinièrovi: „Veškerá naše jednání s Anglií [sic] jsou pozastavena, protože britská vláda nám odepřela přiměřenou teritoriální kompenzaci výměnou za zřeknutí se našich práv na Novém Foundlandu. Nejprve jsme požadovali Gambii (bez přístavu *St. Marie de Bathurst*), po britských námitkách jsme vznesli požadavek na trojúhelník mezi Nigerem a horní Dahome,<sup>691</sup> Nikki-Badjibo-Illo, tedy území, které jsme marně požadovali již roku 1898. Toto nám opět odepřeli a nabídli nám pouhou úpravu hranice v severním Sokotu, v oblasti

---

<sup>688</sup> AMAE, PA AP 211, Cambon à Delcassé, Londres le 14 janvier 1904, f. 88.

<sup>689</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Delcassé à Cogordan, Nice le 8 janvier 1904, ff. 9–10.

<sup>690</sup> The British Library (dále jen BL), The Bowood Papers, Private Letters, Vol. 5, (dále jen BP): 1900–1905, Add. MS 88906/17/5. Balfour to Lansdowne, Whittingehame, Scotland 15 January 1904; Tamtéž, Lansdowne to Balfour, Foreign Office 18 January 1904.

<sup>691</sup> Dahome (fr. Dahomey) je částí dnešního Beninu.

„prázdné země“, z které si činil legraci již lord Salisbury. To je zcela nepřipustné.“<sup>692</sup> A současně francouzského generálního konzula v Egyptě vyzval, aby vyhledal lorda Cromera a aby na něj vyvinul v této souvislosti nátlak, neboť britská vláda se měla v příštích dnech otázkou opětovně zabývat. Řekněte mu, že „osud všech jednání, a tedy i těch týkajících se Egypta, závisí na výše uvedeném teritoriálním ústupku“, apeloval Cogordan na La Boulinière.<sup>693</sup>

La Boulinière skutečně neprodleně navštívil svůj britský protějšek a jeho intervence přinesla kýžené ovoce, neboť ještě téhož dne, 20. ledna 1904, zaslal Cromer do Londýna telegram, v němž varoval ministra zahraničí: „Dnes ráno mě navštívil francouzský generální konzul, který mi sdělil, že odmítnutí britské vlády poskytnout teritoriální ústupky výměnou za koncese na Novém Foundlandu způsobí velmi vážné potíže. [...] Zdálo se, že se [La Boulinière – poznámka MH] obává, že pokud nebude předložena nabídka nějakého významného územního ústupku, tak [veškerá britsko-francouzská – poznámka MH] jednání selžou. [...] Nezdálo se, že by pan La Boulinière byl nakloněn mému návrhu, aby byly otázka Maroka a Egypta projednány odděleně, a ostatní záležitosti byly projednány až po delším zvážení.“ Ještě téhož dne pak napsal Cromer Lansdownovi v dalším telegramu: „Obávám se, že riziko, že se jednání zhroutí, je vysoké. Trvám na tom, že stojí za to něco obětovat, abychom se tomu vyhnuli. V každém případě doporučuji, abychom uzavřeli celou záležitost rychle. Jednání se táhnou již příliš dlouho.“<sup>694</sup> O den později apeloval Cromer na Lansdowna znovu: „Naléhám velmi důrazně, aby buď byly učiněny takové koncese, které umožní vyřešit otázku Nového Foundlandu, nebo aby byly záležitosti Maroka a Egypta řešeny odděleně. První varianta by byla zdaleka nejlepším řešením, ale druhá je lepší, než abychom neučinili nic.“ A současně ve svém telegramu varoval: „Pokud se jednání zhroutí, bude to kalamita, a to jak z obecného, tak z čistě lokálního egyptského úhlu pohledu. [...]“ „Měli bychom mít na paměti, že francouzské ústupky v Egyptě v náš prospěch jsou mnohem významnější, než naše ústupky v Maroku ve prospěch Francie, a navíc nám zde [v Egyptě – poznámka MH] mohou činit obtíže, pokud se nakonec rozhodnou vypořádat se s Marokem bez naší pomoci“, tlačil Cromer na Lansdowna.<sup>695</sup> Paul Cambon Cromera velmi dobře odhadl, když tvrdil, že britský generální konzul

<sup>692</sup> AMAE, NS, Égypte, T. 21, Cogordan à La Boulinière, Paris le 19 janvier 1904, f. 75.

<sup>693</sup> Tamtéž, f. 76.

<sup>694</sup> Tamtéž, La Boulinière à Cogordan, Le Caire le 20 janvier 1904, f. 76; TNA, FO 800/124, Cromer to Lansdowne, Cairo 20 January 1904, f. 162; TNA, FO 633/17, Cromer to Lansdowne, Cairo 20 January 1904, No. 35, s. 46.

<sup>695</sup> BD 2, Cromer to Lansdowne, Cairo 21 January 1904, No. 387, s. 339–340.



v Egyptě bude ochoten pro dosažení dohody obětovat mnoho, neboť Cromer Lansdownovi napsal, aby uvážil, nakolik by uznání okupace Egypta Francií napomohlo stabilizaci míru a současně by posloužilo jako vhodné ospravedlnění pro koncese, jež by Británie učinila ve francouzský prospěch kdekoliv ve světě.<sup>696</sup> V souvislosti s francouzskými požadavky na pravém břehu Nigeru Cromer britskému ministru zahraničí ve svém dalším telegramu z téhož dne napsal: „*Dostala se ke mně věrohodná informace z ne-francouzského zdroje, že francouzská koloniální strana připravuje v souvislosti s probíhajícími jednáními rozsáhlý útok na M.[onsieura] Delcassého, a pokud nebude schopen podat v poslanecké sněmovně dobré vysvětlení, jeho pozice bude skutečně ohrožena. Jeho eventuální pád by nám nepřinesl nic dobrého.*“<sup>697</sup>

Lord Lansdowne však musel připustit, že bez konzultace s premiérem a s vládou nemůže nic podniknout.<sup>698</sup> Ve svém telegramu z 22. ledna 1904 pak Cromer ministra zahraničí požádal, aby jej zmocnil promluvit s La Boulinièrem: „*Pokud se vláda zítra rozhodne odsouhlasit ústupky ve prospěch Francie tak, aby se vyřešila otázka Nového Foundlandu, myslím si, že by bylo vhodné, abyste mě zmocnil, abych zde něco také řekl ještě předtím, než budete hovořit s Cambonem a Delcassém. V nedávné době došlo zcela nepochybně ke změně francouzského přístupu, což přisuzuji útokům koloniální strany v parlamentu. Osobně se obávám, že pokud Francouzům jednou ustoupíme, budou žádat další koncese. Mohu se snažit tomuto předejít tím, že budu zdůrazňovat význam jakéhokoliv ústupku, který uděláme, a souběžně budu apelovat na nutnost dospět velice rychle k dohodě o všech ostatních otázkách. Jsem si jistý, že cokoliv řeknu, bude [La Boulinière – poznámka MH] hlásit do Paříže. Věřím, že takto připravím půdu pro Vás, abyste mohl dát Francouzům na srozuměnou, že je nesmyslné, aby požadovali cokoliv více.*“<sup>699</sup>

A v tomto duchu Lansdowne skutečně pokračoval v komunikaci s Cambonem, jemuž 23. ledna 1904 opět sdělil, že britská vláda Gambii nikdy Francii nepřenechá. Poukázal na skutečnost, že již v minulosti proběhly v tomto směru dva neúspěšné pokusy, které prokázaly, že Britové nejsou připraveni tuto „*starou anglickou kolonii* [sic]“ Francouzům přenechat.<sup>700</sup> Pokud jde o pravý břeh Nigeru, ministr zahraničí se tázal, co svým požadavkem Francouzi skutečně sledují, zda jim jde o územní

---

<sup>696</sup> Tamtéž.

<sup>697</sup> TNA, FO 800/124, Cromer to Lansdowne, Cairo 21 January 1904, f. 163.

<sup>698</sup> Tamtéž, Lansdowne to Cromer, nedatovaný telegram, January 1904, f. 167.

<sup>699</sup> Tamtéž, Cromer to Lansdowne, Cairo 22 January 1904, f. 168.

<sup>700</sup> Šlo o návrhy z let 1869–1870 a 1876.

kompenzaci jako takovou, nebo zda chtějí dosáhnout řeky Niger, aby tak mohli usnadnit cestu svému zboží, načež mu Cambon odpověděl, že Francie nemůže rezignovat na svá práva na Novém Foundlandu, pokud se jí výměnou za tento ústupek nedostane územních kompenzací. Šéf *Foreign Office* rovněž oznámil, že jej britská vláda zmocnila k tomu, aby Francii navrhl následující: 1) právo volného pohybu mezi francouzskými državami a splavnou částí řeky Niger, 2) přístup ke splavné části řeky Gambie, 3) část území mezi Sokotem a okrajem jezera Čad, a korekci hranic stanovených konvencí z června roku 1898 tak, aby došlo k jejímu posunu od jižního cípu Zinderu až k Čadskému jezeru. Francouzský velvyslanec připustil, že s těmito návrhy svého ministra zahraničí seznámí, nicméně rovnou vyjádřil přesvědčení, že nebudou pro Delcassého přijatelné, neboť území v oblasti Sokota nemají vůbec žádnou hodnotu a nemohou tedy být považována za adekvátní kompenzaci.<sup>701</sup>

Nebylo tedy překvapením, když Delcassé 26. ledna 1904 instruoval Cambona, aby si od Lansdowna vyžádal upřesnění tří koncesí, jež by mohla Francie získat výměnou za Nový Foundland, a současně mu přikázal, aby navíc nově vznesl požadavek na souostroví Los.<sup>702</sup> Když se Cambon s Lansdownem setkali 4. února 1904, neměl britský ministr zahraničí pro francouzského velvyslance ještě žádnou odpověď. Naznačil však, že jeho vládní kolegové nesouhlasí s odstoupením enklávy Ilo v povodí Nigeru ve prospěch Francie, neboť když roku 1898 Velká Británie žádala Ilo a Nikki, první zmíněná enkláva jí byla přidělena, zatímco druhá zůstala Francouzům, a Britové již mají v enklávě Ilo svého zástupce, a proto není možné, aby bylo tomuto francouzskému požadavku vyhověno. Současně upozornil, že britská Admiralita má velké výhrady vůči francouzskému požadavku na souostroví Los, a také podotkl, že pokud jde o splavnost řeky Gambie, nemá Paříž k dispozici správné informace, neboť řeka je splavná mnohem výše, než od Laního ostrova (*Ile des Biches*), a to dokonce i pro plavidla s velkou tonáží. Cambon připustil, že tedy v záležitosti splavnosti řeky Gambie bude třeba provést nové šetření.<sup>703</sup>

Den poté předložil Lansdowne Cambonovi podrobný výčet možných ústupků, jež byla Velká Británie ochotna ve prospěch Francie učinit. Dokument zahrnoval

---

<sup>701</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 24 janvier 1904, No. 212, s. 286–288.

<sup>702</sup> Jednalo se o otázku práv na plavbu po řece Gambii, otázku úpravy hranice v oblasti Sokota a otázku plavby po řece Niger. Podle Delcassého neměla v tomto posledním bodě Velká Británie Francii co nabídnout, neboť toto právo na průchod přes britské území, aby bylo zajištěno spojení mezi francouzskou enklávou na levém břehu řeky Niger a zbývajícím francouzským územím v dané oblasti již bylo Francii přiznáno článkem 8, odstavcem 3 v konvenci ze 14. června 1898. AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Delcassé à Cambon, Paris le 26 janvier 1904, f. 41.

<sup>703</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Cambon à Delcassé, Londres le 4 février 1904, ff. 49–50.

následující body: 1) otázku práva na plavbu po řece Gambie, 2) otázku práva na plavbu po řece Niger, 3) úpravu hranice v Sokotu, 4) úpravu hranice u jezera Čad a 5) otázku souostroví Los.<sup>704</sup> Lansdowne zde navrhl, aby vzhledem k tomu, že řeka Gambie je splavná až do bodu, který se nachází zhruba jednu míli nad Jarbutendou, a to i v údobích, kdy je v oblasti sucho a hladina je velmi nízko, došlo k úpravě hranic tak, aby byla Jarbutenda nově zahrnuta do francouzského teritoria. Zamítl však Cambonův argument, že řeka není splavná v oblasti nad Laním ostrovem (*Deer Island, Ile des Biches*) a rozhodně odmítl připustit, že by snad mohlo dojít k posunu hranice ve francouzský prospěch až k tomuto ostrovu. Pokud jde o řeku Niger, šéf *Foreign Office* vysvětlil, že britský návrh neobsahuje právo na plavbu britským územím, nýbrž právo na zřízení doků na určitých místech, odkud by pak mohlo být francouzské zboží dále překládáno a dopravováno po souši v oblastech, kde skaliska a přejeje znemožňovaly plavbu.

V otázce úpravy hranice v oblasti Sokota Britové vyloučili francouzský požadavek na pravý břeh Nigeru včetně oblasti Gomba a Ilo, a současně zdůraznili, že vzhledem k tomu, že se řeka nachází v příliš těsné blízkosti města Sokoto, musí si Velká Británie ponechat rovněž dostatečnou část území, která město obklopuje. Namísto toho Lansdowne navrhl, aby se Francouzi spokojili s hranicí, jež bude začínat 15 kilometrů severně od Mantakari, odtud bude pokračovat 20 kilometrů severně od Konni, odkud povede přímo do bodu 15 kilometrů jižně od Maradi. Dále bude hranice pokračovat do místa, kde se kříží severní rovnoběžka v 13° 20' s poledníkem, skrz hranici ležící 70 mil východním směrem od druhého průsečíku čtrnácté severní rovnoběžky se sokotským obloukem. Takovéto narovnání by Francii jednak poskytlo přístup do Zinderu, a jednak by tím získala 9750 čtverečních mil území, z nichž, jak ministr zahraničí zdůraznil, „některé části“ mají značnou hodnotu. Pokud jde o úpravu hranice v oblasti Čadského jezera, Lansdowne namítl, že pokud by Velká Británie přistoupila na francouzský návrh, přišla by tak o velmi cennou obchodní stezku, vedoucí přes Kabi, Buddam a Maini Zumber, a navíc by ještě ztratila velmi hodnotnou solnou pánev, čímž by se do budoucna připravila o značné výnosy. Britský ministr zahraničí proto navrhl odlišnou hranici. V samém závěru pak pojednal o otázce souostroví Los, které označil za dveře

---

<sup>704</sup> BD 2, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 5 February 1904, No. 389, s. 341–343; DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 5 février 1904, No. 240, s. 320.

do Francouzské Guineje, a jichž se britská Admiralita odmítla vzdát, neboť „*jakýkoliv stát, disponující tímto ostrovem, bude mít k dispozici výhodný námořní přístav ...*“.<sup>705</sup>

Lansdowne však naznačil, že pokud by byla Francie ochotna výměnou za souostroví Los něco přenechat Velké Británii, tak aby byla „*transakce vyvážená*“, byli by ochotni tento obchod zvážit.<sup>706</sup> Tímto „něčím“ mělo být souostroví Nových Hebrid, o něž Lansdowne zcela otevřeně požádal. Cambon přeposlal tento britský návrh Delcassému, a v průvodním dopise jej označil za „*málo uspokojivý*“.<sup>707</sup>

Na začátku února 1904 byly však *Quai d'Orsay* i *Foreign Office* nuceny zaměřit veškerou pozornost na Dálný východ, kde se již stahovala válečná mračna. Již v polovině ledna 1904 si Cambon všiml, že pokud jde o vývoj v této oblasti, britský ministr zahraničí byl velice ustaraný. Francouzský velvyslanec tehdy konstatoval: „*Ruská deklarace, která jej [Lansdowna – poznámka MH] naplnila radostí, a jež bývala mohla vše urovnat, přišla příliš pozdě.*“ Britský ministr zahraničí si údajně posteskl: „*Proč nám toto neřekli před třemi týdny!*“ Zdá se, že v této době již nikdo na *Foreign Office* o možnosti války mezi Japonskem a Ruskem nepochyboval, a stejného názoru byl také Paul Cambon, který však, stejně jako ruský velvyslanec v Londýně hrabě Benckendorff stále doufal, že Británie, která si tuto válku rozhodně nepřeje, „*udělá vše proto, aby Japonce krotila a uklidnila*“.<sup>708</sup> Britský tisk však brojil proti Rusům, což Cambon považoval za velice nešťastné, neboť toto kalilo vzájemné vztahy mezi Londýnem a Petrohradem.<sup>709</sup> O pozici ruského velvyslance v Londýně současně poznamenal: „*Zdá se mi, že ani on sám neví o názorech [ruské – poznámka MH] vlády*

---

<sup>705</sup> Lansdowne zcela účelně v konverzaci s francouzským velvyslancem tvrdil, že souostroví má pro Velkou Británii strategický význam, aby si zajistil lepší vyjednávací pozici a mohl je výhodně směnít. Již předchozí zprávy od britské Admirality z let 1889 a 1901 poukazovaly na skutečnost, že souostroví „nemá pro Velkou Británii skutečný strategický význam, než aby posloužilo jako užitečný nástroj pro budoucí vyjednávání“. Pro Francii, která měla na západním pobřeží Afriky jedinou námořní základnu a to v Dakaru, však souostroví de Los, ležící přímo naproti francouzskému Konakry, představovalo oblast mimořádného strategického významu. TNA, FO 27/3765, Louis Battenberg to Lansdowne, 1 February 1904, f. 84.

<sup>706</sup> Tato nabídka Lansdowna byla zcela určitě inspirována Battenbergovým dopisem z 1. února 1904, v němž stálo: „*Pokud bychom si mohli zajistit lepší pozici kdekoliv jinde, mohli bychom se souostroví vzdát. Jak se bude Konakry rozšiřovat a jeho [obchodní – poznámka MH] význam bude narůstat, tyto ostrovy v našich rukou budou citlivým lidem, jakými jsou Francouzi, trnem v oku a budou zdrojem neustálého podráždění.*“ Konakry však bylo mimořádně významné obchodně, a kdokoliv tedy držel Loské souostroví v době války, mohl tento obchod zásadním způsobem ovlivnit. Z tohoto důvodu Battenberg Lansdownovi radil, aby se souostroví nevzdával, pokud za něj nedostane patřičnou kompenzaci. TNA, FO 27/3765, Louis Battenberg to Lansdowne, 1 February 1904, ff. 83–84.

<sup>707</sup> TNA, FO 633/17, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 5 February 1904, No. 39, s. 50; DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 5 février 1904, No. 240, s. 320.

<sup>708</sup> AMAE, PA AP 211, Cambon à Delcassé, Londres le 14 janvier 1904, ff. 89–90.

<sup>709</sup> Tamtéž, f. 90.

víc, než víme my, nebo spíše, že jeho vláda nemá žádné názory, a že události samy směřují tím nejnebezpečnějším směrem.“<sup>710</sup>

Dne 18. ledna pověřil Delcassé Cambona, aby Lansdownovi sdělil, že je ve všeobecném zájmu, aby pokračoval ve svém pacifistickém úsilí.<sup>711</sup> Téhož dne informoval šéf *Foreign Office* ministerského předsedu Balfoura: „Cambon se mnou hodně hovořil o záležitostech Dálného východu. Myslím si, že Delcassé sonduje za své ruské přátele, kteří se zoufale snaží dostat se z této šlamastyky.“<sup>712</sup>

Kvůli rusko-japonské válce, která vypukla 8. února 1904, byl Delcassé schopen odpovědět na návrhy britského ministra zahraničí z 5. února až o dva týdny později. V mezidobí se Lansdowne snažil zjistit, jak byly jeho návrhy v Paříži přijaty, načež mu Cambon naznačil, že první dojmy francouzského ministra zahraničí nejsou příliš dobré. „Delcassé je velmi překvapen, že ve chvíli, kdy je Entente Cordiale na pořadu dne, odmítáte i velmi umírněné návrhy, které vám předložil“, tlumočil britskému ministru zahraničí francouzský velvyslanec.<sup>713</sup>

Dne 16. února zaslal Delcassé k rukám Paula Cambona instrukce s doplňujícími připomínkami. Ihned nazítří, 17. února 1904 vyhledal Cambon Lansdowna, aby jej seznámil se stanoviskem francouzského ministra zahraničí. Během tohoto rozhovoru francouzský velvyslanec mimo jiné naléhal na obecný charakter britsko-francouzského sbližování, a v této souvislosti se měl šéf *Foreign Office* dát slyšet, že i on si, stejně jako pan Delcassé, přeje jednání úspěšně zakončit. Navíc měl dodat: „Jsem ještě pod větším nátlakem [než Delcassé – poznámka MH], abych [entente – poznámka MH] podepsal, neboť pozice vlády je velmi obtížná a vyjednávání s jiným ministrem by bylo velmi složité.“ Cambon referoval Delcassému „rozhovor byl velmi dlouhý, britský ministr zahraničí bedlivě poslouchal a dělal si poznámky, aniž by se však k jednotlivým otázkám vyjádřil, opakovaně vyjádřil přání dosáhnout dohody“, a nakonec francouzského velvyslance požádal o *aide-mémoire*.<sup>714</sup> Cambon toto požadované memorandum vtělil do dopisu, který ministrovi zahraničí odeslal o den později. Pokud jde o splavnost řeky Gambie, existoval zde jednoznačný rozpor mezi informacemi, s nimiž pracovaly *Foreign Office* a *Quai d'Orsay*. Delcassé se odvolával na studii *Instructions Nautiques* číslo 777 z roku 1896, podle níž označil francouzský *Service hydrographique de la*

---

<sup>710</sup> Tamtéž, f. 93.

<sup>711</sup> DDF II, T. IV, Delcassé à Cambon, Paris le 18 janvier 1904, No. 193, s. 270.

<sup>712</sup> BL, BP, 1900–1905, Add. MS 88906/17/5. Lansdowne to Balfour, Foreign Office 18 January 1904.

<sup>713</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 11 février 1904, No. 263, s. 343–344.

<sup>714</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Cambon à Delcassé, Londres le 18 février 1904, f. 65.

*Marine française* za nejzazší bod splavnosti řeky Laní ostrov. Z tohoto důvodu neměla být řeka splavná dříve než od MacCarthyových ostrovů, které se nachází dalších 200 kilometrů od města Jarbutenda. Vzhledem k tomuto rozporu navrhl Delcassé, aby byla otázka splavnosti řeky Gambie ještě jednou objasněna.<sup>715</sup>

Pokud jde o řeku Niger a britský návrh týkající se možnosti budovat opěrné body, sloužící jako překladiště francouzského zboží, Delcassé poukázal na skutečnost, že podle článku XXIX Berlínského aktu z roku 1885 bylo Francii toto právo již přiznáno a Paříž na tuto skutečnost již upozornila nótou z 24. října 1903. Francouzský ministr zahraničí proto znovu navrhl, aby Británie ve prospěch Francie odstoupila území na pravém břehu řeky Niger, v oblasti mezi Ilo a říčkou Moussa, díky čemuž by Francie získala přístup ke splavné části řeky bez nutnosti procházet přes britské území. V záležitosti úpravy hranic v oblasti Sokota a Čadského jezera Delcassé namítl, že Velká Británie nabízí Francii „*území, jež nemá žádnou skutečnou hodnotu*“, takže nejde o teritoriální kompenzaci v pravém slova smyslu, a upozornil, že Britové ve skutečnosti Francii nabídli k dispozici pouhou cestu, jež měla sloužit k zajištění zásobování průchodem přes britské teritorium. Pokud jde o oblast Zinderu, Delcassé Lansdowne upozornil, že ani s využitím nejnovějších map z roku 1903 nebyl schopen nalézt cestu vedoucí přes Kabi, Buddam a Maini Zumber, o níž britský ministr zahraničí psal ve svém návrhu z 5. února 1904, natožpak oblast s nalezišti soli „*Salt District*“, jejíž existenci Lansdowne využil jakožto argument proti ústupkům v této oblasti. Z tohoto důvodu francouzský politik vyjádřil naději, že britská vláda celou záležitost znovu posoudí a že předloží adekvátní nabídku územní kompenzace v oblasti Sokota.<sup>716</sup>

Pokud jde o souostroví Los, Delcassé je označil jako „*pozůstatek dnes již uzavřených jednání*“, kde Británie nemůže vznášet žádné požadavky a nemůže očekávat, že by souostroví mohla exploatovat. Rovněž se pozastavil nad skutečností, že Velká Británie na jednu stranu usiluje o odstranění všech sporných bodů a třecích ploch, jež mezi ní a Francií existují, a na druhou stranu si její Admiralita chce ponechat souostroví Los, snad jako pojistku, kde by v případě potřeby mohla umístit námořní základnu, jež by eventuálně posloužila jako protiváha francouzské pozici na Konakry. Delcassé navíc připomněl, že část Gambie, která připadla Velké Británii, je mnohem

---

<sup>715</sup> Srv. Tamtéž, Delcassé à Cambon, Paris le 16 février 1904, ff. 58–63; tamtéž, Cambon à Delcassé, le 18 février 1904, ff. 64–65; tamtéž, Cambon à Lansdowne, Londres le 18 février 1904, ff. 66–72. Delcassého dopis z 16. února 1904 obsahuje začerněná místa a je velmi špatně čitelný, z tohoto důvodu je nutné jej porovnat s Cambonovým dopisem Lansdownovi z 18. února 1904.

<sup>716</sup> Srv. TNA, FO 633/17, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 5 February 1904, No. 39, s. 50; AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Cambon à Lansdowne, Londres le 18 février 1904, f. 69.

větší a významnější, a že pokud by Francie neměla dostat ani souostroví Los, pak by šlo ze strany ostrovní monarchie o skutečně přemrštěný nárok.<sup>717</sup>

Dne 25. února 1904 se Lansdowne s Cambonem setkali hned dvakrát. Během první schůzky Lansdowne zjišťoval, zda francouzský diplomat od svého nadřízeného obdržel nějaké instrukce, pokud jde o vypořádání otázky Nového Foundlandu. Francouzský velvyslanec se odkázal na Delcassého stanovisko z 18. února 1904, což lord Lansdowne přijal s nevolí, a dodal, že britská Admiralita nechce přistoupit na to, že by měla obětovat území výměnou za práva rybolovu. Cambon jej upozornil, že Francie by na Novém Foundlandu nepřišla jen o práva rybolovu, ale také o území. Britský ministr zahraničí se posléze pokusil znovu přivést hovor na otázku možného odstoupení Nových Hebrid ve prospěch ostrovní monarchie, ale francouzský velvyslanec tuto eventualitu zamítl a poukázal na to, že Francie má na toto souostroví mnohem oprávněnější nárok než Velká Británie, což se Lansdowne pokusil vyvrátit. Britský ministr zahraničí přišel na závěr s úplně novým požadavkem, zda by byla Francie ochotna vzdát se svých privilegií a práv v oblasti sultanátu Maskat.<sup>718</sup> Francouzi by se této možnosti nebránili, nicméně Paul Cambon byl přesvědčen, že by bylo vhodnější počkat na vhodnější okamžik, neboť v době, kdy mezi Ruskem a Velkou Británií panovaly rozpory ohledně Perského zálivu, nepřipadalo francouzskému velvyslanci moudré se do této komplikované záležitosti pouštět. Cambon v této souvislosti doporučil Delcassému, aby vyčkal s rezignací na francouzské nároky v Maskatu na pozdější dobu, neboť až nastane vhodná chvíle, bude možné se na tomto obchodu značně obohatit. Lansdowne se tedy musel smířit s tím, že ani Nové Hebridy, ani Maskat nebudou Francouzi ochotni za souostroví Los obětovat.

Ještě téhož dne večer, poté, co se šéf *Foreign Office* zúčastnil zasedání britské vlády a jednání Horní sněmovny, se oba muži setkali podruhé, a tentokrát již mohl britský ministr zahraničí francouzskému velvyslanci oznámit, že Velká Británie je připravena přenechat Francii souostroví Los. Ve věci úpravy hranice v oblasti Sokota a Čadského jezera však nebyli Britové ochotni akceptovat francouzské dodatečné požadavky a posunout hranici podle očekávání Paříže, a trvali na návrhu, který Lansdowne předložil 5. února 1904. Britský ministr zahraničí posléze navrhl, aby jej francouzský velvyslanec opětovně vyhledal o dva dny později, kdy se schůzky zúčastní

---

<sup>717</sup> Srv. tamtéž; ROLO, s. 244–245.

<sup>718</sup> Podrobněji k francouzským nárokům v oblasti viz ROLO, s. 246.

také britský ministr kolonií či jeho zástupce, s nímž bude možné jednat o konečné podobě hranice v povodí Nigeru.<sup>719</sup>

V neděli 27. února 1904 Lansdowne s Cambonem setkali v pracovně britského ministra zahraničí se stálým státním podtajemníkem na ministerstvu zahraničí Thomasem Sandersonem a zástupcem ministerstva kolonií Reginaldem Antrobusem, aby projednali otázku hranic v oblasti Sokota.<sup>720</sup> K řešení, jež se jevilo být přijatelné pro obě strany, dospěli až „*po velmi dlouhém rozhovoru, který chvílemi připomínal handrkování na tržišti*“.<sup>721</sup> Projednána byla rovněž otázka splavnosti řeky Gambie, přičemž Britové se odvolávali na nejnovější hydrografické studie, které vydala roku 1899 britská Admiralita. Podle nich byla řeka splavná pro lodě o ponoru 13 a půl stop (4 metry) až k MacCarthyovým ostrovům a pro lodě o ponoru 10 stop (3 metry) dokonce až o 70 mil dál k Jarbutendě.<sup>722</sup> Studii *Africa Pilot* ještě podpořili vyjádřením královského hydrografa Whartona, který potvrdil závěry v ní uvedené, a doložili ji příslušnou mapou.<sup>723</sup> Šéf *Foreign Office* dodal, že dále za hranici Jarbutendy není Británie ochotna dělat ve prospěch Francie žádné teritoriální ústupky. Dne 29. února 1904 došlo k dalšímu setkání Lansdowna s Cambonem a Antrobusem, během něhož byly podrobně studovány mapy povodí Gambie a Nigeru. Francouzský velvyslanec trval na tom, aby Francii bylo přiznáno území, jež by umožnilo propojení Zinderu a jezera Čad, přičemž požadoval, aby byla tamější hranice posunuta jižním směrem až k cípu Adeber.<sup>724</sup>

Prvního březnového dne proběhlo zasedání britské vlády, a proto když se Lansdowne s Cambonem téhož dne opětovně setkali, mohl britský ministr zahraničí francouzskému velvyslanci oznámit, že vláda Jeho Veličenstva odsouhlasila ústupky v oblasti Čadského jezera a Sokota, na nichž se obě strany shodly 27. února. Britové byli rovněž připraveni souhlasit s posunem hranice vedoucí západním směrem od Konni k Sokotu více na jih, nicméně výměnou za svůj souhlas požadovali, aby Francouzi neprotestovali proti jmenování britského konzula na souostroví Saint Pierre a Miquelon.

---

<sup>719</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 25 février 1904, No. 316, s. 417–419.

<sup>720</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Cambon à Delcassé, Londres le 27 février 1904, f. 79. Sir Reginald Laurence Antrobus byl v letech 1898 až 1909 zástupcem stálého státního podtajemníka na Ministerstvu kolonií.

<sup>721</sup> Tamtéž, ff. 80–81.

<sup>722</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Extract from *The Africa Pilot*. Admiralty Sailing Directions. Sixth Edition, 1899, f. 81.

<sup>723</sup> Podrobná mapa oblasti je součástí téhož fondu, viz AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, f. 89.

<sup>724</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 29 février 1904, ff. 84–85.



Cambon informoval Delcassého o výše uvedených skutečnostech dlouhým dopisem z téhož dne.<sup>725</sup>

Mezitím však francouzský velvyslanec obdržel od Delcassého obsáhlé připomínky k návrhům, které proběhly 27. února, a na jejichž základě požadoval francouzský ministr zahraničí další ústupky. Když se proto oba muži nazítří, 2. března 1904, znovu setkali, francouzský velvyslanec mlžil, že dosud neobdržel od svého nadřízeného žádnou odpověď. Ve skutečnosti však s Delcassém řešil, jaké další požadavky má v průběhu další schůzky s Lansdownem předložit.<sup>726</sup> Teprve na přelomu února a března totiž Delcassé seznámil francouzského ministra kolonií se skutečností, že mezi Velkou Británií a Francií probíhají rozhovory, směřující k odstranění třecích ploch a jejichž výsledkem by mohly být teritoriální změny u francouzských držav.<sup>727</sup> V této souvislosti také Delcassé uvědomil Cambona, že francouzská vláda uzavřela v letech 1899 až 1900 s některými africkými vládci smlouvy, jež různým způsobem upravovaly hranice těchto afrických států (jako příklad uváděl sultanát Tessawa a Maradi, sultanát Zinder a sultanát Gummel, přičemž poslední uvedený stát se nacházel na území, které spadalo od roku 1898 pod britskou svrchovanost). Zatímco první dvě zmíněné smlouvy byly ratifikovány, poslední nikoliv. Delcassé v tuto chvíli žádal Cambona, aby využil existenci těchto smluv jako argument pro další francouzský požadavek, aby území, náležející těmto vládcům, bylo postoupeno Francii jako celek. Stávající hranice totiž ne vždy tuto skutečnost respektovaly. Když francouzský velvyslanec tyto nové požadavky prezentoval lordu Lansdownovi během jejich další schůzky, byl britský ministr zahraničí při představě, že by měl své vládě přednést ještě rozsáhlejší francouzské požadavky, poněkud vyvedený z míry, a snažil se francouzskému velvyslanci vysvětlit, že pokud by chtěl skutečně tento požadavek aplikovat v praxi, pak by bylo nutné tak učinit i na straně Velké Británie, což by v konečném důsledku přineslo Francii více škody než užitku. Cambon následně Lansdownovi oznámil, že pokud jde o otázku splavnosti řeky Gambie, Delcassé bude jednat v dobré víře.<sup>728</sup> Dále vysvětlil, že Francie potřebuje k dispozici námořní přístav, a nikoliv říční přístav, a současně naznačil, že by ministr zahraničí byl ochoten se zřejmě spokojit s Jarbutendou, pokud bude Velká

---

<sup>725</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 1 mars 1904, ff. 85–87.

<sup>726</sup> Tamtéž, Delcassé à Cambon, Paris le 1 mars 1904, ff. 96–97; Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 2 mars 1904, ff. 97–101.

<sup>727</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 2 mars 1904, f. 98.

<sup>728</sup> Cambon jmenoval konkrétně čtyři smlouvy, Agadès, Tesawa-Maradi, Gummel, Damaguerrem. Sultanáty Damaguerrem a Tesawa-Maradi měly své sídlo v Zinderu. AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Cambon à Delcassé, Londres le 2 mars 1904, f. 98.

Británie souhlasit s tím, aby v případě, kdy nebude řeka pro námořní plavidla splavná až k tomuto bodu, byl Francii zajištěn přístup k místům, odkud bude možné tato velká plavidla odbavit. Francouzský velvyslanec chtěl dále hovořit o otázce Nigeru, nicméně Lansdowne jej měl přerušit a říci: „*Byl bych rád, pokud bych svým kolegům z Ministerstva kolonií mohl alespoň říci, že nebudete mít námitek proti tomu, abychom vyslali svého konzula na Saint Pierre a Miquelon. Velmi by to věci zjednodušilo.*“ Cambon britského ministra zahraničí ujistil, že pokud bude záležitost Nového Foundlandu vyřešena ke spokojenosti Francie, nebude britská žádost ve věci konzulárního zastoupení na souostroví Saint Pierre a Miquelon zamítnuta.<sup>729</sup>

O den později zasedala opět britská vláda, která v souvislosti s otázkou posledních francouzských požadavků ve věci udržení územní celistvosti sultanátu Zinder a Tesawa-Maradi konstatovala, že vzhledem k tomu, že není znám rozsah těchto států a potrvá týdny, než delimitační komise, která se touto záležitostí aktuálně zabývá, předloží své stanovisko, bylo by obtížné se v této věci jednoznačně vyslovit. Šéf *Foreign Office* však navrhl, aby byla přijata taková formulace, která by v budoucnu umožnila dosáhnout úpravy hranic tím nebo oním směrem, v závislosti na dohodě obou velmocí.<sup>730</sup> Delcassé však tento návrh odmítl, s tím, že je příliš vágní, a je tedy třeba najít jiné řešení. Cambon v této souvislosti prezentoval Lansdownovi vlastní návrh, tedy aby delimitační komise dostala za úkol присoudit sultanát Damaguerrem<sup>731</sup> a potažmo Zinder Francii, tak aby byl spokojený jak Delcassé, tak francouzský parlament, který bude později muset ratifikovat smlouvu, týkající se narovnání britsko-francouzských vztahů v záležitosti Nového Foundlandu. Současně nabídl vlastní formulaci, která explicitně zmiňovala, že tyto sultanáty případnou Francii, jakmile delimitační komise ukončí svou práci.<sup>732</sup>

Lansdownova reakce na Cambonův dopis ze 4. března byla velmi smířlivá. „*Nevidím jediný důvod, proč bychom neměli dosáhnout takové dohody, která bude uspokojivě řešit i požadavky pana Delcassého.*“<sup>733</sup> Ačkoliv britský ministr zahraničí ve svém dopise navrhl odlišnou formulaci, Cambon byl schopen jej nakonec přimět, aby souhlasil s jím navrženou variantou, s jediným dodatkem, který požadoval, aby kmeny,

---

<sup>729</sup> Tamtéž, f. 100.

<sup>730</sup> Tamtéž, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 3 March 1904, f. 104.

<sup>731</sup> Sultanát Damaguerrem byl prekoloniálním státem, soustředěným okolo města Zinder v dnešním jihovýchodním Nigeru.

<sup>732</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Cambon à Delcassé, Londres le 4 mars 1904, f. 105; tamtéž, Cambon à Lansdowne, Londres le 4 mars 1904, ff. 106–107; f. 112.

<sup>733</sup> Tamtéž, Lansdowne to Cambon, Foreign Office 5 March 1904, f. 114.

kteřé jsou závislé na britských sultanátech a jež se nacházejí na jih od rovnoběžky 13° 20', byly zahrnuty do britské sféry vlivu. Tento dodatek vznikl na poslední chvíli, kdy zástupce ministerstva kolonií Alfred Lyttleton Lansdowna upozornil, že území sultanátu Zinder je oproti původním představám *Foreign Office* mnohem rozsáhlejší. Vzhledem k tomu, že Delcassé byl ochoten s touto variantou souhlasit, trnitá a náročná cesta k vyřešení otázky Nového Foundlandu byla tímto 12. března 1904 završena.<sup>734</sup>

---

<sup>734</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 11 mars 1904, ff. 120–122; tamtéž, Modification proposé par Lord Lansdowne le 11 mars 1904, f. 123; tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 11 mars 1904, f. 124; tamtéž, Delcassé à Cambon, Paris le 12 mars 1904, f. 128.

## 7. Jedním tahem pera – Entente Cordiale

Britsko-francouzskou dohodu provázal v jejích finálních fázích rusko-japonský konflikt, který se na počátku února 1904 rozhořel na Dálném východě. Jednání mezi Velkou Británií a Francií charakterizovala snaha o dosažení paralelního sblížení mezi Velkou Británií a Ruskem. O tomto záměru ujistil Delcassého již roku 1903 během jeho návštěvy v Londýně Joseph Chamberlain, který francouzskému ministru zahraničí sdělil, že „*Británie je skutečně nakloněna myšlence dohody s Ruskem*“.<sup>735</sup> Nedlouho po Delcassého odjezdu z Londýna navštívil lorda Lansdowna ruský velvyslanec v Londýně hrabě Benckendorff, který během jejich setkání opakovaně hovořil o britsko-ruském porozumění. Když v říjnu 1903 navštívil ruský ministr zahraničí hrabě Lamsdorff Paříž, dohodli se svým francouzským protějškem, že by bylo pro obě strany výhodné, aby došlo k vyřešení sporů mezi Ruskem na jedné straně a Velkou Británií a Japonskem na straně druhé. Hrabě Benckendorff byl posléze instruován, aby vyhledal šéfa *Foreign Office* a aby učinil v tomto směru první kroky. Britsko-ruská jednání se však vyvíjela natolik pomalým tempem a natolik neefektivně, že dokonce i markýz Lansdowne na konci listopadu 1903 vyslovil pochybnosti o jejich smyslu. Po vypuknutí rusko-japonského konfliktu se nakonec obě strany dohodly, že v jednáních již pokračovat nebudou.<sup>736</sup>

Britsko-francouzská jednání, a zejména pak část týkající se Maroka, bedlivě sledovalo rovněž Španělsko, které se obávalo, aby nebyly jeho zájmy v tomto severoafrickém sultanátu opomenuty. V této souvislosti se Lansdownovi v polovině února 1904 připomněl španělský velvyslanec v Londýně, kterého tehdy britský ministr zahraničí ujistil, že Velká Británie má v úmyslu španělské zvláštní zájmy v Maroku respektovat. O zvýšených obavách panujících v této souvislosti v Madridu napsal Delcassému Jules Cambon již v lednu 1904: „*Ačkoliv je evropský tisk plný novinek, týkajících se Dálného východu, zde [ve Španělsku – poznámka MH] je marocká otázka jedinou zahraniční záležitostí, kterou se tu zabýváme.*“ V souvislosti s tím, jak na veřejnost postupně čím dál tím více pronikaly zvěsti o obsahu britsko-francouzských jednání, se obavy Madridu stále stupňovaly.<sup>737</sup> I přestože kladl šéf *Foreign Office* od

---

<sup>735</sup> MATHEWS, s. 89–90; ŠUBRTOVÁ, *Od Fašodské krize k Srdečné dohodě*, s. 29.

<sup>736</sup> MATHEWS, s. 90–91.

<sup>737</sup> DDF II, T. IV, Jules Cambon à Delcassé, Madrid le 17 janvier 1904, No. 192, s. 267–268; tamtéž, Jules Cambon à Delcassé, Madrid le 26 décembre 1903, No. 107, s. 145; ROLO, s. 247.

počátku důraz na respektování práv španělské vlády, nebyl strach Madridu úplně neoprávněný. Již na sklonku ledna se totiž francouzský velvyslanec v Londýně s lordem Lansdownem dohodli, jakou formou budou jednání probíhat a jak budou vypořádány zájmy Španělska. Dne 23. ledna 1904 se britský ministr zahraničí dotazoval, jak francouzská vláda pokročila v komunikaci se španělskou vládou. Tehdy odpověděl Cambon poněkud vyhýbavě a vymluvil se na časté změny politické situace ve Španělsku, které Francii měly znemožnit, aby s Madridem dělala jakékoliv obchody.<sup>738</sup> Svou roli zde sehrál plán ministra zahraničí Delcassého, který byl přesvědčen, že by Madrid měl být přizván k jednáním až poté, co Britové s Francouzi dospějí k *entente*. Lansdowne v závěru ledna souhlasil dokonce i s tím, aby v případě, pokud by Španělé se souhlasem s dohodou o Maroku příliš otáleli, postupovala Paříž s Londýnem bez ohledu na ně.<sup>739</sup> V souvislosti se zájmy Španělska tak francouzský velvyslanec na konci února šéfovi *Foreign Office* připomněl, aby obě strany postupovaly tak, že jakmile Londýn s Paříží dospějí k dohodě, mohou s jejím obsahem seznámit Španělsko. Cambon na britského ministra zahraničí apeloval, že jakákoliv dřívější konzultace se španělskou vládou by v tomto směru byla předčasná a netaktická. Navzdory výše uvedeným skutečnostem Lansdowne v závěru února španělskému velvyslanci v Londýně přislíbil, že ať již bude mezi Velkou Británií a Francií podepsána jakákoliv dohoda, zvláštní zájmy španělské vlády v Maroku v ní nebudou opomenuty. Již tehdy mu však bylo zřejmé, že Španělsko se o obsahu dohody dozví až poté, co bude britsko-francouzská *entente* skutečně podepsána.<sup>740</sup>

Na sklonku února informoval Cromer Lansdowna, že jej francouzský generální konzul v Káhiře La Boulinière upozornil, že s ohledem na situaci na Dálném východě by bylo žádoucí, aby byla jednání mezi Francií a Velkou Británií uzavřena co nejdříve.<sup>741</sup> Dne 4. března naléhal britský generální konzul v Egyptě na šéfa *Foreign Office* znovu: „*Nenapiši Vám nic nového, neboť vím, že Monson Vám již na toto téma napsal sám. Sněmovna je Delcassému nepřátelská. [...] Myslím, že Delcassého pozice je*

---

<sup>738</sup> Již na sklonku října 1903 naznačil španělský velvyslanec v Paříži Léon y Castillo, markýz del Muni, německému velvyslanci v Paříži Hugovi von Radolinovi, že Francie s Velkou Británií pracují na dohodě o Maroku, přičemž španělské zvláštní zájmy v tomto severoafrickém sultanátu budou respektovány. Na Castellův dotaz, zda by Berlín měl proti *entente* v tomto smyslu námitek, se velvyslanci od Radolina dostalo ujištění, že Německo nemá v Maroku jiné, než obchodní zájmy. Radolin markýzi del Muni současně zdůraznil, že tyto obchodní zájmy jsou pro Berlín velmi důležité a že Německo udělá vše proto, aby si tyto zájmy udrželo. GP, Bd. 17, Fürst von Radolin an den Grafen von Bülow, Paris den 20. Oktober 1903, Nr. 5206, s. 361–362.

<sup>739</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 24 janvier 1904, No. 212, s. 288.

<sup>740</sup> BD 2, Lansdowne to Egerton, Foreign Office 27 February 1904, No. 392, s. 346–347; ROLO, s. 247.

<sup>741</sup> TNA, FO 800/124, Cromer to Lansdowne, Cairo 26 February 1904, f. 170.

skutečně vratká. Nyní je třeba dosáhnout dohody s Francouzi rychle, [podtržení v originále – poznámka MH] a to nejen v otázce Egypta, ale obecně.<sup>742</sup>

Když obě strany dospěly na počátku března konečně ke shodě, britský generální konzul v Egyptě tehdy ocenil „rozumné počínání“ ze strany Velké Británie. „Jsem rád, že jste se rozhodl přenechat souostroví Los Francouzům. Nyní se konečně zdá, že s nimi budeme schopni dospět k dohodě“, napsal Lansdownovi.<sup>743</sup> Bylo však zřejmé, že bude ještě nutné čelit některým těžkostem, a to zejména v souvislosti se změnou egyptského finančního režimu. Pro úspěch této operace bylo totiž zapotřebí zajistit souhlas dalších velmocí a bylo tedy možné očekávat, že tyto jej poskytnout pouze s velkou nevolí. Cromer v této záležitosti šéfovi *Foreign Office* napsal: „Nejdůležitější ze všeho je, aby francouzská vláda přiznala Británii absolutní svobodu rozhodování v takových situacích, kdy bude obtížné získat souhlas ostatních velmocí.“<sup>744</sup> Současně lord Cromer předpokládal, že zejména Německo bude „tvrdým oříškem“: „Jsem si jistý, že Němci to zkusí a budou nám vyhrožovat, nicméně mnohem radši bych ustoupil Francouzům, než dával jakoukoliv koncesi Němcům, neboť výměnou za náš ústupek nic nezískáme.“<sup>745</sup> Již na konci ledna napsal La Boulinière z Káhiry Cogordanovi: „Pečlivě jsem prostudoval dekret, připravený E. G. [Eldonem Gorstem – poznámka MH] po pařížských jednáních. Zlepšení, která se v tomto projektu objevila, jej činí poměrně uspokojivým, pokud jde o zájmy egyptských věřitelů, vzhledem k tomu, že většina z nich jsou Francouzi, vyžaduje naši veškerou pozornost. S velikou lítostí však sleduji, že jsme se vzdali našich veškerých práv na správu železnic, aniž bychom za ně dostali nějaké kompenzace. Navrhuji proto, již jen pro morální efekt a v zájmu zachování našich zájmů v Orientu obecně, aby nám byla přiznána administrace nějakého úřadu.“ Za adekvátní považoval La Boulinière například Správu egyptských památek (*Service des antiquités*), což byla organizace, pečující o starověké památky, v jejímž čele prakticky od založení v roce 1858 stál vždy francouzský egyptolog nebo archeolog.<sup>746</sup>

Mezitím probíhala v Paříži podrobná jednání mezi zástupcem britské vlády Eldonem Gorstem, který do francouzské metropole dorazil 13. března, a ministrem

---

<sup>742</sup> Tamtéž, Cromer to Lansdowne, Cairo 4 March 1904, ff. 171–172.

<sup>743</sup> Tamtéž, Cromer to Lansdowne, Cairo 12 March 1904, f. 177.

<sup>744</sup> BD 2, Cromer to Lansdowne, Cairo 14 March 1904, No. 400, s. 354–355.

<sup>745</sup> Srv. TNA, FO 633/6, Lansdowne to Cromer, Foreign Office 14 March 1904; No. 25, s. 373–374; TNA, FO 800/124, Cromer to Lansdowne, Cairo 12 March 1904, f. 177.

<sup>746</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, La Boulinière à Cogordan, Le Caire le 22 janvier 1904, f. 37.

zahraničí Delcassém a zástupcem *Quai d'Orsay*, Georgesem Louisem.<sup>747</sup> Sir Eldon pracoval velmi intenzivně na návrzích britsko-francouzské *entente*, a například již v prosinci 1903 předložil Lansdownovi jeden z prvních návrhů deklarace o Egyptě. První ucelený návrh deklarace o Maroku pak vznikl 9. února 1904.<sup>748</sup> V souvislosti s tím, jak jednání postupovala, a obě strany předkládaly své požadavky a připomínky, se návrhy postupně měnily. Dne 14. března 1904 měli Britové připraven kompletní návrh deklarace o Egyptě a o Maroku (tehdy měly oba návrhy ještě podobu dvou oddělených dokumentů, přičemž ten, který se týkal Maroka, prošel ještě o den později podstatnými změnami). Téhož dne se objevil v britských dokumentech první ucelený návrh deklarace o Siamu a Nových Hebridách, jehož součástí však ještě nebyl článek, týkající se Madagaskaru. O dva dny později, 16. března 1904, měli Britové hotov rovněž návrh konvence o Novém Foundlandu a Západní Africe.<sup>749</sup>

První návrh znění britsko-francouzské dohody ve věci Nového Foundlandu předložil Lansdowne 16. března francouzskému velvyslanci Cambonovi, který jej obratem opatřil připomínkami a přeposlal Delcassému do Paříže.<sup>750</sup> Tento návrh deklarace (*Draft Declaration*), jak byl dokument označen, nesl datum 15. března 1904 a týkal se výlučně Nového Foundlandu (šlo vlastně o prvních pět článků z celé deklarace o Novém Foundlandu a západní Africe).<sup>751</sup> První článek hovořil o právech francouzských rybářů v oblasti od mysu St. John's k Rayovu mysu, a tato práva, garantovaná Utrechtskou smlouvou z roku 1713, měla být zachována v obvyklé rybářské sezóně, jejíž konec Britové vymezili každoročně k 20. říjnu.<sup>752</sup> Britští i francouzští rybáři měli nově podléhat místním zákonům. Druhý článek návrhu stanovil, že rybaření ve zmíněné oblasti bude podléhat 14. až 38. článku Konvence o rybolovu v Severním moři z roku 1882 a že se na něj budou vztahovat i opatření z Konvence o obchodu s tvrdým

---

<sup>747</sup> Georges Louis byl v letech 1893–1902 francouzským zástupcem při Komisi egyptského veřejného dluhu, od roku 1902 ředitelem Oddělení konzulátů a obchodu a po smrti Georgese Cogordana po něm převzal funkci ředitele Politického oddělení *Quai d'Orsay*. Svou diplomatickou kariéru završil jako francouzský velvyslanec v Rusku (1909–1913). DDF II, T. IV, Delcassé à Cambon, Paris le 12 mars 1904, No. 343, s. 452.

<sup>748</sup> Srv. TNA, FO 27/3765, Draft Convention (Egypt), 29 December 1903, ff. 78–81; tamtéž, Draft Agreement, 9 February 1904, ff. 88–89.

<sup>749</sup> Srv. Tamtéž, Draft Declaration (Egypt), 14 March 1904, ff. 96–97; tamtéž, Draft Declaration (Morocco), 14 March 1904, ff. 98–99; tamtéž, Draft Declaration (Siam, New Hebrides), 14 March 1904, f. 100; tamtéž, Draft Declaration (Morocco), 15 March 1904, ff. 103–104; tamtéž, Articles of Draft Convention (New Foundland and West Africa), 16 March 1904, ff. 105–106.

<sup>750</sup> Delcassé měl později téhož dne obdržet totožný dokument z rukou britského zástupce Eldona Gorsta.

<sup>751</sup> TNA, FO 27/3765, Articles of Draft Convention (New Foundland and West Africa), 16 March 1904, ff. 105–106.

<sup>752</sup> Proti tomuto časovému omezení se Cambon ohradil již 22. března. DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 23 mars 1904, No. 359, s. 490.

alkoholem v oblasti Severního moře z roku 1887. Třetí článek se týkal oblasti *French Shore* a stálo v něm: „*Francouzští občané nemají právo vylodit se na žádné části výše zmíněného pobřeží za účelem sušení ryb ani za jiným účelem. Mohou však vstupovat do jakéhokoliv přístavu na výše zmíněném pobřeží za účelem nákupu rybářských potřeb nebo vyhledání přístřešku, budou však podléhat místním zákonům a předpisům. Mohou svobodně rybařit v ústí řek ve výše zmíněné oblasti, ale v místech, kde se řeka vlévá do moře, smějí pouze do vzdálenosti, kudy vede spojnice mezi dvěma výběžky pobřeží. Zakazuje se používat pevné pobřežní sítě upevněné skobami*“.<sup>753</sup> Ihned poté, co Lansdowne Cambonovi návrh předal, vznesl francouzský velvyslanec proti formulacím obsaženým ve třetím článku námitky, neboť byl přesvědčen, že Francouzi si „*zde musí podržet stejná práva, jako místní a cizinci*“.<sup>754</sup> Šéf *Foreign Office* po chvíli přesvědčování připustil, že znění tohoto článku může být upraveno. Čtvrtý článek ustanovil, že francouzští rybáři se vzdají svých staveb a příslušenství v oblasti *French Shore* s výjimkou lodí, sítí a jiného přenosného rybářského náčiní či výstroje, a že britská vláda zaplatí náhradu francouzské vládě, která dotčeným francouzským rybářům následně sama vyplatí odškodnění. Pokud by se obě strany nebyly schopné o výši odškodnění dohodnout, měla být tato záležitost postoupena k posouzení nedávno vzniklému haagskému soudnímu dvoru. Poslední, pátý článek stanovil, že britská vláda má právo vyslat svého konzula na ostrovy Saint Pierre a Miquelon. Francouzská vláda měla na oplátku získat právo zřídit si konzulární zastoupení v St. John's.<sup>754</sup>

Cambon na konci této schůzky s britským ministrem zahraničí švyjádřil přesvědčení, že dohoda bude podepsána velmi brzy, a zdůraznil, že by bylo žádoucí, aby to bylo ještě před Velikonocemi. Delcassému pak v souvislosti s předloženým návrhem napsal: „*Nepochybně shledáte, že návrh není dostatečně explicitní, pokud jde o odškodnění*.“<sup>755</sup> Téhož dne navštívil velvyslanec Monson ministra zahraničí, a o průběhu audience následně informoval Lansdowna: „*Řekl jsem Jeho Excelenci, že je mi známo, že dosud nevyrozuměl o postupu britsko-francouzských jednání Španělsko. Odpověděl mi poněkud rázně, že již rok vede rozhovory o budoucnosti Maroka se španělským velvyslancem Léonem y Castillo, nicméně nesvědčil mi bohužel nic o povaze těchto rozhovorů. Převažuje zde [v Paříži – poznámka MH] přesvědčení, že Castillo je*

---

<sup>753</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Draft Declaration (Newfoundland), 15 March 1904, ff. 137–138.

<sup>754</sup> Tamtéž, ff. 137–138.

<sup>755</sup> TNA, FO 633/17, Lansdowne to Monson, Foreign Office 16 March 1904, No. 56, s. 65; AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Cambon à Delcassé, Londres le 16 mars 1904, f. 138.



silně pod francouzským vlivem, a že je možné, že se mu Delcassé svěřil s podrobnostmi.<sup>756</sup>

Dne 17. března 1904 napsal Cambon Delcassému o situaci ve Velké Británii: „Všude se hovoří o našem jednání s Anglií [sic]. Je pravděpodobné, že členové vlády se cítí ohroženi, a slyšíme z úst jejich přátel, že vládní krize by byla velmi nevýhodná ve chvíli, kdy je jsou jednání o dohodě s Francií na spadnutí. Je pravdou, že se o jednání hovoří v kuloárech poslanecké sněmovny [sic] a že někteří poslanci jsou velmi dobře informováni. Včera večer jsem navštívil lorda Lansdowna, který mi sdělil, že se téhož dne odpoledne setkal s vévodou Mandasem [španělský velvyslanec v Londýně – poznámka MH], jenž se zdál být velmi pohnutý dohodou o Maroku. Ministr zahraničí před ním nemohl utajit, že se blížíme k podepsání dohody, sdělil mu však, že nyní projednáváme množství otázek, které se Španělska nijak netýkají. Rovněž mu sdělil, že jsme právě začali projednávat otázku Maroka, ale ještě jsme si zcela nevyjasnili stanoviska, takže španělskému velvyslanci přislíbil, že jakmile se tak stane, vyrozumíme jej. Píši Vám tuto informaci pro případ, že by Vás Léon y Castillo v této souvislosti vyhledal.“<sup>757</sup>

Francouzský ministr zahraničí odepsal velvyslanci v Londýně den poté: „Věřím, že Vám budu schopen zaslat projekt dohody zítra večer nebo nejpozději v neděli. Doufám, že se v anglickém [sic] tisku přestanou objevovat informace [týkající se dohody – poznámka MH]. Mlčení, které považují za nezbytné pro dosažení úspěchu, se pro mě stává čím dál tím obtížnější.“<sup>758</sup> Pařížský tisk, zejména *L'Écho de Paris* a *Patrie*, publikovaly v průběhu týdne sérii článků, v nichž se vyskytly informace a průběhu jednání mezi Francií a Velkou Británií. Britský velvyslanec v Paříži Edmund Monson konstatoval, že není schopen identifikovat původce informací, ale připustil, že se mu zdá, že pocházejí přímo z *Downing Street*.<sup>759</sup> Eldon Gorst, který v té době v Paříži pobýval v hotelu Ritz, si do svého deníku v této souvislosti 17. března zapsal: „Louis mi řekl, že Delcassé je velmi podrážděný, protože se ve *Figaru* objevil záznam z [britsko-francouzských – poznámka MH] jednání.“<sup>760</sup>

Dne 18. března 1904 telegrafoval Cambon Delcassému: „Na počátku jednání Dolní sněmovny předložil návrh [šlo o připomínku k zákonu o poplatcích, týkajících se

<sup>756</sup> TNA, FO 633/17, Monson to Lansdowne, Paris 18 March 1904, No. 57, s. 65–66.

<sup>757</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Cambon à Delcassé, Londres le 17 mars 1904, f. 139.

<sup>758</sup> Tamtéž, Delcassé à Cambon, Paris le 18 mars 1904, f. 142.

<sup>759</sup> TNA, FO 633/17, Monson to Lansdowne, 18 March 1904, No. 57, s. 65–66.

<sup>760</sup> HUNTER, A., *Power and Passion in Egypt: A Life of Sir Eldon Gorst, 1861–1911*. London 2007, s. 142.

zajišťování vzdělávání v Irsku – poznámka MH] *irský nacionalista, M.* [John – poznámka MH] *Redmond, a tento návrh byl přijat 141 hlasy proti 130. M. Redmond se následně pokusil vyvolat hlasování o vyslovení nedůvěry vládě, byl poražen 171 hlasy proti 146. Vláda tedy pokračuje, nicméně tato skutečnost poukazuje na její křehkost. Je zapotřebí, abychom urychleně tlačili na dořešení našich záležitostí* [podtržení v originále – poznámka MH].<sup>761</sup>

Hned nazítří, 19. března 1904, obdržel Delcassé dopis od Georgese Louise z francouzského Ředitelství konzulátů a obchodních záležitostí (*Direction des Consulats et des Affaires Commerciales*), v němž stálo: „Právě jsem od Gorsta dostal návrh, že Caisse [sic] dostane k dispozici provozní kapitál ve výši 500 000 liber [egyptských – poznámka MH]. Bylo by tedy žádoucí včlenit do projektu, který budete odesílat do Londýna, následující: 5.) Caisse dostane k dispozici rezervní fond ve výši 1 800 000 egyptských liber (46 800 000 franků) a také provozní kapitál ve výši 500 000 egyptských liber (12 900 000 franků), které budou určeny na pokrytí dluhové služby.“<sup>762</sup>

O den později, 20. března 1904, zaslal Delcassé Cambonovi jednak svůj projekt konvence, jejímž prostřednictvím měla být vypořádána otázka Nového Foundlandu, a dále projekt dvou deklarácí, z nichž první se týkala Siamu, Madagaskaru a Nových Hebrid, a druhá řešila záležitosti Egypta a Maroka. Mezitím, co ministr zahraničí dokončoval vlastní návrhy, přinesl na francouzské ministerstvo zahraničí Eldon Gorst návrhy, jež sestavil *Foreign Office*, a které Delcassé pečlivě prostudoval, a vypůjčil si z nich ty formulace, jež považoval za užitečné.<sup>763</sup> Takto doplněné francouzské návrhy konvence a dvou deklarácí následně doručil Cambon Lansdownovi 21. března 1904.<sup>764</sup>

Francouzský ministr zahraničí navrhoval, aby byla otázka Nového Foundlandu řešena nikoliv prostřednictvím deklarace, jak původně navrhovali Britové, nýbrž prostřednictvím zvláštní konvence, již by posléze ratifikovaly obě poslanecké

---

<sup>761</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, 18. března 1904, f. 133; podrobněji k průběhu zasedání Dolní sněmovny z 15. března 1904 viz House of Commons, vol. 131, cc. 1141–1153. cit. [2018–08–16] Dostupné online z : <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1904/mar/15/class-iv>.

<sup>762</sup> AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Louis à Delcassé, Paris le 19 mars 1904, ff. 147–148.

<sup>763</sup> Během setkání z 16. března Britové předložili Francii pouze návrh deklarace, vztahující se k Novému Foundlandu. Otázka územních kompenzací v západní Africe nebyla součástí tohoto dokumentu, ačkoliv Britové měli tento návrh připravený. Eldon Gorst tedy 21. března prezentoval Delcassému celkem tři dokumenty, jednak deklaraci o Maroku a Egyptě, dále deklaraci o Siamu a Nových Hebridách (bez Madagaskaru) a dále pak návrh konvence o Novém Foundlandu a západní Africe, který byl opatřen datem 16. března 1904. TNA, FO 633/17, ff. 105–106.

<sup>764</sup> Srv. AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Delcassé à Cambon, Paris le 20 mars 1904, ff. 151–183; DDF II, T. IV, Delcassé à Cambon, Paris le 20 mars 1904, No. 354, s. 465–472.

sněmovny.<sup>765</sup> Francouzský velvyslanec tyto návrhy předal hned další den britskému ministru zahraničí, jemuž rovněž tlumočil nesouhlas francouzského ministra zahraničí s modifikací článku VIII Konvence o Suezském průplavu z roku 1888. Delcassé nebyl ochoten vzdát se první části tohoto článku, jež stanovila, že v případě, pokud bude neutralita průplavu ohrožena, bude svolána mezinárodní komise. Nebyl však proti tomu, aby byla zrušena její druhá část, která hovořila o každoročních schůzích komise, jíž měl předsedat zástupce sultána.<sup>766</sup>

Pokud jde o francouzský návrh konvence týkající se Nového Foundlandu z 21. března 1904, Delcassé nesouhlasil s britským návrhem, aby francouzští rybáři měli právo nakupovat návnady pouze v přístavech. Francouzský ministr zahraničí chtěl prosadit formulaci, že smějí nakupovat návnady kdekoliv na Novém Foundlandu. Tento požadavek francouzského ministra zahraničí byl ještě dlouho předmětem velkého sporu.<sup>767</sup>

Nejzásadnější změnou prošel pátý článek, který hovořil o odškodnění, na něž má Francie nárok výměnou za odstoupení od svých práv v oblasti zmíněné v článku prvním. Toto odškodnění, respektive územní kompenzace, byly předmětem šestého článku konvence, jenž stanovil, že hranice mezi francouzskou Senegambií a britskou Gambií bude modifikována, a Francie tak získá Jarbutendu spolu s přílehlou oblastí a na ní závislým územím. Stejný článek pak zmínil otázku práva na plavbu na řece Gambie, přičemž stanovil, že podmínky budou upraveny dodatečně, a budou přinejmenším tak výhodné, jako obecné podmínky regulující pravidla pro plavbu po řece Niger, přijaté Aktem z 26. února 1885 a jako podmínky, stanovené britsko-francouzskou konvencí ze 14. června 1898. Sedmý článek přiřkl souostroví Los Francii. Předmětem posledního, osmého článku konvence, byly územní změny v oblasti Nigeru.<sup>768</sup> Již 18. března obdržel Delcassé nótu, že si britská vláda přeje ke konvenci o Novém Foundlandu přiřčenit také článek, jehož prostřednictvím by došlo k přenesení článků 14 až 38 z konvencí roku 1882 a 1887, týkajících se pohybu lihovin v oblasti Severního moře, také na oblast vod v okolí Nového Foundlandu (v původním britském návrhu z 16. března byla tato otázka součástí článku II, který však Delcassé ve svém návrhu

---

<sup>765</sup> DDF II, T. IV, Delcassé à Cambon, Paris le 20 mars 1904, No. 354, s. 465.

<sup>766</sup> TNA, FO 633/17, Lansdowne to Monson, Foreign Office 21 March 1904, No. 58, s. 66.

<sup>767</sup> Srv. AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Delcassé à Cambon, Paris le 20 mars 1904, f. 153; DDF II, T. IV, Delcassé à Cambon, Paris le 28 mars 1904, No. 372, s. 518.

<sup>768</sup> TNA, FO 633/17, Lansdowne to Monson, Foreign Office 21 March 1904, No. 58, s. 68–69.

zcela vynechal). Francouzský ministr zahraničí navrhl, aby byla tato otázka v budoucnu vyřešena „přijetím obdobných opatření“.<sup>769</sup>

Pokud jde o deklaraci týkající se Egypta a Maroka, v prvním článku francouzského návrhu z 21. března 1904 stálo, že Velká Británie nezamýšlí měnit politický status Egypta. Francie se zavazovala nepřekážet britským aktivitám v Egyptě a akceptovat Dekret egyptského chedíva v dohodnutém znění. Druhý článek stanovil, že Paříž nemá v úmyslu měnit politický status Maroka. Velká Británie měla souhlasit s tím, aby Francie napomáhala v Maroku udržovat klid a současně aby sultánovi asistovala při realizaci nezbytných administrativních, ekonomických i vojenských reforem. Londýn se současně zavazoval nebránit francouzským aktivitám v Maroku. Britsko-marocká obchodní smlouva uzavřená 9. září 1856 měla zůstat v platnosti beze změn. Stejně tak mělo být zachováno právo britských lodí pohybovat se svobodně mezi marockými přístavy. Třetí článek ošetřil reciproční opatření ve prospěch Francie v Egyptě. Čtvrtý článek hovořil o zachování svobodného obchodu a obě země se na třicet let dopředu zavázaly, že neuvalí ani cla na přístavy, ani poplatky na železniční přepravu. Výpovědní lhůta pro opatření přijatá v tomto článku činila rok. Pátý článek přebral opatření z konvence roku 1888 upravující plavbu Suezským průplavem. Francie se vzdala nároku na druhý odstavec článku VIII výše zmíněné konvence. Šestý článek se vztahoval k otázce svobodné plavby Gibraltarským průplavem a stanovil, že na marockém pobřeží v oblasti mezi Melillou a výšinami nad pravým břehem Sebou nebude žádné velmoci umožněno budovat opevnění ani strategické body. Toto opatření se nemělo vztahovat na území již náležející Španělsku. Článek sedmý potom upravoval zvláštní pozici Španělska.<sup>770</sup> Francouzský návrh z 21. března 1904 zahrnoval rovněž čtyři tajné články, z nichž první nevyklučoval změnu politického statusu Egypta a Maroka, pokud si to okolnosti vyžádají. Druhý článek se zabýval otázkou francouzských zaměstnanců v Egyptě a britských zaměstnanců v Maroku, jejich posty měly zůstat zachovány. Ve třetím tajném článku se Velká Británie zavazovala k tomu, že nebude měnit soudní systém v Egyptě, ani režim kapitulačních smluv. Článek však obsahoval slovní spojení „v současné chvíli“, což samozřejmě nevyklučovalo, že se

---

<sup>769</sup> Tamtéž, ff. 144–145; Cambon v této souvislosti Lansdowna upozornil, že francouzský parlament nikdy konvenci z roku 1889 neratifikoval, a z tohoto důvodu si Delcassé nepřál, aby se v konvenci týkající se Nového Foundlandu tato formulace objevila. V případě druhé konvence z roku 1887 představovaly problém články 28 až 38, které v minulosti ve Francii vyvolávaly spory. Srv. BD 2, Lansdowne to Monson, Foreign Office 21 March 1904, No. 401, s. 355; AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Delcassé à Cambon, Paris le 20 mars 1904, f. 152.

<sup>770</sup> TNA, FO 633/17, Lansdowne to Monson, Foreign Office 21 March 1904, No. 58, s. 73.

Velká Británie s těmito pozůstatky předchozí správy vypořádá v budoucnu. Poslední čtvrtý tajný článek stanovil, že ve chvíli, kdy sultánova moc v Maroku přestane fungovat, případně „určitá část“ území v okolí Melilly, Ceuty a ostatních *Présides*, Španělsku. Území mezi Melillou a výšinami na pravém břehu řeky Sebou mělo být v takovém případě výslovně přiděleno Španělsku. Podmínkou rovněž bylo, aby Španělsko vyslovilo souhlas s články IV a VI deklarace o Maroku a Egyptě.<sup>771</sup>

Dodatečná deklarace obsahovala pouze tři články, z nich právě každý jeden upravoval záležitosti Siamu, Madagaskaru a Nových Hebrid. Pokud jde o Siam, obě země by uznaly platnost prvních dvou článků deklarace podepsané mezi lordem Salisburyem a baronem de Courcelem 15. ledna 1896. Podle této deklarace by Siam byl rozdělen podél řeky Menam, a zatímco západní část by připadla Velké Británii, východní část, která se nacházela v blízkosti Francouzské Indočíny, by se stala francouzskou sférou vlivu. Pokud jde o Madagaskar, Velká Británie by uznala tamější francouzský protektorát a vzdala by se námitek, které v minulosti předkládala v souvislosti se zavedením francouzského celního tarifu na tomto ostrově. V záležitosti souostroví Nových Hebrid by se obě velmoci dohodly, že aniž by měnily stávající *status quo*, přijmou taková opatření, v jejichž důsledku budou ukončeny obtíže, způsobené nedostatkem zákonů, jež by se vztahovaly také na domorodé obyvatele souostroví.<sup>772</sup> Do tří měsíců od podpisu deklarace měly obě velmoci jmenovat tříčlennou Pozemkovou komisi, která měla vypořádat veškeré spory státních příslušníků Francie a Velké Británie na Nových Hebridách. Každá ze zemí měla jmenovat svého zástupce, přičemž třetí zástupce měl být nominovaný společně a měl zasahovat v případech, kdy by nebylo možné dosáhnout mezi francouzským a britským zástupcem konsenzu.<sup>773</sup>

Pokud jde o Dekret egyptského chedíva, jehož prostřednictvím měla být vyřešena finanční situace Egypta, v návrhu z 21. března 1904 stálo, že a) 1) Komise egyptského veřejného dluhu zůstane i nadále pověřena dluhovou službou a umořováním egyptského dluhu (Garantovaného, Privilegovaného i Sjednoceného dluhu), 2) pozemková daň ze všech egyptských provincií s výjimkou oblasti Kenneh bude určena na krytí dluhové služby, přičemž k roku 1904 činily výnosy z pozemkové daně 4 200 000 egyptských liber, zatímco na dluhovou službu a na pokrytí fungování Komise bylo zapotřebí 3 600 000 egyptských liber, 3) i nadále bude platit pravidlo, podle něhož

---

<sup>771</sup> Tamtéž, s. 74.

<sup>772</sup> V této souvislosti měla být jmenována společná britsko-francouzská komise. HUNTER, s. 142.

<sup>773</sup> TNA, FO 633/17, Lansdowne to Monson, Foreign Office 21 March 1904, No. 58, s. 75.

proudí veškeré příjmy určené na krytí dluhové služby do pokladny Komise, 4) bez souhlasu velmocí nemůže egyptská vláda měnit stávající daňový systém tak, aby výnosy z daní klesly pod 4 000 000 egyptských liber, 5) Pokladna egyptského veřejného dluhu bude dotována z jednoho rezervního fondu (1 800 000 egyptských liber) a bude mít k dispozici provozní kapitál ve výši 500 000 egyptských liber, 6) Privilegovaný dluh nemůže být umořený dříve než k 15. červenci 1910, 7) rozpočet *Caisse* do výše 35 000 bude i nadále zadržován Komisí egyptského veřejného dluhu, 8) zatímco bude projekt dekretu připojený k této smlouvě platit, nesmí dojít k žádné modifikaci bez souhlasu velmocí 9) Komisaři egyptského veřejného dluhu mají právo žalovat egyptskou vládu u Smíšených soudních dvorů, pokud nebude dluhová služba včasné a řádně plněna a pokud nebudou plněna opatření, ustanovená Dekretem, b) britská vláda se zavazuje, že s francouzskými zaměstnanci působícími v egyptských službách bude zacházet stejně, pokud jde o povyšování a penze, jako kdyby to byli zaměstnanci britští.<sup>774</sup>

Dne 22. března 1904 se Cambon s Lansdownem znovu setkali, aby oba projekty předložené francouzskou stranou prodiskutovali. Šéf *Foreign office* požadoval, aby deklarace o Egyptě obsahovala formulaci, že Francie uznává časově neomezenou britskou okupaci Egypta. Ještě téhož dne pak telegrafoval lordu Cromerovi do Káhiry, aby s ním francouzské návrhy, týkající se Egypta, zkonzultoval. Britský generální konzul v Egyptě mu obratem telegrafoval zpět svůj souhlas, který doplnil o dílčí připomínky.<sup>775</sup>

Hlavní obavy lorda Cromera se pojily s otázkou chedívova dekretu, a zvláště s tím, zda ostatní velmocí nebudou proti tomuto dokumentu protestovat. Z tohoto důvodu britský generální konzul v Egyptě naléhal na Lansdowna, aby trval na sepsání tajné klauzule, jíž by se Francie zavázala, že bude Velké Británii sekundovat při přesvědčování ostatních velmocí, aby s dekretem souhlasily. Francie měla současně přislíbit, že nebude nijak mařit britskou politiku v Egyptě, ani proti ní protestovat, s čímž se pojil i slib, že francouzští zástupci v *Caisse* a ve *Správě egyptských železnic*

---

<sup>774</sup> Srv. Tamtéž, Annexe No. 2, s. 71–72; DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 23 mars 1904, No. 359, Annexe No. 1, s. 480–489.

<sup>775</sup> TNA, FO 633/17, Lansdowne to Monson, Foreign Office 22 March 1904, No. 59, s. 76–77; tamtéž, Lansdowne to Cromer, Foreign Office 22 March 1904, No. 60, s. 87; tamtéž, Cromer to Lansdowne, Cairo 23 March 1904, No. 61, s. 87; AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Cambon à Delcassé, Londres le 22 mars 1904, f. 218.

budou jednat v souladu se svými britskými kolegy.<sup>776</sup> Lord Cromer šéfovi *Foreign Office* napsal, že pokud tuto tajnou klauzuli neprosadí, budou Britové „vydáni na milost nejen ostatním velmocím, ale také Francouzům“.<sup>777</sup>

Hned nazítří, 23. března, zaslal Cambon svému ministru zahraničí text dohody doplněný o připomínky *Foreign Office*.<sup>778</sup> Zatímco v deklaraci, vztahující se k Siamu, Madagaskaru a Novým Hebridám šlo pouze o kosmetické úpravy, k té, jež se týkala Maroka a Egypta a také ke konvenci o Novém Foundlandu, měl lord Lansdowne velké množství připomínek, z nichž mnohé byly velmi podstatné.<sup>779</sup> Hned v prvním článku deklarace o Maroku a Egyptě britský ministr zahraničí navrhoval, aby byla přidána formulace, z níž by vyplývalo, že Francie uznává britskou okupaci Egypta. V jeho návrhu stálo doslova: „*Francouzská vláda uznává, že britská okupace Egypta, jež měla na počátku dočasný charakter, získala vlivem vynucených okolností charakter trvalý.*“<sup>780</sup> Cambon se proti tomuto návrhu ihned vymezil, neboť bylo zřejmé, že tato formulace je pro francouzskou vládu neakceptovatelná. Lansdowne se jej sice snažil přesvědčit, že nelze srovnávat britskou pozici v Egyptě a francouzskou pozici v Maroku, což francouzský velvyslanec ihned využil pro svou následnou argumentaci, kdy šéfovi *Foreign Office* sdělil, že právě z tohoto důvodu je nutné, aby článek, týkající se uznání permanentní britské okupace Egypta, byl tajný.<sup>781</sup> Pokud jde o chedívův dekret, Lansdowne požadoval vynechání celé pasáže a), kromě bodu 8, který měl být v modifikované podobě přesunut do druhého odstavce prvního článku.

Paul Cambon následně ještě Delcassému napsal, že britský ministr zahraničí chce ostrovní veřejnosti prezentovat záležitosti Egypta a Maroka tak, že Velká Británie se v Egyptě nevzdává ničeho, za co by neobdržela patřičnou kompenzaci, a že pozice Velké Británie v údolí Nilu je i nadále chráněná. „*Odtud pramení veškerá snaha škrtnout tajné články a ponechat nás v očích marockého sultána v co nejtrapnější pozici*“, shrnul francouzský velvyslanec v Londýně své dojmy ze setkání s Lansdownem; v závěru svého dopisu ještě dodal: „*Držel jsem se ve své reakci takové*

---

<sup>776</sup> TNA, FO 633/17, Cromer to Lansdowne, Cairo 24 March 1904, No. 63, s. 88; BD 2, Lansdowne to Cromer, Foreign Office 25 March 1904, No. 402, s. 355–356.

<sup>777</sup> Tamtéž, Cromer to Lansdowne, Cairo 27 March 1904, No. 403, s. 356.

<sup>778</sup> Srv. DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 23 mars 1904, No. 359, Příloha č. 1, s. 480; TNA, FO 633/17, Lansdowne to Monson, Foreign Office 22 March 1904, No. 59, Annexe No. 1; Annexe No. 2, s. 78–86.

<sup>779</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 23 mars 1904, No. 359, Annexe No. 1, s. 478.

<sup>780</sup> Tamtéž, s. 480.

<sup>781</sup> Tamtéž, s. 481.

*dikce, jak jste mi uložil a od které bychom se, věřím, neměli odchylovat.*<sup>782</sup> Během tohoto setkání s britským ministrem zahraničí navíc přišla na řadu také otázka Zanzibaru. Francouzský ministr zahraničí navrhl, zda by nebylo možné ji řešit paralelně s otázkou Maskatu.<sup>783</sup> Poměrně rozsáhlé připomínky pak následovaly ke konvenci o Novém Foundlandu a Africe, v níž byl bez připomínek přijat jen pátý článek. Všechny ostatní byly modifikovány.<sup>784</sup>

Dne 24. března 1904 informoval Cambon francouzského ministra zahraničí o pozornosti, již během posledních dní věnuje britský tisk britsko-francouzským jednáním. „*Předevčírem se mnou lord Lansdowne hovořil o indiskrétnostech, které pronikly do místních novin*“, psal francouzský velvyslanec do Paříže.<sup>785</sup> Britský tisk byl znepokojený především otázkou Maroka, a ostrovní monarchií se šířily obavy, že tato severoafrická země bude „*zcela postoupena Francii*“ a že britský obchod v oblasti by tak mohl být v ohrožení. Podle deníku *Standard* bylo pro jakoukoliv *entente* zcela nezbytné, aby obě strany dospěly k „*dohodě, která ani na jedné straně nezanechá pocit, že na ní bylo spácháno bezprávi či že učinila nevýhodný obchod*“.<sup>786</sup>

Mezitím zemřel ve věku 57 let zcela nečekaně Georges Cogordan, ředitel Politického oddělení na *Quai d'Orsay*. Jeho pohřeb se uskutečnil 24. března 1904 v kostele svaté Klotildy v Paříži. Ve funkci jej nahradil Georges Louis.<sup>787</sup> Ještě téhož dne večer vyzval Lansdowne francouzského velvyslance, aby jej navštívil na *Foreign Office*. Po svém příchodu na britské ministerstvo zahraničí narazil Cambon na Eldona Gorsta, ministerského předsedu Arthura Balfoura a stálého státního podtajemníka na *Foreign Office* Thomase Sandersona. Lansdowne, který Cambona přijal vzápětí po své schůzce s výše uvedenými muži, francouzskému velvyslanci vysvětlil, že právě seznámil premiéra Balfoura s detaily britsko-francouzských jednání. Lord Balfour se pozastavil nad skutečností, že návrhy se zdají být příliš výhodné pro Francii a poněkud nevýhodné pro Velkou Británii. Současně se vyjádřil v tom smyslu, že britský parlament nikdy neratifikuje deklaraci, která by přenechala Maroko Francii, aniž by Británii přiznala zjevné výhody v Egyptě. Z tohoto důvodu následovaly v návrzích

---

<sup>782</sup> Tamtéž, s. 480.

<sup>783</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 28 mars 1904, Note par l'editeur, No. 370, s. 516.

<sup>784</sup> Tamtéž, Annexe No. 2, s. 489.

<sup>785</sup> Tamtéž, Cambon à Delcassé, Londres le 24 mars 1904, No. 362, s. 499.

<sup>786</sup> Tamtéž.

<sup>787</sup> PALÉOLOGUE, s. 28.



*entente* další úpravy.<sup>788</sup> Do konce března pak navštívili Gorst s Lansdownem britského premiéra ještě minimálně dvakrát, aby s ním projednali sporné body budoucí *entente*.<sup>789</sup>

Dne 26. března 1904 britský generální konzul v Egyptě opět naléhal na ministra zahraničí: „*S ohledem na diskuse, jež vede v současné době tisk, by bylo vhodné, aby byla jednání urychlena a aby byly konvence podepsány co nejdříve. Výroky, které se v této souvislosti objevují v anglickém [sic] tisku, zcela jistě povedou ke vzniku přesvědčení, že ústupky, které Francie činí v náš prospěch, jsou nepřiměřené. Eventuální reakce, kterou tyto výroky vyvolají v Paříži, jen ztíží naše jednání s francouzskou vládou.*“<sup>790</sup>

Poslední březnové dny strávili Lansdowne s Cambonem neustálou diskusí nad návrhy britsko-francouzské dohody. Dne 27. března napsal britský ministr zahraničí Cromerovi: „*Po konzultaci s Gorstem jsem francouzskému velvyslanci navrhl následující znění tajného článku: ‚Pokud ostatní velmoci odmítnou souhlasit s Dekretem, zmíněným v prvním článku předkládané deklarace, francouzská vláda nebude protestovat proti konverzi Garantovaného, Privilegovaného a Sjednoceného dluhu, [jež bude realizována – poznámka MH], jakmile nastane vhodná příležitost.*“<sup>791</sup>

Hned dalšího dne vyhledal Cambon britského ministra zahraničí, aby mu předal nejnovější Delcassého připomínky k projektu britsko-francouzské dohody o Maroku a Egyptě. Pokud jde o první článek, v němž Lansdowne požadoval, aby Francie uznala trvalý charakter britské okupace, Cambon poznamenal, že parlament nikdy neratifikuje takovou smlouvu, která by „*příliš specifikovala detaily naší dohody, tedy že nebudeme překážet britským aktivitám v Egyptě*“.<sup>792</sup> Zatímco britský ministr zahraničí tvrdil, že jeho kolegové, včetně premiéra Balfoura, nikdy nepřistoupí na podpis takové dohody, v níž by britská pozice v Egyptě nebyla patřičně ukotvena, Cambon navrhl, že namísto formulace, že Francie uznává permanentní charakter britské okupace Egypta, by snad bylo možné souhlasit s formulací, že Francie se vzdává požadavku na stanovení přesného termínu britského odchodu z Egypta. Šéf *Foreign Office* rovněž opakovaně naléhal, aby byl tajný dodatek (článek II) k deklaraci o Maroku a Egyptě zveřejněn, což Cambon striktně odmítal. Pro Francii nebylo ze strategického hlediska výhodné a přípustné, aby se veřejně vyjadřovala k budoucnosti Maroka, neboť pak by se marocký

---

<sup>788</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 25 mars 1904, No. 364, s. 501. Podrobněji k britskému, francouzskému návrhu a finálnímu znění Srdečné dohody viz BD 2, No. 417, s. 373–398.

<sup>789</sup> HUNTER, s. 142.

<sup>790</sup> FO 633/17, Cromer to Lansdowne, Cairo 26 March 1904, No. 66, s. 91.

<sup>791</sup> TNA, FO 800/124, Lansdowne to Cromer, Foreign Office 29 March 1904, ff. 185–186.

<sup>792</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 28 mars 1904, No. 370, s. 512.

sultán obával svěřit Francouzům realizaci nezbytných reforem. Cambon rovněž poukazoval na skutečnost, že by mohlo v důsledku zveřejnění tohoto tajného článku dojít k novým vzpourám na marocko-alžírských hranicích.<sup>793</sup>

Dne 28. března 1904 předložil Paul Cambon britskému ministrovi zahraničí další Delcassého připomínky a návrhy na modifikaci budoucí *entente*. V souvislosti s Konvencí o Novém Foundlandu se obě strany stále nemohly shodnout na odstavci III, jehož prostřednictvím měl být regulován prodej návnad v oblasti *French Shore*. Delcassé totiž 28. března vypracoval návrh, podle jehož znění mohli Francouzi nakupovat návnady kdekoliv na území Nového Foundlandu, za stejných podmínek, jako místní obyvatelé.<sup>794</sup>

„Včera i dnes jsem měl s francouzským velvyslancem velice dlouhý rozhovor v souvislosti s návrhem deklarace o britských a francouzských zájmech v Maroku a v Egyptě“, napsal Lansdowne velvyslanci v Paříži Monsonovi 31. března 1904. Britský ministr zahraničí tlumočil Cambonovi vše, na čem se v předchozích dnech shodl s lordem Cromerem. Zejména pak francouzskému velvyslanci v Londýně zdůraznil, že britská vláda očekává, že jakmile dojde k podpisu dohody, budou francouzští zástupci v Komisi egyptského veřejného dluhu a ve Správě egyptských železnic se svými britskými protějšky loajálně spolupracovat a otevřeně je podporovat. „*Pouhá neutralita nestačí, očekáváme aktivní podporu*“, oznámil Lansdowne doslova Cambonovi.<sup>795</sup> Téhož dne navštívil francouzského ministra zahraničí Edmund Monson, který Delcassému tlumočil Lansdownův telegram týkající se Konvence o Novém Foundlandu. Šéf *Foreign Office* nesouhlasil s tím, aby Konvence schvalovala neomezený nákup návnad na celém území *French Shore*. Byl v této souvislosti proti jakémukoliv kompromisu, a proto musel Cambon nakonec ustoupit a vyškrtnout pasáž, která se tohoto týkala (článek III). Francouzský velvyslanec později Delcassému vysvětloval, že pokud by neustoupil, byla by celá *entente* v sázce.<sup>796</sup> Tuto skutečnost potvrdil i Eldon Gorst v dopise Cromerovi: „Včera se veškerá jednání málem zhroutil kvůli otázce návnad, ale věřím, že jsme z toho již vykličkovali.“<sup>797</sup>

Dne 31. března 1904 psal Eldon Gorst lordu Cromerovi: „Byla to vskutku strašná práce sestavit tento text. Obávám se, že se vám smlouva bude zamlouvat méně

---

<sup>793</sup> Tamtéž.

<sup>794</sup> DDF II, T. IV, Cambon à Delcassé, Londres le 28 mars 1904, No. 370, s. 516; tamtéž, Delcassé à Cambon, Paris le 29 mars 1904, No. 372, s. 518.

<sup>795</sup> BD 2, Lansdowne to Monson, Foreign Office 31 March 1904, No. 404, s. 357.

<sup>796</sup> DDF II, T. IV, Delcassé à Cambon, Paris le 31 mars 1904, No. 381, s. 525–526.

<sup>797</sup> FO 633/6, Gorst to Cromer, Paris 31 March 1904, No. 27, s. 376.

než Dekret, ale dělal jsem, co jsem mohl, aniž bych riskoval, že celou záležitost překazím. Koloniální část obsahovala tak málo známek kompromisu, že jsem musel něco obětovat v části Maroka a Egypta, neboť jinak by se celá záležitost zhroutila.“<sup>798</sup> Delcassému se však nyní nelíbil článek, jímž se Francie do budoucna zavazovala k diplomatické podpoře britské politiky v Egyptě. Tento problém byl nakonec překonán vložением obdobného článku, jímž se Velká Británie do budoucna zavazovala k diplomatické podpoře francouzské politiky v Maroku.<sup>799</sup>

Tři týdny před podpisem Srdečné dohody se v Paříži setkal Delcassé s německým velvyslancem Hugem von Radolinem. Radolin zjišťoval, zda je pravda, že mezi Velkou Británií a Francií již byla podepsána konvence, či zda se takový krok právě chystá; Delcassé odpověděl, že „ještě nic nebylo podepsáno“. Připustil, že „již nějaký čas vedeme s Velkou Británií rozhovory o přátelském vyřešení otázek, které se týkají obou zemí; Entente [sic] je uznána jako možná a je pravděpodobné, že jí bude dosaženo“.<sup>800</sup> Radolin se zajímal o otázku Nového Foundlandu a o otázku Maroka, přičemž Delcassé mu sdělil, že o obou bodech se již jednalo. Delcassé německého velvyslance ujistil, že pokud jde o Maroko, má francouzská vláda v úmyslu co nejdéle udržet *status quo*.<sup>801</sup> Podle Iana Dunlopa ministr zahraničí Delcassé německého velvyslance Radolina ujistil, že „dohoda není namířena proti německým zájmům“.<sup>802</sup> V témže čase ujišťoval německý velvyslanec v Madridu von Radowitz Španěly, že Německo v Maroku nemá jiné zájmy, než obchodní.<sup>803</sup>

Kromě Německa se o britsko-francouzské jednání zajímalo zcela přirozeně také Rusko. Již v květnu předešlého roku věděli Rusové o francouzských záměrech v Maroku, a v této souvislosti napsal 23. května 1903 francouzský velvyslanec v Římě Barrère Delcassému: „Velmi důvěrně jsem se dozvěděl, že můj kolega M. Nělidov poslal do Petrohradu velmi detailní zprávu, v níž s velkou vřelostí přivítal výhody, plynoucí z vstřícného postupu Velké Británie vůči Francii a Itálii, a důvody, pro něž Rusko musí podpořit naše sblížení s Británií, které by mohlo mocně posloužit ruským zájmům.“<sup>804</sup>

Dne 19. března 1904 napsal Delcassé francouzskému velvyslanci v Petrohradu: „Během posledního rozhovoru s ruským velvyslancem Nělidovem jsem jej seznámil se

<sup>798</sup> Tamtéž.

<sup>799</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 213; ROLO, s. 258.

<sup>800</sup> DDF II, T. IV, Delcassé à Bihourd, Paris le 27 mars 1904, No. 368, s. 509.

<sup>801</sup> Tamtéž.

<sup>802</sup> DUNLOP, s. 217. GP, Bd. 17, Fürst von Radolin an den Grafen von Bülow, Paris den 30. März, Nr. 5210, s. 365.

<sup>803</sup> GP, Bd. 17, Von Radowitz an den Freiherrn von Richthofen, Madrid den 23. März, Nr. 5209, s. 364.

<sup>804</sup> AMAE, PA AP 211, T. 14, Barrère à Delcassé, Rome le 23 mars 1903, f. 66.

skutečností, že mezi námi a Velkou Británií probíhají jednání, v jejichž důsledku dojde k urovnání otázek, které zajímají jak Francii, tak Velkou Británií. Tuto skutečnost jsem již sdělil hraběti Lamsdorffovi během jeho poslední návštěvy Paříže. [...] Dohoda je téměř uzavřena ve všech bodech, což jsem právě ruskému velvyslanci oznámil. Nyní již jen zbývá vše zformulovat, což bude velmi choulostivý úkol, který sice může být dokončen velmi rychle, ale může se také velmi táhnout, nicméně věřím, že bude dokončen. Jestli bude entente zpečetěna, pak politické otázky, které způsobovaly tření a konflikty budou odstraněny, a dva miliony důvodů, proč by Francie s Velkou Británií měly žít v dobré shodě se prosadí ve vsí síle. Naše pozice ve Středomoří se značně zlepší, naše politika získá větší svobodu a Rusko z tohoto může jedině profitovat. Toto je i názor M. Nělidova. Již velmi brzy Vám zašlu hlavní body dohody.“<sup>805</sup>

Několik dní před podpisem *Entente* napsal francouzský diplomat Maurice Paléologue: „*Britsko-francouzská dohoda, jež bude Delcassého Magnus Opus, bude brzy uzavřena. Lord Lansdowne a Paul Cambon doladují poslední detaily. Z tohoto důvodu jsou všechna kancléřství v Evropě [sic] napjatá, aby zjistila alespoň rozsah této skvělé a záhadné dohody, o níž se jednalo posledních devět měsíců.*“<sup>806</sup>

Lansdowne i Cambon doufali, že k podpisu dohody dojde ještě před Velikonocemi, které připadaly na 3. dubna 1904. Právě tehdy zmocnil prezident Loubet francouzského velvyslance v Londýně k podpisu *entente*. Cambon se v dopise svému synovi Henrimu svěřil, že je třeba počítat s odporem obou parlamentů, „z nichž ani jeden nebude se zněním dohody spokojen“.<sup>807</sup> Finální verze konvence a obou deklarácí obě velmoci schválily 6. dubna 1904. Dne 7. dubna 1904 napsal Paul Cambon Delcassému: „*Dnes ráno jsme se s lordem Lansdownem shodli na [finální – poznámka MH] podobě textu 1) Deklarace o Maroku a Egyptě a na projektu chedívova dekretu, 2) Deklarací týkajících se Siamu, Madagaskaru a Nových Hebrid, 3) na zárukách, jež budou poskytnuty Společnosti cukrovarů (Société des Sucrieries) a Egyptské rafinérii (Raffinerie d’Égypte), a na tom, aby jejich zaměstnancům byla přiznána stejná práva, jako zaměstnancům Daira Sanieh. Posílám Vám kopii všech těchto dokumentů. Je*

---

<sup>805</sup> Zmíněná poslední návštěva ruského ministra zahraničí hraběte Lamsdorffa v Paříži se uskutečnila na konci října 1903. AMAE, NS, Grande Bretagne, T. 15, Delcassé à Bompard, Paris le 19 mars 1904, ff. 146–147.

<sup>806</sup> PALÉOLOGUE, s. 34; DUNLOP, s. 217.

<sup>807</sup> CC, Paul Cambon à Henri Cambon, Londres le 25 mars 1904, s. 130.

*pravděpodobné, že je podepíšeme dnes večer, jejich autentické verze Vám přivezu příští neděli.*“<sup>808</sup>

Francouzský velvyslanec Delcassého informoval o skutečnosti, že některé dokumenty prošly menšími i většími změnami. Pokud jde o Deklaraci o Egyptě a Maroku, jedinou změnou bylo nahrazení slovesa *être* (být) za kondicionál, tedy *pourra être*, a to ve třetím řádku článku IV, což Cambon odsouhlasil, neboť šlo podle jeho názoru za zcela bezvýznamný ústupek britskému ministru zahraničí. V konvenci o Novém Foundlandu došlo z Cambonovy iniciativy k větší úpravě, a to v článku II, který se týkal práva francouzských rybářů na vstup na pevninu a do přístavů na Novém Foundlandu a v oblasti *French Shore* a práva nakupovat zde návnady na ryby.<sup>809</sup> Vzhledem k tomu, že obyvatelé ostrova nesměli návnady prodávat bez patřičného oprávnění místní samosprávy, Cambon spatřoval úskalí v tom, že pokud by místní samospráva nepřiznala toto právo nikomu v oblasti *French Shore*, což byla jediná oblast, kde se francouzští rybáři směli pohybovat, a prodej návnad by probíhal výlučně jinde, pak by francouzský rybolov v této výnosné oblasti byl úplně paralyzován. Z tohoto důvodu Cambon trval na přepsání celého odstavce, což stálý státní podtajemník na *Foreign Office* Thomas Sanderson zamítl, a namísto toho navrhl modifikaci, podle níž mohli francouzští rybáři svobodně vstoupit do jakéhokoliv přístavu v oblasti, a zde mohli návnady nakupovat. Tímto způsobem bylo dosaženo kompromisu a Cambon tak svůj požadavek doslova „za pět minut dvanáct“ skutečně prosadil.<sup>810</sup>

Původně měla být v deklaraci o Siamu, Nových Hebridách a Madagaskaru ošetřena také otázka Maskatu a Zanzibaru. Vzhledem k tomu, že ještě ani 7. dubna večer neměl lord Lansdowne k dispozici stanovisko britského místokrále v Indii lorda Curzona, musel sám připustit, že záležitosti Maskatu je pro tuto chvíli nutné ponechat stranou. Cambon v postskriptu k dopisu ze 7. dubna Delcassého informoval, že k podpisu dokumentů dojde až dalšího dne a současně upozornil, že britský ministr zahraničí ještě neví, zda budou dokumenty zveřejněny dříve, než se parlament opětovně sejde a že se musí v této souvislosti poradit s premiérem Balfourem. Z tohoto důvodu šéf *Foreign Office* požádal francouzského velvyslance, aby Paříž zatím v této

---

<sup>808</sup> AMAE, PA AP 211, Cambon à Delcassé, Londres le 7 avril 1904, ff. 94–95.

<sup>809</sup> Tamtéž.

<sup>810</sup> Tamtéž, f. 96.

souvislosti neoznamovala nic veřejně.<sup>811</sup> Hned dalšího dne ráno podepsali Lansdowne a Cambon na zámku Clouds u Londýna tři dokumenty, jejichž prostřednictvím měly být územní spory mezi oběma velmocemi v mimoevropských oblastech urovnány.<sup>812</sup>

První z dokumentů, deklaraci o Maroku a Egyptě, tvořilo celkem 9 článků a 5 tajných dodatků, které byly zveřejněny až v listopadu 1911. Velká Británie se prvním článkem této deklarace zavázala neusilovat o změnu politického statusu Egypta.<sup>813</sup> Francie se na oplátku zavázala nečinit Britům v Egyptě obtíže, a nepožadovat stanovení konkrétního data odchodu britských okupačních jednotek ze země. Dále se zavázala souhlasit s návrhem chedívova dekretu, který byl součástí konvence a jehož prostřednictvím byly vyjádřeny nezbytné záruky pro ochranu věřitelů interesovaných v egyptském dluhu.<sup>814</sup> Tento dekret směl být dále modifikován pouze se souhlasem všech signatářů Londýnské konvence z roku 1885.<sup>815</sup> Druhý článek se vztahoval k Maroku a obsahoval reciproční opatření – Francie se zde zavázala neusilovat o změnu politického statusu Maroka.<sup>816</sup> Třetí článek obsahoval britský závazek respektovat francouzská práva v Egyptě, plynoucí z dříve uzavřených smluv, konvencí a zvyklostí. Francouzské lodě rovněž získaly právo svobodné pobřežní plavby mezi egyptskými přístavy.<sup>817</sup> Čtvrtý článek garantoval oběma velmocím rovné příležitosti a zaručoval svobodný obchod v Maroku i v Egyptě na dobu třiceti let. Pátý článek ošetřoval pozice Francouzů ve službách Egypta a Britů ve službách Maroka. Jeho prostřednictvím byly recipročně garantovány rovné příležitosti a shodné podmínky pro úředníky, kteří zastávali v Egyptě a v Maroku totožné posty. Podle šestého článku deklarace se obě velmoci zavázaly k respektování závazků vyplývajících z Konvence o svobodné plavbě

---

<sup>811</sup> Tamtéž, f. 97.

<sup>812</sup> DDF II, T. IV, Accords conclus le 8 avril 1904 entre la France et l'Angleterre. Déclaration concernant l'Égypte et le Maroc, No. 389, s. 533.

<sup>813</sup> France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, Déclaration concernant l'Égypte et le Maroc., Accords conclus le 8 avril 1904 entre la France et l'Angleterre au sujet du Maroc, de l'Égypte, de Terre-Neuve etc. (dále jen DD, AC), Paris 1904, s. 6. Tajné dodatky jsou reprodukovány v DDF II, T. IV, No. 389, s. 536–537.

<sup>814</sup> Tímto dekretem byla částečně (6) či úplně (46) zrušena platnost některých dříve vydaných dekretů, jež se vztahovaly k egyptským financím. Egyptská vláda získala díky tomuto dekretu možnost svobodně nakládat se všemi egyptskými příjmy, které nebyly určeny pro roční splácení dluhů. Země získala k dispozici rovněž rezervy z obou rezervních fondů, které byly dosud kontrolovány Komisí egyptského veřejného dluhu. Egyptská pokladna tak získala nečekaný příjem ve výši 6 000 000 egyptských liber, což se rovnalo zhruba polovině ročních příjmů země. OWEN, Lord Cromer, s. 324; viz Seznam zrušených a částečně zrušených dekretů. Cd. 2384: Treaty Series, No. 6. (1905): Declaration between the United Kingdom and France respecting Egypt and Morocco, London 1905, Annex I, s. 16–17; Annex II, s. 17.

<sup>815</sup> DDF II, T. IV, Accords conclus le 8 avril 1904 entre la France et l'Angleterre. Déclaration concernant l'Égypte et le Maroc, No. 389, s. 533.

<sup>816</sup> DD, AC, s. 7.

<sup>817</sup> DDF II, T. IV, Déclaration concernant l'Égypte et le Maroc, No. 389, s. 534.

Suezským průplavem z 29. října 1888. Velká Británie uznala platnost této konvence a souhlasila s odstraněním druhého odstavce ustanovení z roku 1888, podle nějž nebyla nucena konvenci dodržovat po dobu trvání britské okupace Egypta. Sedmým článkem deklarace byla garantována svobodná plavba Gibraltarským průlivem. Obě velmoci se zavázaly nebudovat na pobřeží mezi Melillou a výšinami na pravém břehu řeky Sebou opevnění ani jiné strategické stavby. Ustanovení se nevztahovalo na část marockého pobřeží spadající pod suverenitu Španělska. Devátým článkem byly ošetřeny zájmy Španělska v Maroku, obě signatářské velmoci se zavázaly tyto zájmy respektovat. Posledním desátým článkem deklarace o Maroku a Egyptě se obě velmoci zavázaly k vzájemné diplomatické podpoře při prosazování opatřeních plynoucích z této deklarace.<sup>818</sup>

Pokud jde o tajné dodatky, prvním dodatkem signatářské země připustily, aby v případě, pokud si to okolnosti vyžádají, došlo ke změně politického statusu Egypta i Maroka. Články IV, V a VII shora uvedené deklarace však měly být považovány za neměnné a nedotknutelné. Prostřednictvím druhého tajného článku Velká Británie deklarovala, že nemá v úmyslu měnit stávající právní systém Egypta, ani měnit systém kapitulačních smluv. Díky slovnímu obratu „*v tuto chvíli*“ však bylo zřejmé, že pokud si to okolnosti vyžádají, je oprávněna výše uvedené modifikace provést. Francie se současně zavázala nebránit eventuálním britským reformám v Egyptě, za což obdržela reciproční britský závazek pro eventuální francouzské reformy v Maroku.<sup>819</sup> Třetí tajný článek zavazoval Španělsko k formálnímu souhlasu se články IV a VII shora uvedené deklarace a k jejich uvedení do praxe. Pokud by marocký sultán nebyl nadále schopen ovládat území sousedící s Melillou, Ceutou a dalšími *Presides*,<sup>820</sup> měla tato území připadnout Španělsku.<sup>821</sup> Čtvrtým tajným článkem se Francie a Velká Británie dohodly, že pokud Španělsko nebude souhlasit s deklarací o Maroku a Egyptě, tato skutečnost nebude mít na podpis a platnost této konvence žádný vliv. Poslední, pátý tajný článek Francii zavazoval, aby v případě, pokud ostatní velmoci nesouhlasily s chedífovým dekretem, který byl součástí deklarace, nebránila konverzi egyptských dluhů. Do

---

<sup>818</sup> Tamtéž, s. 535.

<sup>819</sup> Tamtéž, s. 536.

<sup>820</sup> *Presides* je francouzské označení pro španělské *Plazas de soberanía*, tedy španělská svrchovaná území v severní Africe, která jsou spravována přímo španělskou vládou. V Maroku se jedná o celkem pět oblastí, z nichž dvě, Ceuta a Melilla jsou označovány jako *Plazas mayores* a zbývající tři, tedy ostrovy Chafarinas, ostrovy Alhucemas a Peñón de Vélez de la Gomera jsou nazývány *Plazas menores*.

<sup>821</sup> MATHEWS, s. 93.

15. července 1910 mělo dojít k vyplacení 100% nominální hodnoty Garantovaného, Sjednoceného a Privilegovaného dluhu.<sup>822</sup>

Pokud jde o dekret egyptského chedíva, dokument měl nakonec 68 článků a za většinu obsahu odpovídal William Brunyate, pozdější soudní poradce v Káhiře. Detaily však doladil Eldon Gorst, který postupoval samozřejmě v souladu s instrukcemi, jež obdržel od lorda Cromera.<sup>823</sup>

Druhou deklarácí byla kompromisně vyřešena otázka Siamu, Madagaskaru a Nových Hebrid. Pokud jde o Siam, obě země uznaly platnost prvních dvou článků deklarace podepsané mezi lordem Salisburym a baronem de Courcelem 15. ledna 1896. Siam byl rozdělen podél řeky Menam, a zatímco západní část by připadla Velké Británii, východní část, která se nacházela v blízkosti Francouzské Indočíny, by se stala francouzskou sférou vlivu. Velká Británie uznala francouzský protektorát na Madagaskaru a rezignovala na protesty proti tamějšímu francouzskému celnímu tarifu. V případě Nových Hebrid se Francie a Velká Británie shodly, že zůstane zachován politický *status quo*, a že budou postupně implementována opatření, která rozšíří platnost zákonů také na domorodé obyvatele souostroví.<sup>824</sup> Obě velmoci se zavázaly do tří měsíců od podpisu deklarace jmenovat tříčlennou Pozemkovou komisi.<sup>825</sup> Prostřednictvím posledního dokumentu, konvence, byla urovnána otázka Nového Foundlandu a Západní Afriky. Francie si podržela práva rybolovu v novofoundlandských vodách, ale vzdala se svých privilegií a výsad na pobřeží, za což získala teritoriální zisky v západní Africe a právo plavby po Čadském jezeře bylo rovněž rozšířeno v její prospěch.<sup>826</sup>

Veřejnost se o podpisu britsko-francouzské *entente* dozvěděla hned 9. dubna 1904.<sup>827</sup> Podpisem Srdečné dohody (*Entente Cordiale*) byly odstraněny třecí plochy,

---

<sup>822</sup> DDF II, T. IV, Déclaration concernant l'Égypte et le Maroc, No. 389, s. 537.

<sup>823</sup> Srv. TNA, FO 93/33/201, s. 7–12; HUNTER, s. 139.

<sup>824</sup> V této souvislosti měla být jmenována společná britsko-francouzská komise. Tamtéž, s. 142.

<sup>825</sup> TNA, FO 633/17, Lansdowne to Monson, Foreign Office 21 March 1904, No. 58, s. 75.

<sup>826</sup> KŘIVSKÝ – SKŘIVAN, s. 314.

<sup>827</sup> Srv. *L'Écho de Paris*, le 9 avril 1904, s. 1; konzervativní deník *Le Gaulois* v této souvislosti napsal, že francouzské „zisky jsou spíše zdánlivé, než skutečné“ a že Velká Británie obětovala ve prospěch Francie jen ty oblasti, které nepovažovala za významné, neboť jinak by na ně sama vznesla nároky. Skutečným výsledkem této smlouvy proto mohlo být jedině udržení přátelských vztahů mezi oběma zeměmi. *Le Gaulois*, le 9 avril 1904, s. 2. K obdobnému závěru došlo také praviceové *Le Figaro*, které varovalo, že je britsko-francouzskou dohodu třeba posuzovat velmi opatrně, neboť „každý obchod, byť mezi dvěma přáteli, je záležitostí, kde je především zapotřebí, aby byly zisky v rovnováze se ztrátami“. *Le Figaro*, le 9 avril 1904, s. 1. *Le Petit Journal*, nejpopulárnější konzervativní deník, téhož dne otiskl pouze resumé obsahu *entente*, bez bližšího komentáře. *Le Petit Journal*, le 9 avril 1904, s. 1. Britský konzervativní deník *The Spectator* v této souvislosti napsal, že dohodu již nemůže nic ohrozit, a že „nejlepší pojistkou



kteře kalily vzájemné vztahy Francie a Velké Británie v mimoevropských oblastech. Francie ukončila politiku stálých obtíží v Egyptě výměnou za volné ruce pro své politické aktivity ve strategicky důležitém Maroku. Ziskem tohoto severoafrického sultanátu o několik let později pak Francie završila svou dominanci v oblasti Magrebu.<sup>828</sup> Právě v souvislosti s Marokem Lansdowne později Monsonovi napsal: „*Můžeme si z hloubi srdce pográtulovat, že jsme přenechali jiné velmoci odpovědnost za správu tak beznadějně a bezmocně země*“.<sup>829</sup> Pomyslnou diplomatickou tečkou za *Entente Cordiale* pak byla francouzsko-španělská smlouva ze 3. října 1904, na jejímž základě byl Madridu přiznán úzký pruh území na severu Maroka, který byl součástí neutrální zóny mezi územím, jež získala Francie a Gibraltarem. Jejím podpisem Španělé akceptovali zákaz opevňovat marocké pobřeží u Středoziemního moře, výjimku tvořily pouze oblasti Ceuta a Melilla a *Presides*, tedy oblasti, které Španělům náležely již před rokem 1904.<sup>830</sup>

Dne 8. dubna 1904 psal Cambon Delcassému: „*Můj drahý příteli, Vaše velké dílo je završeno.*“<sup>831</sup> Téhož dne blahopřál Cromer Lansdownovi k „*znamenímu diplomatickému úspěchu*“.<sup>832</sup> Podle Cambona byla *Entente Cordiale* výsledkem shody několika okolností, kdy „*ve Velké Británii stál v čele Foreign Office politik, sympatizující s Francií, vláda byla toho času oslabená a Británie jako taková byla vyčerpaná válkou v jižní Africe a naplněná obavami z hrozící války na Dálném východě*“.<sup>833</sup> Dohody by však nebylo možné dosáhnout ani tehdy, pokud by byl francouzským ministrem zahraničí kdokoliv jiný, než právě Delcassé. „*Kardinál Richelieu jednou poznamenal: ‚Vyjednávat a stále vyjednávat je zcela nezbytné pro zajištění blahobytu států.‘ Tento axiom by mohl být Delcassého heslem*“, napsal o francouzském ministru zahraničí Maurice Paléologue v lednu 1904.<sup>834</sup> Patřičný kredit by však měl být připsán i francouzskému velvyslanci v Londýně Paulu Cambonovi a jeho poradci Léonovi Geoffroyovi. Právě Geoffroy shromažďoval pro Cambona řadu podkladů, které francouzskému velvyslanci v Londýně posloužily jako negociační

---

proti krachu jednání je skutečnost, že oba národy touží po úplném narovnání vztahů“. *The Spectator*, 9 April 1904, s. 1.

<sup>828</sup> CROUZET, s. 311.

<sup>829</sup> ANDREW, *Théophile Delcassé...*, s. 195.

<sup>830</sup> TAYLOR, *The Struggle for Mastery in Europe*, s. 422.

<sup>831</sup> Dopis je omylem datován Cambonem 8. června 1904, ale jedná se zcela nepochybně o lapsus. AMAE, PA AP 211, Cambon à Delcassé, Londres le 8 avril 1904, f. 99.

<sup>832</sup> FO 800/124, Cromer to Lansdowne, Cairo 8 April 1904, f. 196.

<sup>833</sup> WEINER, s. 506.

<sup>834</sup> PALÉOLOGUE, s. 7.

základ. Ačkoliv měl Cambon na Delcassého opravdu značný vliv, konečné slovo měl ve všech ohledech vždy právě francouzský ministr zahraničí. Lord Lansdowne se na druhém břehu kanálu La Manche o Srdečnou dohodu nezasloužil o nic méně než jeho francouzský protějšek. Třebaže byl šéf *Foreign Office* skutečně dlouhou dobu nakloněn spíše spojení s Německem, i on byl nakonec nucen změnit své priority, a to právě v důsledku aktivit císařského Německa. Velmi významně se na přípravě *Entente Cordiale* podílel britský generální konzul v Egyptě lord Cromer, v jehož případě lze tvrdit, že minimálně v částech, vztahujících se k Egyptu, byl jejím skutečným architektem. Sám Lansdowne v údobí od července 1903 do dubna 1904 ve většině případů následoval doporučení lorda Cromera, a když tento mimořádný politik o tři roky později opouštěl úřad britského generálního konzula v Egyptě, Lansdowne během projevu v Horní Sněmovně na jeho adresu pronesl: „*Dosažení britsko-francouzské entente by bylo jen stěží možné, kdyby nebylo autority lorda Cromera.*“<sup>835</sup> Pokud jde o finální detaily, neměl by být opomenut ani Eldon Gorst, který na přelomu let 1903 až 1904 potvrdil, že je nejen skutečným odborníkem ve věci egyptských financí, ale také zdatným diplomatem.<sup>836</sup>

Pouze samotné osobnosti by však jen těžko pohnuly kolem dějin, pokud by nebylo příznivých okolností. Obdobně jako lord Cromer došel nakonec i Paul Cambon ve svých myšlenkách k závěru, že příležitost, která se Velké Británii a Francii v letech 1903 až 1904 naskytl, se již nikdy nemusela opakovat.<sup>837</sup> Den po slavnostním podpisu Srdečné dohody tuto skutečnost Cambon přiznal svému synovi Henrimu: „*Jen díky unikátní shodě okolností bylo možné dosáhnout dohody: dva ministři zahraničí, kteří si přáli se dohodnout a již byli nakloněni tomuto obchodu, vyčerpání Velké Británie z Búrské války, události na Dálném východě a přání je lokalizovat. ... Příležitost byla zcela jedinečná; být to o malinko dříve nebo o malinko později, nikdy bychom bývali nedospěli k dohodě.*“<sup>838</sup>

Ještě jeden faktor však nelze opomenout, a tím byla role Německa. Bez rostoucího britsko-německého antagonismu na jaře roku 1903 by bylo sblížení mezi Francií a Velkou Británií značně ztíženo. Někteří současníci, a mezi nimi například i baron de Courcel, soudili, že to byla právě společná britsko-francouzská obava

---

<sup>835</sup> DUNLOP, s. 214.

<sup>836</sup> Sir Eldon se dočkal kariérního postupu a ještě roku 1904 byl jmenován zástupcem stálého státního podtajemníka na *Foreign Office*.

<sup>837</sup> Srv. WEINER, s. 506; TNA FO 800/124, Cromer to Lansdowne, Cairo 30 October 1903, f. 108.

<sup>838</sup> CC, Paul Cambon à Henri Cambon, Londres le 9 avril 1904, s. 133–134.

z Německa, která umožnila, aby bylo „*Delcassého velkolepé dílo završeno*“.<sup>839</sup> Jak však podotýká americký historik Robert Weiner, v průběhu jednání, tedy v údobí mezi červencem 1903 a dubnem 1904, byla obava z pozice Německého císařství zcela „*ponechána stranou*“.<sup>840</sup> Maurice Paléologue v této souvislosti poznamenal: „*Dohoda je klíčem ke společné akci v Evropě. Je namířena proti Německu? Přímo nikoliv, ale ve svém důsledku ano, neboť tato velmocenská rovnováha bude sloužit jako zábrana proti ambiciózním plánům německého bloku [Trojspolku – poznámka MH] a jeho expanzivnímu programu, jehož existenci se nijak netají.*“<sup>841</sup>

Francouzský ministr zahraničí Théophile Delcassé díky lekci, jíž se mu dostalo v průběhu Fašodské krize, pochopil, že není schopen realizovat důležité cíle francouzské expanzivní koloniální politiky, aniž by se předtím dohodl s Londýnem. Do Srdečné dohody vkládal velké naděje, neboť doufal, že odstranění třecích ploch v mimoevropských oblastech bude odrazovým můstkem pro budoucí vojenskou alianci s Velkou Británií, která by Francii následně poskytla záruky proti Německu.<sup>842</sup> Britský premiér Arthur Balfour i britský generální konzul lord Cromer věřili, že zlepšení britsko-francouzských vztahů by mohlo posloužit jako odrazový můstek pro zlepšení vztahů mezi Velkou Británií a Ruskem; a k tomuto názoru se nakonec přiklonil i markýz Lansdowne.<sup>843</sup>

Rok 1904 prokázal, že Německo postavilo svou zahraniční politiku na chybné premise, že rozpory mezi Velkou Británií a Francií a mezi Velkou Británií a Ruskem jsou nepřekonatelné. Německá reakce na *Entente Cordiale*, a i pozdější události v Maroku však pouze přispěly k upevnění vzájemného spojení mezi Velkou Británií a Francií.<sup>844</sup> Skupina britských politiků a diplomatů kolem Francise Bertieho a skupina kolem *Foreign Office* postupně začaly vnímat Německo jako hlavní hrozbu britské bezpečnosti a Edward Grey, který se po Balfourově rezignaci roku 1905 stal novým britským ministrem zahraničí, přijal *Entente Cordiale* za základní faktor britské zahraniční politiky.

Srdečná dohoda, která ve skutečnosti nebyla vlastně ani dohodou v pravém slova smyslu, ani vojenskou aliancí, nýbrž jakousi „směsicí dokumentů“, jejichž

---

<sup>839</sup> PALÉOLOGUE, s. 36.

<sup>840</sup> WEINER, Paul Cambon, s. 506.

<sup>841</sup> PALÉOLOGUE, s. 39.

<sup>842</sup> ROLO, s. 273.

<sup>843</sup> TNA, FO 633/7, Cromer to Balfour, Cairo 15 October 1903, No. 340, s. 326; tamtéž, Cromer to Lansdowne, Cairo 27 November 1903, No. 9, s. 357.

<sup>844</sup> Tamtéž, s. 274.

primárním účelem bylo „pouhé“ odstranění britsko-francouzských rozporů v oblastech mimo Evropu, se tak nakonec stala významným milníkem při dotváření velmocenských bloků, které se později střetly v první světové válce.<sup>845</sup>

---

<sup>845</sup> KŘIVSKÝ – SKŘIVAN, s. 314; ROLO, s. 276; KEIGER, J., *How the Entente Cordiale Began*. In: MAYNE, R. – JOHNSON, D. – TOMBS, R. (Eds.), *Cross Channel Currents. 100 Years of the Entente Cordiale*. London 2004, s. 3.

## Závěr

Povaha vztahů mezi Francií a Velkou Británií byla v průběhu dlouhého 19. století velmi složitá lze je nejlépe charakterizovat jako ambivalentní. Jejich vývoj byl velmi spletitý a komplikovaný, neboť v průběhu sledovaného údobí oscilovaly od otevřeného nepřátelství k partnerství a naopak. Když Francie roku 1870 vyhlásila válku Prusku, Velká Británie byla jednoznačně proti tomuto podniku, který nakonec ostatně zpečetil osud druhého francouzského císařství. Britové uznali existenci nového republikánského režimu v březnu roku 1871 a již o rok později proběhla první návštěva britského následníka trůnu ve městě nad Seinou. Roku 1878 hlásil britský velvyslanec Lyons z Paříže, že se Velká Británie díky další následníkově návštěvě těší ve francouzské metropoli značné popularitě. Britský korunní princ a pozdější král Eduard VII. se vrátil ze své cesty s přesvědčením, že nový režim je ve Francii již pevně etablován a že je republika právoplatným nástupcem režimu starého. Ještě v polovině téhož roku se však britsko-francouzské vztahy opět zhoršily, a to kvůli britské okupaci Kypru.

S působením Julese Ferryho na *Quai d'Orsay* v letech 1879–1885 je spjata éra francouzské koloniální expanze. Právě tehdy se Francie etablovala v Tunisku, začala pronikat na Madagaskar a do oblasti Konga, podnikala plavby po řece Senegal až dosáhla Nigeru, zaujala pozice v Tonkinu a rovněž na Nových Hebridách, tedy všude tam, kde se britsko-francouzské zájmy později střetávaly a kalily tak vzájemné vztahy mezi Paříží a Londýnem. Otázkou největšího zájmu se však pro obě velmoci staly Egypt a Maroko.

Rok 1882, kdy se Velká Británie stala pánem Egypta, odstartoval etapu, kdy vzájemné animozity vypluly opět na povrch a kdy se vztahy mezi oběma zeměmi začaly znovu zhoršovat. Francouzi nebyli ochotni se s britskou přítomností v Egyptě smířit, a zahájili proto politiku stálých obtíží, jejímž prostřednictvím se snažili Britům jejich existenci v Egyptě co nejvíce znepříjemnit. Když se britské a francouzské zájmy střetly roku 1898 ve Fašodě, stanuly obě velmoci na pokraji války. Kromě egyptské otázky však mezi oběma velmocemi existovaly neshody ještě v dalších mimoevropských oblastech: v Asii to byly Siam, Čína a Maskat, v Oceánii šlo kromě Nových Hebrid také a o Novou Kaledonii. V západní a střední Africe kalila vzájemné vztahy otázka hranic v oblasti Nigeru, v severní Africe bylo jádrem sporů Maroko, a na jihu černého kontinentu představovaly problém celní tarify na Madagaskaru, který se mezitím stal francouzským protektorátem. V Severní Americe byly předmětem sváru historické

spory ohledně rybolovných privilegií na Novém Foundlandu. Již šest let po Fašodě však uzavřely Paříž a Londýn Srdečnou dohodu, která všechny výše uvedené rozpory jedním tahem pera odstranila, a předznamenala tím další etapu dějin, pro níž byla příznačná úzká spolupráce obou velmocí.

Vývoj vzájemných vztahů mezi Londýnem a Paříží byl i po francouzském ústupu ve Fašodské krizi velmi složitý, a ačkoliv docházelo v některých etapách sledovaného údobí k jejich zlepšení a objevovaly se známky *détente*, zůstávaly britsko-francouzské vztahy až do roku 1903 víceméně napjaté. Ačkoliv byla v březnu 1899 podepsána britsko-francouzská smlouva o narovnání v oblasti konžsko-nilského rozvodí, jímž mělo být soupeření v povodí Horního Nilu uzavřeno, vzájemné vztahy mezi oběma zeměmi zůstaly i nadále napjaté a na sklonku roku 1899 se dokonce opětovně vyostřily. Francie nebyla s obsahem smlouvy z března 1899 spokojená, nicméně nebyla schopna na této skutečnosti nic změnit. V důsledku britského angažmá v Búrské válce vypukla ve francouzském tisku od podzimu 1899 ostrá protibritská kampaň, která vyvrcholila takzvanou Léandrovou aférou. Na opačném břehu La Manche se tisk odmítal vzdát tématu Dreyfusovy aféry, a jeho útoky postupně nabíraly charakter kampaně namířené výslovně proti Francii. Třebaže se francouzský velvyslanec v Londýně Paul Cambon v průběhu let 1899 až 1902 opakovaně pokoušel vyvíjet iniciativu, v jejímž důsledku by došlo k narovnání vzájemných vztahů mezi Londýnem a Paříží, příznivé podmínky pro vzájemnou dohodu ještě nenastaly.

Existovalo několik překážek, které stály britsko-francouzskému narovnání v cestě. Na straně Francie to byla skutečnost, že ministr zahraničí Delcassé nebyl ochoten připustit, že Paříž nebude schopna ukončit britské panství v Egyptě. Ještě na sklonku roku 1900 byl proto Delcassé rozhodnutý řešit otázku Maroka a Egypta odděleně, přičemž věřil, že bude schopen prosadit francouzské prvenství v tomto severoafrickém sultanátu díky předběžným dohodám s Itálií a se Španělskem, a Britům pak předloží celou záležitost jako *fait accompli*. Francouzský ministr zahraničí spoléhal na to, že Londýn nebude mít vzhledem ke svému angažmá v jižní Africe jinou možnost, než se se situací smířit. Teprve v březnu 1900 Delcassé pochopil, že nebude schopen docílit britského odchodu z Egypta, a tato skutečnost byla zásadním předpokladem, který umožnil, že se cesty obou velmocí začaly později opět sblížovat. Ještě v listopadu roku 1900, kdy prezident Transvaalu Paul Krüger zavítal do Francie, však zněly v ulicích Marseille protibritská hesla. Veřejnost ještě nebyla na vzájemné sblížování připravena.

Na straně Velké Británie představovala další překážku na cestě za zlepšením britsko-francouzských vztahů právě dosud „neotřesitelná pozice“ Velké Británie. Teprve změna v geopolitické situaci, k níž došlo na přelomu 19. a 20. století v souvislosti s globálním tlakem, jemuž musela Velká Británie čelit, a také britské angažmá v Búrské válce, v jejímž průběhu museli Britové čelit mezinárodní izolaci,<sup>846</sup> přispěly k tomu, že ostrovní monarchie začala otevřeně uvažovat o možnosti opuštění politiky skvělé izolace. V této souvislosti je třeba rovněž uvést, že nástup nového britského ministra zahraničí lorda Lansdowna do čela *Foreign Office* na podzim roku 1900 společně se změnou na britském královském trůně v lednu 1901 značně zvýšily šance na zlepšení britsko-francouzských vztahů. Tuto skutečnost dále podpořily krach britsko-německých jednání na sklonku roku 1901 a následné napětí v britsko-německých vztazích, jež přispěly k tomu, že ve Velké Británii převážily hlasy těch politiků a diplomatů, kteří byli nakloněni myšlence sblížení s Francií.

V cestě britsko-francouzskému narovnání však ležela rovněž otázka Maroka. Francouzský velvyslanec Paul Cambon se pokoušel v Londýně iniciovat debaty na toto téma již v průběhu roku 1901, kdy v březnu a v červnu opakovaně navrhl Britům z vlastní iniciativy, aby uznali Maroko za francouzskou sféru vlivu výměnou za francouzský ústup v otázce rybolovných privilegií na Novém Foundlandu. Britský ministr zahraničí byl však přesvědčen, že v otázce Maroka je žádoucí udržet *status quo*, a jak se později ukázalo, nebyl až do konce roku 1902 připraven svůj názor přehodnotit. Údobí od března 1899 do června 1902 bylo pro francouzského velvyslance v Londýně Paula Cambona érou vyčkávání na chvíli, až nastanou příznivé okolnosti. Až turbulentní vývoj v Maroku na přelomu let 1902 až 1903 vnesl do reflexe marocké otázky zásadní zlom a přiměl britského ministra zahraničí Lansdowna, aby přehodnotil své stanovisko a aby se pokusil hledat s Francií *modus vivendi*. Názorový obrat šéfa *Foreign Office* podpořila nepochybně také skutečnost, že Britové nebyli schopni zabránit stále hlubšímu pronikání Francouzů do Maroka; v souvislosti s děním na marocko-alžírské hranici a povstáním Bú Hímara bylo zřejmé, že francouzský vliv již sahá daleko do vnitrozemí, téměř až k oblasti Fezu. K tomu přispěli svými aktivitami nepochybně i francouzští generální guvernéri v Alžírsku Célestin Charles Jonnart a Paul Révoil a také francouzský generální konzul v Maroku, La Boulinière.

---

<sup>846</sup> Výjimkou v tomto ohledu bylo jediné Portugalsko, které umožnilo průchod britských jednotek přes území Mozambiku.

Léta 1902 až 1903 pak vnesla do vzájemných britsko-francouzských vztahů zásadní předěl. Od ledna 1902 do července 1903 došlo ve Velké Británii ke čtyřem velmi podstatným událostem. Hned v lednu roku 1902 uzavřeli Britové alianční smlouvu s Japonskem, čímž si ostrovní monarchie pojistila své zájmy na Dálném východě a současně získala garanci, že v případě války s jedním soupeřem zachová Japonsko neutralitu, zatímco v případě konfliktu s několika protivníky bude nuceno Velké Británii pomoci. O čtyři měsíce později, v květnu 1902, skončila Búrská válka, konflikt, který byl pro Brity nejen velmi trpkou zkušeností, ale rovněž velkým poučením. Izolace, do níž se Velká Británie po vstupu do Búrské války dostala, jasně prokázala, že Londýn není schopen celosvětovou politiku nadále provádět sám. V červenci téhož roku opustil politické kolbiště premiér Salisbury, a novým britským ministerským předsedou se stal jeho synovec Arthur Balfour. Odchod markýze Salisburyho z vrcholné politiky značně zvýšil šance na uzavření *entente* a na dosažení koloniálního vyrovnání, neboť markýz byl přesvědčeným izolacionistou. Lze tedy konstatovat, že právě s jeho odchodem se zásadním způsobem proměnilo paradigma vnímání britské zahraniční politiky. Další zlom přinesla návštěva britského panovníka Eduarda VII. v Paříži v květnu 1903, neboť právě díky králově pobytu ve městě nad Seinou se podařilo zásadním způsobem ovlivnit britské i francouzské veřejné mínění a naklonit je ve prospěch britsko-francouzského sblížení. Návštěva francouzského prezidenta Loubeta v Londýně v červenci 1903 tuto skutečnost již jen potvrdila.

Ještě jeden faktor však přispěl k tomu, že Londýn a Paříž byly schopny nalézt společnou řeč. Obě země totiž sledovaly se značnými obavami německou námořní expanzi. Když v srpnu roku 1902 navštívil H. O. Arnold-Forstner, parlamentní tajemník na Admiraltě, německé doky a loděnice, varoval, že je nutné, aby Velká Británie začala na Německo nahlížet jako na potenciální hrozbu a možného nepřítele na moři. V říjnu téhož roku vydal první lord Admirality Selborne memorandum, v němž přehodnotil britskou námořní strategii z roku 1901. Selborne právě tehdy, na sklonku roku 1902, upozornil, že Britové nebudou schopni stavět a financovat silnější loďstvo, které by jim umožnilo čelit třem nepřátelským velmocem, a z tohoto důvodu Selborne apeloval na to, aby Velká Británie přehodnotila svou zahraniční politiku a aby rovněž snížila riziko vzniku konfliktu s dalšími mocnostmi. Je tedy zřejmé, že minimálně od roku 1902 si Britové uvědomovali, že je nutné přehodnotit, kdo je jejich hlavní protivník, a současně, že je zcela nezbytné modifikovat zahraniční politiku. V souvislosti s otázkami, jež Britové museli na sklonku roku 1902 řešit, se začalo ukazovat, že v dlouhodobé



perspektivě bude dohoda s Ruskem nezbytná. Právě výše uvedené skutečnosti přispěly k tomu, aby v britském kabinetě nakonec převážil názor premiéra Balfoura a ministra zahraničí Lansdowna, že dohoda s Francií je žádoucí.

Pokud jde o německou námořní expanzi, tato sama o sobě nebyla příčinou britsko-francouzského sblížení, ale obavy s ní spjaté výrazně přispěly k tomu, aby se vzájemné vztahy mezi oběma velmocemi zlepšily. Daleko více pak britsko-francouzské vztahy podpořil protibritský antagonismus, který se v Německu objevil na jaře roku 1903, a zejména pak útoky na Británii v německém tisku. Tuto skutečnost si uvědomovali i samotní aktéři *entente*. Obě velmoci si současně uvědomovaly, že pokud Rusko a Japonsko vstoupí do války, hrozí, že pokud se do konfliktu zapojí další mocnost, nebudou vzhledem ke svým závazkům moci zachovat neutralitu. V souvislosti s britskou pozicí ve střední Asii pak hrály roli i obavy z Ruska. Společná britsko-francouzská *entente* se tak v ostrovní monarchii v kontextu výše uvedených informací jevila jako čím dál tím více jako žádoucí alternativa.

V případě Francie hrál značnou roli také nátlak vlivné *parti colonial* a jejího mluvčího Étienna na francouzského ministra zahraničí Delcassého. Právě *parti colonial* přispěla k tomu, že Delcassé dospěl k přesvědčení, že je nutné otázku Maroka řešit prostřednictvím *entente* s Velkou Británií, a nikoliv separátními dohodami o vymezení sfér vlivu s Itálií a Španělskem. Tato vlivná nátlaková skupina stála také za Delcassého příklonem k myšlence o výměnném obchodu Maroka a Egypta.

Pokud jde o to, kteří aktéři sehráli v britsko-francouzských vztazích a sblížování významnou roli, na prvním místě je třeba uvést francouzského ministra zahraničí Théophila Delcassého, který přišel na *Quai d'Orsay* roku 1898 ve chvíli, kdy pomyslný soudek se střelným prachem hrozil explozí a nový francouzský ministr zahraničí musel udělat vše pro to, aby zabránil výbuchu. Delcassé opakovaně ustupoval (Fašoda; Léandrova aféra; otázka územních kompenzací za rybolovná privilegia na Novém Foundlandu) proto, aby zabránil eskalaci již tak vyhocených britsko-francouzských vztahů. Pokud jde o naděje, které francouzský ministr zahraničí do britsko-francouzské *entente* vkládal, tyto nejlépe ilustrují řádky, které Delcassé v této souvislosti údajně napsal vysoce postavenému úředníkovi ministerstva zahraničních věcí: „*Tato dohoda musí vyústit, a já si to přeji, v politickou alianci s [sic] Anglií. Pokud bychom jednou mohli vyvíjet nátlak současně na Rusko a zároveň na Británii, jakou bychom měli moc*

v porovnání s Německem? <sup>847</sup> Zatímco Paul Cambon si byl vědom skutečnosti, že jde o pouhé urovnání koloniálních rozepří, což shrnul jednou větou „*my Vám dáme Egypt výměnou za Maroko*“, francouzský ministr zahraničních věcí věřil, že „*Srdečná dohoda je prvním krokem na cestě k Trojdohodě, která by byla nejlepším garantem francouzské bezpečnosti v Evropě*“.<sup>848</sup>

Francouzský velvyslanec v Londýně Paul Cambon byl bezpochyby zcela mimořádnou osobností, bez jehož talentu a umění předvídat a manipulovat s druhými by dohoda pravděpodobně nevznikla. Delcassé v tomto směru vsadil na správnou kartu. Cambon však nakonec usměrňoval nejen Lansdowna (někdy záměrně Delcassému nesděloval vše), nýbrž také Delcassého samotného. Role Cambonova asistenta na francouzském velvyslanectví v Londýně Léona Géoffrayho bývá často opomíjena. Právě Géoffray pro Cambona neúnavně shromažďoval nesčetné množství podkladů a připravoval argumenty pro velvyslancovy audience u lorda Lansdowna.

Na opačné straně průlivu La Manche hrál kromě britského ministra zahraničí lorda Lansdowna velmi významnou roli lord Cromer, kterému šlo v první řadě o to, aby si pojistil své záměry v Egyptě. Když hrozilo, že britsko-francouzská jednání ztroskotají, Cromer apeloval na britského ministra zahraničí, aby to nepřipustil. Chedivův finanční poradce Eldon Gorst pak od podzimu 1903 do jara 1904 svými aktivitami přispěl k tomu, jakou finální podobu dokumenty získaly. Pokud jde o britského velvyslance v Paříži Edmunda Monsona, diplomat jen plnil instrukce. Podle dostupných pramenů se nezdá, že by na rozdíl od francouzského velvyslance v Londýně postupoval například v rozporu s instrukcemi nebo jednal na vlastní pěst, nebo že by alespoň předkládal vlastní modifikace britsko-francouzských návrhů. V neposlední řadě je třeba dodat, že i britský ministr kolonií Joseph Chamberlain sehrál v počátcích formování *Entente Cordiale* velkou roli, neboť to byl právě on, kdo při vyjednávání v otázce Nového Foundlandu tlačil na tamějšího premiéra, Roberta Bonda, aby ze svých požadavků ustoupil. Na rozdíl od Balfoura a Lansdowna si však Chamberlain přál, aby se dohoda s Francií stala základem pro obecnější spolupráci obou velmocí. Pokud jde o manipulaci s veřejným míněním a jeho příklon k britsko-francouzské *entente*, bezpochybně sehrál zásadní roli britský panovník Eduard VII.

---

<sup>847</sup> KEIGER, J., *La genèse de l'Entente cordiale*. In: VIOT, J. – RADICE, G. (Eds.), *L'Entente cordiale dans le siècle*. Paris 2004, s. 22–23.

<sup>848</sup> ANDREW, C. – VALLET, P., *L'Entente cordiale et la menace allemande*. In: Tamtéž, s. 29.

Pokud jde o otázku Nového Foundlandu, na jejímž řešení se Britové a Francouzi nedokázali dlouhou dobu shodnout a britsko-francouzská jednání na ní v lednu 1904 téměř ztroskotala, Delcassé se velmi obával možné reakce francouzské veřejnosti, pokud by se Francie ve prospěch Velké Británie vzdala kromě Egypta ještě navíc „historických prerogativ“ na Novém Foundlandu, a proto nebyl ochoten učinit žádné ústupky, dokud za ně Britové nenabídnou patřičné finanční a územní odškodnění. Celou situaci dále komplikovala sporná otázka nákupu návnad; v této záležitosti na Delcassého vyvíjeli nátlak přední zástupci rybářské obce v Saint Malo, kteří by utrpěli značné ztráty. Jelikož Delcassé podmiňoval dohodu o oblasti Maroka a Egypta dohodou ve věci Nového Foundlandu, a obě strany nebyly schopny dospět ke konsensu, jednání o britsko-francouzské *entente* tomto „detailu“ jednání téměř ztroskotala. Cambon sice nejprve ustoupil, ale během posledních korektur příslušné konvence byl schopen prosadit formulaci, která garantovala francouzským rybářům svobodný vstup do jakéhokoliv přístavu v oblasti *French Shore*, kde mohli návnady nakupovat, a takto nakonec i v otázce Nového Foundlandu dosáhli Francouzi svého.

Pokud jde o Delcassého neústupnost v otázce územních kompenzací, kdy francouzský ministr zahraničí trval na poslední chvíli na tom, aby Francie získala do své sféry vlivu v povodí Nigeru sultanáty Damagurrem a Zinder, podle názoru autorky šlo v tomto ohledu především o jakýsi psychologický blok na straně francouzského ministra zahraničí, kdy Britové nebyli ochotni poskytnout Francouzům výměnou za rybolovná práva ani Gambii, ani další území, jež Francie požadovala. Z tohoto důvodu se francouzský ministr zahraničí dostal do pozice, kdy pokud by opět ustoupil, nebyl by schopen tyto ústupky před francouzským parlamentem a veřejností obhájit a ztratil by tak svou tvář. Na této ministrově neústupnosti měl největší zásluhu Paul Cambon, který na něj v této souvislosti vyvíjel nátlak, neboť Delcassé sám by se býval spokojil s barterem Maroka za Egypt, a naléhal, aby byla dohoda co nejdříve podepsána. A byl to opět Cambon, kdo byl schopen prosadit do konvence o západní Africe územní modifikace v oblasti sultanátů v povodí Nigeru tak, aby byly francouzské nároky saturovány a Delcassé vyšel z celé záležitosti se vztyčenou hlavou.

Co tedy přivedlo Brity a Francouze k jednacímu stolu lze shrnout následovně: Britové si po vyčerpávající Búrské válce uvědomili, že světovou politiku nejsou již nadále schopni provádět osamoceně. Francie si díky Fašodské krizi uvědomila, že není schopna prosadit cíle své zahraniční politiky bez předchozí shody s Londýnem. Na obou stranách byla přítomna snaha snížit napětí v mimoevropských oblastech, a vyhnout se

tak eventuálnímu zbytečnému konfliktu; v Londýně to byla rovněž naděje, že prostřednictvím Francie bude možné v dlouhodobé perspektivě zahájit dialog také s Ruskem. K výše uvedeným bodům přispěly schopné osobnosti, které si dohodu z nejrůznějších důvodů přály, a také příznivé okolnosti. Bez kombinace výše uvedených faktorů by k jejímu podpisu pravděpodobně nedošlo. Ačkoliv i někteří současníci soudili, že hlavní motivací pro podpis Srdečné dohody byla obava z ambic Německa, v průběhu samotných jednání mezi červencem 1903 a dubnem 1904 byla tato otázka zcela opomenuta. V samotném závěru se však objevil další, velmi významný argument, jehož kontury se však rýsovaly již v průběhu roku 1903, a tím byla rusko-japonská válka.

Pokud jde o to, která strana více ustoupila, obsah *entente* byl nakonec vůči Francii mnohem velkorysejší, než britský ministr zahraničí Lansdowne původně zamýšlel. Francouzi dosáhli nejen úpravy hranic v oblasti Nigérie a Gambie, ale také dosáhli podstatného rozšíření práv plavby po řekách Niger a Gambie. Díky úpravě hranic mezi francouzskou Senegambií a britskou Gambií získali Francouzi město Jarbutenda spolu s přilehlou oblastí a na ní závislým územím, které jim poskytlo zázemí pro odbavování plavidel s velkou tonáží. V případě řeky Gambie získala Francie příslib, že podmínky budou upraveny dodatečně, a budou přinejmenším tak výhodné, jako obecné podmínky regulující plavbu po řece Niger, jež vyplývala z Aktu z 26. února 1885 a tak výhodné, jako podmínky, stanovené britsko-francouzskou konvencí ze 14. června 1898. Paříži připadlo rovněž souostroví Los, za které Britové neúspěšně žádali Nové Hebridy a Maskat. Velká Británie tak byla oproti svým původním požadavkům schopna z dohody vytěžit jediný ústupek navíc, a tím bylo právo jmenovat svého konzula na Saint Pierre a Miquelon.<sup>849</sup>

Význam Srdečné dohody se poprvé projevil hned o rok později, na sklonku března 1905 v první marocké krizi. Ačkoliv nebyla Srdečná dohoda sama o sobě skutečnou alianční smlouvou a nebyla vlastně ani skutečnou dohodou (šlo konvenci a dvě deklaráce, které měly za cíl pouhé urovnání vzájemných koloniálních rozporů), právě ona tvoří jeden z milníků na cestě k první světové válce. Třebaže ani jeden ze čtveřice dokumentů, které byly 8. dubna 1904 na zámku v Clouds nedaleko Londýna podepsány Paulem Cambonem a lordem Lansdownem, neobsahoval žádné prohlášení o zlepšení vzájemných britsko-francouzských vztahů v obecnějších konturách,

---

<sup>849</sup> Velká Británie měla v oblasti zástupce již dříve, nyní jen získal status konzula.

z následujícího vývoje na mezinárodně politické scéně je zřejmé, že Srdečná dohoda o neformální spolupráci ukončila jeden a půl století trvající přesvědčení *Foreign Office*, že Francie představuje hlavní hrozbu evropské rovnováze a posloužila jako výchozí bod pro následnou užší spolupráci někdejších rivalů, jež teprve po vypuknutí první světové války přerostla ve skutečné spojení.

## Seznam použité literatury a pramenů

### *Nevydané prameny:*

A) Velká Británie

#### **I. British Library Manuscripts Collection:**

##### **Lansdowne Papers:**

Add. MS 88906/17/5; Add. MS 88906/19/25

#### **II. The National Archives (TNA):**

##### **Records of the Cabinet Office (CAB):**

CAB 37/62/125; CAB 37/62/127

##### **Colonial Office Archives (CO):**

CO 885/8/17

##### **Foreign Office Papers (FO):**

**FO 800 - Foreign Office – Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers:**

##### **Fergusson Papers**

FO 800/25

##### **Lansdowne Papers**

FO 800/124 Papers Relating to Egypt, 1903–1905.

FO 800/125 Papers Relating to France, 1900–1905.

FO 800/126 Papers Relating to France, 1903–1905.

FO 800/135 Papers Relating to Morocco, 1901–1905.

FO 800/142 Papers Relating to Servia, Siam, Spain, Sweden, 1902–1905.

FO 800/145 Papers Relating to Zanzibar, Badgad Railway, Miscellaneous, 1895–1913.

**Lascelles Papers**

FO 800/9, FO 800/10, FO 800/11

**Sanderson Papers**

FO 800/2

**General Correspondence from Political and Other Departments:**

France FO 27/3765

**Foreign Office – Confidential Print**

FO 881/8380; FO 146/3551

**Foreign Office – Records of Private Office and Private Papers****Cromer Papers:**

FO 633/6 Letters to Secretaries of State, 1883–1905

FO 633/7 Letters from Secretaries of State, 1883–1905

FO 633/17 Papers relating to the Anglo-French Agreement of 8 April 1904

FO 633/114 Originals of letters from Secretaries of State. Mainly about policy in Egypt, the Sudan and Abyssinia.

**FO 93 Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Protocols of Treaties**

FO 93/33/201

**III. The Bodleian Library, University of Oxford:****Monson Papers (MP):**

MSS Eng. hist. c. 594: Correspondence and papers during Monson's period as ambassador in Paris, 1896–1899

MSS Eng. hist. c. 595: Correspondence and papers during Monson's period as ambassador in Paris, 1900–1905

#### **IV. University of Birmingham Special Collections:**

##### **Joseph Chamberlain Papers (JC):**

JC14 Colonial Affairs (other than South Africa), 1900–1902

JC17 Colonial Correspondence 1901–1902

JC18 Colonial and Foreign Correspondence and Documents: 1903

B) Francie

##### **Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Paris:**

##### **Correspondance politique et commerciale : Nouvelle Série, 1896-1918 (NS):**

Égypte, Tome 7 – Présence anglaise, 1896–1898

Égypte, Tome 8 – Présence anglaise, 1898–1901

Égypte, Tome 9 – Présence anglaise, 1902–1905

Égypte, Tome 21 – Politique Étrangère, Relations avec la France, 1903–1907

Grande Bretagne, Tome 12 – Relations avec la France, 1899–1900

Grande Bretagne, Tome 13 – Relations avec la France, 1901–1903

Grande Bretagne, Tome 14 – Relations avec la France, 1903

Grande Bretagne, Tome 15 – Relations avec la France, 1904

Maroc, Tome 12 – Négociations secrètes relatives au Maroc

##### **Papiers d'agents – Archives privées (PA AP):**

Paul Cambon 42 (microfilm)

Delcassé 211 - Tome 13, Angleterre I, Fachoda 1898

Delcassé 211 – Tome 14, Angleterre II, 1899–1905

Delcassé 211 – Tome 16, États-Unis, Espagne, Maroc, 1898–1911

##### ***Vydané prameny:***

#### **I. Parlamentní dokumenty Dolní sněmovny: Vládní nařízení (*House of Commons Parliamentary Papers: Command Papers*)**

Cd. 2384: Treaty Series, No. 6. (1905): Declaration between the United Kingdom and France respecting Egypt and Morocco, London 1905.



C. 9334: Treaty Series No. 15. (1899): Convention between the United Kingdom and France for the Delimitation of their respective possessions to the West of the Niger, and to their respective possessions and spheres of influence to the east of that river (Signed at Paris, June 14, 1898) together with a declaration completing the same (Signed at Paris, March 21, 1899), London 1899.

C. 9054: Egypt No. 2. (1898): Correspondence with the French Government Respecting the Valley of the Upper Nile. London 1898.

C. 9055: Egypt No. 3. (1898): Further Correspondence Respecting the Valley of the Upper Nile. London 1898.

## II. Edice dokumentů

CAMBON, Paul, *Correspondance 1870–1924, Tome II (1898–1911)*. Paris 1940.

*Annuaire diplomatique et consulaire de la République française pour 1904 et 1905*. Paris 1905.

France, Ministère des Affaires Étrangères, *Documents Diplomatiques, Affaires du Maroc 1901–1905*. Paris 1905.

France, Ministère des Affaires Étrangères, *Documents Diplomatiques, Correspondance concernant la Déclaration additionnelle du 21 Mars 1899 à la Convention Franco-Anglaise du 14 Juin 1898*. Paris 1899.

France, Ministère des Affaires Étrangères, *Documents Diplomatiques, Affaires d'Égypte*. Paris 1880.

France, Ministère des Affaires Étrangères, *Documents Diplomatiques Français, 1871–1914, Série II, Tome III*. Paris 1931.

France, Ministère des Affaires Étrangères, *Documents Diplomatiques Français, 1871–1914, Série II, Tome IV*. Paris 1932.

France, Ministère des Affaires Étrangères, *Documents Diplomatiques Français, 1871–1914, Série I, Tome XI*. Paris 1947.

France, Ministère des Affaires Étrangères, *Documents Diplomatiques Français, 1871–1914, Série I, Tome XIV*. Paris 1957

France, Ministère des Affaires Étrangères, *Documents Diplomatiques Français, 1871–1914, Série I, Tome XV*. Paris 1959.

France, Ministère des Affaires Étrangères, *Documents Diplomatiques Français, 1871–1914, Série I, Tome XVI*. Paris 1959.

France, Ministère des Affaires Étrangères, Documents Diplomatiques, *Négotiations relatives au règlement international pour le libre usage du Canal de Suez, 1886–1887*. Paris 1887.

GOOCH, G. P. – TEMPERLEY, H. W. V. (Eds.), *British Documents on the Origins of the War, 1898–1914. Vol. 1, The End of British Isolation*. London 1927.

GOOCH, G. P. – TEMPERLEY, H. W. V. (Eds.), *British Documents on the Origins of the War, 1898–1914. Vol. 2, The Anglo-Japanese Alliance and the Franco-British Entente*. London 1927.

HUREWITZ, Jacob Coleman, *The Middle East and North Africa in World Politics. A Documentary Record. European Expansion*, Vol. 1, 1535–1914. London 1975.

LEPSIUS, Johannes – MENDELSSOHN BARTHOLDY, Albrecht – THIMME, Friedrich (Eds.), *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, 1871–1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, Bd. 17. Berlin 1924.

### **III. Tisk**

Bulletin du Comité de l'Afrique Française

La Dépêche Coloniale

L'Écho de Paris

Le Gaulois

La Patrie

The Spectator

The Times

### **IV. Memoáry, deníky**

ECKARDSTEIN, Baron von, *Ten Years at the Court of St. James', 1895–1905*. London 1921.

PALÉOLOGUE, Maurice, *Three Critical Years, 1904–05–06*. New York 1957.

## V. Dobové publikace

- BARCLAY, Thomas, *Thirty Years. Anglo-French Reminiscences*. London 1914.
- COLVIN, Auckland, *The Making of Modern Egypt*, London 1906.
- LANESSAN, J. M., *Histoire de l'Entente cordiale franco-anglaise. Les Relations de la France et l'Angleterre depuis le XVIe siècle jusqu'à nos jours*. Paris 1916.
- LENFANT, Eugène, *Le Niger, voie ouverte à notre empire africain*, 3<sup>ème</sup> Ed. Paris 1905.
- NEWTON, Thomas W. L., *Lord Lyons. A Record of British Diplomacy*, Vol. 2. London 1913
- NEWTON, Thomas W. L., *Lord Lansdowne. A Biography*. London 1929.
- TARDIEU, André, *France and the Alliances*. New York 1908.

### ***Odborné monografie:***

- ANDREW, Christopher M., *Théophile Delcassé and the Making of Entente Cordiale*. London 1968.
- BEN-SRHIR, Khalid, *Britain and Morocco During the Embassy of John Drummond Hay, 1845–1886*. London – New York, 2005.
- BELL, Philip M. H., *France and Britain, 1900–1940, Entente and Estrangement*. 2nd Ed., London – New York, 2013.
- BOURNE, Kenneth, *The Foreign Policy of Victorian England 1830–1902*. Oxford 1970.
- BOYD, William – MOUGEL, François Charles, *France – Grande Bretagne: Entente Cordiale*. Paris 2004.
- BURKE, Edmund, *Prelude to Protectorate in Morocco: Precolonial Protest and Resistance, 1860–1912*. Chicago 1976.
- BROWN, Roger G., *Fashoda Reconsidered. The Impact of Domestic Policies on French Policy in Africa 1893–1898*. Baltimore 1970.
- BUSCH, Briton C., *Britain and the Persian Gulf, 1894–1914*. Berkeley 1967.
- CAMBON, Henri, *Paul Cambon, ambassadeur de France (1843–1924) par un diplomate*. Paris 1937.
- CESAR, Jaroslav, *Britská říše v období imperialismu, 1870–1945*. Praha 1970.
- CLEVELAND, William L., *A History of the Modern Middle East*. Oxford 1994.

- CHAMBERLAIN, Muriel Evelyn, *'Pax Britannica'? British Foreign Policy 1789–1914*. London 2014.
- CHASTENET, Jacques, *La République triomphante 1893–1906*. Paris 1955.
- DUNLOP, Ian, *King Edward VII and the Entente Cordiale*. London 2004.
- EUBANK, Keith, *Paul Cambon: Master Diplomatist*. Westport 1978.
- GEOFFROY, Christine, *Les Coulisses de l'Entente Cordiale*. Paris 2004.
- GOMBÁR, Eduard, *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha 1999.
- GRENVILLE, John Ashley Soames, *Lord Salisbury and Foreign Policy. The Close of the Nineteenth Century*. London 1970.
- HAYNE, Mark B., *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898–1914*, Oxford 1993.
- HUNTER, Archie, *Power and Passion in Egypt: A Life of Sir Eldon Gorst, 1861–1911*. London 2007.
- KARSH, Efraim – KARSH, Inari, *Empires of the Sand. The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789–1923*. Cambridge 1999.
- KŘIVSKÝ, Petr – SKŘIVAN, Aleš, *Století odchází: „světla a stíny belle époque“*. Praha 2004.
- LANGER, William Leonard, *European Alliances and Alignments, 1871–1890*. New York 1931.
- LANGER, William Leonard, *The Diplomacy of Imperialism, 1890–1902*. New York 1951.
- LANVER, Mak, *The British in Egypt 1822–1922*. London 2012.
- LEE, Sidney, *King Edward VII., A Biography*, Vol. 2. London 1927.
- MANSFIELD, Peter, *The British in Egypt*. London 1971.
- MARTINEAU, Gilbert, *L'Entente Cordiale*. Paris 1984.
- MATHEWS, Joseph James, *Egypt and the Formation of the Anglo-French Entente of 1904*. London 1939.
- MONGER, George, *The End of Isolation. British Foreign Policy 1900–1907*. London 1963.
- NÁLEVKA, Vladimír, *Koncert velmocí. Mezinárodní vztahy 1871–1914*. Praha 2006.
- NEILSON, Keith, *Britain and the Last Tsar. British Policy and Russia 1894–1907*. Oxford 2003.
- NICOLSON, Harold, *Sir Arthur Nicolson, Bart. First Lord Carnock. A Study in the Old Diplomacy*. London 1930.

- OLIVER, Roland – SANDERSON, George Neville (Eds.), *The Cambridge History of Africa VI. From 1870 to 1905*. Cambridge 2008
- OTTE, Thomas G., *The Foreign Office Mind. The Making of British Foreign Policy, 1865–1914*. Cambridge 2012.
- OTTE, Thomas G., *The China Question. Great Power Rivalry and British Isolation 1894–1905*. Oxford – New York 2007.
- OWEN, Roger, *Lord Cromer*. Oxford 2004.
- PENNELL, C. R., *Morocco. From Empire to Independence*. Oxford 2003.
- PORTER, Charles W., *The Career of Théophile Delcassé*. Philadelphia 1936.
- RAGATZ, Joseph Lowell, *The Question of Egypt in Anglo-French Relations, 1875–1904*. Edinburgh 1922.
- REID, Donald Malcolm, *The Urabi Revolution and the British Conquest, 1879–1882*. In: DALY, Martin W. (Ed.), *The Cambridge History of Egypt, Vol. 2. Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century*. Cambridge 1998.
- ROBINSON, Ronald – GALLAGHER, John – DENNY, Alice, *Africa and the Victorians. The Climax of Imperialism in the Dark Continent*. New York 1961.
- ROLO, Paul Jacques Victor, *Entente Cordiale. The Origins and Negotiations of the Anglo-French Agreements of 8 April 1904*. London 1969.
- SAUL Samir, *La France et l'Égypte de 1882 à 1914. Intérêts Économiques et Implications Politiques. Histoire Économique et financière de la France*. Paris 1997.
- SANDERSON, George Neville, *England, Europe and Upper Nile 1882–1899. A Study in the Partition of Africa*. Edinburgh 1965.
- SANDERSON, George Neville, *The Origins and Significance of the Anglo-French Confrontation at Fashoda, 1898*. In: GIFFORD, Prosser – LOUIS, William Roger (Eds.), *France and Britain in Africa. Imperial Rivalry and Colonial Rule*. London 1971.
- SIEBERG, Herward, *Eugène Étienne und die Französische Kolonialpolitik (1887–1904)*. Opladen 1968.
- SKŘIVAN, A. – SKŘIVAN, A. – NOVOTNÝ, L. – KOČVAR J., – KODET, R., *Hra o říši středu: Politické a hospodářské zájmy Velké Británie a Německa v Číně, 1894–1914*. Praha 2017.
- SOROKA, Marina, *Britain, Russia and the Road to the First World War. The Fateful Embassy of Count Aleksandr Benckendorff (1903–1916)*. Farnham 2011.
- STEELE, David, *Lord Salisbury. A Political Biography*. London 2004.
- STEINER, Zara S., *The Foreign Office Policy, 1898–1914*. Cambridge 1969

- STELLNER, František, *Poslední německý císař*. Praha 1995.
- STUART, G. H., *French Foreign Policy. From Fashoda to Serajevo, 1898–1914*. New York 1921.
- TAYLOR, Alan John Percival, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848–1918*. Oxford 1965.
- VILLATE, Laurent, *La République des diplomates. Paul et Jules Cambon, 1843–1935*. Paris 2002.
- VILLEPIN, Dominique de, *L'Entente cordiale de Fachoda à la Grande Guerre dans les archives du Quai d'Orsay. Dans les archives du Quai d'Orsay*. Bruxelles – Paris 2004.
- WILSON, Keith M., *The Policy of the Entente. Essays on the Determinants of British Foreign Policy, 1904–1914*. Cambridge 2009.
- WHITE, John Albert, *Transition to Global Rivalry. Alliance Diplomacy and the Quadruple Entente, 1895–1907*. Cambridge 2002.
- ZORGHIBI, C., *Delcassé: Le Grand Ministre des Affaires étrangères de la III<sup>e</sup> république*. Paris 2001.

### **Odborné články, studie a statě:**

- ABRAMS, L. – MILLER, D. J., *Who Were the French Colonialists? A Reassessment of the Parti Colonial, 1890–1914*. In: *The Historical Journal*, Vol. 19, 1976, No. 3, s. 685–725.
- ANDREW, Christopher M. – KANYA-FORSTNER, Alexander S., *French Business and the French Colonialists*. In: *The Historical Journal*, Vol. 19, 1976, No. 4, s. 981–1000.
- ANDREW, Christopher – VALLET, Paul, *L'Entente cordiale et la menace allemande*. In: VIOT, J. – RADICE, G. (Eds.), *L'Entente cordiale dans le siècle*. Paris 2004, s. 28–39.
- ANDREW, Christopher M., *France and the Making of the Entente Cordiale*. In: *The Historical Journal*, Vol. 10, 1967, No. 1, s. 89–105.
- ARIÉ, Rachel, *L'Opinion Publique en France et l'Affair de Fachoda*. In: *Revue d'Histoire des Colonies*, Tome 41, 1954, Nr. 144–145, s. 329–367.

- BERENSON, Edward, *Fashoda, Dreyfus and the Myth of Jean-Baptiste Marchand*. In: Yale French Studies, Vol. 111, 2007, s. 129–142.
- BERRYMAN, John, *British Imperial Defence Strategy and Russia. The Role of the Royal Navy in the Far East, 1878–1898*. In: International Journal of Naval History, Vol. 1, April 2002, No. 1, s. 6. [[http://www.ijnhonline.org/wp-content/uploads/2012/01/pdf\\_berryman.pdf](http://www.ijnhonline.org/wp-content/uploads/2012/01/pdf_berryman.pdf)]
- BRAILEY, Niam J., *Anglo-French Rivalry over Siam and the Treaties of April 1904*. In: CHASSAIGNE, Philippe – DOCKRILL, Michael (Eds.), *Anglo-French Relations, 1898–1998. From Fashoda to Jospin*. New York 2002, s. 56–68.
- BUBEN, Jan, *Středomořské dohody 1887*. In: Historický obzor, roč. 10, 1999, č. 1–2, s. 8–16; č. 3–4, s. 56–63; č. 5–6, s. 114–122.
- CAZALS, Rémy, *La Dépêche de Toulouse et l'Impérialisme Britannique, de Fachoda a l'Entente Cordiale*. In: CLAEYS, Louis – PAILHÈS, Claudine – PECH, Rémy (Eds.), *Delcassé et l'Europe a la Veille de la Grande Guerre*. Foix, 2001, s. 213–230.
- DUNN, Ross E., *The Bu Himara Rebellion in Northeast Morocco: Phase I*. In: Middle Eastern Studies, Vol. 17, 1987, No. 1., s. 31–45.
- DUNN, Ross, E., *Bu Himara's European Connexion: The Commercial Relations of a Moroccan Warlord*. In: Journal of African History, Vol. 21, 1980, s. 235–253.
- DALY, M. W., *The Egyptian Army Mutiny at Omdurman January-February 1900*. In: Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies), Vol. 8, 1981, No. 1, s. 3–12.
- GÉRAUD, A., *Rise and Fall of the Anglo-French Entente*. In: Foreign Affaires, Vol. 32, 1954, No. 3, s. 374–387.
- GREENACOMBE, John (Ed.), *Survey of London: Vol. 45, Knightsbridge*. London 2000, s. 46–53.
- GUILLEN, Pierre, *The Entente of 1904 as a Colonial Settlement*. In: GIFFORD, Prosser – LOUIS, Roger William (Eds.), *France and Britain in Africa. Imperial Rivalry and Colonial Rule*. London 1971, s. 333–368.
- HAMILTON, Keith, *The Poor Relation. Spain in Anglo-French Relations 1898–1904*. In: SHARP, Alan – STONE, Glyn A. (Eds.), *Anglo-French Relations in the Twentieth Century: Rivalry and Cooperation*. London 2002, s. 50–70.
- HENNLICHOVÁ, Marcela, *Mladoturecké hnutí a Osmanská říše v poslední třetině 19. století*. In: Historický obzor, roč. 29, 2018, č. 9–10, s. 232–238.
- HILLER, James K., *The 1904 Anglo-French Newfoundland Fisheries Convention: Another Look*. In: Acadiensis, vol. 25, 1995, No. 1, s. 82–98.

- HILLER, James K., *The Newfoundland Fisheries Issue in the Anglo-French Treaties, 1713–1904*. In: *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 24, 1996, s. 1–23.
- KEIGER, John F. V., *How the Entente Cordiale Began*. In: MAYNE, Richard – JOHNSON, Douglas – TOMBS, Robert (Eds.), *Cross Channel Currents. 100 Years of the Entente Cordiale*. London 2004, s. 3–10.
- KEIGER, John F. V., *La genèse de l'Entente cordiale*. In: VIOT, Jacques – RADICE, Giles (Eds.), *L'Entente cordiale dans le siècle*. Paris 2004, s. 18–27.
- KODET, Roman, *Great Britain and the Great Powers Rivalry in North China at the Beginning of 20th Century*. In: *Prague Papers on the History of International Relations*, 2014, č. 1, s. 98–109.
- KOVÁŘ, Martin, *Britská koloniální politika v Africe za druhé Gladstonovy vlády (1880–1885)*. In: Pocta Aleši Skřivanovi. Sborník příspěvků jeho žáků k 50. narozeninám, 1994, s. 28–34.
- KOVÁŘ, Martin, *Nepřátelé či spojenci? Příspěvek ke studiu britsko-německých vztahů před první světovou válkou*. In: *Německé hospodářské dějiny. Acta Oeconomica Pragensia*, Vědecký časopis Vysoké školy ekonomické v Praze, roč. 16, 2008, č. 1, s. 66–73.
- LAJEUNEUSSE, A., *The Anglo-German Alliance Talks and the Failure of Amateur Diplomacy*. In: *Past Imperfect*, Vol. 13, 2007, s. 84–107.
- LEAMAN, Bertha A., *The Influence of Domestic Policy on Foreign Affairs in France, 1898–1905*. In: *The Journal of Modern History*, Vol. 14, 1942, No. 4, s. 449–479.
- MUNHOLLAND, Kim, *Rival Approaches to Morocco: Delcassé, Lyautey and the Algerian-Moroccan Border, 1903–1905*. In: *French Historical Studies*, Vol. 5, 1968, No. 3, s. 328–343.
- OTTE, Thomas G., *From "War in Sight" to Nearly War. Anglo-French Relations in the Age of High Imperialism, 1875–1898*. In: *Diplomacy and Statecraft*, Vol. 17, 2006, s. 693–714.
- OTTE, Thomas G., *The Elusive Balance: British Foreign Policy and the French Entente Before the First World War*. In: SHARP, A. – STONE, G. A. (Eds.), *Anglo-French Relations in the Twentieth Century: Rivalry and Cooperation*. London 2002, s. 11–35.



- SKŘIVAN, Aleš st.– SKŘIVAN, Aleš ml., *Problems of British Policy in China at the End of the 19th Century*. In: Prague Papers on the History of International Relations, 2014, č. 2, s. 72–84.
- SKŘIVAN, A. st. – SKŘIVAN A. ml., *Financial Battle for Beijing. The Great Powers and Loans to China, 1895–1898*. In: The Historian, vol. 79, Fall 2017, No. 3, s. 476–503.
- SKŘIVAN, A. st. – SKŘIVAN A. ml., *The Situation in the Far East before the First Sino-Japanese War*. In: Nuova Rivista Storica, I, 2017, s. 83–102.
- SKŘIVAN, Aleš st. – SKŘIVAN, Aleš ml., *Britsko-německá jednání o alianci v roce 1898*. In: Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis, č. 10, 2017, s. 107–124.
- SKŘIVAN, Aleš, *Der Kampf um die Schlüssel zu den Toren Ägyptens. Die Faschodakrise 1898*. In: Prague Papers on History of International Relations, 1999, s. 153–172.
- ŠUBRTOVÁ, M., *Egypt na cestě k finančnímu kolapsu a britské okupaci, 1854–1882*. In: Nový Orient, Vol. 71, 2016, No. 4, s. 8–14.
- ŠUBRTOVÁ, Marcela, *Pronikání evropských velmocí do Maroka v 19. století aneb konec šarífského impéria*. Historický obzor, roč. 28, č. 5–6, 2017, s. 105–114.
- ŠUBRTOVÁ, Marcela, *Od Fašodské krize k Srdečné dohodě. Britsko-francouzské vztahy na přelomu 19. a 20. století*. In: Historický obzor, roč. 26, č. 1–2, 2015, s. 18–32.
- ŠUBRTOVÁ, Marcela, *Anglo-French Relations, Morocco and the Entente Cordiale*. In: West Bohemian Historical Review, Vol. 6, 2016, No. 2, s. 213–241.
- TRUSCHEL, L. W., *The International Impact of the Boer War*. In: History, Vol. 30, 2002, No. 2, s. 78.
- TAYLOR, Alan John Percival, *Prelude to Fashoda. The Question of Upper Nile, 1894–1895*. In: The English Historical Review, Vol. 65, 1950, No. 254, s. 52–80.
- VALKOUN, Jaroslav, *Éra lorda Cromera: Britové v Egyptě v letech 1892–1907*. In: Historica Olomucensia, Vol. 46, 2014, s. 91–105.
- VALKOUN, Jaroslav, *The British-French Struggle for the Upper Nile*. In: Prague Papers on the History of International Relations, 2009, s. 233–251.
- VALKOUN, Jaroslav, *Faşodská krize 1898. Vyvrcholení britsko-francouzského soupeření v oblasti horního Nilu*. In: Historický obzor, roč. 21, 2010, č. 7–8, s. 146–153.
- VALKOUN, Jaroslav, *The Sudanese Life of General Charles George Gordon*. In: Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, č. 2, 2013, s. 49–70.

VALKOUN, Jaroslav, *The British and Egypt in the 1890s*. In: *Öt kontinens: Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék közleményei*, No. 2, 2012, s. 237–254.

VENIER, Pascal R., *Théophile Delcassé and the Question of Intervention in the Anglo-Boer War, October 1899–March 1900*. In: CHASSAIGNE, Philippe – DOCKRILL, Michael (Eds.), *Anglo-French Relations, 1898–1998. From Fashoda to Jospin*. New York 2002, s. 44–55.

VILAR, Juan B., *El Convenio Franco-Español de 1900 en los orígenes de la Republica de Guinea Equatorial*. In: *Anales de la Universidad de Murcia. Filosofía y Letras*. Vol. XXIV. No 3–4. Curso 1970–71, s. 47–49.

WEINER, Robert, *Paul Cambon and the Making of the Entente Cordiale*. In: SCHMIDT, Martin; GORDON, Bertram M. (Eds.), *Proceedings of the Western Society for French History*, Vol. 8, 1980, s. 498–511.

WEINER, Robert, *Preparation for Entente Diplomacy, Paul Cambon's Embassy in Constantinople (1891–1898)*. In: *Proceedings of the Annual Meeting of the Western Society for French History*, Vol. 5, 1977, s. 418–427.

ZIMMERMAN, M., *La Mission Lenfant à Say et la navigabilité du Bas Niger*. In: *Annales de Géographie*, T. 10, 1901, No. 54, s. 473-474.

### ***Nepublikované závěrečné práce:***

BARBE, Adam, *Public Debt and European Expansionism in Morocco. From 1860 to 1956*. Nevydaná diplomová práce, École d'Économie de Paris, 2016.

<http://piketty.pse.ens.fr/files/Barbe2016.pdf>

BRAY, Dominic, *Joseph Chamberlain and Foreign Policy, 1895–1903*. Nevydaná diplomová práce, The University of East Anglia, 2015.

<https://ueaeprints.uea.ac.uk/58492/>

BURNIKEL, Catherine T., *Camille Barrère and Franco-Italian Rapprochement: 1898–1902*. Nevydaná diplomová práce, Loyola University Chicago, 1972.

[https://ecommons.luc.edu/luc\\_diss/1167/](https://ecommons.luc.edu/luc_diss/1167/)

CHAMBERS, M. P., *Origins of the Entente Cordiale*. Nevydaná diplomová práce, Boston University, 1928.

<https://archive.org/details/originsofentente00cham>

ŠERÁ, Markéta, *Fašodská krize roku 1898 – vyvrcholení britsko-francouzského soupeření v oblasti horního Nilu*. Nevydaná diplomová práce, Univerzita Karlova, Praha 1986.

VALKOUN, Jaroslav, *Egypt pod britským patronátem v letech 1882–1899. Příspěvek k dějinám britského impéria v 19. století*. Nevydaná diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2008.

WINTERS, Frank W., *Gentlemen's diplomacy. The Foreign Policy of Lord Lansdowne, 1845–1927*. Nevydaná diplomová práce, Texas A&M University, 2006.

<http://oaktrust.library.tamu.edu/handle/1969.1/ETD-TAMU-1133>

### ***Internetové zdroje:***

France, Archives Nationales, Paris, Dossier LH/1114/1, f. 6, cit. [2018–07–21].

Dostupné

online: [www2.culture.gouv.fr/public/mistral/leonore\\_fr?ACTION=CHERCHER&FIELD\\_1=COTE&VALUE\\_1=LH%2F1114%2F1](http://www2.culture.gouv.fr/public/mistral/leonore_fr?ACTION=CHERCHER&FIELD_1=COTE&VALUE_1=LH%2F1114%2F1)

House of Commons, vol. 131, cc. 1141–1153. cit. [2018–08–16] Dostupné online:

<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1904/mar/15/class-iv>

ALCHETRON, cit. [2018–09–16]. Dostupné online: <https://alchetron.com/French-Shore#->

## **Přílohy**

Příloha č. 1 – Siam<sup>850</sup>

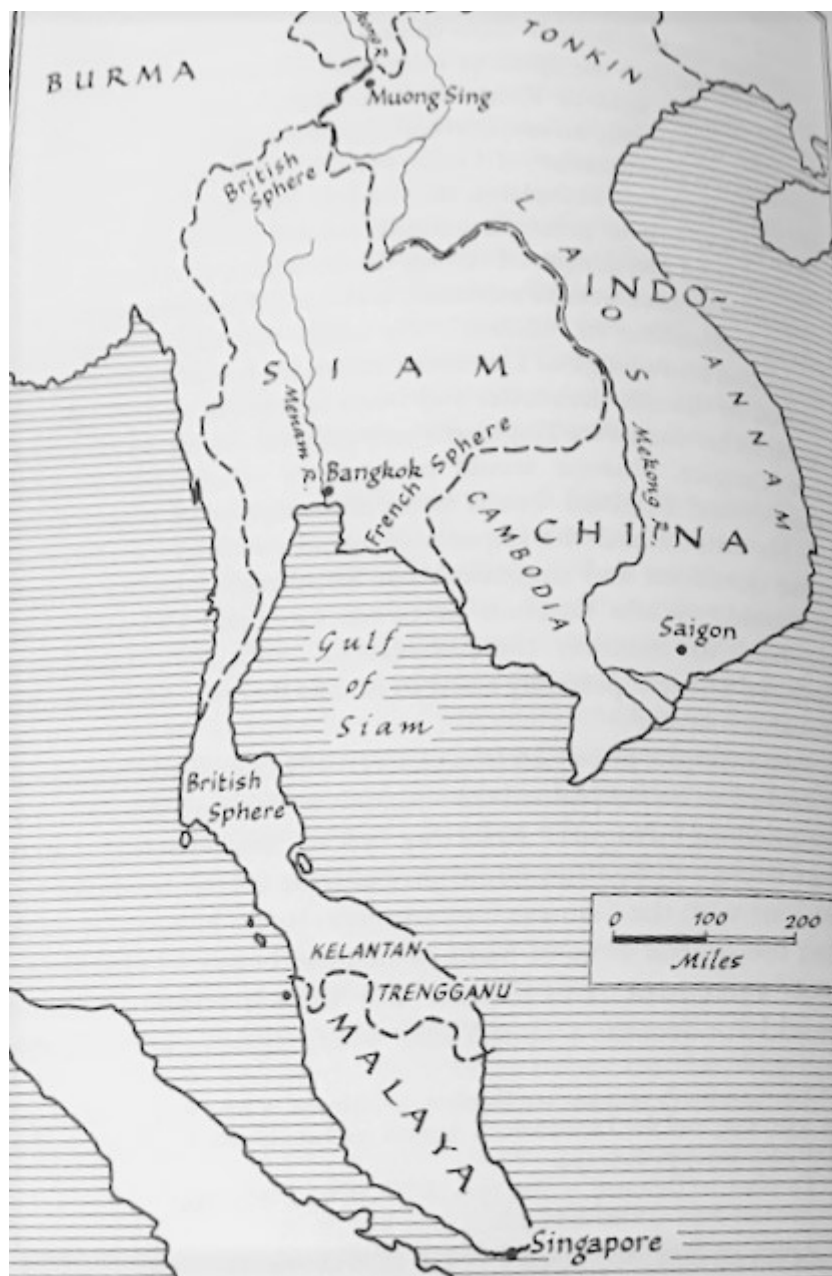
Příloha č. 2 – French Shore, Nový Foundland

Příloha č. 3 – Niger a Gambie

Příloha č. 4 – Rozdělení Maroka

---

<sup>850</sup> Mapy převzaty z: ROLO, P. J. V., Entente Cordiale. The Origins and Negotiations of the Anglo-French Agreements of 8 April 1904. London 1969; ANDREW, C. M., Christopher M., Théophile Delcassé and the Making of Entente Cordiale. London 1968; ALCHETRON, cit. [2018–09–16]. Dostupné online: <https://alchetron.com/French-Shore#->



Příloha č. 1 – Siam

## French Shore of Newfoundland

1713 - 1783

1783 - 1904



Příloha č. 2 – French Shore, Nový Foundland



Příloha č. 3 – Niger a Gambie



Příloha č. 4 – Rozdělení Maroka